

ERDÉLYI MÚZEUM

XLVII. KÖTET

1942. 4. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

ÚJ FOLYAM XIII.

KOLOZSVÁR, 1942

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>György Lajos</i> : A másfélszázados és a százados évforduló küszöbén... ..	467
<i>Herepei János</i> : Az erdélyi könyvkötészet és nyomdászat történetéhez ...	472
<i>Kelemen Lajos</i> : Radnótfája története	493
<i>Nagy Géza</i> : Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban	500
<i>Palotay Gertrud és Szabó T. Attila</i> : Adatok a mezőszéki hímezés ismeretéhez	516
<i>Tóth Zoltán</i> : A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése	530

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>M. Nagy Ottó</i> : Adatok Kőrösi Csoma Sándor életéhez. — <i>Herepei János</i> : Gönczi György halálának és Bánffihunyadi Benedek püspökké választásának ideje. — <i>Kósa János</i> : Kaptál piros csizmát? — <i>Szta</i> : Újabb adatok a Virgó-kérdéshez. — <i>Varázsjuk</i> . — <i>Vita Zsigmond</i> : Adatok a marosvásárhelyi kórház történetéhez	559
--	-----

NYELVMŰVELÉS

<i>Árvay József</i> : Egy újabb erdélyi nyelvvédő könyv. — <i>Herepei János</i> : Virágkö. — <i>Brüll Emánuel</i> : A cím. — Összetétel és összeírás. — Kis hibák — gyakori vétségek. — <i>A szerkesztő</i> : Zárószó a Nyelvművelés rovathoz	566
--	-----

SZEMLE

<i>Kántor Lajos</i> : Dr. Tusa Gábor. 1890—1942. — <i>László Gyula</i> : A kolozsvári zápolya-utcai honfoglaláskori temető. — <i>Törpényi Miklós</i> : A zilahi Wesselényi-szobor felavatási ünnepe. — <i>V. M.</i> : A két Apafi temetése. — <i>Imre Samu</i> : Baranyai magyar néphagyományok. — <i>M. Nagy Ottó</i> : Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai. — <i>Kéki Béla</i> : A hatvanéves Kodály Zoltán. — <i>Ifj. Nagy Géza</i> : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület dési vándorgyűlése. — <i>Szta.</i> : Két magyar nyelvtudós. — <i>B. I.</i> : A Magyar Szemle klasszikusai	576
--	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLEMÉNYEI

<i>György Lajos</i> : Elnöki megnyitó-beszéd. — <i>Dr. Oberding József György</i> : A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály utolsó öt éve. 1938—1942. — <i>Dr. Koleszár László</i> : Jelentés az Orvostudományi Szakosztály 1941. évi működéséről. — <i>Dr. Balogh Ernő</i> : Jelentés a Természettudományi Szakosztály 1941. évi működéséről. — <i>Dr. Hankó Béla</i> : Jelentés az Állattár 1941. évi működéséről. — <i>Dr. Balogh Ernő</i> : Jelentés a Föld- és Őslénytani Tár 1941. évi állapotáról. — <i>Dr. Soó Rezső</i> : Jelentés a Növénytár 1941. évi működéséről. — <i>Szabó T. Attila</i> : Jelentés az EME 1941. évi kiadványairól	606
--	-----

A másfélszázados és a százados évforduló küszöbén*

1.

Százötven esztendővel ezelőtt, 1792. november 11-én, pontosan ebben az időtájban, izgalmas órái voltak Kolozsvárnak. Olyasmi készülődött, ami a kedélyeket lázba hozta, az érdeklődést feszültségig felcsigázta. Még nem ismerték a hírverés mai furfangos eszközeit, de nem is lett volna rájuk szükség, mert azok nógatása nélkül is ezen az estén szüknek bizonyult a láncos Rhédey-ház terme, ahol az akkoriban divatos álarcosbálokat szokták rendezni. Ez alkalommal azonban nem mulatság okából sereglett össze Kolozsvár közönsége, — az a közönség, amely minden időben minden nemzeti ügy mellett lelkesen kiállt, — hanem azért tódult izgatottan a Rhédey-szálába, hogy hallja és szívébe fogadja a magyar nyelv zengzetes csengését és szabad szárnyalását azoknak a merész feladatokra vállalkozó derék magyar ifjaknak az ajkáról, akik „a köz jóra és dicső magyar nemzetünk díszére” „Erköltös Játékoknak szerzésére fel-állított Társaság”-ba tömörültek. Önmagában véve s mai szemmel tekintve nem valami rendkívüli esemény, hogy filozófiát végzett kolozsvári és nagyenyedi nemes ifjak eljátszották ezen az estén „A titkos ellenkezés vagy Köleséri” című posse-t, de ha meggondoljuk, hogy ez volt az első szervezett, kormányhatóságilag jóváhagyott és színházi törvényekkel is megalapozott színjátszó társaság, amelytől a folytonosság megszakítása nélkül húzódik, fejlődik, bontakozik, majd országos hírnévre emelkedik az általános magyar viszonylatban is legmélyebb gyökerekig ereszkedő kolozsvári színházi kultúra, akkor mindjárt hatalmas művelődéstörténeti távlatot nyer ez a nap s pirosbetűs ünnepi rangra emelkedik kegyeletos emlékezetünkben.

Kik voltak ennek a napnak a hősei? Egy pillanatra idézzük őket magunk közé. Sorukból legkiemelkedőbb *Kotsi Patkó János*, a társaság legtanultabb, irodalmi téren is legdolgosabb, leginkább művész tagja, aki százötven évvel ezelőtt ezen az estén, a kolozsvári színház első színpadán, kimondta a legelső magyar szót. Méltó és igazságos dolog, hogy a mostani ünnepség keretében néhány nap mulva szobra visszakerül régi helyére a színház előcsarnokába, ahonnan a román uralom kezdetekor el kellett távoznia. Annnyival is inkább alkalomszerű ez, mert a tőle elindított kolozs-

* A Bölcsészeti, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztály 1942. november 11-i és december 9-i szakülésén elmondott elnöki megnyitó.

vári színjátszás százötven éves jubileuma véletlenül összeesik halálának százészztendő évfordulójával. Jó ideig ő volt a társaság igazgatója, Hamlet első magyar alakítója, a természetes játékmódor és a magyaros szövegmondás úttörője, egész életén át a magyar színészet ügyének lankadatlan harcosa. Emlékezzünk feleségére is, *Haralyi Fejér Rozáliára*, az első magyar énekes színművésznőre, aki úgy tudott játszani s olyan igéző szépség volt, hogy Déryné feljegyzése szerint egy alkalommal egy első székben ülő fiatalember, akire Kotsiné reáemelte szemét, ájultan esett össze. Két bátyja, *Haralyi Fejér János* és *Haralyi Fejér István* szervezte meg tulajdonképpen a társaságot, s az első tagok közül *Nagyváradai Kontz Józsefen* és *Gyulai Sáska Jánoson* kívül említsük meg főképen *Gidófalvi Jancsó Pált*, az első magyar komikust, akinék nevezetes alakját, a tollnak egy másik kolozsvári nagy művésze, Gyulai Pál, irodalmunk egyik legremekebb jellemképében örökítette meg.

Úgy érzem, hogy a véletlenül éppen ezen a napon tartott szakosztályi ülésünkön a magyar művelődéstörténetnek ezekre a szerény, de nekünk igen kedves neveire kötelességszerűen reá kellett villantanunk az emlékezés fényét. Szakosztályunk a multban is feladatai közt ismerte a kolozsvári színészet történetének tudományos számontartását. A 90-es évek elején egyik ülésünkön mutatta be *Ferenczi Zoltán*, az Erdélyi Múzeum könyvtárának akkori igazgatója „A kolozsvári színészet és színház története” című 539 lap terjedelmű, hatalmas anyagot tartalmazó, mind a mai napig legkiválóbb színésztörténeti monografiánk egyik fejezetét. Majd az Erdélyi Múzeum 1912. évfolyama a báró Kemény-család iratai közül Alsófehér vármegye levéltárából közölt ismeretlen adatokat, amelyek a kolozsvári első színjátszó társaság úttörésének súlyos küzdelmeit egészen új megvilágításba helyezték.

Az azóta eltelt közel félszázadban mintha egy kissé érdeklődésünk hátterébe tolodott volna színházunk és színészetünk történetének tudományos vizsgálata. Legyen szabad felhívnom a Tekintetes Szakosztály figyelmét arra, hogy kéziratárunk és levéltárunk még elég feldogozatlan anyagot rejteget, ami elsősorban nekünk esik kezünk ügyébe, s hogy egyebet ne említsek, az erdélyi városok színházi multja még feldolgozásra vár. Kotsi Patkó János és *Gidófalvi Jancsó Pál* is megérdemelne az eddigi rövid újságcikkek helyett egy-egy kimerítőbb méltatást, díszesebb tudományos emlékoszlopot.

Hálás kegyelettel gondolva a mai napon százötven esztendővel ezelőtt a hallatlan nehézségeket merészen vállaló s ezzel az utánuk következő nemzedék számára példát adó úttörőknek minden előzmény nélkül, a semmiből színművészetet, műsort, majd állandó színházat teremtő nagy érdemeire, melyeket virágzásának legszebb napjait élő s európai színvonalat képviselő mai színházi kultúránk még ragyogóbb színben tüntet föl, s bízva abban, hogy Szakosztályunk hagyományos kapcsolatát a reáeső tudományos feladatok teljesítésében a kolozsvári s általában az erdélyi színészet multjának feltárásával és feldolgozásával mindig ápolni fogja, mai tudományos felolvasó ülésünket — tisztelettel üdvözölve a Tek. Szakosztályt és a mélyen tisztelt közönséget — megnyitom.

2.

Egy hónappal ezelőtt az erdélyi magyar színjátszás másfélszázados jubileumáról emlékeztem meg. Az országos jellegű keretekben azóta lezajlott ünnepségek örvendetesen tanúskodtak multunk nagy értékeinek megbecsüléséről és az erdélyi magyar jövő megszilárdítására felkészült nagy elhatározásainkról.

Ma ismét egy olyan évfordulóra irányítom a Tek. Szakosztály és a mélyen t. közönség tekintetét, amely éppen hozzánk áll legközelebb, ezért még kevésbé hagyhatja illetetlenül Erdély multjának minden közműveltségi mozzanatára melegen megdobbanó szívünket. Ez az évforduló az erdélyi múzeum formaszertinti megalapítását idézi emlékezetünkbe száz esztendővel ezelőtt, amikor ismét mozgalmas napjai voltak Kolozsvárnak. Az addig Nagyszébenben tartott országgyűlést Erdély nagyfejedelemségének területére 1841. november 15-ére Kolozsvár szabad királyi városába hirdették ki. A kezdetben meglehetősen lanyhán folyó tárgyalások 1842. június 21-én a 76-ik országos ülésben vettek élénkebb fordulatot. Ekkor mutatták be és olvasták fel a két Kemény gróf történeti nevezetességű iratát, amely arról tudósította az országgyűlést, hogy gr. Kemény József történetíró 15.000 kötetet meghaladó könyvtárát és több ezer kézirat- és oklevélből álló gyűjteményét, Kemény Sámuel gróf pedig ezenfelül ásványgyűjteményét is ajánlékképpen felajánlja a felállítandó országos múzeumnak. Ez a nemes elhatározás, mely az évtizedek óta érlelődő múzeumi eszmét tolt a gyakorlat síkjára, meleg lelkesedést keltett a karok és rendek körében, kik a Kemény grófok bejelentését, köszönetük kifejezése mellett, a Középponti Rendszeres Bizottmánynak nevezett ügyviteli szervhez tették át azzal az utasítással, hogy a kérdéssel foglalkozzék behatóan s a folyamatban levő országgyűlés elé terjesszen indokolt javaslatot.

A Rendszeres Bizottmány véleményező vegyes bizottmánya gr. Mikó Imre elnökle alatt hozzá is fogott a múzeum kérdésének kidolgozásához. A közel félesztendei előmunkálat után tető alá hozott javaslatot 1842. december 13-án vette tárgyalás alá a gr. Teleki József főkormánynok elnökle alatt tartott CXVIII. rendszeres bizottmányi ülés. A Bizottmány alapos megfontolás után az albizottság tervezetét némi változtatásokkal elfogadta s hozzájárult az országos múzeumról az országgyűlés elé terjesztendő „törvényjavallat” szövegéhez is. E törvényjavaslat 1. pontja így hangzott: „Az országos múzeumnak az országos művelődés és dísz előmozdítására, az országos RR. által elismert szükség tekintetéből, Kolozsvár sz. kir. városában ő Felsége kegyelmes akarata hozzá járultával egy országos múzeum felállítása határozatik; mi végre kívántató, alkalmas, és elrendeltésének megfelelő épület megvételére, és az intézet költségei fedezésére 80.000 igaz értékű ezüst forintok ajánltnak; mely summa a' magyar és székely nemzet törvényhatóságai által egyedül a' nemesi rendre és azokra, kiket a' törvény e' név alatt foglalva ért, valamint a' ns szász nemzet nemesi birtokaira, és a' kiváltságos helyekre fog felosztatni, és azoktól lesz beszédendő.” A többi pont a múzeum szervezetéről és ügyviteléről intézkedett, s végül az utolsó szakasz „a' haza oltárára tett nemes lelkű ajánlatok és adakozások örök emlékezetet érdemlő megismeréséül” törvénykönyvbe iktatásra

javasolta az országos múzeum megalapítására felajánlott könyv-, éremgyűjtemény- és pénz-alapítványokat, amelyeket az országgyűlés tartama alatt gyerőmonostori gr. Kemény Józsefen és gr. Kemény Sámuelen kívül még marosnémeti ifj. gr. Gyulai Lajos, nemes Kolozsvári Pál, galantai gr. Eszterházi László, széki gr. Teleki József, fogarasi Lészai Dániel, gr. Degenfeld Schonburg Ottó, gr. Degenfeld Schonburg Imre és gr. Degenfeld Schonburg Pál jelentett be.

A Bizottmány megállapodásairól felvett jegyzőkönyvet 1842. december 21-én vitték az országgyűlés elé. Három napi tárgyalás, igen tartalmas és az ügy mellett lelkesen kiálló hozzászólások után az országgyűlés december 23-án a Középponti Rendszeres Bizottmány törvényjavaslatát bizonyos módosításokkal, illetőleg kiegészítésekkel elfogadta és szentesítés végett Bécsbe felterjesztette.

Az eredmény nem keltett akkora közörmöt, mint amilyent várni lehetett volna, „mivel a' rendszeres biztosság ülésében jelenlévő szász követ atyánkfiai oda nyilatkoztak, hogy rovatál utján az országos muzeum felállításába befolyással lenni nem kívánnak“, s felszólalásaikban is kifejezésre juttatták, hogy az országos múzeum felállításának költségeiben „a maga rendén részesedni vonakodnak“. Még inkább lehangolta az erdélyi magyarságot, hogy nemes közművelődési megmozdulására, többszöri sürgetése ellenére, Bécsből válasz nem érkezett, az 1848 májusában bezárt legutolsó erdélyi országgyűlésig szankciót kieszközölnie nem sikerült. Így az országos erdélyi múzeum száz esztendővel ezelőtt csak a gondosan kidolgozott törvényjavaslatig jutott el. Voltaképpen ma sincs tökéletesen tisztázva, hogy milyen erők gáncoskodtak a háttérben, de az egykorúakban az a kellemetlen benyomás maradt vissza s a következő nemzedékekben is az az emlék élt tovább, hogy a sikertelenséget főképen a nemes szász nemzet szembeszegülő magatartása okozta. És fordult egy nagyot a történelem kereke és jött idő, a két évtizedes kisebbségi bűnhődés, amikor az erdélyi magyarság nemcsak kiengesztelődött a szászok irányában és Bécs eljárásával szemben, hanem még némi hálát is érzett a történetek miatt. Ma már tisztán látjuk, hogy ha szentesített törvény 1842-ben csakugyan engedélyezi az országos erdélyi múzeum felállítását, akkor erre az állami intézményre, amely a mainál bizonyára még hatalmasabbá fejlődött volna, a román kormány minden további nélkül már 1919-ben rátette volna kezét. Ebben az esetben nem is az lett volna a legnagyobb baj, ami a gyűjtemények kisajátításával, esetleg szétherdálásával ért volna bennünket, hanem az az erkölcsi és szellemi károsodás, hogy hiányzott volna az intézményben rejlő nagy összetartó erő az erdélyi magyar közműveltség istápolására, szellemiségünk ébrentartására, és tudományos feladataink teljesítésére.

Nem kell tovább fonnom a történeti események szálaít, ismerjük mindnyáján, hogy más alapokon, más elvek szerint s az idők viszontagságait dacosan kiálló szervezettel jó tizenhét esztendő múlva lett valósággá az erdélyi múzeum. Az országgyűlés végzését és az 1859. évi tényleges megalakulást azonban nemcsak a múzeumi elhelyezésre váró Kemény-hagyaték kapcsolta egybe, hanem a megvalósulás küszöbéig jutott nemes fellángolás erkölcsi diadala is, éppen ezért 1842. december 23-át joggal tekintjük a mi alapkövünk letételének és illetékesen számítjuk ettől az idő-

ponttól az erdélyi múzeum tulajdonképeni megszületésében a Bod Péter ideje óta formát kereső múzeumi eszme megvalósulását.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mindig is emlékezetben tartotta ezt a napot s hálatelt szívvel volt a nagy elődök iránt, akik az 1841/43-i országgyűlésen a magyar művelődés legszebb lapjaira tartozó erőfeszítést fejtették ki az „országos dísz előmozdítására“. A multnak tartozó kegyeletes kötelességünket leróttá főképen jubileumi emlékkönyvünkben Kelemen Lajosnak a múzeumi eszme történetét feldolgozó mintaszerű monografiája, s az a hasznos szolgálatot teljesítő kiadványunk, melyet legutóbb Szabó T. Attila állított össze a nagyközönség tájékoztatására. Mégis azt kell látnunk, hogy a köztudatban még mindig nem vert elég mély gyökeret az erdélyi múzeum százéves multja, s hogy egyebet ne említsek, iskolai tankönyveink sem járulnak hozzá e tudat mélyítéséhez, szélesítéséhez s annak a kötelességnek átéreztetéséhez, hogy elsősorban az erdélyi magyarságnak az ősohöz méltó szeretettel, ragaszkodással és áldozatkészséggel kell az erdélyi múzeum mögé sorakoznia. Az évfordulóknak éppen az a jelentőségük és feladatuk, hogy életre hívják a multat s emlékeztessenek erkölcsi tartozásaink rovatalára.

Abban a meggyőződésben, hogy a Tekintetes Szakosztályban és a mélyen tisztelt közönségben egy pillanatra sikerült felébresztenem az 1842. december 23-i évfordulónak tartozó kegyeletes hálaérzést, s azzal a kívánsággal, hogy az erdélyi múzeum a Gondviselés kegyelméből majd 17 esztendő múlva fényben, dicsőségben s hazánk régi határainak teljességében ünnepelhesse meg valóságos fennállásának száz esztendejét, mai tudományos ülésünket — a Tek. Szakosztályt és a mélyen tisztelt közönséget tisztelettel üdvözölve — megnyitom.

György Lajos

Az erdélyi könyvkötészet és nyomdászat történetéhez

1.

Compactor János deák

Egy Kolozsvárra bevándorolt *Hartmann Ehrenfriedt János* nevű könyvkötőnek (bibliopegusnak) 1711. május 6-án kelt érdekes levele már régebb idő óta ismeretes a gr. Teleki-család levéltárából.¹ Ebből a levélből olvassuk, hogy Hartmann nem régen telepedett be Lipsiából s mivel új lakóhelyén minden más könyvkötő az előző évben pusztított nagy pestisben meghalt, végtére egyedüli könyvkötőként maradt az egész városban. Ő azután megvette Vekei uram egész műhelyét, helyesebben felszerelését és Ambrus deákné házában Kolozsvárt letelepedve, valószínűleg ugyanott kezdte meg mesterségét. Levelét Filep György geryeszegi tiszttartóhoz intézte, felajánlva gr. Teleki Sándornak, hogy Pápai Páriz Ferenc most megjelent munkájának példányait olcsón és gyorsan beköti.² „*Két hétre ötvenet megcsinállok — írja — kordoványban kapoccsal bekötöm négy-négy sustáért,*³ *szottyámban vagy bornyúbőrben három-három sustákon kapoccsal szépen és jó erős kötésben, az méltóságos urnak pedig szépen megaranyazak edgyet Lipsiai módon ajándékon*“. Amennyiben tehát így határozna, kéri, parancsoljon Telegdi Sámuel nyomdásznak a kinyomott példányok kiadása felől. Különben munkájának jóságáról Enyedi István professzor és tiszteletes Szigethy György uram is tanuskodhatik, akiknek már eddig is dolgozott.

E levél tartalmát szükségesnek tartottam bővebb kivonatban megismételni, mivel könyvkötészetünk történetére nézve nem érektelen útmutatásokat tartalmaz. Éppen ezért legelőször tisztáznunk kell a levél egyes pontjait.

Látjuk, hogy az új compactor néhai Vekei uram műhelyét megvéve, Farkas utcába az Ambrus deákné házába költözött. E név ritkaságára való tekintettel azt hihetnők, hogy vele van összefüggésben a kolozsvári református harangoztató gazdának az a feljegyzése, amely szerint Vekei Ferenc gyermekének halála alkalmával 1701. március 7-én harangoztattak,⁴ azonban ugyanennek a harangoztató gazdának feljegyzései között azt is találtam, hogy 1702. október 13-án *Compactor Ambrus deák gyermeke* számára húzatták meg a harangokat. Ezt az adatot összefüggésbe hozva

¹ *Décsi Lajos*: Adalék a könyvkötészet történetéhez Magyarországon. MKSzele 1899: 414—15.

² E munkát Teleki Sándor a saját költségén adta ki. Ezt Hartmann levelén kívül az is tanúsítja, hogy Pápai e művét magának Telekinek és feleségének ajánlotta.

³ Egy susták = 6 krajcár = 12 pénz (denár).

⁴ Veresegyházi István számadáskönyve a kvári ref. egyházközség levéltárában.

kormányzó unokatestvérének, nevelője. Így tehát könnyen megérthetjük, ha e jeles férfiú a kormányzói udvarba is bejáratos volt.

A Székely Nemzeti Múzeum példányával teljesen megegyező kötésű másik könyv is ismeretes, mégpedig ugyancsak a Pápai Páriz Ferenc *Pax Crucis*ának Kolozsvárt 1710-ben megjelent kiadása. Ez Budapesten az Egyetemi Könyvtár tulajdonában van.⁵ Egyedüli eltérés csupán csak annyi, hogy az előlapi koszorúba *B Á R O / S T E P H A - / N V S W E / S E L E N - / Y I . /*, hátlapon pedig — a leírás szerint — *Anno 1712* szöveget nyomott a könyvkötő. Feltételezem, hogy ezt a könyvet hasonlóképpen Szathmár-Némethi Sámuel ajándékozta Wesselényinek, miként a Székely Nemzeti Múzeum példányát Wesselényinének.

Bizonyos tehát, hogy ezeket, az 1710-ben Kolozsvárt nyomtatott könyvpéldányokat az 1711. év vége, vagyis az 1712. év újesztendeje előtt ugyancsak Kolozsvárt kötötték be s minthogy az idézett, 1711. május 6-i levél szerint az itteni régi könyvkötők mind elpusztultak, kétségtelennek mondható, hogy e kötések mestere a Lipsiából betelepített Hartmann Ehrenfriedt János bibliopagus volt.

Ezek előrebocsátása után feladatunk volna megállapítanunk, hogy mégis csak mi lehet e kötésben a „lipsiai mód“ és mi az erdélyi ízlés. Elégséges példa hiányában azonban nehéz volna e kérdésben határozottan dönteni. De kétségtelen, hogy az erdélyi ízlés nagyon kedvelte a díszítési lehetőségek teljes kihasználását s a színezetlen, vagy pedig aranyozott nyomású dús térkitöltést. Az egyes díszítőelemekre nézve pedig megállapíthatom, hogy más összetételekben, de egyes cífrázatok és poncok lenyomatai régebbi kötéstáblákon is fellelhetők. Így egy 1689 körül Kolozsvárt készült legyezős díszítésű kötésen is megtaláltam ugyanazt a keretdíszít, amely a *Pax Crucis*ra is reá nyomtatott. Ez pedig egymást váltogató, valamint egymástól nagyobb ponttal elválasztott ovális- és négyzet alapú ékkövekből, továbbá négyyszírmű rozettákból képzett díszítőelemekből tevődött össze. Ez, valamint a Bornemisza Anna-féle 1674. évi könyvkötés aranynyomásának 3—3 pontból csipkeszerűleg képzett legkülső díszítő sora⁶ mutat teljes megegyezést az 1711-beli könyvkötés elemeivel. A teljesen azonos díszítőeszközöktől való eltérést nem véve figyelembe, találunk más, egyező alapelgondolásból megszerkesztett díszítményeket több XVII. századbeli könyv kötéstábláján. Így az ékkörsort egy 1689-ben nyomtatott könyvön,⁷ az aranymetszés félköríves díszítéseit egy-egy 1661, 1669 és 1680-ban kiadott kötetten,⁸ a messzire kinyúló bibéjű stilizált, sőt természetes virágokat pedig csaknem minden legyeződíszes erdélyi könyvtáblán meg-

⁵ [Kner Izidor:] Old Hungarian Bookbindings. Alte Ungarische Bucheinbände. 12. lap és III. képestábla.

⁶ Ráth György: Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon (Az iparművészet 1896. ban 63. lapján levő negyedik képen).

Tolnai Gábor: Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben (MKSzle 1939: 250. lap melletti 8 kép).

⁷ A kvári ref. koll. nagykönyvtárában levő Erdődi János: A Lélek Istennel való Magános Beszélgetései. Debrecen, 1689.

⁸ Uo. Buzinkai Mihály: Compendii Logici Libri Dvo. Sárospatak, 1661. — Pósházi János: Igazság Istápjja. Spatak, 1669. — Keszei János: Egy Ujj Foezesruel való koenyve (Kézirat, 1680).

Könyvkötés 1712-ből a Székely Nemzeti Múzeumban,

leljük. Egyebekben pedig egy XVII. század végére meghatározott legyeződíszes könyvtábla gazdag levélzetű és ívelten kiképzett virágszáraiban vélek a Pax Crucis kötésével egyező díszítőelemeket felismerni.⁹ A vizsgálódó szinte-szinte hajlandó arra gondolni, hogy az 1712. évi kötésen csak a felirat és netalán az azt körülölelő koszorú miatt hagyatott volna el a közkedveltsége miatt oly annyira gyakori legyeződész. Igaz ugyan, hogy a sarkokban sem képeztetett ki a negyed-legyező, de erre a XVII. század végéről már nem egy példát találtam. Így egy 1677-ben Kolozsvárt nyomtatott könyv színjelzetlen nyomású, természetest utánzó, gazdag virágtöves díszítményei között egyetlen tizenegy karéjú legyeződész képeztetett ki.¹⁰ Tekintettel azonban arra, hogy e könyv bár 1677-ben nyomtatott, de a teljesen ép kötés ellenére a kötet végső számozatlan lapjai közül a b³ levél helyett fehér papíros köttetett be, míg a b⁶ levéltől kezdve végig hiányzik, — mindez arra vall, hogy ez a könyv már használat után, sőt éppen évek mulva nyerte mostani kötését. — Ehhez az utóbbi könyvhöz sokban hasonló díszítő eljárás tapasztalható egy 1651-ben Debrecenben,¹¹ valamint egy 1700-ban Kolozsvárt nyomtatott könyv tábláján.¹² Egyéb egyezések mellett különösen a természetest utánózni akaró virágtövek, egyes virágok és lombzatok mutatnak egy közös minta-forrásra, átmenetet képezve a régebbi stilizált díszítőelemekhez.

Mindezeknél azonban sokkal feltűnőbb egyezés található a kolozsvári református egyházközség tulajdonában levő *váradi biblia* aranyozott ezüstveretes, pompás kötésének gazdag bőrdíszítő elemeivel. E könyv kötését vétesen csaknem minden közlés XVII. századbelinek emlegeti,¹³ holott előlapjának közepén levő ötvösművű cimere körítve szerint gr. Bánfi György dóbokamegyei főispán adományozta 1722-ben a kolozsvári ref. egyházközségnek. Ennél a kötésnél a díszítés alapja szallagból képzett, egymásba fonódó reneszánsz-keretezések, amelyektől bezárt területecskék természetes virág- és levélábrázolással töltettek ki. A nagyon gazdag díszítések közül különösen sok hasonlóság fedezhető fel a térkitöltő hatszirmú rózsácskákban, csak hogy a Pax Crucis kötésével ellentétben, ezek közepe fészkesen képeztetett ki. A biblia roppant nagyszámú virágszárának leveleiben azonban nemcsak teljesen hasonló, de talán ugyanazonos díszítő eszköz használatát láthatjuk. Ezek alapján nem tartom lehetetlennek, hogy mind a Pax Crucis kötését, mind pedig e remekművet is az a Hartmann János készítette, aki maga is erdélyivé honosodván, Apafi idejebeli ízlésű mintákból és eszközökkel kiindulva, rendre-rendre a kor tökéletesebb szerszámaival formálta ki stílus-változatait. Ennek megerősítését látom annak a *Com-pactor János Diák*-nak megnevezésében is, aki — feltételezem, hogy jó munkái miatt — néhány év alatt megvagyonosodván, Farkas-utcából ki-

⁹ *Tolnai*: i. m. 6. kép.

¹⁰ A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában levő Medgyesi Pál: *Praxis Pietatis*. Kolozsvár, 1677.

¹¹ *Magy. Iparművészet* 1916: 15/13 (Nógrádi M.: *Lelki próbakö* a s. pataki főisk. könyvtárában).

¹² A kvári ref. koll. nagykönyvtárában levő Debreczeni Ember Pál: *Az Isten Sátorába Felvitetett Szent Síklus*. Kvár, 1700.

¹³ *Ráth* i. m. 448. — *Radács E.*: *Le pavillon historique de la Hongrie a l'exposition universelle de Paris en 1900*. 25.

költözve, a saját belsejében utcai házát foglalta el. Ezért a házért azután 1721-ben évi 6 magyar forint adóval rovatott meg.¹⁴

Ha a fenti megállapítások megtétele után újra felvetem azt a kérdést, hogy a Pax Crucis bekötési táblájában tulajdonképpen mégis mi az a *lipsiai mód*, amelyről az 1711-beli levélből olvasunk, egyelőre nem tudnék biztos feleletet adni. Ehhez ugyanis kellőképpen kellene ismernem az e korbéli németországi s éppen lipcei kötések. Mégis az eddigi hazai példák közül azt állapíthatnók meg, hogy bennök a főmotívum tulajdonképpen elvész a nagyon zsúfolt és sokféle részletben, úgy hogy első pillanatra csak a legkritikább esetben talál a szem nyugvópontot a csaknem agyondíszített könyvtáblán. Ezzel szemben, bárha az 1712-beli kolozsvári kötés díszítményei hasonlóképpen teljesen betöltik a könyvtábla egész felületét, mégis kiképezetett rajta egy olyan középpont, amely kétségtelenül kiemelkedik az alapjában véve kevésfajta elemből összetett díszítmények közül, mintegy hangsúlyozva, hogy ez a középpont a lényeg, a többi mind csak hozzá való térkitöltés és keret. Ugyanígy látom ezt a kolozsvári ref. egyházközség bibliáján is; ennél azután az ezüstveretet még jobban kiemeli a kétségtelenül nagyon gazdag, de hasonlóképpen sokkal egyszerűbb elemekből képzett, egyöntetű alapozás.

Nyilvánvaló, hogy csak Compactor János deák nagyobb számú munkájának felkutatása után lehetne biztos megállapításokat tennünk a díszítőelemek átmenetéről és az ízlésbeli fejlődésről.

2.

XVIII. századbeli kolozsvári könyvkötők

Néhány újabb névvel bővitem azt a névsort, amelyet egy előbb megjelent dolgozatomban megkezdeltem.

A kolozsvári református egyházközség harangoztatási számadáskönyvében találtam 1702. október 13-án bejegyezve, hogy *Compactor Ambrus deák gyermeke* számára meghúzták a harangokat.¹ E mester személyét egy előbbi dolgozatomban állapítottam meg, meghatározva azt is, hogy azonos Vekei Ambrus deákkal, aki a maga idejében Kolozsvár legkiválóbb könyvkötőmestere lehetett.² Ezek után pedig, ha eléggé ritka neve után kíséreljük meg a nyomozást, azt a feltevést kockáztathatjuk meg, hogy Veke község Zemplén vármegyében lévén, Ambrus deák is bizonyosan onnan eredett. Ebből még azt is következtethetjük, hogy Vekei Ambrusnak a szomszédos Sárospatak gazdagon felszerelt fejedelmi nyomdájának könyvkötészetében^{2a} kellett elsajátítania mesterségbeli tudását. E nyomdának Sárospatakról való elmenekülése után pedig, hosszas bujdosás után, végtére is Kolozsvárt telepedett le. Itt fejezte be életét az 1710-ben pusztított pestis következtében. Több jel arra vall, hogy nem volna hiábavaló fáradság munkálkodásának felkutatása.

¹⁴ Kolozsvár-városi számvévek számadáskönyve. 25. (A kolozsvári volt román állami levéltárban használtam).

¹ *Veresegyházi István* Ratioja a kvári ref. egyházközség levéltárában.

² L. Compactor János deák c. dolgozatom.

^{2a} *a. Harsányi István*: A s-pataki nyomda leltárai. 1666, 1669, 1674. MKSzele 1926: 111.

A Kolozsvár-városi számvevők számadáskönyvükben 1721-ben említik Belső-Közép utcában lakó *Compactor János Diákot*, aki saját házáért évi 6 magyar forint adóval rovatott meg.³ Nevét és nem jelentéktelen munkáját egy másik tanulmányomban azonosítottam.⁴

Egy korábbi cikkemben megemlékeztem az 1774. október 14-e tájban elnyugodott *Compactor Farkas Jánosról*.⁵ A közölt sovány adatokat már azóta is sikerült bővítenem, igaz ugyan, hogy munkáinak tüzetes ismeretéhez ezek sem juttatnak sokkal közelebb, ellenben személyére és munkálkodásának idejére vonatkozólag mégis csak nyújtanak valamelyes biztosabb támaszpontot.

A kolozsvári református kollégium lőkéiről vezetett számadáskönyvben a Kapi—Matskási-féle hagyatékból kölcsön adott összegek között találtam feljegyezve *Compactor Debretzeni Farkas János Aō. 1733. 20 Augusti vett fel Fl. H. 60 Den. 00*.⁶ Ebből az adatból az világlik ki, hogy Farkas János *Debretzeni*-nek nevezetett. Ennélfogva odavaló származásúnak kellett lennie. Ezzel a megállapítással kapcsolatos további következtetések azonban — bővebb ismeretek hiányában — minden biztos alapot nélkülöznek. Ezzel szemben a fenti adatból bizonyosnak mondható, hogy 1733-ban máris önálló műhellyel kellett rendelkeznie, különben a saját nevére kölcsönt nem kaphatott volna. Munkálkodásával szerzett jövedelme pedig — úgy látszik — inkább csak a mindennapi megélhetésre volt elégséges. Ezt bizonyítja, hogy bár évek folyamán mindég becsületesen megfizette a 6%-os kamatot, tőketartozása azonban 1758. augusztus 20-án is még változatlanul kiegyenlítetlen,⁷ sőt 1740. február 10-én újabb 50 magyar forint adósságot vett fel.⁸ E mellett *Compactor Farkas János* még a református egyházközségnek is adósa volt; ugyanis 1760. október 7-én 100 magyar forint tőke után két évi kamatképpen 12 magyar forintot fizetett a számvevő kezébe.⁹

További adataimban, a Tolnai Gábortól ismertetetten kívül,¹⁰ még más háromféle könyvkötői munkájáról van emlékezet, csakhogy ezek egy részét a valóságban nem sikerült megtalálnom, más részét pedig egészen egyszerű, minden jellegzetesség nélküli kötésben ismertem fel. Ugyanis a kolozsvári református kollégium rationariumában jegyezte fel a számadást vezető professzor: *Aō 1740. 2. Mart. Compactor Debretzeni Farkas Jánosnak pro Compactione Physicae S. et Bibliorum Varadiensium fizettünk Fl. H. 6 Den. 00*; néhány évvel későbbben pedig: *Aō 1742. 24. Junii a' két új Rationariumoknak készítettésekért Compactor Debretzeni Farkas Jánosnak fizettünk Flor. Hung. 2 Den. 91*.¹¹ Közülök azonban maga a *Physica Sancta*

³ Kováts alias Zámbo György és Halász Márton városi exactorok számadáskönyve. 25. (A volt román állami levéltárban használtam).

⁴ *Compactor János* deák c. dolgozatom.

⁵ Farkas János könyvkötő. EM. 1942: 255—56.

⁶ *Údvarhelyi és Naszályi* professzorok számadáskönyve a kollégium fundusáról. 14. (A koll. levéltárában).

⁷ *Perceptoris Johannis Viski Rationarium* 32. (Uo.).

⁸ *Georgii Verestói Rationarium* 185. (Uo.).

⁹ Címlapnélküli tőkekamat-könyv 3. A. (A kolozsvári ref. egyházközs. lev.-tárában).

¹⁰ MKSzele 1941: 363—73.

¹¹ *Verestói id. számadáskönyve* 92, 268.

című munka ismeretlen előttem, mígnem az 1660. évben nyomott váradi Bibliának azok a példányai, amelyeket Farkas János kötött be, nincsenek a kollégium tulajdonában, azt hiszem azonban, hogy valamelyik darabját gondos kutatással valahol máshol mégis csak meg lehetne találni. Ellenben a kollégium részére kötött Rationariumok megvannak. Kis ívrétű nagyságban bekötött írópapirosfogások, papiros borítású táblával, sarkukon egyszerű barna bőrkötéssel. Azt gondolom, hogy az utóbbinak eléggé tekintélyes ára azzal magyarázható, hogy a bekötött papirost is maga a könyvkötő adhatta a munkához.

Önálló munkálkodási ideje most tehát már tovább bővült, úgy hogy több, mint négy évtizeden keresztül kell nyomoznunk kezemunkáit; ezeket az itt-ott előkerülő nyomok alapján, remélhetőleg, majd csak sikerül bár töredékeiben kimutatni.

Egy másik könyvkötőre vonatkozó adatot ugyancsak a kolozsvári református kollégium tőkének számadáskönyvében találtam feljegyezve: *Typogr. Telegdi Pap Sámuel Uram Aō 1727. 26. Octobr. vettfel Fl. H. 24 Den. 00. Még eddig semmi Interest nem fizetett, hanem a' Vidua a' Compactor fiával köttetett-bé a' Collegium számára 19 Nagyobb Catechesiseket veres kordován bőrbe. Ha egy-egy Exemplarnak Compactioját limitáljuk ad Denarios 34, mégyen a' meg-fizetett Interes ad Fl. Hung. 6., 46, mellyeket nem-is tészünk-fel in Tabula Interesse soluti, hogy osztán ebből difficultas ne exsurgaljon in Erogatione T. Udvarhelyi Ur ellen; mivel elég Ratiocinatio e' dologról az, hogy a' 19 Catechesisek ma-is a Collegium Bibliothecájában vagynak bé-kötve. Igy mindazáltal recognoscaljuk, hogy a' Vidua fizetett Interest Fl. 6., 46. — Ha már a' mi limitationk a' Catechismusoknak Compactiojok iránt helyben hagyatik, ki-jő, hogy még a' Viduaval pro Annis incip. 26. Octobr. 1727, et term. 26. Octobr. 1736 vagyon Interes fl. H. 15 Den. 14.¹² Tehát az 1730-ban elhunyt¹³ Telegdi Pap Sámuel kolozsvári nyomdásznak volt egy könyvkötő fia, aki 1736 előtti évek valamelyikében 19 nagyobb catechesist kötött be veres kordován bőrbe, egyenként 34 pénz értékben. E 19 példány közül azonban ma egyetlenegy sincsen a kollégium könyvtárának tulajdonában, ennél fogva csak következtethetem, hogy rajtuk a Telegdi Pap Sámueltól 1717-ben nyomtatott Keresztyén Catechismus értendő.¹⁴ Érdemes volna e köteteknek más könyvtárakban is utána kutatni.*

Ugyanebben a számadáskönyvben jegyeztetett fel: *Compactor Debretzeni György Deák Aō. 1736. 1. Maji vett-fel Fl. H. 40 Den. 00.¹⁵ kölcsönt. Ugyanez a compactor Debretzeni György deák 1737 és 1738. május 1-én is behozta 4 magyar forint összegű interesét, sőt 1737. július 24-én újabb 15 magyar forint 30 pénz kölcsönt vett fel.¹⁶ Vele egyidőben, 1737-ben és 1738-ban előfordul ugyancsak egy Debretzeni György deák nevű typographus is, akit Vitringa Theológiájának kinyomtatásáért díjaztak.¹⁷*

¹² Udvarhelyi és Naszályi id. számadáskönyve 39.

¹³ Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története.

¹⁴ Petrik Géza: Magyarország bibliographiája I, 40.

¹⁵ Udvarhelyi és Naszályi id. számadáskönyve 36. és Verestói Rationariuma 89.

¹⁶ Verestói, i. h. 247, 345, 356.

¹⁷ Uo. 185, 305.

Ezzel az utóbbival azonosnak kell lennie annak a György diáknak, aki az 1730-as években legénye volt Szathmári Pap Sándor nyomdásznak.¹⁸ Így tehát a két teljesen azonos nevű deák személye határozottan szétválasztható.

A következő sorokban több könyvkötő nevét sorolom fel, ámbátor a forrás, amelyből idézem, két esztendővel átlépi a címben megjelölt korhatárt. Minthogy azonban 1802-ben már adófizető polgárok, kétségtelen, hogy előbb is önálló keresettel rendelkező kolozsvári lakosoknak kellett lenniök:

Cives in B(el)Monostor: Stephanus Ajtai Compactor. (Competentia Taxae Civicae) Rfr. 7. — *Alexander Ajtai Comp. Miser. Rfr.* — *xr* 18. — *Stephanus Bárdi Compactor. Rfr.* 7.

Cives in B(el)Szén & Farkas: Stephanus Harmathi Comp. Refor. Rfr. — *xr*. 18.

Cives in B(el)Király & Közép: Joannes Gudmann Compactor. Rfr. 7. — *Samuel Lőtsei Compactor Rfr.* 7.⁹

E névsorban előforduló hat könyvkötő közül négy, úgy látszik, önálló mester lehetett, minthogy ezek mindegyike eléggé tekintélyes évi adót, 7 rénes forintot fizetett. Közöttük van a nagyon kiváló Gutmann János is, aki valóságosan művésze volt iparának.

3.

Páldi István nyomdászágának legelső adata

Az erdélyi nyomdászat egyik legkiválóbb mestere, Páldi Székely István mind elméleti tudományokban, mind pedig a gyakorlati ismeretekben¹ Tóthfalusi Kis Miklósnál nem kisebb készültségű tudós volt, éppen ezért reá vonatkozó minden komolyabb értékű adatot összegyűjtendőnek tartok, hogy ezáltal életpályájáról teljes képet nyerhessünk.

Úgy látszik, hogy a nyomdászmesterségnek külföldön való tanulását megelőzőleg Páldi már idehaza megszerezte mindazt a tudást és gyakorlatot, amelynek elsajátítására alkalma kínálkozott. Minthogy Páldi Kolozs-
várt született, ezért iskoláit is itt, a farkas-utcai református kollégiumban járta végig.² Úgy látszik, hogy figyelme már kisdíák-korában a nyomdászat felé fordult, sőt ha szabad egy semmi határozott adattal nem támogatott feltevést megkockáztatnom, akkor abból a körülményből, hogy Páldi anyai nagyanyja Telegdi Sára volt, megérthetnők, hogy életpályája választásában valamelyes családi befolyásnak is közre kellett játszania. Ebben az esetben azonban fel kell tételeznünk, hogy az 1730-ban elhunyt *Telegdi Pap Sámuel* kolozsvári nyomdászhoz vérségi kötelékek fűzték.

A kollégium nyomdája Telegdi halála után a külföldi akadémiákon tanult Szathmári Pap Sándornak adatott bérbe. Az ő nyomdászlegénye volt

¹⁸ *Ferenczi, i. m.*

¹⁹ Kolozsvár város 1802. évi tőzájának könyve 7, 8, 9, 12, 14. (A kvári ref. koll. levéltárában).

¹ *Bod Péter:* Erdélyi Féniks Tóthfalusi Kis Miklós. 25. jegyzet.

² *Török István:* Adalékok a kvári ev. ref. koll. nyomdavezetőinek életrajzához.

(EM. 1888: 194).

Debreczeni György deák, akinek *Vitringa Theologia* ja négy ívének kinyomásáért Verestói György, kollégiumi számvevő professzor 1737 augusztus 14-én 4 magyar forintot fizetett. Ezzel egyidejűleg ezt a bejegyzést olvassuk: *Eodem Aō. et Die Dno Steph. Páldi, quem Typographo adjunximus, pro Candelis exhibuimus in usus Typographiae nocturnos flor. H. 2 Den 00.*³ Úgy látszik, hogy e munka megjelenése sürgős volt, ezért a nappali munkamenetet az estéli, vagy éjszakai órákkal is megtoldották; ezt bizonyítja, hogy a nyári hosszabb nappalok ellenére is gyertyákat kellett vásárolniuk. Ennek az éjszakai munkának elvégzésére alkalmazhatták Páldi Istvánt. Ő, aki nappal bizonyosan tanult és eljárt a tanítási órákra, csupán szabad idejét fordíthatta a nyomdász mesterségre.

Páldi István 1734-ben írta alá a kollégium törvényeit és ezzel a diák-sorba lépett. Ekkor már, mint felső osztályos diák, több szabadsággal rendelkezett. Valószínűleg ezzel egyidejűleg kezdette meg mesterségének ki-tanulását, minthogy önálló munkára bárkit is csak akkor alkalmazhattak, ha már egyszer az inaséveket leszolgálta és mint legény kellő gyakorlattal rendelkezett. A nála alig néhány évvel idősebb sárospataki Pataki József kolozsvári nyomdavezető említi, hogy ő, mint tógás diák „három esztendőket inasi állapotban eltöltött” s csak ezután lehetett typographus-legény.⁴ Tehát Páldinak is, aki ezután még évekig járta itthon és külföldön közép-és felső-iskoláit, az előbb idézett időben, vagyis 1737-ben, amikor húszadik évét töltötte be, már felszabadult, kész nyomdászlegénynek kellett lennie.

Ilyen szorgalmat és ilyen munkaszeretetet látva, tudjuk csak megérteni azt a békességes türelmet, amellyel sok hányattatását viselte. Az ő példájából következtethetünk még nagyobb kartársra, Tóthfalusi Kis Miklós, lelkes törekvésére, munkaszeretetére.

4.

Nyomdai regula (XVIII. századbeli nyomdászemlék)

A kolozsvári református kollégium tipográfiájának roncsai közel fél-századdal ezelőtt megsemmisültek. Szedő-nyomó anyaga és felszerelése csak-nem maradéktalanul szétkallódott, úgy hogy ma csupán csak a nyomtatványtermékekből tudhatunk visszakövekeztetni a közel négy évszázados gyökérszálakból kinőtt nevezetes intézmény működésére.

Ilyen nyomdai termék az alább ismertetendő *Regula* is. Egyleveles nyomtatványképpen nyomódott abból a célból, hogy a tipográfiában feltűnő helyen kifüggesztessék. Gazdag nyomdai keretjelésével, nagy címbetűivel, eléggé ízlésesen elosztott szöveganyagával alkalmas volt arra, hogy a nyomdában megfordulók figyelmét felhívja. Tulajdonképpen nem is a nyomdászok megrendszabályozása céljából készült, hanem tréfás hangú verssorai-val az idegen látogatókat és talán első sorban is a megrendelőket figyelmeztette kötelességükre. Vagyis az, aki a nyomdába belép, semmihez

³ Georgii Verestói Rationarium. 124. (A kvári ref. koll. levéltárában).

⁴ Pataki József kolozsvári nyomdász levele (1753); a váradi nyomda és Tóthfalusi Kis Miklós emlékköve. ProtKözl. 1889: 45.

hozzá nem nyulhat, ellenben mindent megszemlélhet, ezért azonban illendő a nyomdászokat borral, vagy sörrel megvendégelnie.

Háromféle díszítőelemből összerakott háromrétegű keretben tájképes címbetűkből kiszedett címszó, alatta pedig virág-elemekből képzett címbetűvel kezdődő szöveg:

R E G U L A

A' ki Tipográfiaánkba	Szegény Legény ha lert hozat,
Jö, lzemlélhet mindent a'ba;	A'zal-is itt jó hírt hagyhat.
De kedves Vendég úgy lélzen,	De ki paráztul el-mégyen,
Ha illy' íralt élzre vélzen.	Hírén, nevén marad lézgyen.
Senki lemmihez ne nyúljon,	N — B:
De lزابadságot rá várjon,	Atrum rubrumque candida,
Mert tudatlan a' dologhoz,	Papirus atque pocula,
Kárt tehet, és birságot hoz.	Tipographorum gaudia.
A' ki illy' lzip me'lterléget	AZ — AZ:
Lát, mutal[on emberséget.	Fekete és veres fejték,
Nemes ember ha küld borért,	Szép papiros 's boros fazék,
Emlékezet marad azért.	Minket lživünkben víditnak,
	Friis munkára kedvet adnak.

Ép állapotban levő egyleveles nyomtatvány 358×438 mm. méretű ívpapíron. Vízjele: kétoldalán csücskösen kiugró egyszerű vonalkeret, amelynek belső világát CIB szócska egészen betölti, távolabb barokkos címerpajzsban cölöpirányban csavarodó kígyó gyermeket (?) nyel; a pajzs felett nemesi párta.

Ma csupán egyetlen példánya ismeretes.¹ A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának százhuszanhárom évvel ezelőtt bedeszkázott vakablakából került elő 1934-ben. A XVIII. század 70-es éveiben nyomhatták. Ez az időpont a címbetűk és a keretlécek alapján állapítható meg. Ugyanis e nyomda legrégebbi tüzetes leltára 1805-ből maradt meg.² Ebben megtaláljuk e nyomtatvány tájképes *titulus*-betűinek fára, a szövegkezdő virágos **A** betűnek pedig vackorfára metszett dúcának lenyomatát. A keretléc háromféle *ciráda*-eleme pedig *tertia*, *kis canon*, illetőleg *garmond corpusba öntve* jelzésű lenyomatok között található meg. Ha már most a felsorolt leltári anyagnak egyéb nyomdai termékeken való előfordulása után kutatunk, biztosabb időpontot állapíthatunk meg.³ Vagyis az említett tájképes címbetűkre az 1740-es évek első felében, Szathmári Pap Sándor nyomdásztsága idejének utolsó éveiben, a virágos *titulus*-betűkre pedig 1772-ben, dr. Pataki Sámuel professzor házi kezelése idejében találunk először rá. A felsorolt keretléc-elemeknek azután a fenti két időpont közötti években van leelőször nyomuk. Minthogy pedig e virágelemekből képzett **A** címbetű a *Regula* nyomtatásakor teljesen új és kifogástalan állapotban volt

¹ A kollégium könyvtárának egyleveles nyomtatvány gyűjteményében.

² A kollégium levéltárában levő leltár. 45—46.

³ A fentebb említett bedeszkázott vakablakból összesen 137 példány egyleveles nyomtatvány került elő. Összehasonlító anyagul ezek változatos betűit és keretléceit használtam.

s így sokkal élesebben nyomódott le, mint a kopottas, részben már elhasznált tájképes típus, — ebből egészen bizonyos, hogy metszése után nem sokkal, valószínűleg egy évtizednél is kevesebb időn belül keletkezett maga ez a nyomtatvány is.

Ebből a *Regulából* előtűnő régi nyomdász-szokás aligha lehetett egyedülálló. Valószínűleg otthonos volt mind idehaza, mind pedig a külföldön, annál is inkább, mivel legényeink és mestereink nagy része amúgyis külföldet járt; tudásuk tökéletesedésével együtt szokásaikat is onnan szerezték.

5.

Szenczi Kertész Ábrahám eltávozása Kolozsvárról

Várad várának a törökök által 1660. augusztus 28-án történt elfoglalásakor létrejött megállapodásban a lakosság szabad elvonulása is biztosított. Ekkor vette útját Kolozsvárnak Várad több kiváló férfia is; közülük *kolozsvári Igaz Kálmán, Kovásznai Péter, Naggyari Benedek, Szalárdi János* és *Szenczi Kertész Ábrahám* az ismertebb nevek. De a menekült váradiak közül egyedül csak *Kovácsnai* volt az, aki végleg itt telepedvén le, mint az erdélyi orthodoxusok (kálvinisták) megválasztott püspöke élt a kincses város falai között. Életét 1673. július 21-én fejezte be.¹ *Szalárdi*, mint kolozsmonostori harmincados és káptalan, valamint a kolozsvári református egyházközség egyik gondnoka (kurátora), 1666. augusztus első napjaiban hunyt el.² *Naggyari* mint kolozsvári ref. pap már az 1661. év első felében befejezte földi bujdosását.³ *Igaz* ugyancsak 1661 áprilisában Székelyudvarhely kálvinista papjául rendeltetvén,⁴ eltávozott szülővárosából. *Szenczi*, vagy *Szempezi Kertész Ábrahám* a váradi kálvinista egyházközség nagyszerűen felszerelt nyomdájával és könyvkötészetével s a félig kinyomott Szent Bibliával aránylagosan csekély kárt szenvedve, menekült volt Kolozsvárra.⁵ Itt berendezve műhelyét, tovább folytatta és befejezte e Biblia nyomását.⁶ Bárha kolozsvári munkálkodása egy esztendőnél aligha tartott tovább s ebből az időből a szent könyvön kívül más nyomdai terméke nem is ismeretes, mégsem gondolom, hogy csupán átmenetinek tervezte volna itteni megállapodását. Ennek ugyanis ellene mond az a körülmény, hogy megérkezése után rövidesen bekapcsolódott az itteni református egyházközség belső életébe. Így láttam fel-

¹ Temetése alkalmából készített kártája a kolozsvári farkasutcai templomban. Vö. IK. 1895: 82. és 1901: 89. — MKSzele 1898: 277.

² *Herepei J.*: Szalárdi J. halála ideje. EM. 1939: 294—95.

³ *Ua.*: Naggyari Benedek. EM. 1940: 316—21.

⁴ *Ua.*: Kolozsvári Igaz K. ref. koll. tanár. ErdIrodSzele. 1925: 141—44. és 173—77.

⁵ Szabó Károlytól és Ferenczi Zoltántól elkzdvé minden írónk úgy említi ezt a nyomdát, mint hogyha Szenczi Ábrahám tulajdona lett volna, holott Kovásznai Péter volt váradi, majd kolozsvári pap és püspöknek magához Szenczi Ábrahámmal írott levelében határozottan megnevezi a nyomda igazi tulajdonosát. ProtKözl. 1891: 31.

⁶ *b* (arabás) *S* (amu.): A nagyszebeni nyomda történetéhez. TörtTár. 1890: 399—400. — *Naményi L.*: A nagyváradi nyomdászati története. MKSzele 1901: 280—96. — Egyháztörténeti adalékok. ProtKözl. 1889: 34.

jegyezve: Anno 1661 die 19 Februarii Szentzi Ábrahám Uram succédálván Kováts Máté után az harangok jövedelmének gondviselésére usque ad annum 1662. diem vero imum⁷ Novembris percipiált ő Kglme azon jövedelemből (mivel pestis grassált az idő tájban) — — — fl. 171 || 08. Tovább pedig azt jegyezték fel: Szentzi Uram el hagyván Városunkat ő Kglme után succédált Budai Mihály Uram p. t. az harangok jövedelmének gondviselésére, míg bizonyos embert találtak az harangok gondviselésére.⁸

A fentírt idézetekből világosan látható, hogy Szenczi 1662 november végéig látta el a harangoztató gazdai tisztet. Ebből azután az is következik, hogy még ugyanekkor, helyesebben egy-két nap mulva, vagyis december legelején, minden felszerelésével és cók-mókjával együtt itt hagyta Kolozsvárt, hogy Szebenbe költözzék. Ekkor azután hét esztendőre nyomda nélkül maradt a város, addig, amíg Szenczi elhalálozása után, Apafi jóvoltából a nyomda megint csak visszakerült Kolozsvárra.

6.

A fejedelemasszony radnóti könyvtára

Eddig is tudtuk, hogy mind Apafi Mihály fejedelem, mind pedig Bornemisza Anna fejedelemasszony szerette és megbecsülte a könyvet, de mégis kevésbé volt ismeretes az a nagy gondosság, amelyet reája fordítottak. Az alább felsorolandó névsor a radnóti palota könyveinek jegyzékét tartalmazza. Ez a könyvtár egyik darabjának belső borító- és őrlapjaira, valamint a hátul betoldott üres lapokra jegyeztetett reá.¹ Úgy látszik, hogy az egyes könyveket maga a fejedelemasszony, avagy a fejedelem vette számba, majd pedig 1671. július 1-én az akkori házőrző inas, Simon László, vagy becéző nevén Lackó, gondjaira bízta.² 1673. január 31-én azonban — Simon Lászlótól számba véve — az egész könyvtár Keczel István házőrző inasnak adatott át. Ekkor a könyvjegyzék is újfólag leíratott. Majd 1675. augusztus 2-án az eddigi házőrző inastól számbavéve, most már az új gondozónak, Markocsán Péternek,³ számláltatott a kezébe. Bárha a megnevezett udvari inasok nem is voltak szorosán vett könyvtárosok, azonban a könyvek gondozásával valószínűleg felelősséggel megbízott őrizők lehettek.

A bejegyzések 1671. január 7-én kezdődtek, az utolsó megjelölés pedig 1676. április 23-án történt. Ez alatt a könyvek háromszor vétetvén számba, minden egyes előszámláláshoz újabb és újabb művek is íratnak hozzá; ezeket időközben vagy ajándékképpen kapta, vagy vásároltatta a fejedelemasszony, vagy pedig maga fedezvén a nyomtatás költségeit tiszteletpéldány-

⁷ Ezt az idézetemet egy más helyen (EM. 1940: 320) a nyomda tévesen *I-mum*-nak szedte.

⁸ Címfelirat nélküli leltárkönyv 1664. évből (Kvári ref. egyházközség levelárában) 27. A. és B. levél.

¹ Pósházi János: Igazság Istápjá. Sárospatak, 1669. (A kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában).

² Szádeczky Béla: I. Apafi M. fejedelem udvartartása. I. Bornemisza A. gazdasági napló. 4, 116. Simon László (Laczkó) nevét említi.

³ I. h. 120. — 1675-ben Markocsan néven említetik. Későbbben dévai udvarbíróvá lesz s mint ilyenről van 1684-től kezdve többször emlékezet.

ként kerültek könyvtárába.⁴ E gyarapodás mellett azonban apadás is következett be, mivel a fejedelmi pár egyik-másik darabot valamelyik kiválasztott emberének elajándékozta.

E jegyzék a fejedelemasszony nagy rendszeretét dicséri, aki valószínűleg személyesen vette és adta számba a könyveket. Ezt bizonyítja, hogy nem egy bejegyzés magától Bornemisza Annától ered, sőt a fejedelem, mint maga is könyvszerető ember, némelyhol maga is tett megjegyzéseket. Ha összehasonlítom e jegyzéket azzal a névsorral, amely az Apaffi-féle ingóságok 1714. évi összeírásából ismeretes,⁵ megállapíthatom, hogy a radnóti könyvtár anyaga, amely majdnem csak magyar nyelvű kiadványokat tartalmazott, csupán a fejedelemasszonyé lehetett s így utólagosan sem kerülhetett a jórészben latin műveket magában foglaló fehérvári (?) könyvtár anyaga közé.

Sorra átnézve a könyv bejegyzéseit, külön-külön mégsem tartom felsorolandónak mind a három számbavétel teljes névsorát, hanem csupán a jelentősebb eltéréseket from toldalékul a legelső könyvjegyzék megfelelő tételei után.⁶

1. Pósházi János Igazság Istápjja című munkájának⁷ belső borítólapján kezdődik a bejegyzés: 167 (!) *Die 7 Januarii, költe Posahazzi Pataki fő mester possa hazi janos. Anna Bornemisza mpria. Istennek szolgáló leyan.* — E sorok közül az utolsó három szó a fejedelem kezevonása, míg nem a megelőzők Bornemisza Annáéi, az évszám pedig valószínűleg 1671, minthogy ebben az évben történt a könyvek számba vétele. Abból a körülményből pedig, hogy e könyvet az író a fejedelemasszonynak ajánlotta, állíthatom, hogy Bornemisza Anna fizette a nyomdai előállítás költségeit. Az 1669. évben Sárospatakon nyomtatott könyv bekötése 1670-ben történhetett, valószínűleg ugyancsak Sárospatakon, minthogy az 1650-ben felszerelt fejedelmi nyomda könyvkötéssel is rendelkezett.⁸ A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában levő kötet gazdagon aranyozott piros szattyánbőr táblája legyeződíszítéssel nyomtatott.⁹

A további bejegyzések szerint: 1671. 1. *July Radnothon szamlaltam megh az könyvekett mellyek Laczko kezeben bizattanak.*

2. *Első 1. Az magam ezüstös Magyar Bibliam.*¹⁰

3. *Harom Uj Testamentum aranyasok. 1. Fekete, masik kek, harmadik veres tablajuak.*¹¹

Az 1675. évi számbavételnél már csak „Egy fekete viseltes aranyos tablaju uj Testamentum“-ról van emlékezet.

⁴ Azt tapasztaltam, hogy az így kinyomtatott könyvmennyiség rendszeren a szerző tulajdona maradt.

⁵ *Thallóczy Lajos*: Öreg Apafi Mihály könyvtára. MKSzele 1881: 121—34.

⁶ Az alább felsorolandó könyveket a könnyebbég kedvéért láttam el folytatólagos sorszámozással.

⁷ RMK. I, 1096.

⁸ *Harsányi István*: A sárospataki nyomda leltára (1666, 1669, 1674.). MKSzele 1926: 111—121.

⁹ E kötéstábla leírása és díszítéseinek taglalása más tanulmány keretébe tartozik.

¹⁰ Azokkal a könyvcímekkel, amelyek minden határozottabb körülírás nélkül jegyeztettek fel, meg sem kísértem az azonosítást.

¹¹ RMK. I. 761, vagy 783.

4. *Egy ezüstös Praxis, mely megh az nagy Aszszonyé volt.*¹²

5. *Egy Fejer tablaju Vollebius.*

Az 1675. évi számbavételnél „Egy fejr tablaju Magyar vollebius“-nak feljegyezve.¹³

6. *Egy Veres Aranyos Praedikattios könyv. Komaromi Csip. György munkaja.*¹⁴

Az 1666-ban Szebenben nyomott és legyeződíszes aranyos kötésbe be-
kötött könyv most a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában van.¹⁵

7. *Magam uj Veres tablaju aranyos Impessumom.*¹⁶

Az 1675. évi számbavételnél már „viseltes“-nek íratik.

8. *Item Négy Impessum.*¹⁷

Az 1673. évi számbavételhez feljegyezték: „Egygyiket Kis Janos által Laczkonak atta eő Nga es a Sebesi Huganak.“ Az 1675. évi összeírásakor pedig így említetik: „Kett paraszt^{17a} Impessum egygyik fekete¹⁸ másik veres tablaju. Az egyk impressumot atta Aszonyunk eőregh Balogh Ferencz-(ne)k.“¹⁹ Tovább pedig a 4. B. levelen azt jegyezték fel, hogy „egy fekete tablaju Impessumott az Symo(n) fian(a)k és egy Veres tablaju soltartt Sebesi Sophia(na)k adott eő Naga 13. Marty 1675.“ Ez a megjegyzés föltétlenül a fent idézett könyvekre vonatkozik, bárha közöttük zsoldár nem is volt felsorolva.

9. *Egy Fekete tablaju aranyas Balsamom nevü Imatsagos könyv.*²⁰

Az 1675. évi számbavételkor „viseltes“-nek írják.

A könyv 1. A. örlevelére feljegyezve:

10. *Kett Imatsagos könyv in octavo, egygyik aranyas veres tablaju, másik fejr tablaju, mely az Attyame volt.*

11. *Egy fejr tablaju mennyei Lampas.*²¹

Az 1675. évi számbavételkor még hozzájegyezték: „nevü konyvecske.“

12. *Egy Chatekesis magam az melybül tanultam.*

13. *Item effele ugyan kető.*

Az 1673. évi számbavételkor hozzáírva: „az kantor Inas(na)k egyik.“ Az 1675. évi összeírásakor megjegyezték: „Kett oreg Chatechesis. egygyik az kibül magam tanultam. Egyket atta aszonyunk eő Nga ugy eo neki.“

14. *Egy Veres tablaju aranyos Imatsagos könyv. Belenyesi Ferencz szedegette.*²²

¹² Medgyesi Pál Praxis Pietatis-ának valamelyik régebbi kiadása, amely Apafi Györgyné Petki Borbála tulajdona volt.

¹³ RMK. I, 877.

¹⁴ RMK. I, 1042.

¹⁵ Herepei J.: Újabb adat az erdélyi legyeződíszes könyvkötés korának és eredetének meghatározásához. EM. 1942: 251—55.

¹⁶ RMK. I. 771., minthogy Apafi Mihály másik munkája csak három év múlva vagyis 1674-ben, jelent meg.

¹⁷ Ugyanez a munka.

^{17a} Azaz egyszerű, nem díszített, alighanem papiroskötésű.

¹⁸ Ez a szó kihúzza.

¹⁹ Szádeczky: i. m. 493, 494, 533, ahol az 1686—91. évben már mint nemes vitéz Balog Ferenc radnóti udvarbíró említetik.

²⁰ RMK. I, 1097.

²¹ RMK. I, 862.

²² RMK. I, 1104. Ma már egy példányban sem ismeretes könyv.

15. *Egy aranyos proba kü nevü veres tablaju aranyos könnyv. Batai György munkaja.*²³

16. *Egy veres tablaju aranyas Papistasag ujsaga nevü könnyv. Komáromi csipkes György munkaja.*²⁴

17. *Egy fekete tablaju aranyos Redivivus Jafetke nevü könnyv.*²⁵

18. *Lelki Ismeret akadalja. fekete aranyos tablaju mellyet Csepregi nyomtattatott ki.*²⁶

Az 1675. évi számbavételkor „Csepregi Mihaly“-nak jelöli a kiadót.

19. *Három Veres tablaju lapos Aranyas könyv, mely Dagon le dülisi-nek neveztetik.*²⁷

Az 1675. évi számbavételkor „ne holl nehöl aranyos“-nak említi.

20. *Egy Veres tablaju arányos könyv. Valasztattak tardgya.*²⁸

Az 1. B. örlevelen:

21. *Egy veres aranyos tablaju könyv Fövenyen építettett haz romlása.*²⁹

22. *Egy fekete tablaju könyv. uti kölcsége az lelek(ne)k.*³⁰

23. *Egy Fekete tablaju könyv, az igaz vallasrol valo vallas tetel neve.*³¹

Az 1673. és 1675. évi számbavételkor nem említik.

24. *Egy Fekete tablaju konyv. Sz. Janos jelenésinek magyarazattya.*³²

25. *Egy fejr tablaju lelki Patika.*³³

26. *Egy fekete tablaju keskeny ut nevü nevü (!) könyv: Papai Ur(am) munkaja.*³⁴

27. *Kett imadsagos könyvecskek egygyik veres -s. aranyos .s. uj .s. másik visettes.*

28. *Egy Fekete czapas tablaju az papyrossa aranyos Philep kigyelius által nyomtattatott könyv.*³⁵

Az 1675. évi számbavételnél: „Egy magyar Aranyos fekete tablaju Keppelius“-nak bejegyezve.

29. *Egy Fejr tablaju kapcsos Baratsagi Dorgalas nevü könyv.*³⁶

Az 1675. évi számbavételkor „Baratsagos Dorgalas“-nak íratott.

30. *Posahazi Uram(na)k Kis Imre nevü Pater ellen valo irasi.*³⁷

Az 1673. évi átadáskor „tarka papiros tablaju“, míg az 1675. évinél „tarka kek papiros tablaju“ megjegyzéssel soroltatott fel.

2. A. örlevelen:

31. *Szegeny Csengeri Ur(am) adta visettes nagy konyv.*

²³ RMK. I, 1040.

²⁴ RMK. I, 1115. és MKSzle 1912: 153/3.

²⁵ RMK. I, 1082.

²⁶ RMK. I, 800.

²⁷ RMK. I, 1100.

²⁸ RMK. I, 1041.

²⁹ RMK. I, 1043.

³⁰ RMK. I, 850.

³¹ Valószínűleg RMK. I, 891.

³² RMK. I, 1078.

³³ MKSzle 1878: 316/6.

³⁴ RMK. I, 798, 920, vagy 997.

³⁵ RMK. I, 669, 686, 695, 875, vagy 1069.

³⁶ RMK. I, 1002.

³⁷ RMK. I, 1046. és MKSzle 1912: 57/7.

Az 1675. évi számbavételkor: „Csengeri Ur(am) adta könyv, mellyett fekete tablában köttettünk be“ szavakkal íratott körül.

32. *Kereszturi Ur(am) 12 Praedikatioja*.³⁸

33. *Egy Dialogus Politicae*.³⁹

Az 1675. évi számbavételnél... „Politiae“-nek írták.

34. *Egy proba nevü lapos tablaju könyv*.⁴⁰

Az 1675. évi átvételkor... „fejer tablaju könyveczke“ megjegyzéssel.

35. *Egy Veres tablaju könyv Compendium Doctrinae Christianae az neve*.⁴¹

36. *Kett kis Chatekesis egygyik Papirosos masik Fa tablas*.

Az 1673. évi számbavételkor... „eztis Fyam(na)k eladta Aszonyunk“, továbbá „Az fatablast mas(na)k adatta eö Nga“ megjegyzést írták hozzá. Így tehát e könyveket 1675-ben nem is említhetik.⁴²

37. *Kett Halottas Praedicatio könyv. Redaine Aszon teste felett mondatek*.

38. *Harmadik Egy halottas Praedikattios könyv*.

39. *Kett Jesuvitak Tittkai, egygyik Fekete tablaju, masik zöld tablaju*.⁴³

40, és 41, *Egy Veres aranyos kett fele nyilo könyv. egygyik resze Imatsagak masik Balassa (!)*⁴⁴

Az 1675. évi számbavételkor „könyvecskének“ említik.

A könyv hátsó táblája elé bevarrott I. A. levelen:

42. és 43. *David Parityaja Sarga quantitasban van, mely(ne)k az vegiben meny Orszagnak ki nyittatott Szoros kapuja*.⁴⁵

Az 1675. évi számbavételkor „quantitas“ helyett „tablaju“ szót ír.

44. *Ugyan effele szoros kapu kettő*.

Az 1675. évi számbavételkor nem említik.

45. *Egy Frigyes kisedek Jussa veres tarka papirosban*.

Az 1675. évi számbavételkor... „kis pappirosos tablaju“-nak írják.

46. *Egy viseltes Balassa*.⁴⁷

2. A. levelen:

Ao 1673. 31. Januar(ii) Ez szerint adott Szamot Simon Laczko az könyvekrül, mellyeket Ketzeli Istvan haz Eörző Inas kezeben adatott.

A 3. A. levéltől kezdve újra felsoroltnak az 1671-ben számbavett könyvek. E névsort azután a következő szavakkal fejezik be: *1673. 31. Januar(ii) keczeli Istvan ház Eörző Inas kezeben adta rend szerint.*

³⁸ RMK. I, 780 vagy 827.

³⁹ RMK. I, 831.

⁴⁰ Talán RMK. I, 782, 845, 1040, 1095, 1133, vagy MKSzele 1879: 182/149.

⁴¹ RMK. I, 903.

⁴² Feltételezem, hogy a névsort készítő maga Simon Lackó, a házörző inas volt; ennél fogva a 8. sz. könyvnél említett Symo(n) könnyű szerrel azonosítható a magát meg nem nevező följegyzővel. Különbösen az itt említett „eladta“ nem jelent mást, mint „elajándékozta“.

⁴³ RMK. I, 926.

⁴⁴ A könyv második fele Balassa—Rimai Istenes énekeinek valamelyik kiadása, míg az első rész alighanem a RMK. I, 91, vagy 162.

⁴⁵ RMK. I, 930, vagy 975.

⁴⁶ RMK. I, 915.

⁴⁷ Balassa—Rimai Istenes énekeinek valamelyik kiadása, miként a 41. sz. könyv is.

5. A. levelen:

Ittem.

47. *Két Esopus.*⁴⁸

48. *Egy Decretum.*

Az 1675. évi számbavételkor az jegyeztetett fel róla, „Egy Decretumból szedegetett fejr tablaju könyv”.⁴⁹

49. *Egy Szakats könyv.*

50. *Hat Hazi Janos munkája.*

Az 1675. évi számbavételkor „Hathazi munkaja Alkoram magyarázásá”-nak megnevezve. A hátsó borítólapon „Kett Hazi János Munkaja”-képpen említik.⁵⁰

51. *Csakiné Aszszonyom adta egy Fejér táblaju kertész könyv.*⁵¹

52. és 53. *Egy Cisio.*⁵² *Egy Benyiczki.*⁵³

Az 1675. évi számbavételkor „Egy aranyos Benyiczki”-nek írva.

54. *Szent Ferencz Cordáyát viselőknék érdeme.*

55. *Mizald Antal könyvei 2., Fejrvart no 4.*⁵⁴

Ugyanitt megjegyezve, hogy az előbbi 2 közül „egyiket Fogarásban Tokai nevű ember(ne)k adtuk”, az utóbbi 4 közül „Egyiket Bak⁵⁵ Ur(amna)k adata eő Naga az masik it kettei selyk(e)n vagyon”.

56. *Egy veres táblájú kis szám vetős Aranyos könyv.*⁵⁶

Ezeketis 1673. 31. Januar(ii) Keczei István kezeben adta Laczko.

6. B. levelen:

57. *Edgy Lictariomokrul irt könyv: in quarto. megyszin táblaju.*

58. *Ao 1675. 25 X. br(is). Keczei hozot egy tüzes oszlopot Pataki Uramtól Fejer Pergamenbe kötve.*⁵⁷

7. B. levelen:

1675. die 2. Augusti Keczei István eddeg valo haz Eörzo Inasunk kezeből mostani haz Eörzö Inasunk(na)k Markocsán Péternek szamlaltattuk könyveinkett ez szerint kezeben Radnothon.

Ezután felsorolja az eddig számbavett összes könyveket. Az előforduló eltéréseket az első névsor megfelelő tételeinél jegyeztem meg.

8. B. levelen:

Ugyan ismet illyen könyvekett adtunk Markocsan kezeben kik az előtt fel nem voltak írva.

59. *Kett Sion Vara, egygyik fekete, mas veres Aranyos tablaju.*⁵⁸

⁴⁸ Valószínűleg a RMK. I, 1155.

⁴⁹ A *Compilatae Constitutiones*-re gondolok (RMK. I, 1085, 1113).

⁵⁰ Nem hiszem, hogy azonos volna a RMK. I, 556. munkával. Ugyanis az a gyanúm, hogy Sándor Istvánnak mégis csak helyes mind a két könyvidézete, minthogy (Hat.) Hazi Jánosnak lehetett az 1626-ban megjelent munkáján kívül egy másik, 1620-as kiadású (Török) Alkoran (magyarázása) című műve is.

⁵¹ RMK. I, 1016.

⁵² Talán RMK. I, 1590 vagy MKSzle 1880: 299.

⁵³ RKM. I, 1099.

⁵⁴ RKM. I, 1087.

⁵⁵ Lehet „Baló” is!

⁵⁶ Valószínűleg MKSzle 1895: 138/4.

⁵⁷ RMK. I, 1029.

⁵⁸ RMK. I, 1187.

60. *Kett Aranyos Veres magyar Vendelinus.*⁵⁹

Az Erdélyi Múzeum könyvtárában levő két példány egyikének föltétlenül azonosnak kell lennie a radnóti könyvtár köteteinek valamelyikével. Ugyanis az ép állapotban levő mindkét példány közül az egyik gazdagon aranyozott legyeződiszes kötésére BORNEMISZA / ANNA * E * O * F * A / ANNO * DO / 1674 / szövegű szuper-exlibris nyomatott.⁶⁰

61. *Kett Veres Aranyas tablaju idvesseg kapuja Nogradi Matyas munkaja.*⁶¹

62. *Praedikatczik külön külön Papiros tablajuak.*

9. A. levelen:

63. *Sz. János jelenésinek magyarázattya veres tablaju.*⁶²

64. *Egy sarga tablaju Mizald Antal nevü könyv.*⁶³

65. *Sz. Atyak öröme fekete tablaju.*⁶⁴

66. *Egy viseltes Templomban valo Enekes könyv.*

67. *Egy Ritmusos viseltes paraszt veres tablaju könyv.*⁶⁵

68. *Egy Múrányi Venus.*⁶⁶

69. *Keresztennyi hitrül valo vallastetel. fekete tablaju.*⁶⁷

70. *Arianusok ellen irtt könyv Examen Doctrinae Sociniana.*

71. *Idvessek sarka.*⁶⁸

72. *Az Egy Isteni allatban harom szemelley mutado könyv. három ~*
no 3.⁶⁹

73. *Lilium humilitatis veres Aranyas tablaju.*⁷⁰

9. B. levelen:

74. *Sibelius Gaspar imatsagos könyve mellyet Posahazi Ur(am) fordított.*⁷¹

75. *Kett egy nehany szep dicseretes és imatsagos könyvecskek. egygyik viseltes masik sarga tablaju.*⁷²

76. *Martonfalvi Ur(am) munkaja deakul Amesiushnak masik könyvere fejer Aranyos tablaju.*⁷³

77. *Egy Betegnek Praedicatorral valo beszélgetese.*

⁵⁹ RMK. I, 1161.

⁶⁰ A tévedések elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy a MKSzele 1939: 251/8. kép magyarázó szövegéből valószínűleg sajtóhiba következtében maradt ki, hogy ennek a könyvkötésnek csupán csak a fényképe van a MNM.-ban, az eredeti darab az Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdona. Bizonyosság erre a Magyar Iparművészet 1916: 13. is, ahol azonban a képek számozása tévedésből felcseréltetett; továbbá a Könyvkiállítási Emlék (Bpest. 1882) 246/79.

⁶¹ RMK. I, 1133.

⁶² RMK. I, 1078.

⁶³ RMK. I, 1087. (Az 55. sorszám alatt is felsorol 6 példányt.)

⁶⁴ RMK. I, 701.

⁶⁵ Az előbbi Szenci Molnár Albert zsoltárai, az utóbbi pedig Gönczi György énekeskönyve lehetett.

⁶⁶ RMK. I, 1014.

⁶⁷ RMK. I, 891.

⁶⁸ RMK. I, 1038.

⁶⁹ RMK. I, 1150.

⁷⁰ RMK. I, 939., vagy 1153.

⁷¹ RMK. I, 1151.

⁷² Valószínűleg a RMK. I, 726. és 727. sz. kiadvánnyal azonos.

⁷³ RMK. II, 1354.

78. *Mennei tárház kulcsa fekete quantitasban.*⁷⁴
 79. *Diafanus fekete tablaju.*
 80. *Egy Eoregh sarga tablaju Chathechesis.*
 81. *Egy imat sagos fekete tablaju teljes könyvecske viseltes.*
 82. *Egy Fekete Tablaju Amsterdami Magyar biblia.*⁷⁵
 83. *Egy Veres uj tablaju Aranyos tablaju szakadozott 's. . . . könyv.*⁷⁶
 10. A. levelen:
 84. *Egy Fris naderes (?) könyv.*
 85. *Egy Reczes könyv.*⁷⁷
 86. *Egy meczzin tablaju szakadozott lictariumos könyv.*⁷⁸
 87. *Egy rongyos czizio.*⁷⁹
 88. *Harom Esopus.*⁸⁰
 89. *Egy Rudimenta.*⁸¹
 90. *Martyrok koronaia zöld arany(a)s táblájú.*⁸²
 1676. 20 Febr. *Segesuart ezeket az Könyveket vottem.*
 91. *Lilium Humilitatist Fekete Tablaju.*⁸³
 92. *Keskeny utat Pápai Uram munkáját.*⁸⁴
 93. *Papisták Uysagát fejer tablajut in octavo.*⁸⁵
 94. *Két Magyar cathecisist veres quantitasban.*⁸⁶
 95. *Harom sarga fa Tabláj Magyararal deákkal elegyes Chathechesist.*⁸⁷
 96. *Két Nagy Kalendariumot in quarto.*⁸⁸
 97. *Igaz vallásnak tükörét fekete tablajut.*⁸⁹
 98. *Sz. Háromságnak mutató Tükört. Sarga Tablaju.*⁹⁰
 99. *Lelki Tudakozás az el választasrol Nánási Munkája fekete quanti-
 tasban.*⁹¹

⁷⁴ RMK. I, 1149.

⁷⁵ RMK. I, 766.

⁷⁶ A meghatározásban két szó olvashatatlan.

⁷⁷ A női kézimunka-minták vándorlása szempontjából különösen nagy jelentőségűnek tartom ezt a könyvet, még abban az esetben is, ha nem nyomtatott munkáról, hanem csak kézírásról, illetőleg kézi rajzgyűjteményről volna is emlékezet. Itt tartom megemlítenedőnek, hogy alólírott családjának tulajdonában volt egy ú. n. RETZÉS KÖNYV című album-formájú könyv. Ez a szövegnélküli, csupán csak mintákat tartalmazó 1788-ban gróf Bethlen Kata, vagy Borbála részére készült. Benne nagyon sok olyan minta volt felsorolva, amely régi úríhímzéseken, sőt az úri mintákról átvett népi varrásokon is megtalálható. E könyv 1919-ben román katonák pusztítása következtében semmisült meg.

⁷⁸ Az 57. sorszám alatt is említ egy Lictariumokrul írt könyvet.

⁷⁹ Az 52. sorszám alatt is említ egy Cisiót.

⁸⁰ A 47. sorszám alatt is említ két Esopust.

⁸¹ Valószínűleg vagy Alstedius, vagy Piscator valamelyik hasonló című Rudimentája.

⁸² RMK. I, 1180.

⁸³ RMK. I, 1181. — Korábbi kiadása fennebb 73. sorszám alatt.

⁸⁴ RMK. I, 1116. — Korábbi kiadása fennebb a 26. sorszám alatt.

⁸⁵ RMK. I, 1115. és MKSzele 1912: 153/3. (A 16. sorszám alatt is említ egy példányt).

⁸⁶ Talán RMK. I, 1165.

⁸⁷ RMK. II, 505, 538, 619, 672, 749, 760, vagy 826.

⁸⁸ RMK. I, 1200.

⁸⁹ RMK. I, 1136.

⁹⁰ RMK. I, 1150. (A 72. sorszám alatt 3 példány említettik).

⁹¹ RMK. I, 1178.

10. B. levelen:

100. *Szegények Proba követ.*

101. *Negj mennyorszagnak szoros kapuiat vagy proba követ.*⁹²

102. *Egy ötveős Propa követ.*

103. *Élet koronáját.*

104. 1676. 23 *Aprillis Banji Gyurko küldött egy zöld aranyos tablaju Esopust.*⁹³

A hátsó borító lapon megismétli azokat a könyveket, amelyeket előbb 47—56. sorszámmal megjelölve már felsoroltam.

A fenti könyvek legnagyobb részét a nagyon szűkszavú leírás ellenére is sikerült azonosítanom, azonban mégis vannak olyan megnevezések, amelyeket csupán csak e névsor alapján soha nem lehet megfejteni. Ezekon kívül vannak olyan könyvek is, amelyekre sehol sem tudtam reá akadni, valószínűnek is tartom, hogy ezek nagyobb része vagy teljesen elkallódott, vagy pedig egyes példányai még lappanganak.

A fejedelemasszony radnóti könyvtárának nagy értéke, hogy majdnem csak magyar nyelvű műveket tartalmazott. Csupán kettőről állítható határozottan, hogy latin szövegű volt,⁹⁴ míg egyről csak gyanítom idegen nyelvűségét.⁹⁵ Ezen kívül egyikről-másikról azt sejttem, hogy nem nyomdai termék, hanem kéziratos könyv lehetett.⁹⁶ Ezek leszámítása után maradna az a néhány munka, amelyet eddigi ismereteink alapján azonosítani nem lehet, avagy csak én nem tudom őket azonosítani.⁹⁷

Az itt közölt névsorral természetesen még nem zárult le a fejedelemasszony könyvtárának jegyzéke, csak hogy az üres lapok betelvéen, a további szaporulatot és az újabb számbavételeket már nem jegyezheték be Pósa házi Igazságistápjának üres lapjaira. A radnóti könyvtár további növekedésére utal, hogy egyes könyvtárakban még található más könyvpéldány is, amely bár kétségtelenül a fejedelemasszony tulajdona volt, azonban a fenti könyvjegyzékben hiába keressük. Ezek tehát későbbi beszerzések lehettek. Az Erdélyi Múzeum könyvtárában van többek között Sárpataki N. Mihály 1681-ben Kolozsvárt megjelent *Nóé Barkája* című munkájának egyik példánya;⁹⁸ ennek aranyozott díszítésű kötéstáblájára *B. A. E. O. F. A. 1681.* felirat nyomtatott, belül pedig *el olvastam* megjegyzést írt be maga a fejedelemasszony. A kolozsvári református kollégium őriz egy 1680-ban befejezett kéziratot szakácskönyvet, amely hasonlóképpen Bornemisza Anna könyvtárából való. Aranynyomásos díszítésű táblájának felírata: * A. B. D. G. P. T. * / * 1680. * /

⁹² RMK. I, 1130.

⁹³ Valószínűleg RMK. I, 1155. (A 47. és a 88. sorszám alatt is említ két, illetőleg három „Esopus“-t). A 104. számú könyv feljegyzése különben a fejedelem kezírása

⁹⁴ A 76. és 89. sorszámúak.

⁹⁵ A 70. sorszámú könyv.

⁹⁶ Ilyenek az 57., 84., 85. és 86. sorszámúak.

⁹⁷ Ismeretlen munkáknak tartom a 37, 45, 54, 70, 77, 79, 100, 102. és 103. sorszám. mal megjelölteket, sőt ezekhez tartozónak vélem az 50. számút is, míg a 14. számúról a RMK.-nak van ugyan tudomása, ellenben ma már egyetlen példánya sem ismeretes

⁹⁸ RMK. I, 1264. (Az 1882-ben Bpsten megjelent Könyvkiállítási Emlék 247/85 tévesen közli a könyvtábla feliratát. „B. A. M. F. A. 1861.“ szöveggel!)

A fejedelemsasszony könyvtára anyagának gyűjtése és gondozása mellett, annak tartalmát is jól ismerte. Ezt bizonyítják a reánk maradt kötetekbe írt megjegyzései.⁹⁹ A könyvtár anyagából azt tapasztalhattam, hogy majdnem csupán az új kiadásokat gyűjtötte s összevetvén a Rákócziak könyvtárának anyagával, az tűnt ki, hogy egyetlen művet kivéve, semmi olyant nem tartalmaz, ami emebben, mint alig két évtizeddel korábban lezáródott anyagú könyvsorozatban, bennefoglaltatnék.¹⁰⁰ A művek különben tartalmilag majdnem mind vallásos tárgyúak, de nem egy a szépirodalom körébe tartozik, mint Balassa, Gyöngyösi, Beniczki, Aesopus. Rajtuk kívül azonban voltak a háztartás számára nélkülözhetetlen gyakorlati munkák is, miként a kertész-, szakács-, liktáriumos-, recés és számvetős könyv, valamint a naptár, sőt a csízió is. Természetesen ezen kívül voltak a gazdasági naplók,¹⁰¹ amelyeket bár éppen olyan díszesen köttetett be a fejedelemsasszony, mint többi könyveit, azonban mégsem sorozta be könyvtárának darabjai közé.

Herepei János.

⁹⁹ EM. 1942: 253.

¹⁰⁰ Harsányi István: A Rákóczi könyvtár és katalógusa. MKSzele 1913, 1914, 1915.

¹⁰¹ Szűdeczky: i. m. és Erdélyi Művészeti Kiállítás 1941. (Kvár.) 44/415.

Radnótfája története*

1.

Radnótfája Maros-Torda megye egyik községe, Szászrégen tőszomszédjában, a Maros és a Görgény folyó találkozásánál. Nem nagy, 980 holdas határát mindkét folyó nemcsak öntözi, hanem gyakran el is árasztja, mint néha magát a falut is, melynek első településhelye s egymásután két régi temploma esett rendre az árvizek áldozatául.

A falú ma már összeér Szászrégennek; tőle a Maros választja el, de azon át hid köti össze vele s mint városvégi, gyártelepes hely, típusos város melletti község, az ilyen helyek előnyeivel és hibáival. Lakossága az utolsó népszámlálás adatai szerint 1882 lélek volt. Ebből 1100 magyar. Utánuk számra a románok következnek. Ezeken kívül vannak szászok, zsidók, cigányok s a gyármunkások közt más nemzetiségűek is.¹

Ma a község a mellette és feléje terjeszkedő Szászrégen vonzókörébe jutott, de századokig Radnótfája sorsa nem ezzel, hanem a görgényi várral és kincstári uradalommal állott összefüggésben, melynek ez a falú is tartozéka és nyugat felé végső községe volt.

Neve ősi, Árpádkori nemzetség- és személynév. A *Kökényes-Radnót* nemzetség nem messzire innen, Teke vidékén már 1228 táján birtokos volt.² Lehet, hogy Radnótfáját még e birtoklás idején alapíthatta e nemzetség egyik tagja. De lehet az is, hogy a falut épen e nemzetség Radnót nevű egyik tagja építette. A község nevének előtagja mindenesetre 1310 táján élt tagja telepíthette. A község nevének előtagja mindenesetre 1310 táján élt tagja telepíthette. A község nevének előtagja mindenesetre 1310 táján élt tagja telepíthette. A község nevének előtagja mindenesetre 1310 táján élt tagja telepíthette.

A híres és hatalmas Kökényes-Radnót nemzetségnek egyik kimagasló tagja volt az a *Radnót*, aki fiatal éveiben, az utolsó Árpád-házi királyok idejében Nográd megyében lakott, de 1310-ben már Erdélyben élt. Itt mint elődei, ő is birtokosa volt a nagy *tekei* uradalomnak, melyhez Kolozs megyében Nagyida, Szászpéntek, Ludvég, Szászkerked, Banyica, Szászakna, Komlód, Nyulas, Kozmatelke, Kamarás és Szombattelke tartozott. Radnót 1322 előtt halt meg, mert hatalmas vagyonát ebben az évben adta Károly Róbert király Radnót egyik sógorának, Kácsics Simon székely ispánnak.³ De ugyanakkor már itt volt 1321—42-ig erdélyi vajda a Kácsics nemzetség egy még hatalmasabb tagja, Szécsényi Tamás, aki a mai szászrégeni ág. ev. templomot is építtette és akinek észak-erdélyi birtokai 20 faluban,

* A szerkesztő véletlenül tudomást szerzett róla, hogy Kelemen Lajos magánlevelében megírta a község történetét. Így közölheti most a cikk írójának kiterjedt levelezéséből ezt az esetlegesen megmentett értékes darabot.

¹ Az 1910-es hivatalos helységnévtár és Bakk József radnótfájai ref. lelkész szíves közlése.

² *Karácsonyi János*: Magyar nemzetségek. II, 237.

³ I. h. II, 338.

Beszterce közelétől a Marosszék határát érintő mai Várhegyig terjedtek.⁴ Radnót ezek rokona lévén, valószínűleg tisztségekre alkalmazták. Mivel pedig a görgényi királyi vár és uradalom legelső okleveles említése (1364) óta úgyszólván állandóan a székely ispánok javadalma s vele lakása céljára szolgált,⁵ föltehető, hogy ez a szerepe mint Csik-Gyergyó-, Kászón- és Marosszékhez legközelebb fekvő királyi várnak és birtoknak megvolt már előbb is. Nincs adatunk ugyan reá, de valószínű, hogy a két hatalmas Kácsics-sarj rokonsága révén Radnót épen a görgényi várnak lehetett várnagya, vagy más tisztviselője s a Marostól a gyergyói hegyekig nyúló nagy várbirtok nyugati szélén ő telepítette Radnótfáját, mely így az ő nevét őrizheti.

Annyi bizonyos, hogy Radnótfája már a XIV. század első harmadában a tervezett új keresztes háborúk költségeire kirótt pápai tized-jegyzékben 1330—35 között mint önálló egyházközség szerepel s neve ott *Arnolfaya, villa Renoldi, Reinolfaya* alakban fordul elő.⁶ Oklevelekben pedig 1453-tól mint a görgényi királyi vár egyik faluját ismerjük meg, s mivel a két hatalmas Kácsics-sarj falui között azelőtt nem találjuk: bizonyosra vehetjük, hogy alapítása idejétől a görgény-völgyi és közeli más 25 faluval együtt a görgényi várhoz tartozott. Így története is szorosan összefügg e vár történetével.

Zsigmond királynak egy 1426 augusztus 28-i iktató parancsából bizonyos, hogy a görgényi királyi vár a székely ispáni tisztséghez tartozott. Azután egy időre ugyan a vár és tartozékai 1443-tól királyi adománybirtokul Hunyadi János kezére jutottak, de halálával (1456) úgy látszik, hogy visszaszállottak a kincstárra, a székely ispánok keze alá kerültek⁷ és ott is maradtak Szapolyai János király uralkodása végéig. Ő a várat hitvesének, Izabella királynénak kötötte le menyasszonyi ajándéknak. A királyné birtoklása emlékéül még 1652-ben is állott a vár *Harcsafark* bástyájának egyik ataján a királyné címere.⁸ Az ő Lengyelországba távoztával a vár újra kincstári kezelésbe került, de visszatérése után, 1557-ben a királyné a várat és tartozékait s köztük Radnótfáját is 9000 forintért zálogba adta Kendi Ferenc volt erdélyi vajdának és hatalmas tanácsúrnak, aki akkor a közelben, Vajdaszentivánon és utóbb 1558-ban Vécsen is lakott. Kendit azonban a királyné Gyulafehérvárt megölette s midőn a királyné is meghalt, fia, János Zsigmond a várat és uradalmát 1562-ben hét akkor jobbágyigába hajtott marosszéki székely faluval együtt 25.000 forinton Békes Gáspárnak adta zálogba. Tőle 1573-tól a kincstárra, azután 1576-tól Beregszói Hagymási Kristóf tanácsúrra, majd 1580-ban Kovacsóczi Farkas cancellárra szállott; ennek kivégeztetése (1594) után pedig Bocskay István, a későbbi nagy fejedelem, majd újra a kincstár, azután 1615-től vitkai Kákoni István tábornok és tanácsúr s utána még többen birták, míg I. Rákóczi György előbb a kincstár, majd családja számára szerezte meg. Azután a

⁴ I. h. II, 270—77.

⁵ *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában V, 671.

⁶ *Monumenta Vaticana* I. 93., 109., 130. és 138.

⁷ *Csánki*: i. m. II, 670—71.

⁸ *Jakab Elek*: Görgény vár és a görgényi kastély a multban. Századok 1883: 329—31.

vár és uradalma többféle változás után csak 1690-ben, Tököly Imre kiszorításával jutott nagyrészből vissza a kincstár kezére.⁹ Tartozékai egy részét azonban még előbb, 1687-ben Teleki Mihály szerezte meg, s e birtokrészek java Teleki családja kezében maradt a kancellár halála után is.¹⁰ A kincstártól aztán 1719-ben a görgényi uradalmat — a vár 1708-ban lerontatván — Kászoni Bornemisza János, — ki később báróságot nyert — 99 évre 25.000 forintban zálogba vette s utódjaitól a kincstár csak 1870-ben váltotta vissza.¹¹

2.

Még mielőtt Teleki Mihály a görgényi uradalom egyes részeibe befészkelte volna magát, 1678-ból összeírás maradt fenn a várhoz szolgáló darabontokról vagy puskásokról. Ezek akkor 51-en voltak. A várhoz tettek fegyveres szolgálatot Három tizedbe tartoztak s akik közülök jobbagytelken laktak, azok dézmát és adót fizettek. Radnótfáján akkor 8 ilyen darabont lakott. Tíz év alatt, 1688-ra, számuk 6-ra apadt, ellenben a kuruc háborúkat követő első összeírásban, 1712-re 19-re szaporodtak. *Balási* István volt a tizedesük s maguk a puskások név szerint ezek voltak: *Balás* András, *Csere* Péter, *Fabián* Mihály, görgényi *Jakab* István, *Lakatos* Gergely (2), *János* és *Márton*, *Nagy* András és *Ferenc*, *Szilágyi* György és *István*, *Szőlősi* Mihály, *Téglás* János, *Vámos* Miklós, *Varga* János és *Zoltán* Gábor. Fel tűnő, hogy 1715-ben újra kilencre apadnak: csak 2 *Balási*, 4 *Lakatos*, 2 *Szilágyi* és *Varga* János névvel találkozunk. A többiek eltűntek. Kincstári, illetőleg uradalmi jobbagy se lakott a faluban. Ugyanakkor azonban Radnótfáján már 13 nemes birtokost írtak a jegyzékbe. Ezek voltak gr. *Teleki* Sándor, 7 telekkel, *Luczai* Sámuel 4, *Fülöp* Mihály, *Sáfár* György, *Keresztesi* Gáspár, *Nagy* György, *Fülöp* Péter 2—2, *Csernátoni* István, *Hegyesi* Mihály, *Király* Dávid, *Nagy* Zsigmond, *Rápolti* János és *Zöldi* Gáspár 1—1 telekkel.¹² Egy másik összeírását a radnótfáji nemességnek 1729-ből ismerjük. Ekkor tíz ily birtokos lakott itt, név szerint *Budai* Ferenc, *Csernátoni* Ferenc és *József* osztozatlan testvérek, *Csernátoni* István, *Fülöp* Péter, *Gámán* András, özv. *Luczai* Andrásné *Balogh* Éva, *Máthé* Gábor, *Nagy* György és *Sáfár* György.¹³

Radnótfája egy tekintélyes számú nemes birtokosságának telkei rendre a görgényi vár-uradalm területéből szakadtak ki. Egyes fejedelmek kiválóbb híveiket jutalmazták egy vagy több telekkel s a hozzá tartozó birtokrészekkel. De volt eset arra is, hogy — főleg *Apafi* Mihály fejedelemsége idején — a kincstár szorult állapota, vagy a fejedelem alkalmi szüksége is hozzájárult egyes telkek ily elidegenítéséhez. *Báthory* Kristóf például még 1580-ban adott itt bizonyos részjóságot a vadadi *Fülöpök*nek, *Báthory* Zsigmond pedig 1591. augusztus 25-én *Nátházi* Jánosnak, a görgényi vár gyalog-

⁹ I. h. 333—34. és 415.

¹⁰ Gr. *Kemény* József: Possessionaria. Comitatus Torda. Görgény. [Kézirat az Erd. Múz. Kézirattára *Kemény* J. gyűjteményében].

¹¹ *Jakab*: i. m. 415.

¹² Erd. Múzeum Br. Bornemisza levéltár. Az 1688-i összeírás 3262, az 1712-i 3032, az 1715-i 3267. szám alatt.

¹³ *Kemény*, i. h. Radnótfájánál.

hadnagyának az egész Radnótfája kincstári állagát odaajándékozta.¹⁴ Az adományozások és zálogosítások virágkora azonban Apafi Mihály uralkodása idejére esett. Midőn 1702-ben a radnótfajai nemesek birtokjogát felülvizsgálták, kiderült, hogy az akkor igazolt szerzeményeket csaknem mind Apafi Mihály idejében vették, vagy zálogosították. Maga a kincstár többször összeíratta a magáét, s 1702-ben az egész görgényi uradalom területén igazoltatta az ott élő nemesség birtokjogát. Ezekből, valamint a br. Bornemisza család levéltárában levő adatokból és Torda megye egykori nemesség-igazoló pöreiből érdekes adatokat találunk Radnótfája utolsó három századi lakóira. Radnótfája mai román lakossága elődeit részben a kincstár, de még inkább ez a nemes lakosság telepítette a faluba jobbágyának vagy zsellérjének, mind az utolsó háromszáz évben.

A Kincstár utóbb, midőn vagyona Radnótfáján mindjobban elapadt, Mária Terézia korában több nemes család ellen birtokjog-igazoló pert indított. Egy ily per eredményeként a Főkormánysház intézkedésére Sáfár Györgynek és özv. Gámán Andrásné Alsó Juditnak 1766-ban radnótfajai részüket a kincstár javára vissza kellett bocsátaniok. Tíz évvel később a Fülöp családtól kérték számon a Báthory Kristóftól nyert birtok jogalapját. Itt a visszaperelhetés ideje elévült. De ugyanakkor a Fülöpökön kívül ez a kereset a Radnótfáján lakó, vagy ott birtokló családok közül a borosjenői Boka, a Bonyhai, Csernátoni, a Daróczi, csesztvei Eperjesi, a Luczai, Mátyás, Musnai, oroszójai Pergő, Sáfár és Zöldi családokat is érintette.

Midőn Torda megye felső járása 1698-ból reánk maradt adózó jobbágysai és zsellérei összeírásában Radnótfáján a kincstár, a gr. Teleki-, a Filep Mihály-, Luczai- és Sáfár György-féle részeket összeírták, ezeknek összesen 41 jobbágyát, zsellérét és szolgáját írták adó alá. Ezek közt azonban voltak jobbágytelken lakott darabontok is. Nevük: Balási (2), Biró, Darabont, Gombkötő, Halász, Hatházi, Hegyi, Kádár, Kerekes, Keresztes, Kis (2), Kozma, Kőmives, Kővárán, Mente, Moldvai (5), Major (2), Molnár (3), Nagy, Nisztor, Pál, Székely, Szilágyi, Tóth és Varga. Közülük több család ma is él. Ezeknek összesen volt 1 lova, 35 ökre, 26 tehene. Juhot nem tartottak. Pénzt 59 forint 25 dénárt, 65 véka búzát, 68 véka zabot, 12 szekér szénát s egy vágó-marhát róttak ki reájuk.¹⁵

Nemzetiségre nevükből következtetve többségben magyarok voltak. A Kővárán, Major, Moldvai, Nisztor nevűek románok s a Kozma név — mely itt János magyar keresztnévvel szerepel — legfennebb kétes. Azonban még ha ezt románnak vesszük, akkor is a román jobbágyok és zsellérek az egésznek még negyedét se tették ki s ha ezek fölé még oda tesszük az ott lakott magyar nemességet, mely magában is volt annyi, mint a román jobbágy és zsellér, s ezekhez hozzávesszük még a darabontokat is, akkor a magyarság száma a 80—85%-ot is meghaladhatta. Viszont az 1720-i általános, országos összeírás itt 5 jobbágyot, 4 zsellért, 5 taksást, 2 egyéb lakóst tüntet föl. Ezeknek 145 és fél köböl férőjü szántóföldje, 64 és fél hold kaszálójuk volt.¹⁶

¹⁴ Br. Bornemisza-levéltár 3031. sz. és Kemény J. id. kézírata.

¹⁵ Erd. Múz. Br. Bornemisza-levéltár.

¹⁶ Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720—21.). Magy. statisztikai közlemények. Új f. XII. 216.

3.

Radnótfájának, mint önálló egyházközségnek, már 1330—35-ben temploma és papja volt. Első papját, kiről ekkor tudunk, Albertnek nevezték.¹⁷ A reformáció idején, a XVI. század második felében a falú lakói a környék magyarságával együtt reformátusokká lettek. A hagyomány a reformátó-dást *Szinnyei* János deáknak tulajdonítja, s ugyancsak a hagyomány azt is állítja, hogy a radnótfájai és a magyarbölkényi református egyházközségek a XVI. és XVII. században kölcsönösen, fölváltva éltek egymással anya- és leányegyházközségi viszonyban, aszerint, hogy időnként melyik volt erősebb s melyik tarthatott papot. Az egyházközségről a görgényi református egyházmegye vizsgálati jegyzőkönyveiben csak 1737-től kapunk adatokat. Eleinte ezek az adatok szomorú képet nyújtanak a vizsgálatok idején az egyházközség állapotáról. Így 1737-ben a templom fedele rossz s ezért sok kár esett a falakban és a berendezésben. A templomkerítésből pedig éppen a Teleki Sándor grófra eső rész volt a legrosszabb. Ebben azonban kétségtelenül része lehetett az országban akkor évekig dühöngött pestisnek és a rossz gazdasági éveknél, melyek a rendet és az életviszonyokat sok helyen megingatták. Ez aztán kihatott a hívek és papjuk egymás közötti viszonyára is. Az egyik ily rossz esztendőben (1742) a vizsgálati jegyzőkönyv följegyzi, hogy a hívek mind egymással, mind papjukkal civakodnak és rendellenek.¹⁸

Azonban a későbbi följegyzések már többször szólnak a hívek áldazatairól is. Ebben a *Sáfár*, *Budai* és *Rápolti* s később a *Hegyesi* és gr. *Teleki* családok, *Léczfalvi Németi* László pap és a felesége *Dálnoki* Anna ingóságok adományozásával, továbbá *Balpataki* Anna s az egyház szolgálatában buzgólkodott hívek közül a *Szilágyi* család több tagja tűnt ki.

Református papjai közül legrégebbi, kit névleg ismerünk, *Madocsi* Sándor, 1729-ből.¹⁹ Áldozatkészségével *Németi* László (1759—91), tudós készütségével és rendtartó, építő buzgalomával *Gergely* Lajos tűnt ki (1867—1918).

A község első, ősi temploma a Maros síkságára épült. Ezt azonban a vízáradások a XVIII. százévben teljesen elpusztították. Az egyházvizsgálati jegyzőkönyvek 1750-ből már a falu délkeleti oldalán, a Görgény vize partján álló fatemplomról és a mellette álló fatoronyról tesznek említést. Azonban ez a templom is ki volt téve az árvízveszélynek. A vizsgálati jegyzőkönyvek többször panasznak erről, míg végre 1789-ben már azt jegyzik föl, hogy „a víz mindent elvitt”.²⁰

Az egyházközség 1791-ben új templomot emelt, de ez is csak 41 évig állott fenn, mert vízjárta helyre építették s áradások idején használhatatlanná vált. Végre 1832-ben br. Bornemisza Leopoldtól a görgényi uradalom akkori urától szerzett célszerűbb helyen építették föl új templomu-

¹⁷ Monumenta Vaticana I. a 6. jegyzetben idézett lapokon.

¹⁸ A görgényi egyházmegye vizsgálati jegyzőkönyveiből, melyeket a XVIII. sz. végéig kivonatoltam.

¹⁹ *Kemény*: Possessionaria. Torda m. Radnótfája.

²⁰ A görgényi egyházmegye jkvei. Az eredeti kéziratok Szászrégenben, az egyházmegye levéltárában.

kat, melybe a régiekből megmaradt néhány fölszerelési tárgyat, padot, szószéket is átvittek. Azonban ez a templom szűknek és sötétnek bizonyult s az egyházközség az 1841-től épített kis malma bérletéből és az 1868-tól kezdett célszerűbb és helyesebb gazdálkodás eredményéül csakhamar új iskolát, tanítói-, majd papilakot²¹ s 1894—95-ben egészen új, tágas és célszerű templomot és tornyot épített.²² Ez már ötödik temploma a radnótfájai magyarságnak. Ezenkívül kőtemploma van a gör. kat. románságnak is, mely 1869-ben épült.

4.

A községben a multban az itt lakott nemességnek több kisebb portája s jobb háza volt. Legnagyobb, kastélyszerű épülete a tinkovai *Matskási* családnak volt, mely azonban csak a XIX. században került a falu birtokei közé. A nagy, 28 szobás épületet s a mellette állott szép parkot 190 holdnyi birtokkal együtt Matskási István adta el a földreform előtt a falu földműveseinek. A kastélyból 8 szoba maradt meg. A többit építőanyagának használták föl. A vásárlók kivágták és 100.000 lejért eladták butor- és tűzfának a szép park fáit is.²³

Volt Radnótfájának ezenkívül a Maros egyik félszigetén másik, nagy, emeletes kastélya is, mely régebb festői látványt nyújtott a Maros-völgy utasainak. Egyik Bethlen gróf építtette Rudolf trónörökös görgényi híres vadászatai idején, az 1880-as évek legelején. 1886 körül pár évig a Toldalaghi grófok is laktak benne.²⁴ A szép épületet azonban a Maros szűnyogfészekké tette. Már rég lebontották és anyagát egy régeni építész használta föl vállalkozásainál.

Rudolf trónörökös görgényi vadászatai idején épült Radnótfája csinos állomása is. A trónörökös itt szállott ki, midőn Görgénybe föl s mikor onnan visszautazott.

Mindez oly régnek tetszik már, mint akár a századok előtt Görgény várában és környékén folyt élénk élet, melyből soknak Radnótfája is részese volt.

Kétségtelen, hogy ez a község is látta falai között járni a Görgényben lakott hatalmas székely ispánokat, némelyik erdélyi vajdát, majd a fejedelmeket, midőn itt mentek át Görgénybe. Járt benne Bocskay István, mikor még fejedelemsége előtt egy ideig Görgény ura volt²⁵ s itt ment szomorú magányába Báthory Gáborné, a korán elhízott szép fejedelemasszony, akit zsarnok férje Görgény várába tett félre kifogyhatatlan szerelmi kalandjai útjából. És itt járt I. Rákóczi György a közelben kezdődő nagy Mocsár erdőben tartott híres vadászataira.²⁶ A kuruc háborúk alatt pedig 1704-ben,

²¹ Névkönyv az Erd. ev. ref. egyházkerület számára 1893. Radnótfája a 32—37. lapon. A görgényi egyházmegye jegyzőkönyvein kívül innen vettem a többi ref. egyházközségi tört. adatot.

^{22—23} *Bakó József* lelkész szíves közlése.

²⁴ Századok. 1887. Jelentés a gr. Toldalagi-család radnótfájai levéltárából. Kirándulás 71—87.

²⁵ Adat van róla a br. Bálinti-levéltár körtefájai esomójában az 1636 ápr. 29-i tanúkihallgatásban.

²⁶ *Szalárdi János* Siralmas krónikája 234. és *Jakab E. id.* tanulmánya a Századokban, 1883. 427.

de főleg 1708-ban, mikor Rabutin tábornok hetekig tartó ostrom és hősies védelem után bevette és leromboltatta Görgény várát, ez a falu is sokat szenvedett a megszálló idegen csapatoktól,²⁷ azután pedig mint fő közlekedési vonalba eső helyet, csakhamar a forgalom útján haladt pestisjárványok látogatták és irtották lakosságát (1708—9, 1718—19, 1738—42).

A kuruc háborúk alatt a Maroson Szászrégen felé vezető és Görgényhez jövedelmezett vámoshídja is elpusztult²⁸ s utóbb Szászrégen birtokába jutott.

Az 1848—49-i szabadságharc idején, 1848 őszén a Szászrégent földült székely tábor itt is tett kisebb károkat, 1916-ban pedig a román csapatokkal vívott harcok csaknem a falu előtt folytak le. Ekkor a mieink győzelmével végződtek, de aztán a szomorú emlékü 1918-i őszi forradalom bomlasztása után december 17-én ide is bevonultak a román csapatok, s nyomukban a román uralom.

A felszabadulás Radnótfáját is visszaadta a magyarságnak. A feléje is terjeszkedő szomszéd várossal azonban úgy van, mint az a bolygó, melynek központi napja valami katasztrófában elpusztult. Radnótfája is Görgény vára pusztulása után, mint ennek legszélsőbb tartozéka, mind jobban a legközelebbi vonzóerő hatása alá került s a területi összenövés folytán ez ma már önállóságát is fenyegeti.

Radnótfája azonban falu akar maradni s ebben vezetőit a történelmi ön- és hivatástudat s vele az az elgondolás irányítja, hogy azon a vegyes lakosságú vidéken, mint a magyar jövő egyik alapjára, szükség van az öntudatos falura.

Kelemen Lajos

²⁷ Cserey Mihály krónikája 337—39. 367. 392—96., br. Wesselényi István kéziratos naplója az Erd. Múzeum kéziratárában.

²⁸ Erd. Múz. Br. Bornemisza levéltár.

Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban

A dolgozat tárgya egyesek előtt talán szokatlan. *Mi köze az egyháznak a társadalmi kérdésekhez?* — kérdik azok, akik a társadalmat úgy tekintik, mint egy pompás gépezetet vagy érdekes, élettani szervezetet. S azok is, akik az egyházat tisztán szellemi közösségnek tekintik. De ma már túl vagyunk ezeken az egyoldalú felfogásokon. Az egyházat addig vádolták a földi problémák iránti közömbösséggel, hogy ma már mindenik alakja odaadóan foglalkozik a társadalmi válság megoldásával. XI. Pius pápa *Quadragesimo anno* című bullájában (1931) felszólal a gazdasági élet anarchiájá s a liberális kapitalizmus bűnei ellen és a munkáskérdés keresztyén szellemű megoldását sürgeti. A többi keresztyén egyházak világszövetsége, az ú. n. *Stockholmi Mozgalom* (Life and Work 1927) pedig felállítja Genfben a Nemzetközi Társadalomtudományi Intézetet, mely az egyes nemzeti egyházak sokszor megdöbbsentő jelentései alapján keresi annak az új társadalmi rendnek a lehetőségeit, mely megfelel a keresztyén erkölcsiségnek. Ami másfelől a társadalomról való felfogásunkat illeti, ez az említett elavult, természettudományos állásponton felülemelkedve, a társadalmat úgy tekinti, mint szabad, szellemi egyének egymás közti, sőt egyesek fölötti közösségét. Ez a felfogás rávezette a komoly tudósok érdeklődését a keresztyénség társadalmi jelentőségének megbecsülésére. *Lamprecht* ezen az alapon írja meg hatalmas német történelmét (1911), *Max Weber* heidelbergi egyetemi tanár vizsgálat alá veszi a protestáns erkölcs tan és kapitalizmus viszonyát (1905), *Troeltsch*, a nagy vallásbölcse s megírja a keresztyén egyházak szociális tanításairól szóló nagyszabású munkáját.¹ Ezek után nem csodálkozhatunk azon, ha 1927-ben *Wünsch* marburgi egyetemi tanár egy rendszeres, evangélikus, gazdasági erkölcs tan bocsát a közönség elé s minden egyes szociális kérdést az evangélium szempontjából igyekszik megoldani.² Végül megemlíthetjük, hogy az újabb keresztyén etikusok mind nagyobb figyelemmel és terjedelemben tárgyalják a társadalmi erkölcs tan kérdéseit.

De feltűnhetik dolgozatom címe azok előtt is, akik *a multat idealizálni szeretik*. Előrebocsátom, hogy arról a korról akarok szólni, amikor a református egyháznak az erdélyi társadalom életében irányító szerepe volt. Ez pedig a XVII. század, költői nyelven: Erdély aranykora. Sokszor úgy hivatkozunk erre a korra, mint a teljes társadalmi béke, vallás-egyenlőség és nemzeti művelődés virágkorára. Anélkül, hogy ennek a

¹ Deutsche Geschichte. Berlin. 1906—12. — Die prot. Ethik und der Geist des Kapitalismus. 1905. Ford. Vida S. Budapest. 1923. — Die Soziallehren der christlichen Kirchen. Tübingen, 1912.

² Evangelische Wirtschaftsethik. Tübingen, 1927.

kornak érdemeit kisebbítenők, még kell jegyeznünk azt, hogy a tárgyilagossági kutatás megállapítása szerint az emberek akkor sem voltak angyalok s a társadalmi élet is távol áll az éden-kerti egyenlőségtől. Amint a világpolitikában, úgy itt, e kis ország határain belül is folyik a létért való küzdelem, még pedig sokszor nem a legsimább eszközökkel. Ma már ott tartunk, hogy egyes magyar történetírók éppen túlzott kritikai magatartást tanúsítanak e korszakkal szemben. Az a kép például, amelyet *Acsády Ignác* A magyar jobbágyság története című műve VII. fejezetében Erdélyről ad, sötét és elszomorító.³ Viszont *Szekfű Gyula* egyes műveiben mindegyre kétségbevonja az itteni vallásegyenlőség közismert tényének alapvető, kormányzati elveit. Mindez arra ösztönöz, hogy tárgyilagossággal világosságot igyekezzünk teremteni e kor társadalmi kérdéseiben. Mivel pedig a XVII. századot mindenki sajátosan vallási színezetű korszaknak tekinti, ezért elsősorban a vallás szabályozó szerepét kell tisztáznunk. Nem lehet tagadni, hogy már e téren bizonyos kezdeményezések történtek. *Szilágyi Sándor* megemlíti, hogy *I. Rákóczi György* nagy hatást tesz *Gveravai* Antalnak Marcus Aurelius császárról írott könyve, melyet magyar nyelvre is lefordított. *Szekfű* pedig Bethlen Gábor személyiségének meghatározó tényezői közt említi a II. Helvét Hitvallást, Kecskeméti János és Szepsi Kőröcz György református predikátorok politikai jellegű nyilatkozatait és munkáját. Magyar történetében egyenesen *Pataki Füsüs János Királyoknak tüköre* (1628) című munkáját tekinti az erdélyi fejedelmi politika irányadójának. Ezek a jelenségek a világi történetírás fokozódó elmélyülésére mutatnak. Csak arra kell vigyázni, hogy egyes tudományos tételekből vagy éppen könyvekből ne igyekezzünk a történelmet megkonstruálni, mert annak az egyes eszmék mellett kikerülhetetlen tényezője a tényleges valóság. Itt magának a kornak társadalmi felfogását kell tisztázni, aztán a szereplő személyiségek jellemét s mindezekben a vallások szerepét. Ez a feladat reánk parancsolja a szorgalmas adatgyűjtést, az egyházak akkori belső állapotának és külső elhelyezkedésének tisztázását s csak ezek után lehet világosságot deríteni az egyes kérdésekre. Ne csodálkozzék tehát senki, ha dolgozatom egyelőre csak általános képet, vázlatot nyújt a XVII. század erdélyi társadalmának bonyolult kérdéseiről. De talán így is hasznát vehetik ennek azok, akik e téren további kutatást akarnak végezni.

1.

A politikai történetírás élesen elhatárolja Erdély történetében az u. n. fejedelmi korszakot a megelőzőktől. Társadalmi szempontból azonban ez a megkülönböztetés nem állhat meg. Az említett korszak s ebben a minket érdeklő XVII. század tulajdonképpen a XIII. század végén kezdődő rendi, társadalmi élet egyenes folytatása. Így az állami, gazdasági, sőt a kulturális élet is nagy részben még ennek keretei között zajlik. Sem a reformáció, sem az önálló fejedelemség nem változtat gyökeresen ezen, legfennebb csak módosítja. Előttünk itt elsősorban a magyar társadalmi élet jön tekin-

³ Budapest 1908. 308 kk.

tetbe, mivel ez van a református egyházzal szoros kapcsolatban. A többi csak annyiban, amennyire ezzel érintkezik, vagy ennek képét megvilágítja.

Az akkori társadalmi osztályok a következők: a nemesség, városi polgárság, kiváltságos nemzetek és jobbágyosztályok.⁴

A nemesség vagy öröklött, vagy szerzett. Tudjuk, hogy itt is, mint az egész magyar társadalomban már a XIII. század óta összeolvad a foglaló és királyi adománybirtokos (familiaris, serviens) nemesség egyetlen kiváltságos osztállyá, melyben a különbséget többé már nem a vérszerinti származás, hanem a birtok nagysága adja. Az idegen fajból származó és ősfoglaló nemesi családok között már nincs különbség. Ellenben vannak főnemesek vagy bárók, akiknek még nincs ugyan semmi előcímük, de kijár nekik előbb a tekintetes, nemzetes, majd nagyságos cím, a többi pedig közép- vagy kisbirtokos, szabad nemes. Az egész osztály különben élvezi a közterhek, közmunka és helyi joghatóság alól való mentességet. Ha valaki a nemességbe felemelkedik, amint Verancsics Antal mondja: a kardnak vagy tollnak segítségével,⁵ részese lesz a következő kiváltságoknak: fel van mentve — a nemesi levelek szerint — minden rovás, taksa, adó, tized, kilenced fizetés és jobbágyi szolgálat alól, azaz nem kell fizetnie a földesúri kilencedet, az 1556 óta szekularizált és az állam számára lefoglalt dézmát, a kereskedelmi cikkek utáni vámot, a községi és földesúri taxákat. Az állami és községi közmunka alól szintén fel van mentve. A közterhek közül csak a fejedelmi udvar és a török szultán számára járó rendkívüli adó és a katonáskodás terheli a nemességet. Az utóbbit a fejedelem parancsára személyesen és a jobbágy porták után teljesítik. Ezekből előbb 16, 1634 után pedig 10 kapu után kell egy katonát kiállítaniok. Bírósági ügyben a nemes felett csak a vármegye ítél, honnan a királyi táblához lehet fellebezni. Hűtlenség és lázadás esetében az országgyűlés dönt. Nemesi kiváltságot élvez az egyház és ennek vezetősége is. Erről majd később szólunk. A nemesek az országgyűlés tagjai, ahol vagy személyesen (egyetemes országgyűlés), vagy képviseleti alapon (részleges országgyűlés) jelennek meg, de a főnemesek a fejedelem meghívása folytán mint regálisták választás nélkül is ott vannak. Megyei és országos hivatalokat szintén ők viselnek. Ha hozzá vesszük ezekhez még azt, hogy az erdőket, vizeket, sőt az ország sóját is szabadon használhatják, előttünk áll az akkori társadalom legkiváltságosabb rendjének képe.

A városi polgároknek, különösen az Anjouk óta széleskörű autonómiájuk van. A rendkívüli fejedelmi adón és városi illetékeken kívül mást nem fizetnek. Helyi önkormányzatuk (kis és nagy tanács), önálló törvényeszkük, követküldési joguk, vásár-tartási, itt-ott áru-megállító kiváltságaik vannak. A városi élet zárt terület, ahova sem a parasztság, sem a nemesség nem teheti be lábát. Kolozsvár 1613-i Örökösödési sza-

⁴ A későbbi változások (I. Approbaták és Compilaták) tekintetbe vételével *Szentmártoni Kálmán*: János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajzának Állami-, anyagi- és társ. élet c. fejezetét is felhasználtam. Székelykeresztúr, 1934, 248 kk. — L. még *Szádeczky Lajos*: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest, 1927. *Acsády* i. m. — *Hóman Bálint*—*Szekfű Gyula*: Magyar történet. Bp., 1939. VI. kiad. 286 kk.

⁵ *Varjú János*: A magyar szellemi művelődés története. Debrecen, 1907, 226.

bályzatában⁶ ezt olvassuk: „Az régi szent királyok, kik az országot három részre osztották, tudniillik nemességben, parasztságban és városi rendekben, mindeniket külön külön törvényekkel úgy rekesztették el egymástól, hogy semmi elegyedés köztük ne lenne és mind az nemességet, mind az parasztságot az városi rendektől elválasztván, külömb rendtartást és törvényt, privilegiumot adtak azoknak, kik kőfal közé szorultanak.“ Tovább pedig hangsúlyozzák, hogy „az ő egyességeket, mely *egyarányú személyeknek egyenlőségében áll, meg ne háborítanak azzal, hogy nagyobb méltóságbeli személyeket hadnak közikben szállani*“. Meg kell emlékeznünk a szintén zárt jellegű céhekről. Kereskedő és iparos inasnak városra csak a nemesi származású, vagy székely és szász növendékek vétetnek fel. Ezt a felvételnél hitelesen kellett bizonyítani.⁷ S míg, amint látni fogjuk, az alsó és felső iskolák kapui megnyílnak a jobbágygyermek előtt, addig a céhek féltékenyen öröködnék említett jogszokásuk felett. Könnyebben lehetett tehát valaki pap, professzor és kancelláriai tisztviselő, mint iparos.

A kiváltságos nemzetek, székelyek és szászok jogviszonyai közismertek.

A székelyeknél, akik itt minket érdekelnek, csak a főnépek és lófők nem fizetnek adót (dézsmát) a XVI. században.⁸ Az ú. n. közszékelyek azonban, akiknek száma jóval nagyobb az iméntieknél, már 1562 óta fizetik a dézmát és a rendkívüli adót. A XVII. század e tekintetben üdvös változást hoz. 1601—1613-ig a régi nemzeti egyenlőség annyira-amennyire helyreáll. Báthori Zsigmond felmenti a harmadik rendet a tizedfizetés alól, a nagy fejedelmek pedig *köteleznek mindenkit a rendkívüli adók megfizetésére*. Ismételten felhangzik a szigorú fejedelmi parancs, hogy közülök senkit sem szabad jobbágyá tenni, sőt I. Rákóczi György, a régi birtoköröklési rendszert is visszaállítja közöttük. Mégis a jobbágyok egyesek elszegényedése és a nagybirtokosok terjeszkedése következtében folyton szaporodnak. Tehát a fejedelmi parancs nem tudja útját állani annak, hogy egyesek gazdasági függetlenségüket ne áldozzák fel a nagybirtokosok hatalmának. A XVII. század második felében már így ír a krónikás:

*Hadakozó székely levés nagyon immár,
Mert jobbággal tölt meg minden székely határ,
Az tiszte ő közöttük igen igen kajtár,
Kit miben elérhet, nem kell ott más tatár.*

A jobbágyok elszaporodásában természetesen román nemzetiségű elemek beáramlása is szerepet játszik. 1552 óta szerepelnek ezek *földön lakók* néven s részint katonai, részint gazdasági okokból kormányintézkedések tiltják a székelységnek a közikbe való beolvadását. Az ősi hadi, bíraskodási és politikai szervezet még mindig fennáll, úgyhogy az egész székelységet egy eldemokratizált nemesi osztálynak lehet tekinteni, melynek tagjai között a birtokeltolódás miatt inkább gazdasági, mint jogi különbség van.

A jobbágyok már 1324 óta elveszti szabad költözködési jogát. A

⁶ Idézve magyar fordításban *Jakab Elek*: Kolozsvár története. Oklevéltár II, 190—91. — *Lindner Gusztáv*: A kolozsvári kalandos társulatok c. dolgozatában. EM. 1894: 72—73.

⁷ Kelemen Lajos szíves közlése.

⁸ *Százdeczky*: i. m. 160, 166, 169, 172, 182 és 204.

Budai Nagy Antal-féle felkelés hatása alatt visszakapja, de 1514-ben, a Dózsa-féle felkelésben való részvétel miatt újra veszendőbe megy. Magyar területen az 1608-i pozsonyi országgyűlés után, Erdélyben pedig ugyanakkor végképpen a földesurak és vármegyék hatalma alá kerülnek. Ők a közterhek tulajdonképpeni hordozói. Hordozzák tehát a dézma és rendkívüli adók, vámok és taxák mellett a községi és földesúri terheket is. Mind a községnek, mind az országnak közmunkával tartoznak. A földesúrnak fizetnek termésükből kilencedet, évi egy arany forintot s hetenként egy, később két napi munkát (robot) teljesítenek. Hadbavonulás vagy elhalálozás esetén feleségük tovább teljesíti a szolgálatot, de ha férjhez megy, ingóságai egyharmad részét magával viheti. A fiúk apjuk után tovább hordozzák a terheket, a leányok a ruhaneműn kívül nem vihetnek el a háztól egyebet. Sajnos, a nemesi osztály s különösen a gazdatisztek ezeket a törvényeket nem tartják meg és túlfizettetik vagy túldolgoztatják őket. Acsády felsorolja azokat a rendkívüli pénz és terménybeni járandóságokat, amelyeket a Szilágyságban nemcsak a földesúrnak, de az ispánnak is kellett fizetni s megemlíti, hogy a heti egy nappól sokhelyt háromnapi robotmunka lesz. Ez az állapot fennmaradt néhol egész József császár idejéig.⁹ A valamivel szabadabb *zsellérek*, akiknek kunyhójukon és munkaerejükön kívül szinte semmijük sincs, kevesebb munkával tartoznak. Jogi tekintetben a községi, vagy jobbágybíró (parasztbíró) ítélkezik felettük, a községi előljáróság tehát közülök kerül ki, innen felbuzdulhatnak az úri székre és a vármegyére. Mivel azonban a község is úgyszólván egészen a földesúr tulajdona, azért ez a kisebb ügyek feletti ítélet kimondója és végrehajtója. Bethlen Miklós, aki különben a legemberiesebb földesurak közé tartozik, Isten iránti hálaadással emlékezik meg arról, hogy milyen kíméletesen bánt jobbágyaival.¹⁰ Mód nélkül nem verette őket, csak nagy és halálos vétkekért 24 lapátig, vagy 100 pálcáig. Egy András nevű kulcsárját, aki borát tönkretette s ezért halált érdemelt volna, két-három hónapi rabsággal és 300 pálcával büntette, egy lovását pedig pálcázással és egy 50 forintos lóval. Tisztartóit 100—500 forintig. Ha pedig egy jobbágya adósságát nem tudja megfizetni, két-három hónapig, esetleg, ha nincs kezese, egy esztendeig tömlöcbe vetteti. Ez mutatja, hogy az átlagos nemesi udvarokban nemcsak a sűrű pálcázás és kaloda, hanem a börtön, sőt a halálbüntetés is előfordul. Kölcsönért, kárért pedig több kezest is tartozik adni földesúrnak.¹¹ Különösen olyankor nehezedik meg a jobbágyok sorsa, mikor a háborúsodások miatt elvadulnak az erkölcsök. Az 1619-i küüllővári református zsinat a következő felterjesztést teszi Bethlen Gábornak: „Szegegyenségen való iga az uraknak keménysége miatt felette igen megnevekedvén, az égig hatott a kiáltás, ahonnet Isten a bosszuállásra alávonja és a közönséges veszedelmet accelerálja. Nagyságod annak okáért mind maga jószágára való terhes igát s mind pedig urak és nemesek jobbágyain való nagy szolgálatot és felettébb való elviselhetetlen inséget s törvénytelen-

⁹ A jobbágyság fejedelmekori adózására és szolgáltatására nézve l. *Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok' jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690). EM. XLV (1940) 1—34. és ErdTudFüz. 114. sz.*

¹⁰ *Önéletírása. Pest, 1858. I., 160. kk.*

¹¹ L. Két kezeslevél egy m.-köblösi s egy balai jobbágy tartozásáért (1644—45) 5—6 kezessel a kolozsvári ref. teol. fakultás levéltárában.

séget könnyebbíttesse, hogy az Úristennek ezek kiáltására fellobbant haragja csendesedjék (Mikeás 3:2—3).¹² Így nem csodálhatjuk, ha sűrűn előfordul a jobbágyok szökése, amelyet az országgyűlések is gyakran orvosolni igyekeznek. De éppen az a tény, hogy az alsóbb hatóságok kénytelenek mind-egyre az országgyűlés intézkedéseit igénybe venni, mutatja azt, hogy a jobbágy-szökések ellen ők sem lépnek vagy nem léphetnek fel kellő szigorúsággal. Szekfű megemlíti azt is, hogy részint a kereskedés, részint az alsó-fokú iparúzés következtében egyesek helyzete javul. Erdély lakossága a mainak alig egyötöd része s így több az élettehetőség. S csakugyan feltűnő, hogy a jobbágyok számára kiszabott polgári és egyházfegyelmi büntetések összege milyen magas. Bizonyos, hogy nem rótták volna ki ezeket, ha mindenki földhözragadt szegény lett volna. Az iparúzó és belső udvari munka pedig alkalmas volt arra, hogy a földesúrral a jobbágyok bensőbb viszonyba kerüljenek s kialakuljon egy bizonyos emberi és pátriárkális szellem, amely az erdélyi udvaroknak ma is sajátja.¹³

Mindazáltal az egész XVII. század folyamán fennállanak a következő társadalmi ellentétek:

1. *A jobbágyság és nemesség közötti ellentét.* Ennek példáit az imént láttuk.

2. *A városi polgárság ellentéte a kiváltságos osztályokkal.* Nagy Szabó Ferenc feljegyzi, hogy Marosvásárhely polgársága milyen heves ellenállásra talál az ottani székely atyafiaknál, midőn a klostrotot várrá akarják átalakítani (1603) s csak Bocskai külön parancsának enged a székelység, midőn beletörődik a vár építésébe és annak fenntartásába.¹⁴ *Musnai* László írja Nagyenyed és református egyháza történetében, hogy az enyedi polgárok mennyire tiltakoznak az ellen, hogy közülük valakit a fejedelem nemesítsen és így kivonják magukat ezek a városi közterhek hordozása alól. Végül is 1613-ban Bethlen Gábor megszünteti mind itt, mind más városokban a nemesítéseket.¹⁵

3. *A székelység rossz szemmel nézi azokat a társadalmi elemeket, egyházi és iskolai tisztviselők viselőit, akik messzemenő kiváltságokat akarnak élvezni az egész nemzettel szemben.* *Benkő* József írja *Filius* posthumus c. kéziratos művében¹⁶ a következőt: „Megvallhatni méltó panasszal, hogy mind most, mind pedig a református fejedelmek idejében is rendinél feljebb keményebbek voltak a székelyek az egyházi rendhez.“ *Geleji* Katona István egy levelében ezt a jellemvonást a háromszékieknél scythiai feritasnak nevezi,¹⁷ amit elsősorban az egyháznak szelidíteni kell. De amint látni fogjuk, csak az állami és egyházi hatósági intézkedések tudják megtrónni.

¹² Végzéseit a kükküllői egyházmegye protocollumból közli *Illyés Géza*. Ref. Szemle 1934. 501 s. köv. l.

¹³ I. m. 140. l. — Uő máshelyt ezt írja: „Az emberek együtt élésének régebben más formái voltak, mint aminőket a demokratikus doktrína előhozott, de ebből nem következik az, hogy 1789 előtt a szegény ember mindenütt rabszolga volt, sem pedig az, hogy a modern demokráciákban jó sorsa van neki“. Demokratikus ideológia. Helikon. 1930. évf.

¹⁴ Erd. Tört. Adatok Kolozsvár, 1855. I. k. 87 kk.

¹⁵ Aiud—Nagyenyed és ref. egyháza. Nagyenyed, 1936. 27.

¹⁶ Eredetije a Székely Nemzeti Múzeumban. Másolata a ref. teológián.

¹⁷ Levele I. Rákóczi Györgyhez 1638. febr. 26-ról. EM. XLV (1940), 49.

4. A kereskedőket már Verancsics a világ nadályainak nevezi.¹⁸ „Miként ezek soha el nem telnek a test nedveivel, úgy a kereskedők sem pénzzel; mit midőn szorgalmasan gyűjtenek, vele nem élnek olyan adakozólag, mint a katonák“. Ez a súlyos ítélet nemcsak az idegen: zsidó, görög és szász kereskedőkre, de a magyar kereskedőkre is talál. A nép széles rétegei épp olyan bizalmatlanul néznek a városok gazdagodó iparos és kereskedő népére, akár csak manapság. A nemes ember pedig lenézi ezt az osztályt s ritka példa az, hogy Bethlen Miklós, kinek nagyapja, Váradi Miklós kolozsvári polgár, maga is kalmárkodáshoz fog.

Ha még hozzávesszük ehhez a középnemességnek egyes főurak iránt érzett természetzerű irigységét, ami például a Teleki Mihály elleni állandó összefogásokat is fűti, előttünk áll a XVII. század társadalmi ellentéteinek változatos képe s egyúttal azoknak a nehézségeknek sora is, melyeken a református egyháznak segítenie kell.

2.

De hát vajjon képes-e erre?

Ha olvassuk Kálvint, aki mégis csak leginkább meghatározza egyházának s a belőle kikerülő vezető személyiségeknek gondolatvilágát, látjuk, hogy benne a konzervatív és tekintélyszerű társadalmi elvek mellett az aktív és felelősségteljes, keresztyén személyiségről szóló tanítás bontakozik ki.¹⁹ Az egyes ember alá kell, hogy vesse magát a fennálló társadalmi tekintélyeknek, családnak, tisztségeknek, királyoknak és egyháznak, mert ezek ép, mint a középkorban, Istennek nevelő eszközei bűnös romlottságunk miatt. De másfelől hangoztatja azt, hogy a keresztyén ember egyúttal az Istentől nyert hivatás és táalentumok alapján ezeknek formálója is. Vagyis más szavakkal: a dolgok fennálló rendje sohasem lehet bálvány, hanem formálhatjuk szerinte egy felsőbb parancs, sőt a célszerűség elvei szerint is. A VIII. parancs magyarázatakor például követeli a segítő szeretetet,²⁰ az önmegtartóztatás fejtegetésekor az emberek iránti áldozatos szolgálatot, a praedestináció esetében pedig a felelősséget. Jellegzetes és sokszor idézett tétele az államkormányzásról szóló szakaszban ez: „Az embereknek bűne és hibája idézi elő, hogy biztosabb és tűrhetőbb, ha a kormányzatot többen tartják kezükben, hogy egymást tanítsák és intsék és ha valamelyik a kelletnél tovább megy, többen legyenek a bírák és mesterek szenvedélyének megfékezésére“. A zsarnokság és elnyomatás elleni tanítására jó példa az I. Ferenc francia királyhoz intézett előbeszéde. Főműve utolsó lapjain pedig így ír: „Isten az ő szolgálói közül támaszt nyilvános bosszúállókat és parancsolatával látja el őket, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért.“ E tételek mutatják, hogy a konzervatív és demokratikus eszméknek egymásmelletti-

¹⁸ Szentmártoni i. m. 266 l.

¹⁹ Főműve: A ker. vallás rendszere (Ford. Czeglédy Sándor és Rábold Gusztáv Bu. dapest, 1910.). Főképpen ennek III. és IV. részei s ezekben is a hitről, ker. életéről egyházzáról és a hatóságról szóló szakaszai jönnek tekintetbe.

²⁰ Tiltakozik itt az ellen, hogy kegyetlenül oly vagyont halmozzunk össze, melyet mások szereztek véres veritékükkel, hogy így fukarságunkat elégítsük ki vagy pazarló dözsölésünknek tegyünk eleget. II. k. 8:46.

sege és ellenmondása, állandó feszültsége a kálvinizmus sajátos jellemvonása.²¹ A XVII. században e téren a fejlődés a természetjogi nézeteknek fokozatos erősödésével jár egyfelől a puritánizmusban, mely Angliában királyságot dönt meg és vallásszabadságot proklamál, másfelől a francia üldözött hugenották hangulatában, akik előtt a társadalmi hatalmak isteni tekintélye lesz kérdésessé. Jurieu Péter menekült lelkész Rotterdamban kiadott *Lettres pastorales* (1686—89) című művében kétségebe vonja a királyok hatalmát a népek felett, mert „a nép mint jogforrás magasabbrendű a királyoknál, hiszen a nép teszi a királyokat.“ Ezek a tanok külföldre járó diákjaink gondolkozását kiforgatják az itthon ápolt konzervativizmusból és új, merészebb hangú igehirdetésre, nevelésre, közéleti munkára ösztönzik őket. S ne feledjük el, hogy az erdélyi református fejedelmek, akik állandó harcban vannak a magyar királlyal, itthon pedig a velök versenyző erdélyi oligarchákkal, szívesen használják fel a kálvinizmus természetjogi elveit hadi vállalataik és eljárásaik indokolására. Anélkül természetesen, hogy feladnák a saját hatalmuk és tekintélyük isteni eredetéről való álláspontot.

Nézzük most már az erdélyi református egyház e korbéli ténykedéseit az ellentétek enyhítésére.

1. Ilyen elsősorban a *szenvedések öntudatosítása és megítélése*. Abban a korban nincsenek népi írók, akik könyvekben és folyóiratokban feltárják az elnyomott és nélkülöző osztályok sérelmeit. A nép szája ekkor még a pap. Az ő imádságában, prédikációjában sír fel sokszor az a sok vád és panasz, amit a nép hozzá, mint lelkipásztorához magános beszélgetésekben és egyházi gyűlésekben odahord. Geleji Katona Istvántól egész Tófeusig minden nagy prédikátornál felzendül a vád a tétlen, dorbézoló, cifrálkodó és kegyetlen kapitányok, ispánok, nyúzó-fosztó tisztek ellen, akik nemcsak jobbágyaikkal kegyetlenkednek, hanem az egyházak jövedelmét is megnyirbálják.²² Sőt az utóbbi magát a fejedelem testvérét is megfenyegeti excommunicatioval, ha az egyház jogosan követelt örökségét ki nem adja.²³ Ismeretes Apácai Cseri János prófétai intelme és vádjai nemzetének szegényletes tudatlansága és hanyag közönyössége, a vezetőknek nembánomsága, baromi tudatlansága, elfásult lelkiismerete ellen s ezzel szemben törekvése egész nevelési rendszerünk megváltoztatására.²⁴ Ezek a szavak a legtekintélyesebb helyekről hangzanak el s emlékeztetik Erdély társadalmi életét arra, hogy Isten szuverénitásával szemben az emberi gőg és féltelenség nem dacolhat. S lassanként kezd átforgulni az igehirdetés hatása alatt az egyes vezető főurak és nemesség gondolkozása. Bethlen Miklós feljegyzi, hogy klasszikus és bibliai példákon felbuzdulva, mennyire fegyelmezi magát s még alkalmazottjainak is meghagyja, hogy ne vitalkozzanak vele s kárait csak közvetve mondják meg, hogy ne bosszantsák fel. Egy szász jobbágy-tisztartójának ezt mondja: „Eredj ki, Márton atyámfia, mert félek, megverlek majd!“ Káromkodás helyett inkább

²¹ *Troeltsch*: i. m. és *P. Wernle*: Zu Tr. s Soziallehren. Zeitschrift. f. Theol. und Kirche 1913: 46 kk.

²² *Brassay Károly*: Geleji K. István élete és munkái. Hajdunánási ref. főgimnázium értesítője 1902—03. 31 kk.

²³ Tófeustól idézet *Bođ P. Sm. Szt. Polikárpus* 111—12.

²⁴ *Stromp L.*: Apáczai Cseri János mint pedagógus. Budapest, 1897. 74 kk.

az imádságban keres menedéket a fellobbanó harag ellen.²⁵ Apafi Mihályról ezt jegyzi fel Acsády: 1670-ben elrendeli balázsfalvi udvarbírójának, hogy ha jobbágyi közül valamelyik birságot érdemelne, ne vegyen mindjárt pénzt rajta, hanem megverettesse, ha az sem fog, megtömlöcözze, harmadszor pedig pénzbeli bírságot vegyen rajta. Sokszor megtörténik, hogy *vallási érdekből* mentik fel a jobbágyokat egyes terhek viselése alól. Így például az alsó-rákosi „új reformátusoknak“ az ottani fejedelmi várnagyok 1660-tól fogva mindig elengedik a dézmát.²⁶ Báthori Zsófia pedig 1669-ben szilágysomlyói uradalmának jobbágyait menti fel az úrbéres munkák alól.²⁷ Az ilyen intézkedéseknek s az említett nevelési elveknek lehet tulajdonítani azt, hogy Erdélyben az egész XVII. században, nem tekintve az 1631-i Császár Péter alatti nyírségi lázadást, parasztfelkelés nincs. A székelyek pedig annyira hívei lesznek az uralkodóháznak, hogy a legválságosabb időkben is legtovább kitartanak mellette.

2. Az ellentétek enyhítésére szolgál az *egyházfegyelem és egyházigazgatás*. A régi református *egyházfegyelem* az Isten nevében gyakorolt nevelő aktus. Alapelve az, hogy az örök Bíró és az ő egyháza előtt nincs személyválogatás! Ezt az említett kükküllővári végzések V. pontja kifejezetten hangsúlyozza. Ugyancsak itt a VII., VIII. és IX. pont szigorúan megtiltja az ünnep megrontását. Ezekben kéri a fejedelmet, hogy nemesak önmaga, de a nemesség is tartózkodjék attól, hogy ünnepeken dolgozzék, marháját befogja vagy jobbágyát dolgozni kényszerítse. A mulatozás, törvénykezés, adószedés és templomkerülés ellen szigorú intézkedéseket kérnek. „Az nemes uraink pedig intessenek avagy ugyan fenyíttessenek meg, hogy az jobbágy-ságot az Isten Igéje hallgatásától és az közönséges könyörgéstől a szokott órákon el ne vonják az ő dolgokra.“ Bethlen Gábor mind a zsinati végzésekre adott válaszaiban, mind az 1619-iki ártikulusokban teljesíti is a kéréseket. A földesúri robot maximumát heti két napban állapítja meg és elrendeli, hogy ha valaki a penitenciát és az ünnepet nem tartja meg, ideértve a jobbágyok és marháik pihentetését is, azon az ispánok a vármegyékben, a királybírák és hadnagyok a székelységen, ha nemes ember, hat, ha paraszt, akkor két forintot dúljanak.²⁸ A büntetéspénz kétharmad része az egyházfiak útján templom és iskola javítására fordíttassék. Káromkodásért (lélekkal való éktelen szitkozódásért) nemes ember egy forintot fizet, a parasztot és szolgát házi kalodába tegyék és délig ott tartásuk. Utóbbiak a testi büntetést 25 dénárral megválthatják. Az egyház ilyen természetű végzései, elkezdve az enyhébb bűnöktől a legsúlyosabbakig mindegyre ismélődnek az akkori kánonokban s a megyei törvényhatóságok és országgyűlések hűségesen segítik őket a határozatok végrehajtásában. Személyválogatás nélkül! A kükküllői egyházmegye protocollumának töredékeiben fel vannak jegyezve 1610—68-ig az ottani mágnások és nemesek vármegyei gyűlésein hozott egyházi

²⁵ I. m. 317.

²⁶ *Bede László* s. lelkész: Az a.-i ref. egyház története (Kézirat).

²⁷ *Acsády*: i. m. 317. l. Az öltözködés nemesak a jobbágyoknál (312), hanem a papoknál stb. is szabályozva volt!

²⁸ *Illyés* i. k. 504. Tk. két hét a jobbágyé, egy pedig a földesúré. Artikulusait l. Sárospataki Füzetek 1865: 556—57.

természetű határozatai.²⁹ Ezek szinte kizárólag a jobbágyokra vonatkoznak s az egyházi közmunka teljesítését, a latrok elfogatását, a falusbírók és esküdtek törvénykezését, részeg, garázdálkodó, szitkozódó emberek büntetését írják elő és megismétlik a káromkodás és templomlátogatás elmulasztására hozott megtorló törvényeket. Az országgyűlések pedig 1675—95-ig nemcsak a vasárnapi, hanem a hétköznap reggeli istentiszteletek elmulasztását is szigorúan büntetik.³⁰ Sőt egy 1697-i végzés a káromkodás elleni megtorló intézkedést kiterjeszti a főúri, nemesi és városi rendekre is. Ennek első foka a piacon való megvesszőzés, 2. a nyelvből egy darabnak a kivágása, 3. kővel való agyonveretés. Ha a bírák és esküdtek nem teljesítik hivatali kötelességüket, kalodával, a vármegyei tisztek 24 forinttal büntetnek. Ezenfelül ott lebeg mindenki fölött az egyház legsúlyosabb fenyegetése: a kiközösítés veszedelme, amit természetesen csak az egyházmegyei- és kerületi hatóságok jóváhagyásával lehetett végrehajtani. De azért mindenki érezte, hogy az ilyen külső eszközök nyomán öntudatos és szabad keresztyén erkölcsiség nem sarjadhat fel. Ezért a Geleji Kánonok XLIII. cikke előírja a lekipászoroknak, hogy a nem cégéres és nyílt gonosztevőket egész lélektürelemmel, szelíden és művelt emberhez illően s a Szentírásból vett épületes szavakkal feddjék meg, hogy azoknak szíve annál hathatósan megindíttassék. Különben többet ártanak, mint tanítanak, mert *többet lehet kivinni intéssel, mint fenyegetéssel*, többet szelíd szókkal, mint durva eszközzel.³¹ Természetesen a nemes és előkelő ember könnyebben kibújt az egyház fegyelmező hatása alól, mint az egyszerű jobbágy. De I. Rákóczi György szigorú uralma, midőn Kun Kocsárdot, a Mikes fiúkat és Bethlen Pétert a közerkölcsiség ellen elkövetett bűneikért keményen megbünteti, emlékeztette a felsőbb osztályokat arra, hogy Erdélyben nemcsak a politikai, de az isteni hatalom megvédelmezését is szem előtt tartják az ország törvényei.

Az *egyházigazgatás* terén meg kell különböztetnünk a gyülekezeti és közegyházi területet. Az elsőben a protestántizmus meglehetősen kiegyenlíti a rangkülönbségeket. A pátrónus, aki a megelőző korban a gyülekezetnek tulajdonképpen fenntartója, sőt a pápválasztást is kezében tartja, most egy, több vagyonnal és tekintéllyel rendelkező, egyszerű tagja lesz a gyülekezetnek. 1564 óta a gyülekezet maga dönt afölött, hogy milyen vallású papot tartson s az 1588 és 91-i törvények eltiltják a földesurakat attól, hogy jobbágyaikra másfélekezeti papot vigyenek. Azért a „pátrónus“ elnevezés, az áldozatra és munkára való különleges kötelezettség, sőt az egyház vezetésében való előkelő részvétel megmarad továbbra is.³² Pátrónus lesz mindenki e korban, aki az egyháznak földeket, belsejégeket ajándékoz, annak számára tekintélyes építkezési segítséget nyújt és az egyházi szolgák fizetésében nagyobb összegű hozzájárulással példát mutat. Ez utóbbi nagyságának mértéke

²⁹ Teol. fakultás levéltára.

³⁰ Erd. Orszgy. Emlékek XVI. 222, 340. és XXI. 291—293. I. A földesurak fegyelmező ténykedése az 1664-i nov. orszgy. IX. p.-ban.

³¹ Ford Kiss Áron. Kecskemét, 1875. 19.

³² Pokoly József: A magyar prot. egyházak vagyoni jogi viszonyai. Prot. Szemle 1895: 128, 180—81. stb. Itt idézi a Kolozsvári-Óváry-féle Corpus Statutorumból (1885) a maroszéki szabályokat.

ingadozó. A minimum Magyarországon a papbérnél egy közönséges jobbágy rovatala, de Erdélyben ennél mindig több. A XVII. század elején Maroszáéken legalább 15 kalongyát tartoznak a papnak adni, mesternek, harangozónak pedig megfelelő arányú járandóságot. A kérdést egy 1702. május 15-iki főkonzisztóriummi rendelet 7. pontja úgy szabályozza, hogy a pátrónus *három annyi bért hordoz, mint egy egyszerű egyháztag s ennek megfelelően három annyi szavazata is van.* „Derekas építésnél tartozik segíteni, de aprólék építkezésnél nem. A templomi kriptában temetkezhetik.“³³ Az említett maroszáeki konstitúciók elrendelik, hogy az egyházi épületek fenntartása nemcsak a hívek, de a pátrónus kötelessége is s ha az utóbbi kötelességét nem teljesíti, dupla büntetést fizet. Viszont az egyházi vagyon kezelésében az egyházfi évenként nemcsak a lelkész, hanem a pátrónus előtt is elszámol. A polgári hatóság pedig az egyházi vagyonkezelés szabályait tartozik érvényre juttatni. Nincs törvénybe iktatva, de a mindennapi élet természetéből következik, hogy a papválasztásnál a pátrónus sokszor döntő szerepet játszik. (A jus praesentandi maradványa.) Ennek kirívó példáját főként a XVIII. században látjuk, mikor a gyülekezet elfogyva és meggyöngülve, egészen kiszolgáltatja autonómiáját a pátrónusnak. De ez csak átmeneti tünet és túrt állapot, *aminek egyházi jogi alapja nincs.* Sok országgyűlési végzés fenyegeti az egyház panaszai következtében azokat a földesurakat, akik az egyház földeit, ingatlanait önhatalmulag elfoglalják. S ez a rendelkezés felvételük — 1000 frt. büntetés pénzzel! — az Approbata Constitúciókba is.³⁴ Erélyes egyházi előljárók meg is védelmezik a gyülekezetek vagyonát az erőszakoskodók ellen. Sajátos alakja a pátrónátusnak a városi gyülekezetek egyházigazgatása. Itt is, ép mint a Szászföldön, még mindig fennáll a dézma s ezeket a fejedelmek egy vagy két felekezetnek a részére megosztják. Az így befolyó tekintélyes jövedelmet a városi hatóság s később a konzisztórium kezeli, a papot pedig, mivel szintén a város, illetőleg ennek egy bizottsága választja, úgyszólván városi alkalmazottnak lehet tekinteni. Ez az állapot egész a XIX. századig áll fenn, amikor a pátrónus és egyszerű egyháztag között a különbség szinte teljesen kiegyenlítődik.

Az egyetemes egyházigazgatásban a XVII. század meghozza a papi elem mellett a világiak részvételét is, ami különben a református egyházalkotmány általános jellemvonása. E ponton ismét kiütözik az osztályellentét. A fejedelem és nemesség mindent megtesz, hogy a jobbágyosztálynak a gyülekezeti közigazgatásban való szerves részvételét, a presbiteriumok felállítását megakadályozza s mindegyre felhangzik a vád, hogy a presbiteriánusok a nemesség és fennálló rend ellenségei. Maga Medgyesi Pál híres munkájában, a *Dialogus politico-ecclesiasticus*-ban (1649) kénytelen e váddal foglalkozni s visszautasítja azt a szöbeszédet, hogy a jobbágyok a presbiteri kötelesség miatt elvonattatnának a nemesek dolgaitól s azok és fiaik többé nem engedelmeskednének neki. Orvosszerűl azt ajánlja, hogy maguk a földesurak vegyék fel a presbiteri tisztet. Tudjuk, hogy nevelési elvei következménye a job-

³³ Másolata a XVII. sz. elejéről a kolozsvári ref. teol. fakultás levéltárában.

³⁴ Kolozsvár 1779, 11—12. l. I. P. V. T. 1. Art.

bágyáság értelmi színvonalának emelése lett volna. Egy másik mű, a puritánus *Tolnai Szabó Mihály* De presbyterio című értekezése (1662) hasonlóképpen bőven foglalkozik e vádakkal és rámutat arra, hogy a presbiterium nemhogy új kényuralmat hozna be az egyházba, hanem ellenkezőleg eltörli azt. Hiszen ebben mindenki szolgál, fiú és nemes lenne. Követeli az istenfélő földműveseknek a jogot, hogy uraik felett is ítélkezessenek.³⁵ Persze e prófétai követelményekből, eltekintve *Vajdaszentiványi János* vámosgálfalvi pap átmeneti jellegű kísérletétől (1668), egyelőre semmi sem lesz. Ellenkezőleg a Geleji Kánonok s Approbata Constitúciók csak a főrendeknek és pátrónusoknak engedik meg az egyház döntő kérdéseiben és az iskolák igazgatásában a részvételt. Így alakul meg a zsinattal párhuzamos főkonzisztórium (1682). A presbiteriumok meg éppen e főhatóság egyenes parancsára csak 1700-ban állíttatnak fel, elsősorban a gyülekezetek vagyoni ügyeinek igazgatására.

3. Az egyház iskolázása is sokat emeli az alsóbb néposztályt. Köztudomású, hogy a reformáció következtében nemcsak a városokban és a Székelyföldön, de a vármegyei területen is a nagyobb egyházközségekben megjelennek a rektorok és a félig latin, félig magyar nyelvű alsófokú iskola. Hivatalosan ez iskoláknak nyelve latin, de mint kiegészítő nyelv és főképp mint a vallástannak és egyházi éneknek a nyelve, azért állandóan ott szerepel a magyar is. A zsinatok 1639—88-ig mindegyre sürgetik a puritánizmus hatása alatt a magyar iskolák felállítását s az 1700 február 23-i felőri párciális zsinat a széki egyházmegyében a Káté és az írás-olvasás magyarul tanítását rendeli el és csak azután a latin tankönyveket (Donatus, Comenius).³⁶ *Szőnyi Nagy* István kolozsvári lelkész Magyar Iskola című ABC-je (1695) pedig egyenesen a népoktatás hajnalhasadását jelenti. Ezekben az iskolákban nemcsak a nemesek, de a jobbágyok gyermekei is beiratkoznak, tanulnak, s két országgyűlési végzés (Kolozsvár 1624, Segesvár 1664) elrendeli, hogy a nemesek az iskolába beiratkozó jobbágy-gyermekeket semmiképp se tartsák vissza.³⁷ De másfelől az utóbbi határozat — ép mint 1639 és 42-ben — előírja azt is, hogy akik csak a jobbágyosság előtt lappanganának és a tudományokban nem gyakorolják magukat, azokért a jobbágyok közül s a származó tanuló ifjak kezeseket tartoznak adni, hogy prédikátorok és mesterek lesznek. Ha kezeseket nem kapnak, hitlevelet adjanak. Ha tényleg egyházi szolgálatba lépnek, ez állapotban megmaradhatnak, ellenkező esetben, vagy a kezesek közbelépésével, vagy önként térjenek vissza a jobbágyosságra. Ez a rendelkezés a harangozókra is vonatkozik. Érdekes, hogy mindkét törvény a küllői egyházmegye protocollumában is fel van jegyezve, tehát ezen a területen volt a legnagyobb ellentét az erőszakoskodó nemesség és tanulni vágyó jobbágy ifjúság között. Gondoljunk arra, hogy a Székelyföldön e korban milyen sokan élnek a közsékelyek és jobbágy sorsra jutott szegények sorában s másfelől arra, hogy iskoláink,

³⁵ *Zoványi Jenő*: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban. Budapest, 1911. 252., 384.

³⁶ Protocollum vel Matricula Sen. Seciensis (XVII—XVIII. sz.) A teol. fakultás kéziratában.

³⁷ Erd. Ország. Emlékek. VIII. 236, XII. 372. A X. 220, 328 lapokon a román papokról és gyermekeikről.

különösen a nemesi és fejedelmi beneficiumokkal jól ellátott kollégiumok éppen innen kapják a legtöbb növendéket s akkor megértjük, hogy mit tett a református egyház az alsóbb néposztály felemelése érdekében.

4. A református egyház kiegyenlítő tevékenységéhez számíthatjuk azokat az intézkedéseket is, amelyeket főképpen az egyház szellemének hatása alatt álló fejedelmek és országgyűlések e korban tettek. Ezek természetesen nem tudtak vállalkozni arra, hogy az akkori dogmaszerű társadalmi rendet máról-holnapra megváltoztassák. De azért mind az Approbatákban,³⁸ mind az egyes uralkodók kormányzata alatt megtaláljuk a keresztyén humanizmus kétségtelen jeleit. Az erdélyi törvénykönyv törvénybeiktatja a jobbágyok teljes szabadságát a vallás követésében, ami Magyarországon csak 1648-ban s akkor is csak átmenetileg következett be. Az iskolázásról már szóltunk. Megengedi nekik a törvényes házasságkötés szabadságát, marháikkal való vám- és harmincadmentes kereskedést, s a zselléreket a községi rovatok és közmunkák alól felmenti. Elrendeli a dézmaszedés igazságos, méltányos és pontos időben való szedését, hogy „a szegénység ne terheltesék”. Az a sokat emlegetett törvény (III. P. XLI. T. Art. 2.), mely szerint az idegen, jövevény és uratlan, kóborló közembereket senki sem tűrheti meg jószágában s ezeket a földesúr tartozik jobbágyaivá tenni, az akkori közbiztonság és rendi társadalom fennmaradásának egyenes követelménye. S hogy még így is kívánatosabb volt az erdélyi jobbágyosság a szomszéd területen élők állapotánál, mutatja a XVII. század második felében végbemenő, nagy mérvű bevándorlás, mely Erdély nemzetiségi képét is sokhelyt megváltoztatja. Nem hallgathatjuk el az egyes fejedelmek ténykedéseit a jobbágyok felemelése érdekében. Bocskai letelepíti a hajdú városokban a szökött jobbágyokból és végvári katonákból összeverődött hajdúságot s ezzel a magyar társadalomnak egy új értékes részét szervezi meg. Csak sajnálni lehet, hogy utódai ezt a nagyszabású telepítő politikát nem folytatták. Bethlen Gábor 1629-ben Erdélynek összes papjait és utódait nemesi rangra emeli. Rugonfalvi Kis István egy nemrég megjelent tanulmányában³⁹ utal arra, hogy ez a privilégium az összes bevett vallások papjaira és családtagjaira is vonatkozik. Tehát az unitáriusokra és róm. katolikusokra is, hiszen az utóbbiak között is voltak még akkor családos emberek. Természetesen a szászok ezt épp úgy nem veszik tudomásul, mint a korábbi nemesítéseket, mivel ennek elismerése esetleg az egész nemzet jobbágyi sorba való lesüllyedését eredményezte volna. Ugyancsak Bethlennek lehet köszönni, hogy a Rikán-belüli Kommunitásnak, a református és unitárius papok, tanítók egyházjogi közösségének tagjai 1614-ben kivételnek mindenféle közrovat, jobbágyi és polgári szolgálattól, özvegyeikkel és árváikkal együtt. Érdekes, hogy a háromszéki székelység tisztjei Bethlen Gábornak e rendelkezését előbb nem akarják tudomásul venni és annak bizonyos pontjait megsemmisítik. De midőn újabb nyílt parancsot kapnak, nem mernek ez ellen ők sem tiltakozni. I. Rákóczi György idejében a háromszéki papok most már a Bethlen Gá-

³⁸ Hármaskönyv

³⁹ Theol. Szemle Debrecen, 1936. 283—301 l. Gyakorlatilag azonban csak a reformátusokra alkalmazták.

bor általános nemesítésére hivatkozva, követelik azt, hogy nemcsak ők, de utódaik is mentessenek fel a katonáskodás alól. Rákóczi azonban ezt a követelést elutasítja s a régi privilégium fenntartásával elrendeli, hogy a papok gyermekei közül azok, akik nem követik atyjuk példáját a szolgálatban, azaz nem lesznek papok vagy tanítók, a többi nemesek szokása szerint kötelesek a hazának és fejedelemnek jó lovakkal a fegyverekkel felszerelve, hűségesen szolgálni, mert a hadiszolgálat alól világi nemes embert felmenteni nem lehet. Találón jegyzi meg Rugonfalvi, hogy a tömeges jobbágyszabadítás, sőt épp nemesítés nemcsak elvi, hanem gazdasági kérdés is s Bethlen Gábor óta a fejedelmi tanács, illetőleg a földesúr hozzájárulása nélkül nem is nemesíthettek.⁴⁰ Ez azonban nem akadályozza meg II. Rákóczi Györgyöt abban, hogy uralkodása legválságosabb napjaiban (1658. február 10) ne emelje nemesi rangra Enyed összes polgárait és ezzel ne szüntesse meg az ottani nemesség és polgárság közötti ellentétet. A nemesítés közbenjárója éppen Csulai György református püspök.⁴¹ Közvetlenül a fenesi csata előtt pedig a váradi polgárságnak és a környékbeli románoknak helyezi kilátásba a nemességet, ha a döntő ütközetben támogatni fogják őt.⁴² Sajnos, ebből a támogatásból súlyos tragédia következett be. Idesorozhatjuk Apafi Mihály számtalan donációját is, melyeket ő épp mint elődei, felekezeti és nemzeti különbség nélkül osztogatott, de mégis anélkül, hogy a református egyház iránti nagy szeretetét megtagadta volna. Ahol a pap és tanító terhein könnyített, ott egyúttal az egyházfenntartó népet is megkönnyebbitette s biztosította egyes egyházak és iskolák zavartalan fejlődését. A fejedelmi intézkedések közé számíthatjuk végül az ismételt ár-limitációkat, melyeket Bethlen Gábor óta minden válságos időben az országgyűlés parancsából végrehajtottak. Ezzel a kereskedés és ipar túlhatalmasodását előzték meg és biztosították a társadalom különböző osztályai közt a szükséges egyensúlyt. Általában az akkori kormányintézkedéseket nem annyira a meglévő jogok megnyirbálása és az erőszakos társadalmi egyenlősítés elve jellemzi, hanem inkább az a törekvés, hogy az alacsonyabb rangúakat elsősorban a lelki javaknak, azután fokozatosan a legszükségesebb emberi jogoknak is részeseivé tegyék. E téren természetesen *tekintetbe vették a kiemelkedni akarók testi és lelki minőségét is*. Így a létért való küzdelem általános törvényét egy előrelátó, s a keresztyénséggel összeegyeztethető, szelektáló eljárással enyhítették. Meggyőződésem szerint olyan eljárás ez, ami ma is megszívlelésre méltó.

3.

Végül vessük fel azt a kérdést, hogy *a régi református egyház mit ért el e téren s mennyiben hidalta át a társadalmi ellentéteket?*

⁴⁰ Viszont a ref. egyház szívesen karolja fel a nemesítést, ha egy gyülekezet megerősítéséről van szó. Pld. Kerelőnek Szentpáltól és Ugrától való elszakadását s anyasítását csak addig engedi meg a marosvásárhelyi zsinat (1649. jún. 13.), míg ez „szabad szolgáló emberekből áll, ha pedig jobbágyok fognak megülni, akkor szálljon vissza a szentpáli és ugrai ecclesiához.” *Protocollum töredék a kolozsvári ref. teol. fakultás levéltárában.*

⁴¹ Musnai i. m. 29—31. l.

⁴² Szalárdi János: *Síralmas magyar krónikája*. Pest, 1853. 467, 505.

Tudjuk, hogy munkáját a közbeeső hatalomváltozás következtében nem tudta befejezni s a XVIII. századbeli Habsburg-uralom megpróbáltatásai nem voltak alkalmasok a régi társadalmi keretek megbontására. Hiszen az egyház is elnyomott volt s elsősorban neki volt szüksége a fel-emeltetésre. A további társadalmi ellentétek szemléltetésére álljon itt két adat a XVIII. század első évtizedeiből. 1703. júniusában a kendi-lónai lelkész, Pókai János elmegy a bonchidai párciális zsinatra. Pátrónusa, gróf Teleki Pál, megunva a lelkész sokáig való távollétét, haragosan visszarendeli őt ekléziájába. Ő azonban önérzetesen visszautasítja ezt a parancsot: „A kéredzés pedig ember szolgája mellett van, én pedig Isten szolgája vagyok, arra bizon soha nem condescendálok, hogy magamat neveztessem ember szolgájának lenni egy kis esztendei kenyérért, mert van Isten mennyben, ad őfelsége kenyeret.”⁴³ Ez az önérzetes hang, amelyhez a kíséretet már Rákóczi Ferenc tárogatói szolgáltatták, mutatja a sokszor jobbágnak tekintett, de azért az egyházi és világi törvény alapján magát a nemességgel egyenjogú embernek tartó református papság viselkedését. Az emberi uralomnak az egyház terén semmi helye nincs, különösen akkor, ha annak szolgálói a legszentebb dolgokkal foglalkoznak. A másik érdekes adat 1714. június végéről való. Kolosvári István református püspök kéri báró Wesselényi István főgondnokot, hogy inkviráltasson három kövárvidéki faluban, Berkeszen, Nagykörtvélyesen és Felsőfentősen az ő megszökött és nyolcvannál is több fugitivus-jobbágyának visszahozása érdekében.⁴⁴ Ezek bizony a Rákóczi-féle kuruc hadjáratban elszéledtek és automatikusan felszabadították magukat. A további levelekből úgylátszik, hogy a megelőző állapot valamennyire helyreállott, de egy Andréka János nevű berkeszi jobbágy valahonnan előkeríti a nemeslevelét és azzal igyekszik kibújni a további jobbágyi szolgálat alól. Panaszodik amiatt is a püspök, hogy az ottani tisztartó csak magát kúrálja és építi s neki semmit sem szolgált be, úgy hogy az infáns eklésiák prédikátorinak és másoknak a legutóbbi zsinat alkalmával semmit sem tudott adni. Ebből láthatjuk, hogy a jobbágyság összetételése és a megelőző rend szerint való gazdálkodás az egyház létérdeke, hiszen a szórványgyülekezetek a gazdálkodás fennakadása miatt nem kapnak kellő központi segítséget. És hogy a bécsi kormány milyen indulattal viseltetik a református egyház akkori szükségei iránt, azt, gondolom, nem kell itt bővebben fejtegetni.

A régi református egyház egyet mindenesetre megtett még ezekben a válságos időkben is: *elhintette egy jobb és igazságosabb társadalmi rend követelményeinek magvait az emberi lelkekbe.* Téves történelem-magyarázat tehát az, amelyik az igazi demokrácia születését csak a felvilágosodás korától származtatja. Amint látjuk, ennek csirái benne vannak a XVI. század valláspolitikai intézkedéseiben s a XVII. század világi és egyházi kormányzatának szellemében. S amint a nemzeti nyelvű irodalmat nem a felvilágosodás írói találták ki, hanem a puritánus Apácai s a piétista nevelésű, gondolkodású Bél Mátyás és Bod Péter, úgy a XVIII. szá-

⁴³ Kiadtam a Károlyi G. Társaság Egyháztörténeti Adattárában Kvár, 1933. 80—81.

⁴⁴ Három eredeti levél a kolosvári ref. teol. fakultás levéltárában.

zad nagy társadalmi átalakulását: a jobbagyság sorsának enyhítéset es a XIX. században azok felszabadítását már a puritánizmus és piétizmus előre elkészítette. Hirdették az emberszeretet isteni parancsát s a legújabb kor hajnalán ez az egyház egy Péczeli Józsefet, egy Keresztesi Józsefet és egy Fazekas Mihályt adott a magyar társadalomnak, akik először emelték fel szavukat irodalmi munkáikban a jobbagyság megszüntetése érdekében. Ekkor már a külső és belső viszonyok alkalmasabbak voltak ennek a reformnak a keresztül vitelére, mint a XVII. század. De — ismétlem — a társadalmi fejlődés még akkor sem jutott el a jogegyenlőség által a teljes nyugvópontra. Újból revízió alá kell vennünk tehát ma is egy igazságos és helyes berendezésű társadalom lehetőségének a kérdéseit s nem szabad általános szólások kedvéért erőszakot tenni annak történelmi és minden tényezővel számoló fejlődésén. Ebben a munkában pedig a keresztyén egyháznak még nagy feladatai vannak.

Nagy Géza

Adatok a mezőségi magyar hímzés ismeretéhez

2.

Aranykút, Keszű, Kolozsborsa, Magyarpalatka, Mezőköbölkút, Pusztakamarás, Vajdakamarás és Visa hímzései

A gyűjtemény Kolozs megyéből való hímzései közül a Vajdakamarásról származók (1—8. kép) is sok tekintetben kapcsolódnak az előbb bemutatott hímzescsoporthoz. A vajdakamarási hímzések csoportjára is jellemző az, amit egyébként az északi Mezőség hímzéseinek összességére vonatkozóan is megállapíthatunk, hogy t. i. magában foglalja mind a kötött technikájú (keresztöltéses és vagdalásos), mind pedig a szabadrajzú, különlegesen mezőségi öltésmóddal dolgozott mintákat.

Az említettek közül az 1. képen egy derekaljvégről való hímzést mutatunk be; ennek hossza 97 cm, szélessége 20.5 cm. Ebből a közép minta szélességére 14 cm jut, a két mesterkecsfokra pedig együttvéve 7 cm. A közép minta eredetileg a kalotaszegi és torockai keresztöltéses hímzéseken is gyakori átlós minta ismétlődéséből adódhatott, itt azonban már világosan észlelhető a középtengely kialakulásának kezdete, s ezzel a díszítványok elváltoztatása is. A mintához szervesen hozzá nem tartozó, közbeékelte kisebb négyszögek a térkitöltés célját szolgálják. A középen vízszintes irányban továbbnövesztett mintarészlet a kialakuló középtengely kezdetére mutat. A nagyobb hímzésfelületeket a szokásos módon kivarratlanul hagyott kockákból összetevődő mintával bontják meg, s ezek a középső virágon apró rózsácskákat alkotnak. A mesterke a Mezőségen gyakori aprólékos, finom mustra; ezt a középsőtől tört vonal választja el. A piros pamuttal hímzett munka, a behímzett felirat szerint, a Szabó Rózái volt.

A 2. kép mintája, az előzőhöz hasonlóan, szálánvarrott öltéssel készült, ugyancsak piros pamuttal (mérete 55×21 cm). Mesterkéje — amint ezt középtengelyes elrendezésű mezőségi mintáknál gyakran megfigyelhettük — hiányzik, illetőleg beleolvadt a közép mintába. Mert kétségkívül a valamikori mesterke maradványának tekinthető a virágbokor középső, makkos díszítványéhez szervesen odaillesztett kisebb elem. Maga a közép minta — úgy látszik — a Mezőségen eléggé ismert és kedvelt volt, mert e gyűjteménybe Búzáról is került két nagyon hasonló példány (Ezekről későbbben szólunk). Érdekes, hogy a szilágysági hímzések között is előfordul¹ ugyanez a rajz és szerkezet. Valamennyi ismeretes példányon ugyanilyen, kissé vasos, kevésbé tagolt megfogalmazásban szerepel. Valószínű, hogy a középtengely csak utólag, a minta hosszabb alakulásmenete folyamán ékelődhe-

¹ Közlöttük id. munkánk 29. ábrájaként (A Néprajzi Múzeum Értesítője, XXXIII, 10).

tett a tükörképszerűen elhelyezett virágbokrok közé s ez okozhatta az alsó levelek értelmetlenné torzulását, elrajzolódását.

A mezősegi hímzésekre jellemző, keskeny mesterkét látunk a 3. kép mintáján is (A hímzés mérete 51×20 cm; ebből 15 cm esik a középmenta szélességére, s egy-egy mesterke-csíkra mindössze 2,5 cm). A minta maga Erdélyben nem ritka. Ismerjük olyan elrendezésben is, amelyen nem két, hanem három egymásfeletti sorban ismétlődnek ezek a dúsan tagolt, részletező kidolgozású négyszögek s a közibük ékelődő, hosszúkas elemek. Ez utóbbiak is valamikor mértanias díszítményből alakulhattak. A magyar népi hímzőművészet alakulásmenetének egyik jellemzője, hogy a mértanias díszítményekből a hosszas gyakorlat során növényi mustrák fejlődnek, s e folyamat egyik állomásának tekinthetjük a vajdakamarási hímzést is. Egy nagyon hasonló mintát Holtmarosról közöltünk,² annak azonban, — alighanem szász hatásra — lényegesen szélesebb a mesterkéje. A 3. kép hímzés-mintája is szálánvarrott öltéssel, piros pamuttal készült, csak a tulajdonjegyet varrták bele feketével. Igen aprólékos, finom munka. A minták vándorlására s a kolozs- és szolnokdobokamegyei hímzések összefüggésére jellemző, hogy ez a hímzés Cegén vásároltatott, Csizmadia Sándorné Vida Kati vajdakamarási születésű asszonytól.

A 4. kép hímzése lepedőszélt díszíteti. Hossza 153 cm, szélessége pedig 31 és 37 cm között váltakozik (A középmenta 19 cm, a mesterke pedig 6—9 cm széles). Egyike ez a Mezőségen igen ritka negatív-hatású mintáknak, az egyes felületek belsejében hímzetlenül hagyott S-alakú elemet azonban másutt is látjuk. A hímzés szálánvarrottal készült részei kék, a vagdalásosak pedig szokás szerint fehér pamuttal dolgoztak. Különös, hogy a két mesterke-csík nem azonos, ami azonban talán abban leli magyarázatát, hogy lepedőszéleken nagyon gyakran csak egyetlen (alsó) szegélycsíkot látunk, s a felső csík teljesen hiányzik. Így tehát nem zavarhatta a hímző részarányosság-érzékét a két mesterke-csík különbözősége. A felső mesterke aránylag nagy virágbokrai közé még egy-egy apró díszítményt is helyeztek. A vagdalásos hímzésrészeket — mint hasonló, kétféle technikával hímzett más mezősegi példányokon is látjuk — mindig a színes pamuttal varrottak közé helyezik; evvel a váltakoztatással kellemesen bontják meg a felület egyhangúságát. Ezek a vagdalásos felületek, illetőleg lyuksorok teszik, hogy még oly tömört mintázatú hímzések sem hatnak soha zsúfoltnak, holott egyszínű munkák, illetőleg ugyanilyen mintának keresztöltéses technikával való kidolgozása esetében a szemlélőre kétségtelenül így hatnának.

Evvel a mintával csaknem azonos a gyűjteménynek egy másik (106-os jelzésű) ugyancsak Vajdakamarásról származó példánya. Ez annyiban különbözik az itt bemutatott munkától, hogy a vagdalásos sorokból nem kettő, hanem három ékelődik a piros keresztöltéses (szálánvarrott) részek közé. Sajátossága ezenfelül, hogy a mesterke már hozzátapadt a középmentához, de még nem olvadt szervesen bele. Ennek a mintának mérete 59×23 cm; tulajdonjegyet is varrták bele.

² Uo. 88. á.

Székelyföldi „fenyőágas“, vagy az odaváló és kalotaszegi „cserelevelés“ mustrákra emlékeztet az 5. kép hímzésmintája. Itt azonban már közép-tengely választja szét a szerkezetileg még összefüggő díszítmenyrészeket. A mesterkét (ez mindössze 3 cm, míg a közép minta 9.5 cm széles és 55 cm hosszú) zeg-zugvonal választja el a közép mintától. Piros fonállal, igen aprólékosan keresztöltéssel (szálánvarottal) hímzett, részletező, finom munka; ennyiben hasonlít a székelyföldiekhez.

A Vajdakamarásról e gyűjteménybe került szabadrajzú minták közül az a hímzett terítő, melyet a 6. képen mutatunk be, sok tekintetben különleges. Már szokatlanul kis mérete (58x45.5 cm) révén is kiválik a szabványos parasztabroszok sorából. Még inkább elkülönül mintázatánál fogva. Merőben szokatlan középrése a református templomok XVII—XVIII. századi úrasztali terítőinek közepén gyakori díszítmenyekre emlékeztet, s valószínűleg ezeknek utánérzéseként keletkezett. Ezeken az úrasztali abroszokon (ezeknek méretéhez is közeláll a vajdakamarási terítő) középütt feliratos hímzésű karikát, vagy virágkoszorút, s belsejükben egy-egy nagyobb díszítmenyt látunk. Az a négy különös alakú elem, amelyet itt a karika belsejében látható, bőségszarura emlékeztet; a karika külső pereméből kinövő háromszirmú virágok a mezősegi hímzéseken gyakori díszítő-elemek. A terítő négy sarkából a közép felé növe díszítmeny sem egyéb a régi úri hímzéseinken s az úrasztali terítőkön annyira általános részarányos virágmintának elrajzolt, vaskossá lett másánál. A végükből kinyúló háromszirmú virág azonban újra jellemzően mezősegi. Még inkább a helyi ízlés letéteményese az a szegélyfűzér, melynek változataival több más — alább tárgyalandó — mezősegi abroszon találkozunk. Ezen a vajdakamarási terítőn tehát érdekes módon keverednek régi úri munkáknak a nép ízlése szerint elváltoztatott másai és a helyi hímzésstílus elemei. Piros pamuttal, mezősegi öltésmóddal hímzett, a szélein a csomózott rojt piros, fehér és kék színű.

A 7. és 8. képen ugyanannak a különös, a Mezősegen kívül ezideig teljesen ismeretlen hímzésfélének két változatát látjuk. E minták fejrét testvérét, amelyen ezt a két, vízszintes irányban elhelyezett, talapzattal egymással szembefordított cserépből kinövő virágbokrot láttuk, már korábban bemutattuk.³ A mesterkecsik, mint a fejrét, a vajdakamarási hímzéseken is hiányzik. Egyazon típusnak két ennyire különböző, ugyanazon községből előkerült változatát már csak azért is érdekes összehasonlítanunk, mert ezek a minta alakulástörténet más-más mérföldkövei. A két munka közül a 7. kép mintája gondos megrajzolás s a részletek eléggé ép és felismerhető alakja révén közelebb áll a feltehető úri mintaképhez. Különösen a virágcserepek (vázák) alakja változott feltűnő kis mértékben s nagyjából megmaradt az egyes elemek közti arány is. Feltűnő és a hímző szándékosan, tudatosan változtató törekvésére jellemző, hogy a mintát a helyi gyakorlatnak, ízlésnek megfelelően úgy rendezte el, hogy teljesen kitöltsön egy széles csíkot. Ennek a törekvésnek tulajdonítható a két oldalvirágnak, illetőleg száraiknak a közép felé való visszahajlítása, valamint a hímzés szélén, kétoldalt odaillesztett s a mintához nem tartozó két-két kehelyvirágnak (tulipánnak) elhelyezése. Ugyancsak térkitöltő szerepe van a cserépből a minta

³ Vö. az 1. rész 11. kép.

közepén felfelé, illetőleg lefelé növe kehelyvirágoknak. A virágokat — mint azt a fejrődi példányon is láttuk — itt is helyenként pontsorok veszik körül; ez nyilván a szirmokat helyettesíti. Az oldalsó nagy virágot itt is külön kerettel növeli a hímző. A szárok vastkossága, a részletek hiánya az elnépiesedés-beszédes bizonyítéka; ez a minta hosszabb helyi alkalmazására, gyakorlataira vall. A 8. képen látható mintán az elváltoztatások még sokkal nagyobb mérvűek, bár az egy csíkba rendeződés nem történt meg. A középső virágvázák már a felismerhetetlenségig eltorzultak, a közöttük felfelé és lefelé növe virág még jobban megnőtt, s a mintának leghangsúlyosabb részévé vált. A mintát itt tehát már teljes szétesésében látjuk; a hímző már nem volt figyelemmel a díszítmények alakjára, rajzára. Az előbbi munkát a szokásos mezőségi öltésmóddal varrták, itt laposöltéssel töltötték ki a felületeket. Kétségtelen azonban, hogy az utóbbi hímzésen nemcsak egy valamikori mintaképtől való eltávolodást, hanem egyben egy másfajta szépségeszmény felé való közeledést is megfigyelhetünk. A szárok tekervényes, mozgalmos vonalvezetése, a számtalan elszórt petty villódzása annyi könnyedséget, elevenséget, mozgást fejez ki, hogy mellette a másik hímzés mintája merevnek, vasosnak, nehézkesnek tetszik. A két hímzés mérete azonban természetesen nagyon hasonló: a 7. képen látható 58x29 cm, a 8. képen lévő 56x28 cm; mindkettőt pirossal, a felsőt sötét-borvörös gyapjuval,⁴ az alsót vörös pamuttal varrták ki.

A gyűjteményben V is a község négy hímzéssel szerepel, olyan darabokkal, melyeknek bizonyosága szerint ebben a faluban is ismerték a Mezőségen általánosan kedvelt és használt típusokat, mind a kötött technikájú, mind a szabadrajzú mintákat. A 9. képen látható, piros pamuttal és keresztöltéssel (szálánvarrottal) hímzett párnavég mérete, arányai a mezőségi munkákon szokásosak; a hímzésesík hossza 61, szélessége 28 cm, s ez utóbbiból 4.5 cm jut egy-egy mesterke-csíkra. A minta az az országszerte jól ismert, eredetét tekintve renaissancekori füzérminta, amelynek középső nagy virágai változó állásúak. Szokatlan a minta megfogalmazásában az, hogy az indák, virágok hímzett részein oly sok a felületmegbontó, apró minta. Ilyenszerű gazdag és változatos negatív-minták a magyar néprajzi területen nem szokásosak. A minta körvonalai kevéssé tagoltak, s a részek széthullásának első nyomai itt is fellelhetők. Az a két kisebb, szárvégből kinövő oldalvirág, mely mintánkon már levált a füzérről, eredetileg abból nőtt ki, mint azt másutt, épebb változatokon megfigyelhetjük.

Ugyancsak hímzetlenül hagyott felületek bontják meg a 10. kép mintájának nagyobb díszítményeit. Ez a minta egyébként Erdély más tájain is előfordul, hasonló a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből, a Felső-Marosmentéről (Disznajórról) már közöltünk.⁵ Azok a lényegtelen eltérések, amelyekben a visai minta a disznajóritól különbözik (például, hogy az elemek itt már kissé széttolódtak), nem mondhatók jellemzően helyi sajátosságnak. De az, hogy a mezőségi munkának keskenyebb, apróbb a mesterkéje (17 cm széles csíkja mellett mindössze 3 cm a középminta; az egész minta 56 cm hosszú), ez már határozottan helyi jellegűnek látszik, hiszen a felsőmarosmenti hím-

⁴ A 7. képen lévő minta jobboldali díszítményének halványabb árnyalatú részét, nyilván csak az egyöntetű anyag hiánya miatt, világosabb piros gyapjúanyaggal varrták ki.

⁵ Id. munkánk 101. ábrája.

zésnek aránylag jóval szélesebb a mesterkéje.⁶ Feltűnő itt a mesterkét a középminiatúrától elválasztó csíknak különös fogazottsága. A hímzés elkészítéséhez fekete pamutot használtak és keresztöltéssel (szálánvarottal) dolgoztak.

A 11. képen bemutatott visai hímzésnek nem annyira mintája, mint inkább színe az, amely elkülöníti az itteni munkáktól: elkészítéséhez bizonyára növényi festőanyaggal színezett, liláspiros gyapjúfonalat használtak. Az ismétlődő, nem részarányos virágágak egymásmelléhelyezéséből adódó minta a mezőségi hímzéseken nem ritka, hasonlók Vicéből kerültek a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe.⁷ Ez utóbbiak közül különösen a 92,042 lt. számú hasonlít részleteiben is a visai példányhoz; ezzel abban a tervezési sajátosságban is egyezik, hogy csak egyik szélén, az alsón van lezáró mesterke-csíkja: ennek szélessége 7 cm (A hímzés mérete 62×26 cm). A minta egyébként XVII—XVIII. századi törökös jellegű úrhímzéseink elnépiesedett változata;⁸ némely részlete, mint pl. a kettős hullámvonallal körülvart szár, több más mezőségi hímzésről ismeretes, tehát helyi sajátosság. Egyes térkitöltő díszítőelemek, amelyek mintegy magukban állanak és nem kapcsolódnak a mintához, ehhez valamikor talán szervesen hozzátartoztak, s csak később váltak le, a minta széthullása folyamán. — A hímzést piros pamuttal, mezőségi öltésmóddal a szárat és a körvonalakat láncöltéssel varrták ki.

A 12. képen látható párnavéghímzés mesterkenélküli (Hossza 51, szélessége 19 cm). Keresztöltéses, illetőleg szálánvarottas mintájának besorolása, elrendezése tisztára mértani, s a díszítőelemek maguk is részben ilyen jellegűek még, de a mérv négyszögekből kiinduló átlók már közelnek a „fenyőágas“ mintához. Itt tehát újra mértanias elemeknek növényi díszítőelemekké való átalakulását figyelhetjük meg. E mintához nagyon hasonló, ugyancsak mesterkenélküli hímzést Holtmarosról közöltünk a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből;⁹ ugyanott megjegyeztük, hogy maga a minta a gyimesi csángók mintakincsében igen gyakori, de az ottani hímzésmodorban, illetőleg öltéstechnikával készül. A visai mintának különlegessége színezésében van: piros és fekete fonállal hímezték oly módon, hogy a sarokra fordított négyszögek felületeit vízszintes sorokban haladva váltakozó színnel varrták ki: a középső sort pirossal, a másik kettőt feketével. A fenyőágas mintaelemeket átlós irányban váltokozva vagy piros vagy fekete pamuttal hímezték (A kétszínű hímzés a lenyomat halványabb és erősebb fekete nyomásában valamennyire visszatükröződik). A négyszögek sarkán lévő egymástól elhajló páros kereszt-elemek mind pirosszínűek. A színekkel való változatosság-tételhez hozzájárul az is, hogy a sarkokra állított négyszögekben lévő négyzet és benne

⁶ A Felsőmarosmentén a mesterke alapsíkja szélesebb mintázott szallaggá nő, éppen ezért a mezőségi hímzéseken csak egyszerű lezáró-díszként ható mesterke ott szinte az egész mintának önálló, vagy legalább is az egyenrangúság felé törekvő részletévé válik.

⁷ Uo. 44. és 45. ábra.

⁸ L. ehhez bővebben *Palotay Gertrud*: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. *Bibliotheca Humanitatis Historica* VI. Budapest, 1940. 47. 1. és 177. á.

⁹ Id. munkánk 95. ábrájaként.

az átlós irányba fektetett kereszt-díszítés a nagyobb négyszög fekete alapja esetén piros, viszont piros alap esetén fekete pamuttal varrott.

A gyűjtemény magyar palatkai hímzései oly változatosak, sokfélék, mint eddig egyetlen, itt képviselt község munkái sem. A kötött technikájú, keresztöltéses (szálánvarrott) munkák közül a 13. képé különösen a Székelyföldön kedvelt, de egész Erdélyben ismeretes, mértanias minta (Mékelyretei: hossza 58, szélessége 18 cm, a középcsík 13.5, egy-egy mesterke pedig 2 cm széles). A magyarpalatkai hímzés abban különbözik székelyföldi társaitól, hogy náluk tömöttebb, sűrűbb, bár hasonlóan aprólékos, finom hímzésű. A felületek tömörségét itt is hímezetlenül hagyott négyzetekkel igyekeztek megbontani oly módon, hogy ezek maguk is mintát: kis keresztet alakítanak. A mesterke itt is a Mezőségre jellemzően keskeny, a középcsík mintájánál jóval tagoltabb, részletezőbb, levegősebb, szinte csipkeszerű. A mesterke-minta elrendeződésében még teljesen független a középmintától. — Piros pamuttal keresztöltéssel hímezett.

A 14. és 15. kép ugyanannak a mintának szálánvarrottas (keresztöltéses) kivitelű, csak kevésé eltérő változata. A két mintát egymással összehasonlítva azt látjuk, hogy a 15. képen lévön kissé elkeskenyítve varrták az előbbin is szereplő ismétlődő díszítményeket, s a közöttük fennmaradó felületet két-két kisebb térkitöltő elemmel; keresztellett igyekeztek kevésbé feltűnővé tenni. A díszítmény maga sokhelyütt ismeretes, de ami e mintákon eltér a szokásos mezőségi keresztöltéses munkák hímzés módjától, az az a sok apró kacs, mely szinte elborítja a minta körvonalát, ezzel enyhítve a formák merevségét. Hasonló Holbein-öltéses kiágazások, kiszögellések magyar területen csak a Rábaköz ugyancsak keresztöltéses párnavégein, lepedőszélein szokásosak.¹⁰ — A két hímzésnek még a mérete is csaknem azonos: az első 60×19 , a második 61×19 cm, s mindkettőnek középmintája 12, mesterkecsíkja pedig 3 cm széles. A felső képen láthatón a mesterke-minta igazodik a középcsík hímzésstílusához, amennyiben a varró itt is kiágazó kacsokat illesztett a díszítmény kiszögelléseihez. Ez a minta egyébként is, művészi szempontból, megtervezését, egyöntetűségét nézve, tökéletesebbnek mondható társánál. Hogy a két hímzés közül melyik a korábban készült, természetesen nem tudjuk ennek alapján eldönteni, de lehetségesnek tartjuk azt is, hogy egyidőben születtek és csupán a hímző egyéni készségeinek, adottságainak különbözősége eredményezte az említett eltéréseket. — Piros pamuttal hímeztek.

A magyarpalatkai keresztöltéses hímzések előkelő képviselője a 16. képen bemutatott abrosz (Mérete 138×133 cm). Két szélből, horgolt csipkével toldották össze és azzal is szegélyezték. A mintát fekete pamuttal, szálánvarrott öltéssel hímezték. A terítő négy sarkába kissé merev, részarányos, makos díszítményű mintát illesztett a hímző, s a két hosszanti szél mentén keskeny szegélycsíkot is helyezett el. A gyűjtemény egy másik — a továbbiakban közlendő — mezőségi abroszán is azt látjuk, hogy annak csupán két szembenfekvő oldalát díszítették hímezett szegéllyel, a másik kettőt üresen hagyták. Ennek az eljárásnak talán valamilyen gyakorlati oka is lehetett, ezt

¹⁰ Vö. Rábaközi hímzések (Magyar Népművészet I.) összeállította Báltky Zsigmond. Budapest, 1924. 2, 9, 12, 15. tábla.

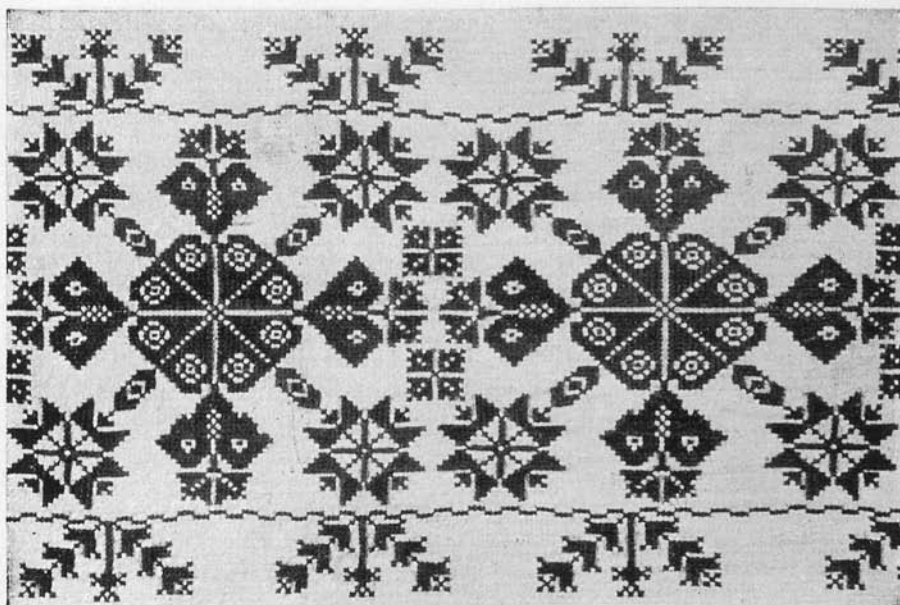
azonban nem ismerjük. Az abrosz egész felületét betöltő minta kétféle, egy nagyobb és egy kisebb díszítőelem szabályos közőkben való ismétlődéséből adódik. E kétfajta díszítőelem elrendeződése és a térben való eloszlása rokon a gyűjteménynek azzal a válaszüti abroszával, amelyet korábban már bemutattunk.¹¹ A nagyobbik elem az a forgórózsaszerű díszítőelem, mely az erdélyi magyar paraszthímzéseken elég gyakori és török hatásra XVII—XVIII. századi erdélyi úrihímzéseinknek egyik kedvelt mustrája; ez szabadrajzú megfogalmazásban ma is szép számmal található református templomok úrasztali terítőin.¹² A terítő közepén lévő minták szabálytalansága alighanem onnét ered, hogy a két vászonszélét akkor illesztették össze, amikor már hímzettek voltak. Az abrosz egyik szélére ezt a feliratot varrták ki: *Pasztór Erzsébet 1912 M. Palatka Gyé.*

A 17. kép párnavég-hímzésén jellemzően mezősegi módon keverik a kétféle, a keresztöltéses és a vagdalásos hímzést. A fekete pamutallal hímzett mintarészek közé fehér vagdalásos felületek ékelődnek. Az előbbiekből a rézsútos vonalak keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzettek, a belőlük kinyúló apró kacsok Holbein-öltéssel készültek. A minta közepén lévő négyszögek lapos-öltésesek. A párnavég méretei és arányai a Mezőségen szokásosak: a hímzés hossza 59, szélessége 20 cm, a középcsík 13,5, a mesterke 3 cm széles. A mesterke keresztöltéses, s e vidéken igen gyakori minta. A középcsík mustrája evvel szemben első rápillantásra különösnek tetszik, mert a hálózat maga mértánias, viszont az ismétlődő díszítőelemek és elrendeződésük nem részarányos, holott országszerte szinte szabálynak mondható az, hogy a mértánias beosztás és az alap szálaihoz igazodó öltéstechnika együtt jár a részarányos mintázattal. A mezősegi hímzés e tekintetben, úgy látszik, kivételeket is ismer. Egyikünk helyszíni tapasztalatai szerint Fejérd és Válaszút hímzésanyagában szintén szerepel az itt bemutatotthoz nagyon hasonló mintájú, s ugyanilyen kivitelű párnavég. — A behímzett felirat (*Horvát Sára 1913*) becses adalék e hímzésfajta divatjának időpontjára.

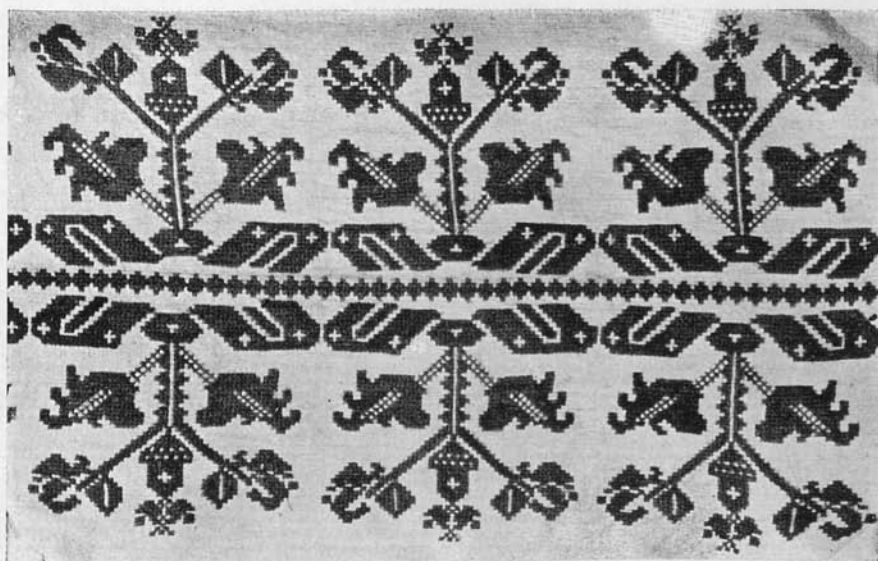
A palatkai szabadrajzú hímzések sorában a gyűjteményben egy kisebb terítő is szerepel (18. kép) (Mérete 75×46 cm). Mintájának különlegessége alig hasonlítható egyéb, tőlünk ismert mezősegi, vagy akár más területről való mintához, részleteiben azonban, s különösen egyes elemeinek kivitelezésében már jellemzően helyi vonásokat látunk. Méretei alapján sem helyezhető el ez a terítő a népi életben, s ezért is, meg mintázata miatt is feltételezzük, hogy a hímzőnek talán valamilyen templomi kendő szolgálhatott mintaképpül. Erre utal a terítő közepén lévő kerek díszítőelem. Az ebből kinövő, háromszirmú, oldalnézetben ábrázolt virágot gyakran látjuk azonban e vidék szabadrajzú hímzésein. Ennek kedveltségére mi sem jellemzőbb, mint hogy a terítő készítője — népien gyermekes elgondolással — a szegély S-alakú díszítőelemek végződéseiből is ilyen virágokat növeszt ki. Ez az S-alakú díszítőelem egyébként — mint az már fennebb említettük — sokszor fordul elő erdélyi hímzéseken, de mindig csak az alap szálaihoz igazodó öltésmóddal készült mintákon, tehát keresztöltéses és

¹¹ L. ehhez az 1. rész. 17. kép.

¹² Vö. a fennebb idézett Oszmán-török elemek stb. 113—116. ábrájával.

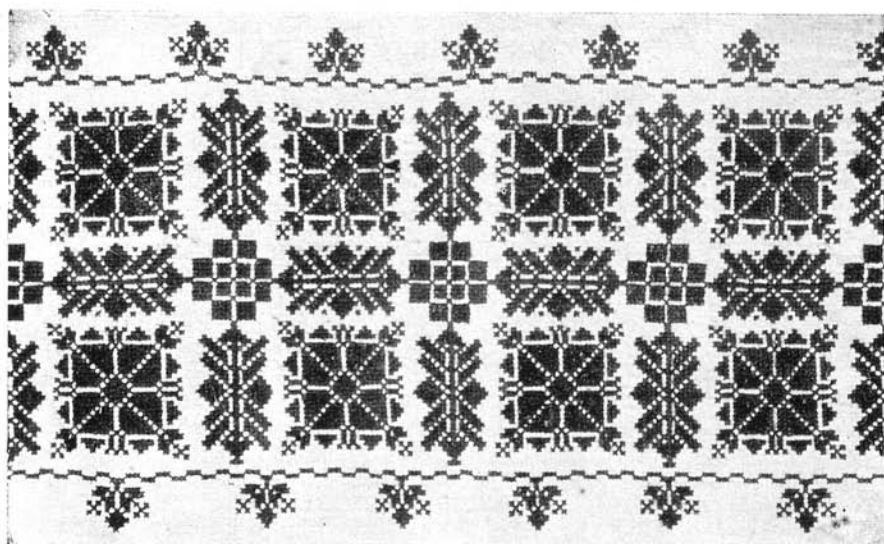

1. Derékaljvég hímzése (Vajdakamarás, K.) [134].

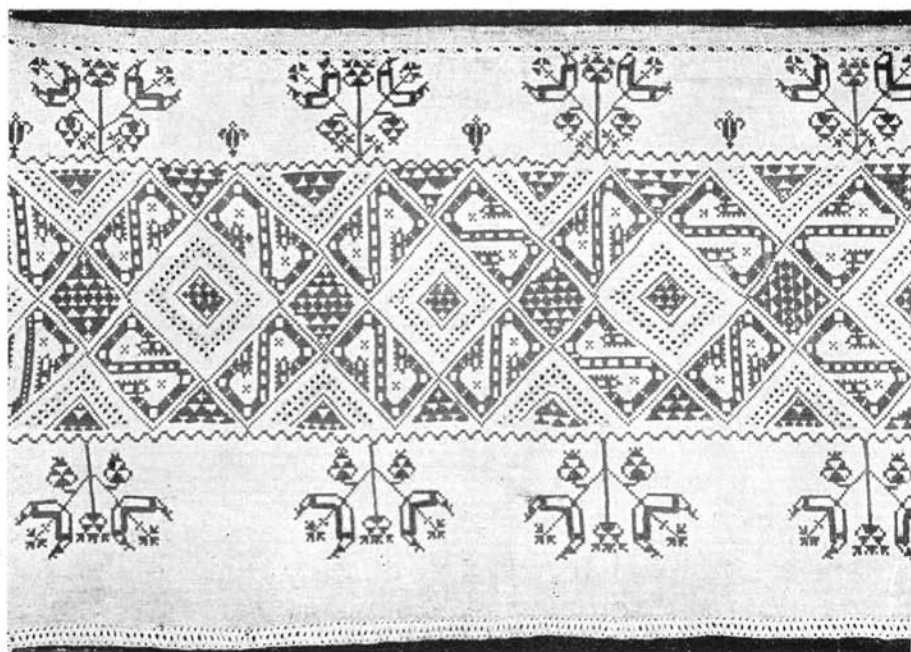

2. Párnavég-hímzés (Vajdakamarás, K.) [77].

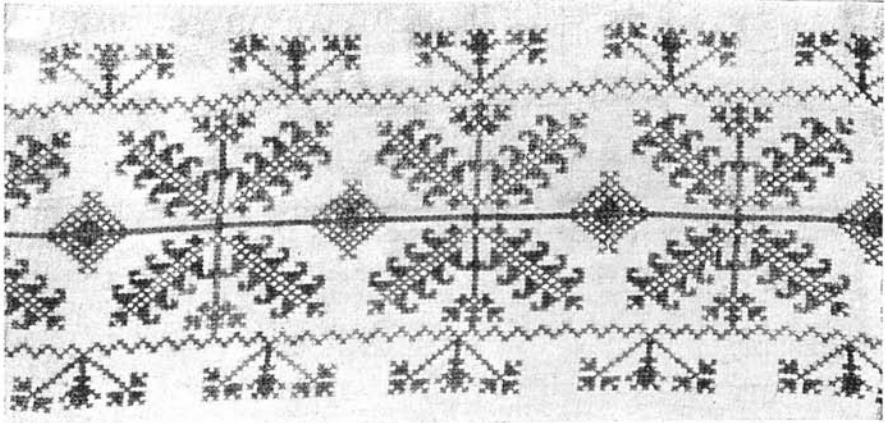

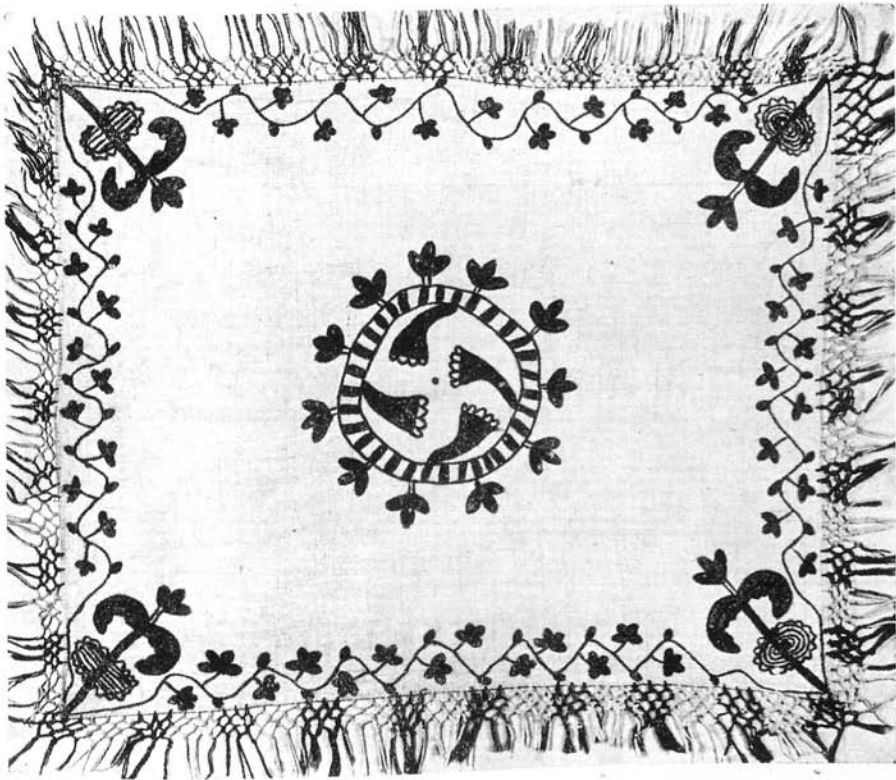
3. Párnavég-hímzés (Vajdakamarás, K.) [98].

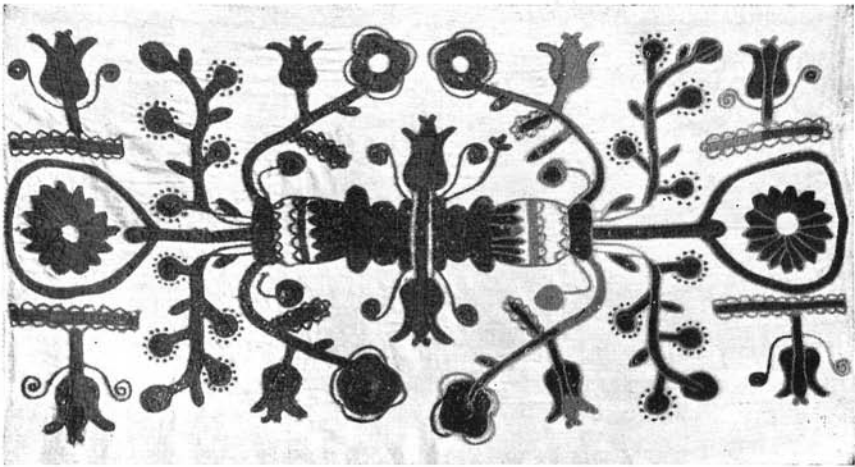
4. Lepedőszél hímzése (Vajdakamarás, K.) [121].

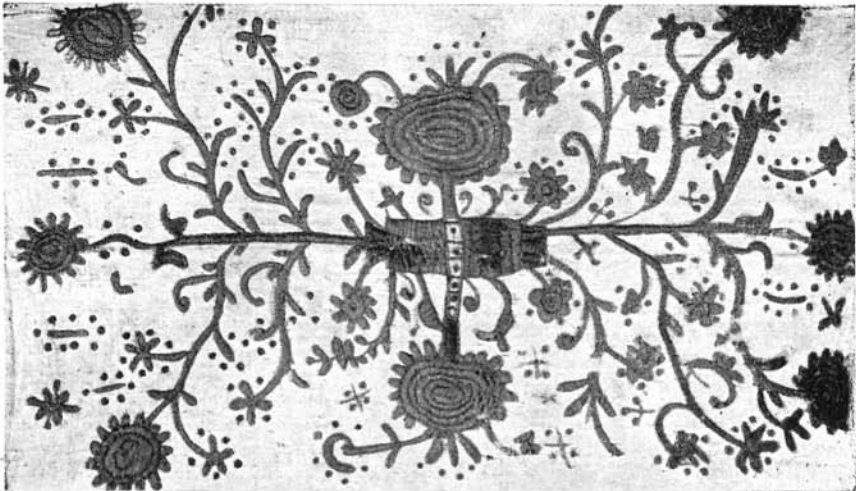
5. Párnavég-hímzés (Vajdakamarás, K.) [107].

6. Hímzett terítő (Vajdakamarás, K.) [64].

7. Párnavég-hímzés (Vajdakamarás, K.) [75].

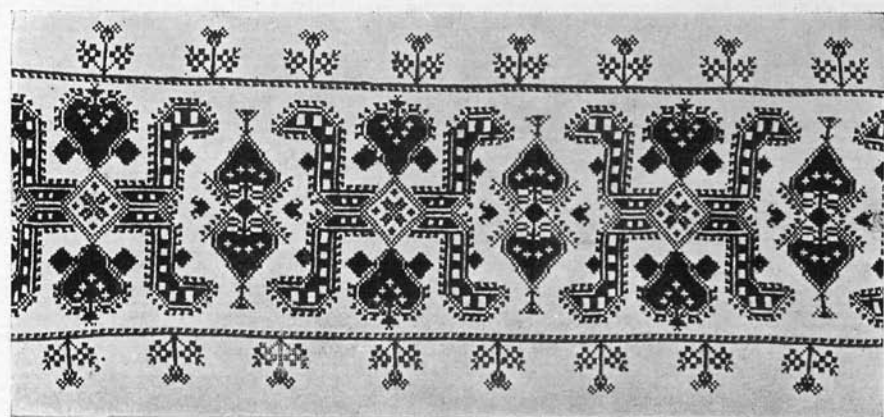

8. Párnavég-hímzés (Vajdakamarás, K.) [234].

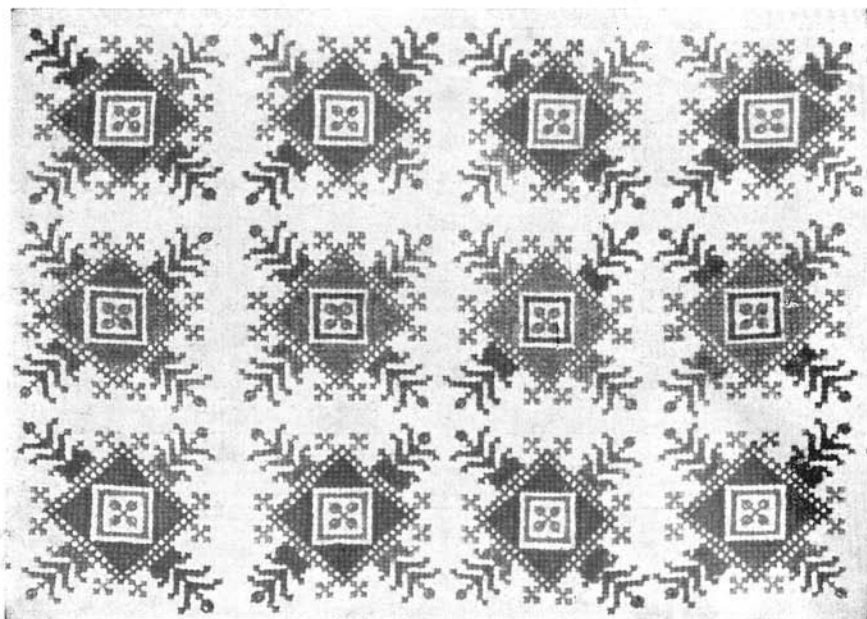
9. Párnavég-hímzés (Visa, K.) [78].

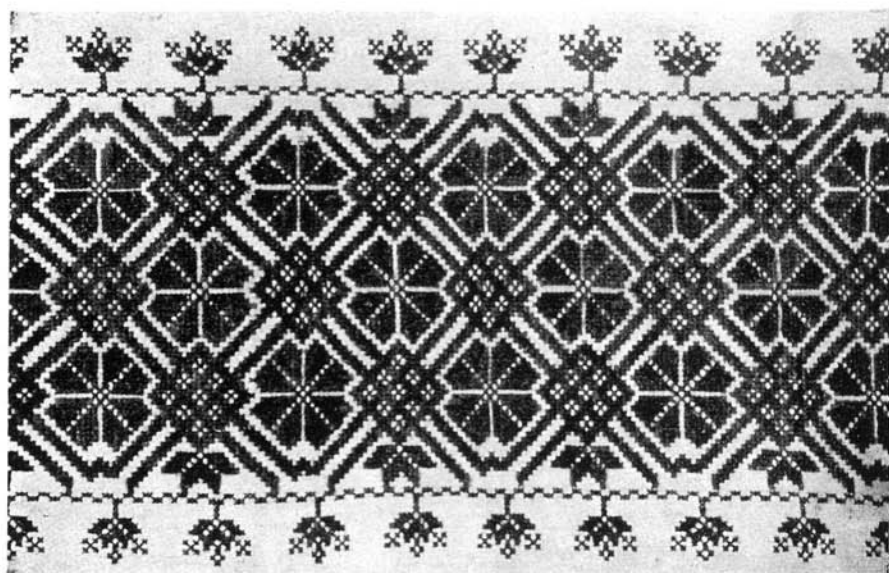
10. Párnavég-hímzés (Visa, K.) [99].

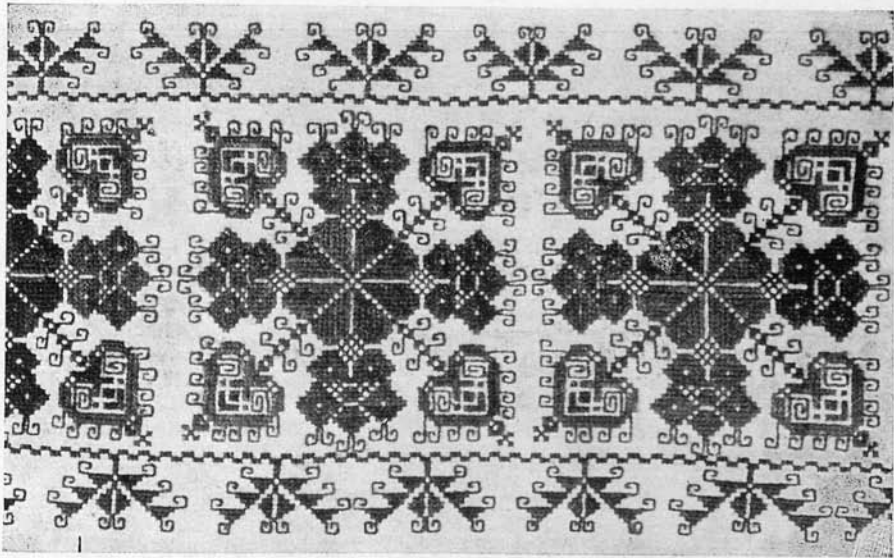
11. Párnavég-hímzés (Visa, K.) [92].

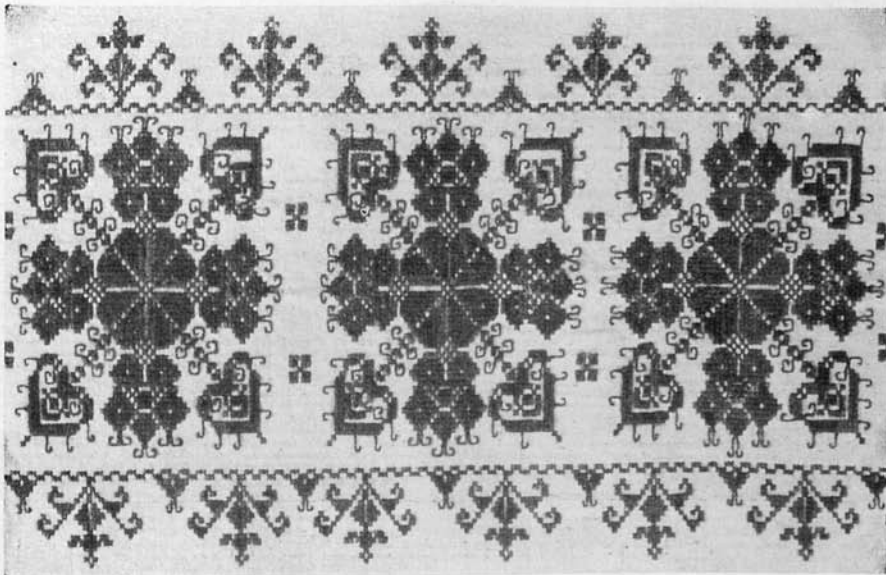
12. Párnavég-hímzés (Visa, K.) [217].

13. Párnavég-hímzés (Magyarpalatka, K.) [47].

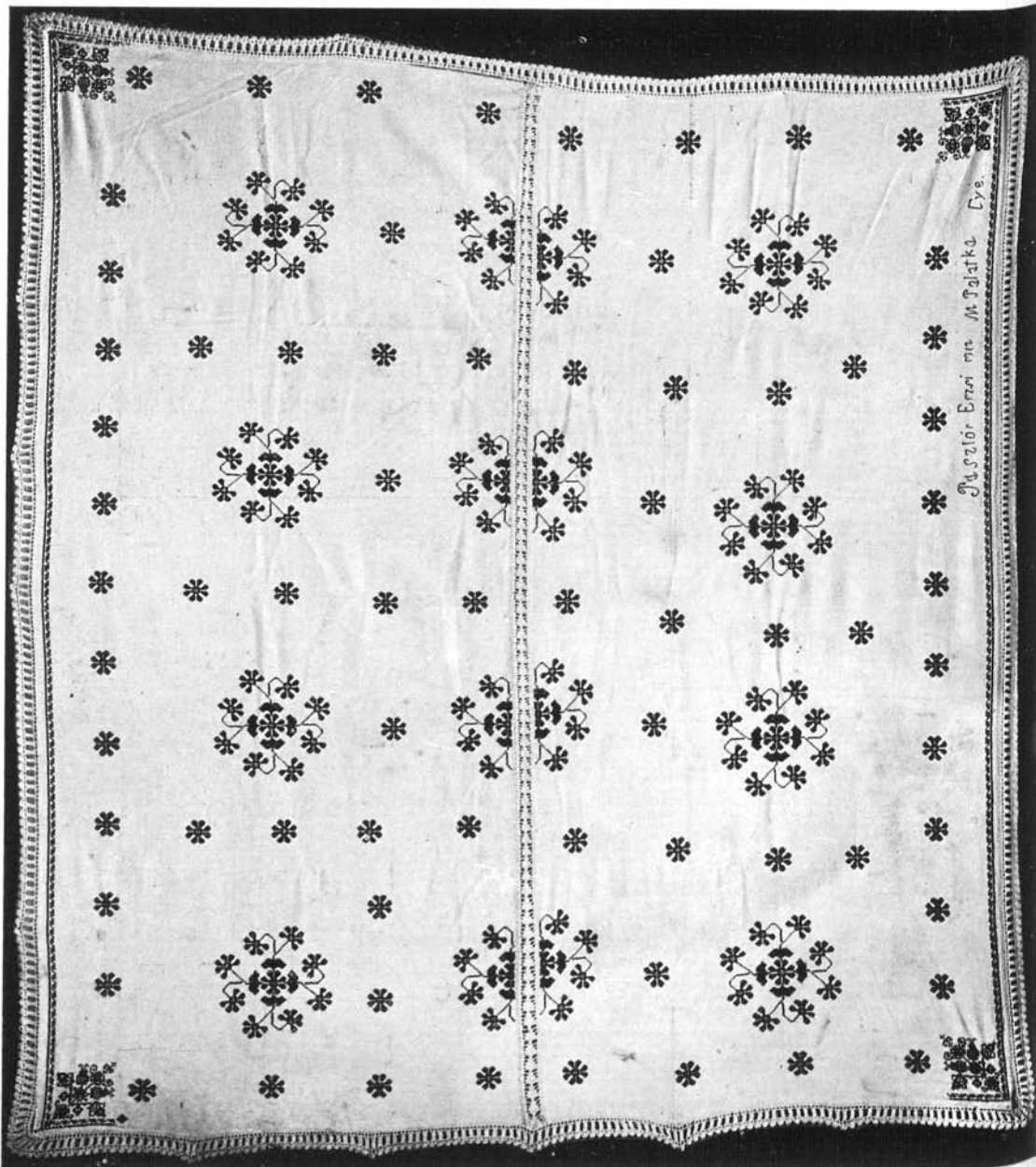

14. Párnavég-hímzés (Magyarpalatka, K.) [31].

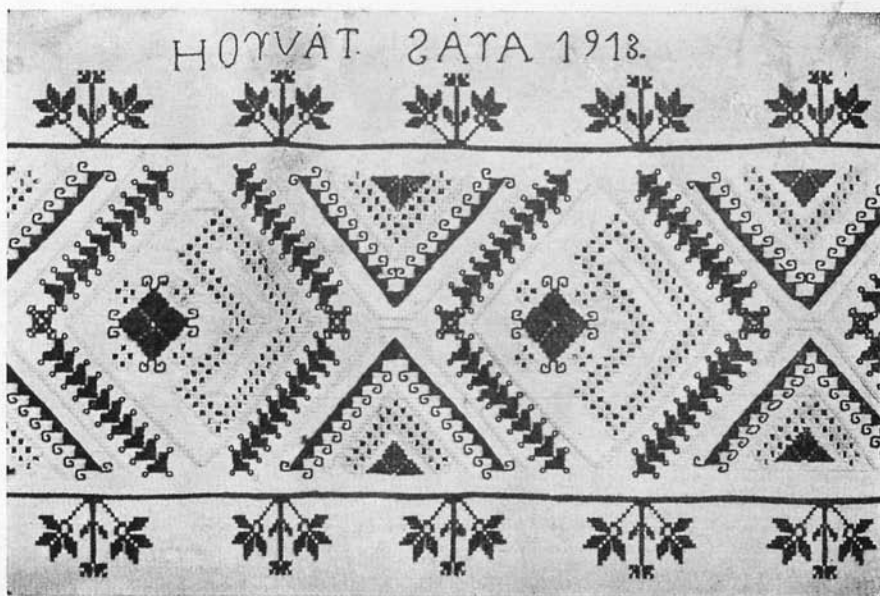

15. Párnavég-hímzés (Magyarpalatka, K.) [114].

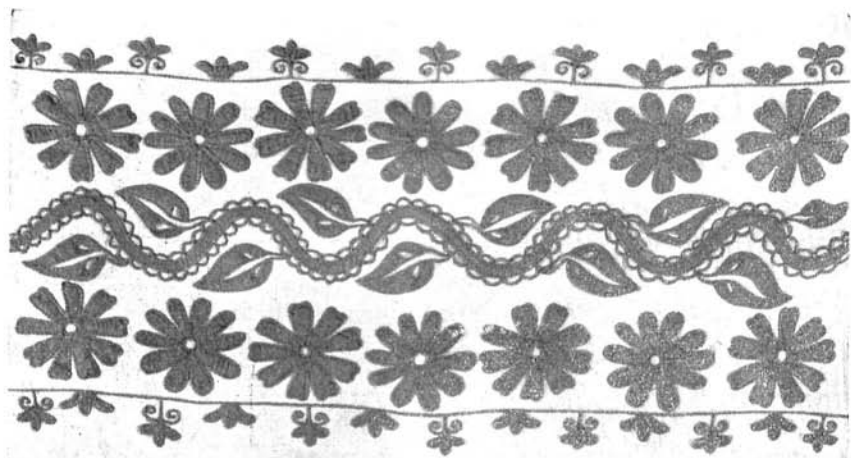
16. Hímzett abrosz (Magyarpalatka, K.) [100].

17. Párnavég-hímzés (Magyarpalatka, K.) [179].

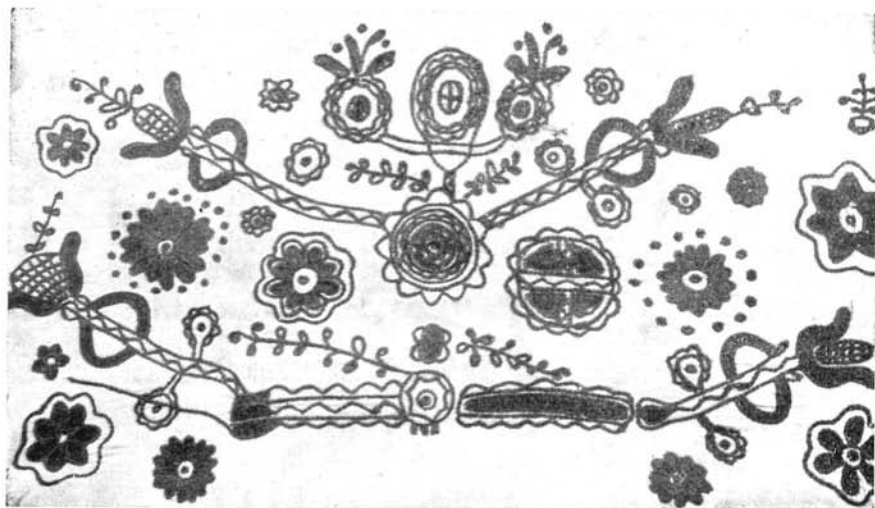
18. Hímzett terítő (Magyarpalatka, K.) [63].

19. Párnávég-hímzés (Magyarpalatka, K.) [93].

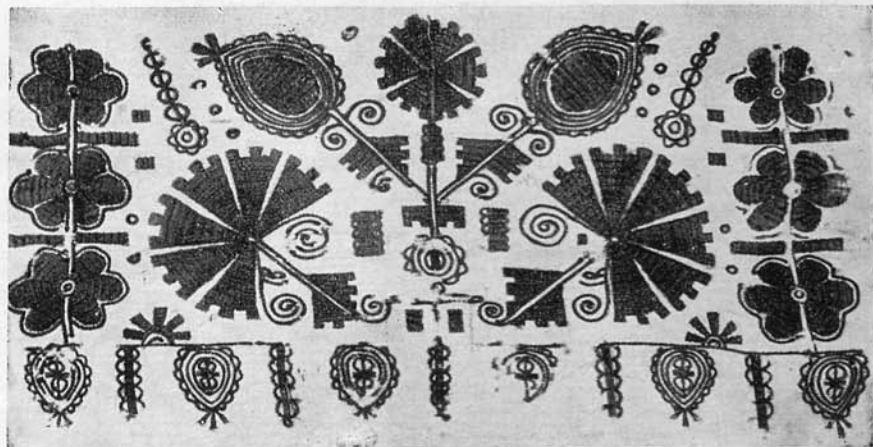

20. Párnávég-hímzés (Keszű, K.) [94].

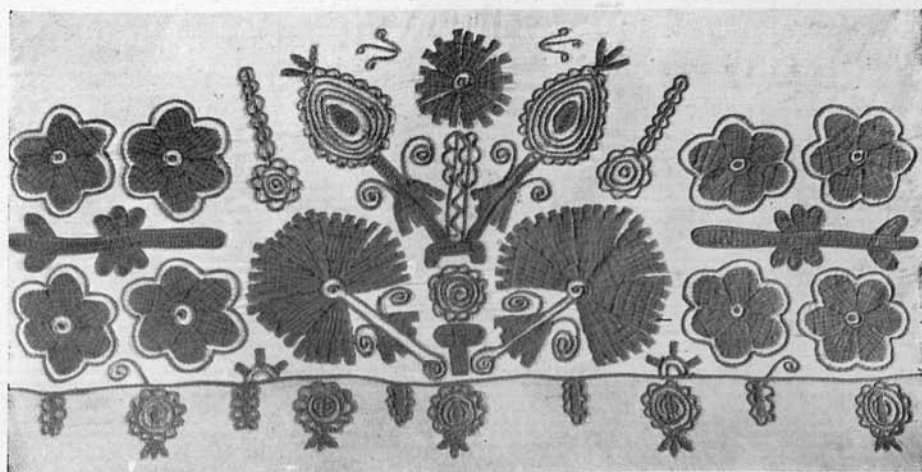

21. Párnávég-hímzés (Keszű, K.) [112].

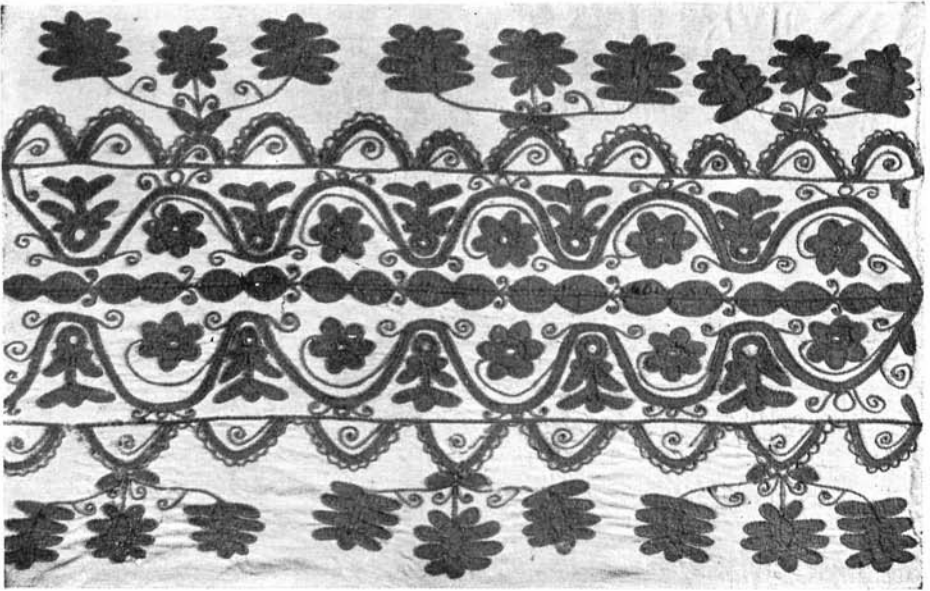

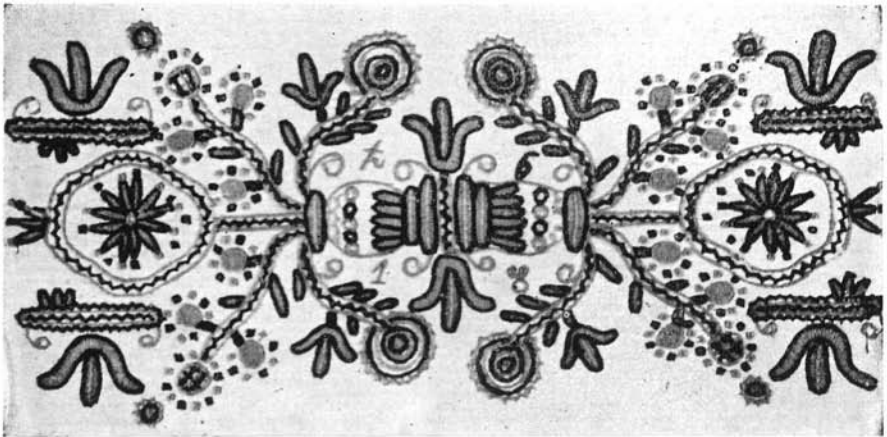
22. Párnavég-hímzés (Magyarpalatka, K.) [232].

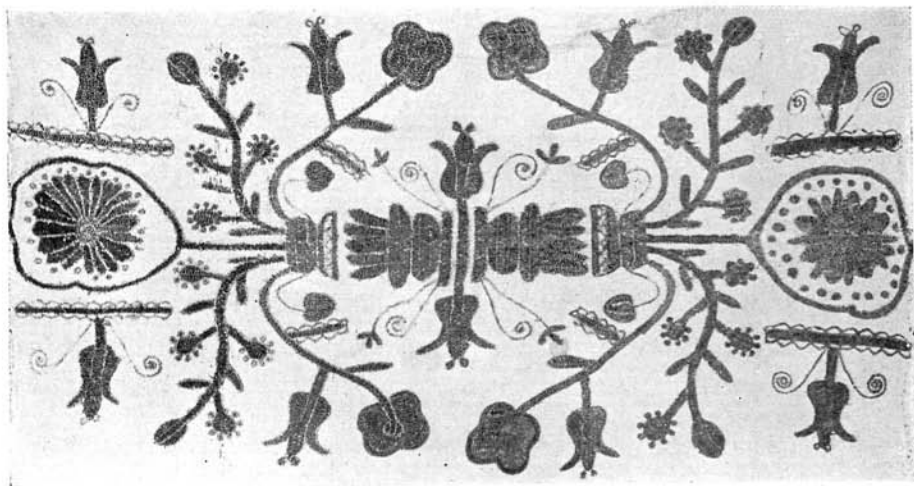
23. Párnavég-hímzés (Keszű, K.) [96].

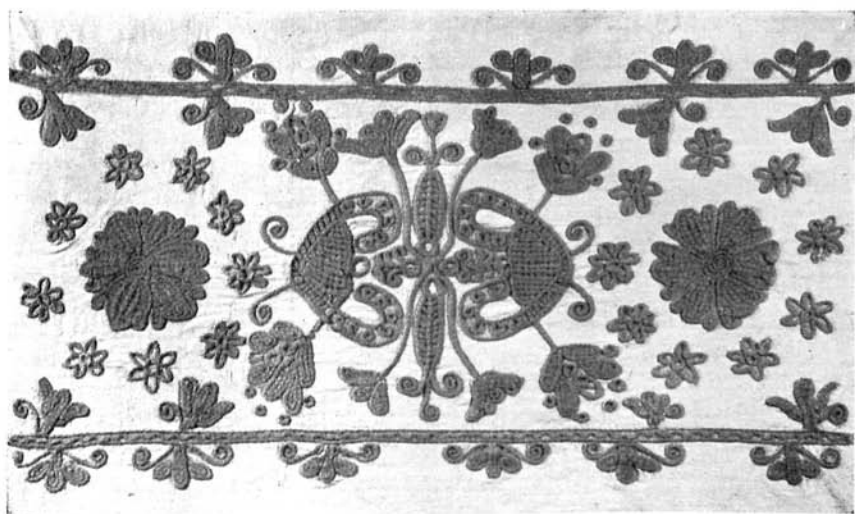
24. Párnavég-hímzés (Keszű, K.) [213].

25. Párnavég-hímzés (Keszű, K.) [113].

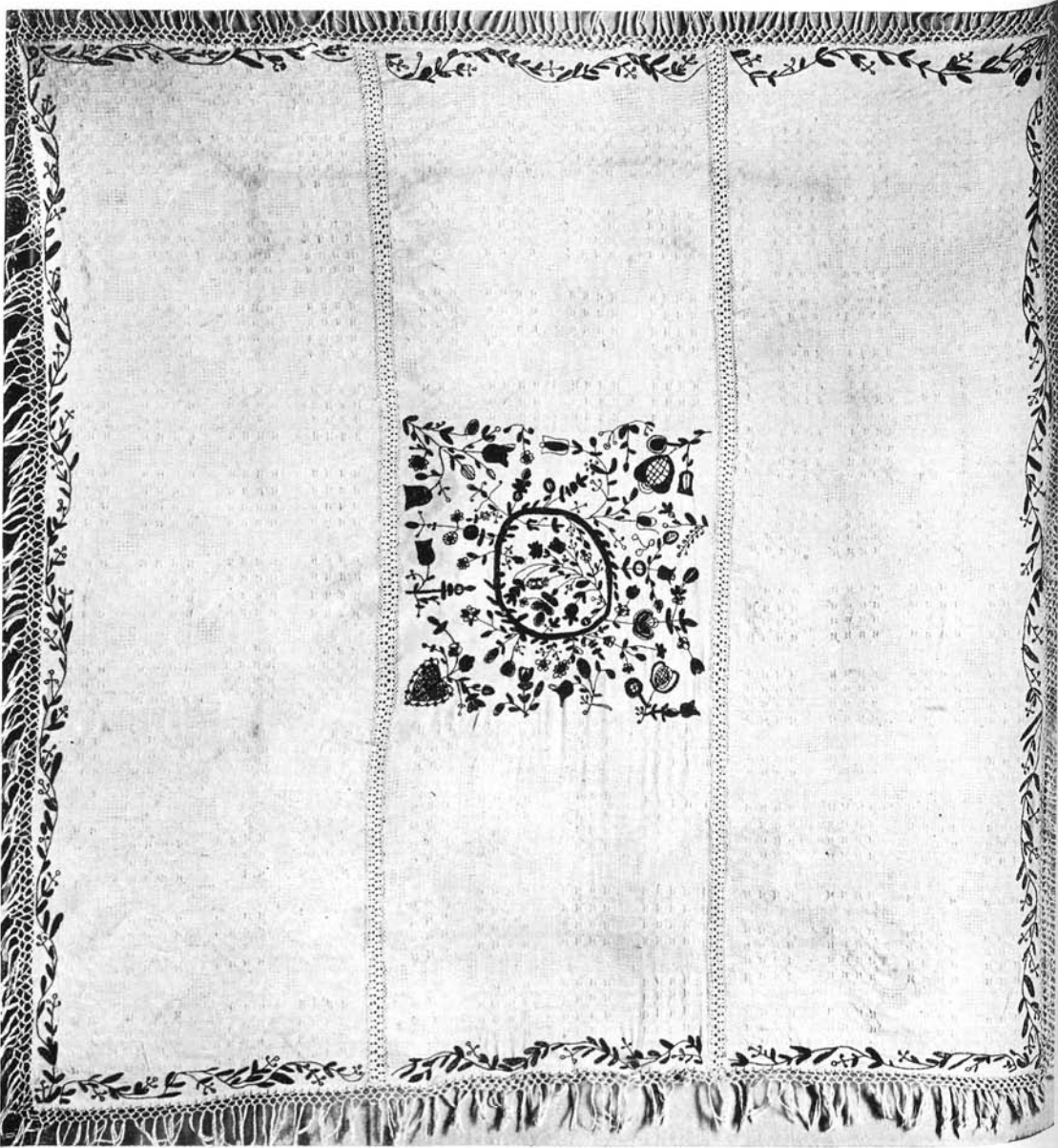

26. Párnavég-hímzés (Keszű, K.) [104].

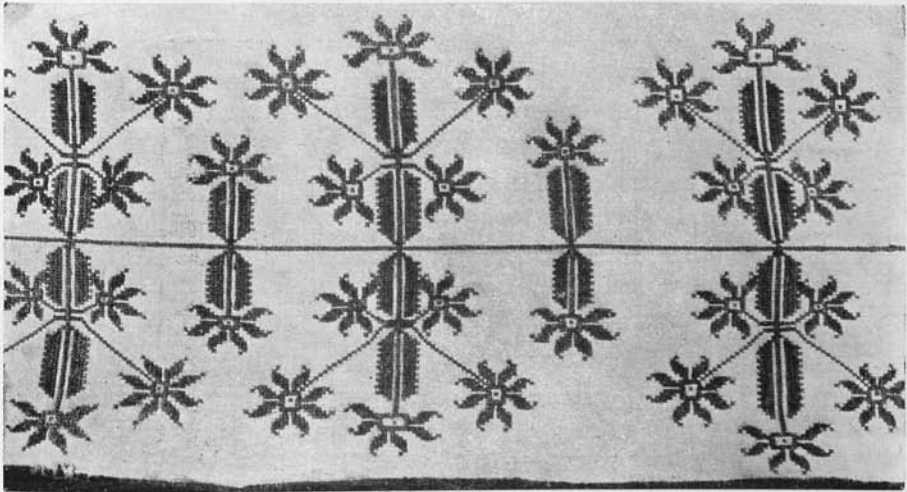

27. Párnavég-hímzés (Keszű, K.) [95].

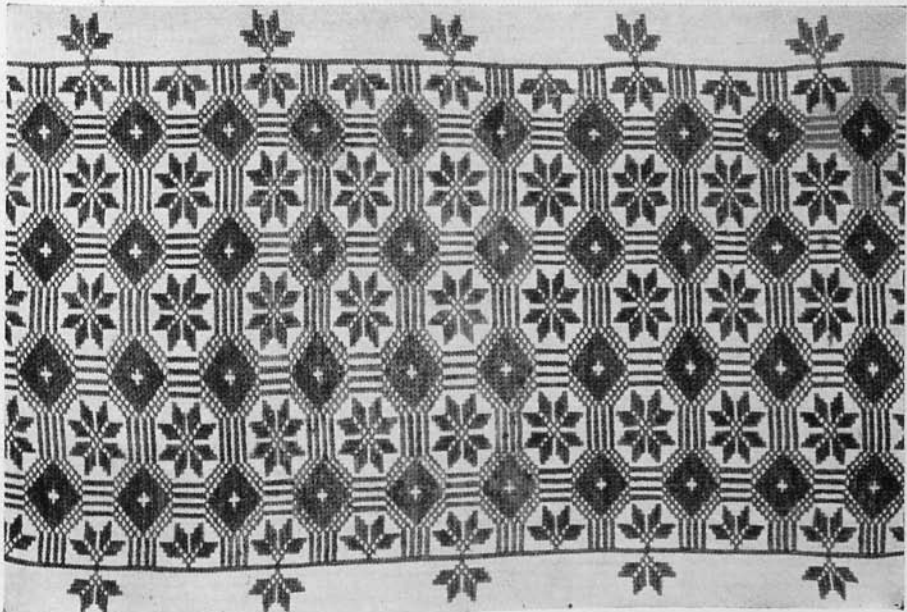

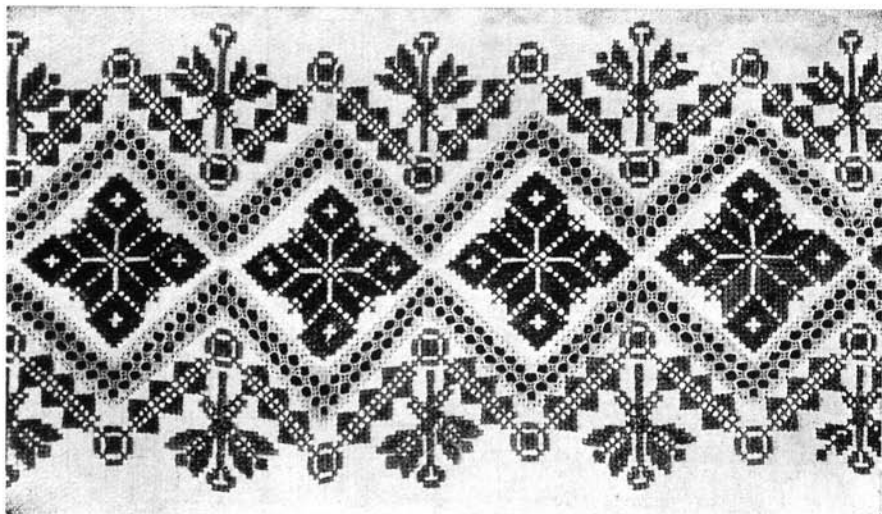
28. Hímzett abrosz (Keszű, K.) [116].

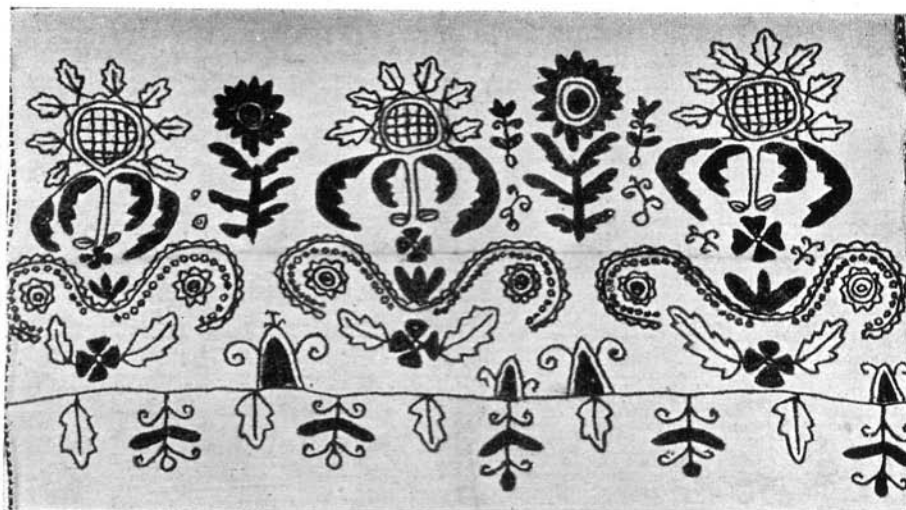
29. Hímzett lepedőszél (Mezőköbölkút, K.) [117].

30. Párnavég-hímzés (Aranykút, K.) [180].

31. Párnavég-hímzés (Pusztakamarás, K.) [79].

32. Párnavég-hímzés (Kolozsborsa, K.) [Sz. 21].

vagdalásos hímzéseken. Szabadrajzú munkákon való előfordulásáról eddig nem tudtunk. Az S-elemnek pontsorról való körülvarrása is helyi jellegű; más hímzésmintán is láttuk már e pontsoroknak ilyenszerű alkalmazását. A fekete hímzéssel betöltött felületek mezőségi öltésmóddal, a szárok, vonalak pedig láncöltéssel készültek. A terítő egyik keskeny oldalán ezt a belehímzett felíratot látjuk: *Tobiás Anniko*, a szembenlévőn pedig ezt: *1894 Április. 11 én.*

A 19. kép párnavég-mintája a szabadrajzú tervezés olyan esete, amelyhez hasonlóra alig van példánk. A hímzés mérete és arányai az itt szokásosak: hossza 59, szélessége 28 cm, a középinta szélességére ebből 22 cm jut, egy-egy mesterke-csikra pedig mindössze 2.5 cm. Olyan hímzésmintát, amelynek középtengelye hullámvonalas szár, s belőle növényi díszítőelemek ágaznak ki, több példányban is ismerünk a Mezőségről. A Néprajzi Múzeum gyűjteményéből kettőt közöltünk Vicéből.¹³ Ezekkel egybevetve a magyarpalatkai munkát, bizonyosra vehetjük, hogy e típusnak valamelyik korábbi példányán a virágok még szervesen hozzátartoztak a közepen végighúzó szárhoz, illetőleg abból nőttek ki. Itt már eltűntek az összekötő szárok, a virágok egészen függetlenekké váltak, elszakadtak a középtengelytől és önálló csíkba rendeződtek. Feltűnő a levelek természetszerű ki-képzése s evvel szemben a virágok erősen stilizált rajza. A minták szét-esésére s egy más esztétikai eszmény jegyében történő újjáalakulására (erre ez a munka is jó példa!) mint a mezőségi hímzés történetének érdekes mozzanatára a továbbiakban is lesz módunk rámutatni. A mintának helyi jellegűnek látszó sajátossága a szintén hullámvonalas középső tengely mentén kétoldalt végighúzó hullámsor és a mesterke-csik háromszirmú virága. A piros színű gyapjuval varrt hímzés öltésmódja: a körvonalak és a szárok láncöltésesek, az ilyen körvonalakkal körülzárt felületeket mezőségi öltéssel töltötték ki.

Hasonlóan újszerű minta létrehozására, egy állandó gyakorlatban megmerevedett minta újjáalakítására irányuló törekvést látunk a 20. kép készűi párnavég-hímzésén. Erdély csaknem minden jelentősebb hímzés-típusában előfordul ez a „nagykigyós“ mustra, legismertebbek kalotaszegi és torockai változatai. A készűi mintán ennek az úri eredetű mintának bizonyosfajta szétesését, vagy inkább két különböző, eredetileg össze nem tartozó mintának egymásbakapcsolását látjuk. A „nagykigyós“ fűzér középebe kissé indokolatlanul ékelődik a virágcserep, s épp ily szervesen kapcsolódik e fűzér két végéhez egy-egy virágág, s illeszkedik hozzá közepen a két bőségszarura emlékeztető díszítőelem. Az egész minta — amint azt hasonló stílusú mezőségi hímzéseken már tapasztaltuk — meglehetősen vastkos, kevésbé tagolt, hiányoznak részletei. Inkább erőteljesnek, sőt monumentálisnak mondható a hímzés összhatása. A belehímzett évszám szerint a munka 1890-ben készült, piros pamutból és mezőségi öltéstechnikával; a szárok és körvonalak láncöltéssel varrottak. Arányai és méretei az e vidéken általánosak: hossza 55, szélessége 21 cm, ebből a középső csík szélességére 15, egy-egy mesterkére pedig 3 cm esik. Érdekes a mesterkét a

¹³ I. m. 48. és 49. ábra.

középmintától elválasztó tört hullámvonal, amelynek öbleibe az ehelyütt kedvelt virágokat egymással váltakoztatva helyezte a hímző.

A gyűjtemény Keszűből származó hímzései közül a 21. képen egy éppen a szétesés állapotában lévő, de még újjá nem alakult mintát mutatunk be. E minta őse, mintaképe, valamikori elődje minden bizonnyal egyetlen nagy virágbokor lehetett. Az egyes elemek azonban itt már csaknem elvesztették egymásközötti kapcsolatukat, a részek összefüggéstelenül lebegnek a térben. A részletek kivitelezése kapcsán mindinkább előtérbe nyomulnak a mezőségi jellegek: a szárat kétoldalt körülvevő hullámvonalról, a pontsorról körülvarrt virágról más hímzések leírásakor is megemlékeztünk. A hímzés mesterkenélikülisége (mérete 59×32 cm), sőt minden lezáró szegélyvonal hiánya következtében a hímző a szokásos területkorlátozó hagyományt is feledni látszik, úgy hogy a minta fenn és lenn túllépi a valamikori határokat. A vonalak, száruk láncöltésesek, a felületeket a szokásos mezőségi öltésmóddal töltötték ki.

Érdekes két hímzéspéldány a 22. képen látható magyarpalatkai és a vele csaknem azonos keszüi (23. kép). Az előbbinek hossza 61 cm, szélessége 27.5 cm; ebből az alsó szegélycsík 6 cm-nyi. A keszüi munkának méretei csaknem azonosak: hossza ennek is 61 cm, szélessége 27, az alsó csikra szélességének 5 cm-e esik. Jellemző, hogy a mesterke-csíkából mindkét mintán, valamint két tőlünk ismert, alább tárgyalandó másik társán is már csupán az alsó maradt meg, s felső szélén a minta itt is túlnő a szokásos méreten. A palatkai hímzést, úgy látszik, házilag festett gyapjúfonállal varrták, mert mai fakult állapotában különös, lilába játszó, rozsdásvörös színű, a keszüi viszont piros pamuttal készült, ugyanúgy, mint említett két másik társa is (A palatkai hímzésen folytonossági hiányok láthatók; ezek a kézimunka molyette állapotából adódnak). Nyilvánvaló, hogy e hímzések középső nagy díszítménye eredetileg cserépből, vázából kinövő virágbokor volt. A cserép, vagy talapzat összezsugorodott, elrajzolódott, majd idők folyamán részekre bomlott ez is, a díszítmény más része is. A száruk szétszakadtak, s így a minta lassan széthullott. De még ilyen, elrajzolt állapotában sem nehéz felismernünk az Erdély más tájain úrihímzéseink nyomán kedvelté vált szegfűs, gránátalmás ötvirágú részarányos virágbokrot. Az emellé kétoldalt szélről odaillesztett virágok (a palatkain három egymásfeletti, a keszüin valami szárféle két oldala mentén lévő négy-négy virág) egyik sem tartozik szervesen a mintához, csupán a térkitöltés célját szolgálja. Lehetséges azonban az is, hogy ezen elemek valamelyike régebben szervesen hozzátartozott a virágbokorhoz s erről csak idővel vált le. Jellemzően mezőségi sajátosságai e mintáknak a hullámvonallal körülvarrt elemek. A száruk, vonalak láncöltésesek, a virágszirmokat — a torockai hímzéseken szokásos modorban — átvarrt hamis laposöltésekkel hímezték.¹⁴

A keszüi hímzéshez nagyon hasonló két példányát ismerjük még ennek a hímzémintának, egyiket a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből (90.346. lt. sz.) Válaszútról és a budapesti Wolfner-gyűjteményből; ez utóbbinak közelebbi származáshelye ismeretlen. Mindkettőnek mintája is, elrendezése

¹⁴ L. ehhez a már idézett *Hímzőmesterség* I. kiadásának 55. l.

is csaknem azonos a 23. képen közölt munkáéval; ettől a kettő csak abban tér el, hogy mindeniken a minta felett láncöltéssel behímzett évszámot látunk. A múzeumi példányon ez a már erősen elstilizálódott, díszítményszerűen hímzett évszám 1801 vagy 1807, az említett magángyűjteményben lévő darabon már csak a két első számjegy olvasható ki teljes határozottsággal (18..). Ha hitelt adunk ezen évszámoknak, arra következtethetünk, hogy szabadrajzú hímzések a Mezőségen már korán ismeretesek voltak.

Szétesett és összeolvadt mintaelemeket látunk a 24. kép hímzésén. (A hímzés hossza 62, szélessége 37 cm, a belső mintacsík szélessége 16, a mesterkéé 9 cm). Nagyon hasonló a mintája a gyűjtemény egyik Búzá-ról származó hímzésének, amelyet később mutatunk be; ez azt bizonyítja, hogy e minta esetében nem egyedülálló, esetleges hímzészéletről van szó, hanem már a típus rangjára emelkedett, s nagyobb területen ismeretes változatról. E minta egyébként közeli rokona annak a két hímzésnek, amelyet Vicéből és Pujonból ismerünk a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből¹⁵ s amely nem egyéb a Mezőségen kedvelt — csakis innét ismeretes — kettős-fűzéses hímzéminták széteső változatánál. Amint a kettős fűzér elválik, eltávolodik egymástól, megindul a középtengely kialakulásának folyamata, amely a keszüi és a búzai hímzéseken már befejeződött. A két tükörképszerű hullámvonal között, — a hímzést két egyenlő félre osztva — kerek, elstilizált virágokból adódó elemek sora látható. A két hullámvonalas fűzérből virágok, virágágak nőnek ki, amelyek, mint e munka egyéb részletei is, vastkosak, leegyszerűsödtek, jobbra nékülözik a részleteket. Figyelemreméltó e hímzés különös mesterkéje. A búzai mintával egyező hullámvonal tetejébe itt még külön háromágú virágbokrokat illesztett a hímző. Ezeknek semmiféle kapcsolatuk sincsen magával a mesterkecsikkal vagy a közép-mintával, de kiképzésükben, megformálásukban ezek is mezősi jellegűek. A piros gyapjúval varrt hímzés öltése ugyanolyan, mint a 19. képen lévőé.

Mint bevezetőben mondtuk, igen tanulságos az egy községből származó s ugyanahhoz a típushoz tartozó mintaváltozatoknak egymással való összehasonlítása. Erre igen alkalmas az a három hímzés, amelyet a 25, 26 és 27. képen mutatunk be; mindhárom Keszűből származik. Valamennyi a már Fejédről korábban közölt¹⁶ s fennebb Vajdakamarásról bemutatott (7. és 8. kép) mintatípusba tartozik. A 25. kép mintájának szabályos rajza, különösen a két virágváza szépen kivehető alakja, továbbá a díszítmények összefüggése, szerves egymásbakapcsolódása arra enged következtetni, hogy ez a változat a mintának egyik korai állomása lehet azon az úton, amelyet a nép kezén megtett, s amelynek egyes szakaszait a már említett változatok jelzik. A minta közepébe hímzett 1897-es évszám értékes támpontul szolgál a folyamat időbeli elhelyezésére nézve. Valamennyi eddig ismert változat között ez az egyetlen évszámú példány. A mintacsík egyenletes és szabályos betöltése volt — szemmel láthatóan — a hímző legfőbb gondja, a díszítményrészletek vonalvezetését, a térkitöltő elemek helyét és csoportosítását is ez a törekvés szabta meg. A nagyobb virágok szélén látható hullámvonal s a kisebbek körüli pontsor már említett helyi sajátosságok.

¹⁵ L. id. m. 52. és 53. á.

¹⁶ L. az 1. rész 11. képét.

A minta különlegessége, hogy pirossal és zölddel hímzett oly módon, hogy a színek megoszlása többé-kevésbé egyezik a láncöltéses és margitöltéses technikák megoszlásával (A zöld hárással varrott elemek a lenyomat jóval halványabb részein nagyon jól megkülönböztethetők). — A mesterkenélküli hímzés minta hossza 58, szélessége 23 cm.

Ugyane minta romlottabb, szétesőbb, elrajzoltabb változata látható a 26. képen. Itt már a részletek, a mintaelemek eltávolodnak egymástól; ezt legjobban a középső virágcserepeken figyelhetjük meg. A száruk, virágok megvaskosodnak, a részletek mindinkább elvesznek. Az említett hullámvonalas szegélyek, virágkörüli pöttyök itt sem hiányoznak. Piros pamuttal, mezőségi öltésmóddal és láncöltéssel hímezték a 61×32.5 cm nagyságú mintát.

E minta változatai közül kétségtelenül legérdekesebb s véleményünk szerint a gyűjtemény egyik legbecsesebb darabja a 27. kép párnavég-hímzése. Ha nem ismernők a minta többi, már bemutatott változatát, nem is gondolhatnánk a mustra ilyenfajta kapcsolataira. A változat-anyag gazdagsága itt tehát nemcsak az eredetkérdésre vet világot, hanem az alakulásmenet állomásait is jelzi, s ily módon egy újfajta művészi elgondolás felismerését teszi lehetővé. Több példányon láthattuk az elemek teljes szétesését, alakváltozását, míg itt egy új minta születését figyelhetjük meg. A virágcserep helyébe itt egy szívalakú idom lép. Ezzel kapcsolatosan nem lesz érdektelen megjegyeznünk, hogy a virágcserepnek szívve alakulását az ország más hímzőterületein is észlelhattuk. A két vázát szétaszító középső mintaelem nem egyéb az előbbi példányokon látott tulipánok és járulékaik megnyúlásánál. A valamennyi változaton meglévő szélső nagy virág itt még jobban megnőtt, teljesen elszakadt a szártól, de alakja, szerkezete egyébként nem változott. A nagy virágot a többi változaton körülvevő pontsor minden eleme itt külön kis virággá változott. Az egykori mintából tehát tulajdonképpen alig maradt meg egyéb, mint a felteloszlás azonossága, a díszítmények közül pedig csak a szélső nagy virág. Különösen becses ez a hímzés azért, mert megmutatja, hogy a felsőbb társadalmi rétegektől átvett, akaratlanul félremagyarázott, vagy tudatosan átalakított minták és díszítmények, ha valóban alkotó művészi készséggel megáldott hímző kezébe kerülnek, az előbbtől merőben különböző, új művészi törekvés jegyében új mintává, új díszítőelemekké fejlődnek: olyan mintákká és díszítményekké, amelyek sem a térelosztás ötletessége, sem az elemek tökéletes megformálása, sem a tervezés tökéletessége tekintetében nem maradnak el az ekkor már rég elfeledett úri mintakép mögött. Mindez a nép művészi hajlamának elevenen élő erejére rendkívül jellemző. Különös, hogy éppen ez a minden tekintetben új művészi törekvéseket sugárzó minta nyúl vissza régebbi hagyományokra, amelyeket pedig korábbi társai már elhagytak volt: feleleveníti a mesterkét. S a mesterkének ez a virágsora kivitelben is, stílusban is teljesen a középminthez igazodik, mindamelllett hogy a mezőségi mesterkéken szokásos virágbokrocskákat eleveníti fel. Ugyancsak más mezőségi hímzéseken láttuk, hogy — mint ezen a mintán — a mesterke virágai a középsők felé is növesztenek egy-egy hajtást ott, ahol azt a térkitöltés céljából a varró szükségesnek ítélte. Az egész hímzés piros gyapjúval, a körvonalak és a száruk láncöltéssel, a körvonalak közt lévő felületek

mezőségi öltésmóddal készült. Méretében és arányaiban ez a hímzésdarab is a mezőségi hagyományokhoz igazodik: hossza 58, szélessége 29 cm, a belső mintacsík 22, a mesterke pedig 3.5 cm széles.

A gyűjtemény készüi hímzéseinek sorát egy különleges hímzsmintájú abrosszal zárjuk le (28. kép). Csaknem négyszegletes, 146×142 cm. Három szél vászonból áll, e vászonrészeket fehér pamutból készült horgolással fogták össze, körül pedig csomózott rojttal szegélyezték az abroszt. A szél mentén végighúzódnó hímzett szegély édestestvéreit más mezőségi abrosszon is láthatjuk, ilyen van a Néprajzi Múzeum 96719. lelt. számú abrosszának is szélén,¹⁷ e gyűjteményben pedig egy nagydevecseri terítő szegélyén is, amelynek képét a szépenyerűszentmártoni hímzések ismertetése során mutatjuk majd be. Az abrossz közepe azonban annál inkább eltér minden e vidékről ismeretes, vagy akár máshonnan származó mintától. A 40×42 cm nagyságú szabálytalanul kitöltött négyzet magva egy köralakú fűzér, melyből kifelé és befelé minden rendszer nélkül levelek és virágágak nőnek ki. Hasonló — de mindig szabályos — leveles-virágos koszorúkat gyakran látunk református templomok XVII—XVIII. századi úrasztali terítőin. A készüi hímző ötletességét, sőt mondhatni merészségét dicséri, hogy ezt az indítékot a maga ízlése és elgondolása szerint szabadon továbbfejlesztve, egészen más jellegűvé változtatta. A karika közepét — ugyancsak szabálytalanul — egyetlen virágzó ággal töltötte ki. Nem kevésbé eredeti elgondolásra vall, s amellett a minta stílusbeli egységét kitűnően egészíti ki a hímzőnek az az eljárása, hogy a közép minta mindenik sarkából más-más virágdíszítményt növesztett. Ha e díszítmények úri elődei, mintaképei külön-külön ismeretesek is, az elrendezés módjának egyéni sajátossága s a kivitelezés jellemzően helyi modora egészen megváltoztatták őket. Becses példa ez a hímzett abrossz arra, hogy az úri hagyaték a nép kezén merőben újjá, másfélév alakul, ha ötletes, egyéni tervező kezébe kerül, olyanba, aki egyben a helyi hagyományok őrzője, s így a maga egyéni művészi alakítókészségén túl hozzá hasonítja azt a helyi hímzésstílushoz. — Az abroszt piros pamuttal, a szárazakat mind száröltéssel, a körvonalak egy részét így és láncöltéssel hímezték.

Négy kolozsmegyei község: Mezőköbölkút, Aranykút, Pusztakamarás és Kolozsborsa a gyűjteményben egy-egy hímzéspéldánnyal van képviselve.

Mezőköbölkútról egy hímzett lepedőszél (29. kép) szerepel, melynek hossza 156, szélessége 32 cm. Lepedőszéleken nem ritka, hogy a mesterke teljesen elmarad, s ezt látjuk ezen a piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrottal) hímzett mintán is. Ami lepedőszélen szokatlan, az a középtengelyes elrendezés; erre egyáltalán nem tudunk példát idézni. Eltér ez a minta az általános ismétlődő virágbokros díszítményű mintáktól abban, hogy a szárazak nagyon megvastagodtak és a levelek teljesen hiányoznak. Nyilván olyan alakulási folyamat eredménye ez, mint amelyenhez hasonló a szabadrajzú minták taglalásakor már több ízben tapasztaltunk. Fel-tűnő évvel szemben a virágszirmok finom hajlata, aprólékos, részletező és gondos megformálása.

Aranykútról is egy piros pamuttal keresztöltéssel (szálánvarrottal)

¹⁷ Bemutattuk i. h. 59. ábra.

hímzett, tisztára mértanias mintázatú kézimunkát ismerünk (30. kép). Méretei ennek is az e vidéken szokásosak: hossza 58, szélessége 22.5 cm, az utóbbiból a belső, a tulajdonképpeni minta szélessége 18.5 cm, a mesterkéé pedig kb. 1.5 cm. Hasonló hímzsminták a Székelyföldön szokásosak; az aranykúti munka ugyanolyan aprólékos, részletező, mondhatni csipkeszerűen finom, mint amazok. A mesterke mintája a középmintához igazodik, amennyiben díszítménye a közepén szereplő virágnak (csillagnak) fele, s ezt szabályszerűen minden második kockának megfelelő helyre, annak virágjával egy tengelybe helyezte el a hímző. Tehát mintázatban és elrendezésben egyaránt összhangban van a mesterke a középmintával, s beleolvadása nem okozna nagy nehézséget, vagy lényeges változtatást sem tenne szükségessé.

A P u s z t a k a m a r á sról való hímzsminta (31. kép) eddigi tapasztalataink szerint a Mezőségen igen általános és e területre sajátosan jellemző, a fentiekben már többször említett módon keresztöltéssel, illetőleg szálánvarrattal (piros pamuttal) és vagdalással készült. Mintázata is elég gyakorinak mondható e vidéken. Különlegessége, hogy mesterke nélküli (mérete 57×18 cm) vagy inkább, hogy a mesterke már teljesen beleolvadt a középmintába. Csupán egyes kiemelkedő részei emlékeztetnek valamikori különállásra. Mint az előbb tárgyalt aranykúti hímzésen, e minta egy korábbi változatán még bizonyára elválasztó-vonal ékelődött a középminta és mesterke ismétlődő virágbokrocskái közé. Ez utóbbiak alakja még így is tisztán kivehető.

Igen érdekes darab, bár művészi szempontból talán kifogásolható a K o l o z s b o r s á r ó l való hímzés (32. kép). E munka egykori mintaképe is egy ismétlődő virágbokros hímzescsik lehetett, amelyen, amint azt az imént leírt mezőköbökúti munkán láttuk, egy-egy különálló keskenyebb virág ékelődik a virágbokrok közé. A virágbokor függőleges irányban több részre hullott szét és e részek mindenike önálló, független elemmé kezd alakulni. Érdekes, hogy ugyane mintának hasonlóan széthullt változatát már ismerjük egy példányban, tehát itt sem véletlenről, esellegességről van szó, hanem egy általánosan használt típusról, illetőleg változatról. E borsai hímzés testvére a Néprajzi Múzeum gyűjteményében van (93.639 lt. sz.), de nyilván téves leltározás következtében ott Aranyosgyéresről vagy Székelykocsárdról származónak van feltüntetve.¹⁸ Minthogy a borsai hímzéssel való stílusbeli együvé tartozása kétségtelen, s mivel a minta széthullásának hasonló példáival e gyűjtemény darabjai között már többel is találkoztunk, bizonyos, hogy ez is a Mezőségről került a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe. Ezt a vélekedésünket a mindkét mintán látható sok kisebb részlet azonossága is megerősíti. A borsai mintán a középső virág még részletekben gazdag, formai kiképzése gondos, s ennyiben közelebb áll őséhez. Alsó szegélycsikja is sokban emlékeztet az ilyenféle úri munkákon használatos mesterke-szegélyekre. A térkitöltő, járulékos elemek szinte hozzákapcsolódni látszanak az eredeti minta egyes szétesett részeihez és lehetséges, hogy összeolvadásukból — valamely későbbi változaton — a további alakulás folyamán már új formák, új díszítmények adódnak, s

¹⁸ Közöltük i. h. 72. ábra.

ezeknek eredete éppen ennek a közbeeső állomásnak ismerete alapján lesz csak felderíthető. — A borsai hímzés piros pamuttal, mezősségi öltésmóddal és láncöltéssel készült.

Megjegyezzük, hogy egyikünk helyszíni tapasztalatai szerint Kolozsborsán ma már nem is emlékeznek arra, hogy ilyen szabadrajzú minták valaha is készültek volna, evvel szemben keresztöltéses (szálánvarrott) hímzések elvéve ma is akadnak idősebb asszonyok ládáiban. Több példányban láttuk egyebek közt azt az e gyűjtemény itt ismertetendő anyagában egyáltalán nem szereplő — Erdélyszerte kedvelt „kakastaréjos“-nak nevezett mintát, melyet Fejérdén is, s a környék más falvaiban is ismertek.¹⁹

Palotay Gertrud

Szabó T. Attila

¹⁹ A Mezőség szőlődobokai részéből az EME. 1942. októberében rendezett dési vándorgyűlése alkalmából volt kiállítva két ilyen mintájú darab.

A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése

1.

A székelyek részleges román származásának tanát Iorga Miklós tette közismertté.¹ Páratlan tekintélyével, nagyhangú fellépésével, fényes, de hamis érvelésével a nagyhirű román tudós kérdéssé tudott tenni egy egyszerű ötletet,² amellyel nemzete érdekeit akarta szolgálni. Sok ideig, több mint egy évtizedig tartott, amíg tanításának visszhangja támadt.

Az első világháború előtt sem Erdélyben, sem az ókirályságban igazi székely-román kérdés nem létezett. Erdélyben már azért sem, mert a szétszórt székelyföldi románság minden szempontból, anyagilag és szellemileg olyan gyöngének mutatkozott a szilárd tömbként tömörülő, erős nemzeti öntudatú székelység mellett, hogy az erdélyi románság alig merte volna remélni, hogy e tájon valaha is felvirágozzék. A Székelyföld mind a magyar, mind a román közvélemény előtt mint fajtiszt lakosságú és magyar jellegű terület volt ismeretes. Az adott politikai viszonyok sem engedték meg, hogy a szörványban élő székelyföldi románok öntudatban ellanyhulva, a beolvadás ellen nem is, vagy alig védekezve, komoly és reménykeltő nemzeti munkába fogjanak. Az erdélyi románság részéről a görög katolikus egyház volt leginkább érdekelve, de ez sem tett érdemesebb lépéseket román szempontból székelyföldi hitsorsosai érdekében. A régebbi román történetírók, így Xenopol sem tudtak semmit a románok beolvadásáról a székelységbe. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy magyar részről sem merült fel ilyen kérdés komoly formában. Egy-két helyi körülményekből kinőtt sajtóközleményen³ kívül semmi sem mutat arra, hogy a magyarok a Székelyföldön lakó románok, vagy román valláson lévők dolgát komoly kérdésnek ítélték volna. A románok a székelyföldi beolvadás mögött előszeretettel szinte ördögien mesteri rendezésű központi elgondolást és kifogástalan kivitel látnak. Jellemző ennek a felfogásnak a tévessége, hogy a székelység ügyeit nagy részletességgel letárgyaló csíktusnádi székely nagygyűlésen még

¹ L. tölem: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana. EM. 1941:265—81.

² Valószínű, hogy Iorga ötletét Weigand Gusztávnak, a híres lipcsei romanistának egy cikke is ihlette (Die Dialekte der Moldau und der Dobruudscha. Jber. d. Inst. f. rumän. Sprache, Leipz. IX (1902), 138). Weigand a Székelyföldnek majdnem ugyanazt a részét járta be, mint később Iorga. A románság itt szerinte a múltban jelentős tömegű lehetett, de a székelységnek nem tudott ellentállni. Ma kifejezetten székely jellegű közösségekben a lakosság román származású. Háromszéken 120 ezer magyar mellett 30 ezer románról tud, ezekből mintegy 5 ezer teljesen elmagyarosodott.

³ Alföld (Arad), 1862. okt. 17.; Ellenzék, 1882. nov. 28.; 1895. febr. 8.; 1901. dec. 4. stb.

csak szó sem esett a székelyföldi románok beolvasztásáról.⁴ Még álmában sem jutott senkinek sem eszébe, hogy a székelység román eredetének, vagy erős kevertségének, még kevésbé elrománosításának kérdésével foglalkozzék. A román kérdést Jancsó Benedek megpróbálta beledobni a magyar közvéleménybe, mégis, felette kevesen tartották valószínűnek, hogy a balkáni jellegűnek ismert, katonailag aránylag gyenge Románia olyan külpolitikai helyzetbe kerülhessen, hogy az erdélyi román kérdést a magyarságra nézve végzetes kimenetelűvé tehesse.

Az 1910-es évek táján a helyzet kezdett megváltozni. A hajdudorogi magyar szertartású görög katolikus püspökség felállítása nagy mértékben kiélezte a helyzetet a magyarság és a románság közt. Az utóbbi felébredt felelősségérzettel a már-már teljesen feladott székelyföldi görög katolikuság iránt, faji szempontból kezdte tekinteni azt a 35 egyházközséget, amelyet az új rend magyar egyházi főség alá helyezett volna. Panaszait rőpirataiban éppen Iorga közvetítette Nyugat felé.⁵ A világháború küszöbére tehát a székely-román kérdés időszerűvé vált. Amíg a háború tartott, a kérdés román szempontú lehetőségei természetesen csak csökkenhettek. Lényegesen megváltozott a helyzet a monarchia összeomlásával. Ettől kezdve a védekezőből lett a támadó. Maga a székelyföldi görög katolikuság nagy része nem tekintette magát ekkor sem románnak, a többi pedig nem képviselt nagy tömeget, tehát erőt. A támadó szerepet ezért legelőször nem is a helyi román elemek vették fel. A változásnak természetesen a kérdés tudományos megítélésében is meg kellett nyilvánulnia. Mintha az idők Iorga álmaikat igazolták volna.

A románoknak székelyföldi ősiségét és a székely vérnek a románmal való erős keveredését Iorga Miklós kitarító szorgalommal hirdette, tanította, népszerűsítette.⁶ Az elhintett mag eleinte elég nehezen fogant meg, végül mégis szárba szökken. A következőkben ismertetni fogom Iorga ötletének elterebélyesedését a román tudományos életben.

Azok közül, akik a világháború legvégén a székelyek jövőjéről sorsával román részről foglalkoztak, emlékezzünk meg arról a *Lăpădatu* Sándorról, aki a világküzdelem alatt Iorgának kitűnően bevált munkatársa, a béke-alki a világháború alatt Iorgának kitűnően bevált munkatársa, a béke-alki tárgyalás pedig mint hivatalos megbízott a román bizonyító anyag egy tekintélyes részének szerkesztője volt.⁷ A székely kérdés előtte már nem elméleti síkon jelentkezett, mint Iorgánál, célja egészen gyakorlati volt:

⁴ A hivatalos határozati javaslat szerint a r. k. egyházi ügyek előadójának „különös tekintettel“ kellett volna lennie a „görög katolikus székelyekre“. Sokatmondó, hogy ezzel sem az előadói előterjesztésben, sem a részletes tárgyaláson nem tartották szükségesnek érdemlegesen foglalkozni (*Székely kongresszus. A kongr. helye, ideje* stb. Bp. 1902, 58 és *A szék. kongr. szervezete* stb. Bp. 1902, 526—7.).

⁵ L'évêché de Hajdu-Dorogh et les droits de l'église roumaine unie de Hongrie. Buc. 1913.

⁶ A román nép számára írt és Erdélyben széleskörűen elterjedt román történetében (*Istoria Românilor pentru poporul românesc. Vălenii-de-M. 1908*) írja: „...sokan a székelyek közül román származásúak; amint mi elnemzetietlenítettük a Vaskapú melletti és a Hátszeg vidéki magyarokat, úgy a magyarok elnemzetietlenítették bennünket ama keleti részekben“ (32—3). Népies történetéből alakította át középiskolai használatra szánt, sok kiadást megért román történetét. Természetesen ebből sem maradt ki a székely-kérdés.

⁷ L. Crăciun könyvészeti összefoglalását: *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Buc. 1936, XLII—XLIII.

bebizonyítani a béketárgyalóknak, hogy a Székelyföld tömör népi egysége nem lehet akadály a Erdély Romániához való csatolásának. Munkája először Iorga Iaşiba menekült lapjában jelent meg.⁸ Felfogása szerint a székelyek, akár csak a balkáni arománok, annyira idegen népek közé ékelve élnek, hogy semmi reményük sem lehet az elkövetkező elrendezésben fajtestvéreikkel egy államot alkotni. „Mégfosztva egy külön, független gazdasági és politikai élet megalapozásának eszközeitől, arra vannak ítélve e szempontból, hogy alárendeljük magukat annak a népi tömegnek, amelynek közepére őket a sors odadobta.”⁹ A székelység a multban a románokkal gazdaságilag és földrajzilag egyetlen életegységet képezett, s ezt csak a kiegyezés zavarta meg mesterségesen. Gazdasági téren a székely nép nem képes megélni, politikai különállásra, államalkotásra nincs módja. „A székely kérdés megoldása tehát csak egy lehet: ... a jövő román politikai szervezetbe való belefoglalása, művelődési és közigazgatási önkormányzat, melynek rendeltetése külön politikai élete megőrzése és kifejllesztése...; önkormányzat, amelyet a szóban forgó esetben a románok lesznek legelsőek elfogadni és tiszteletben tartani”, hiszen a kicsiny, alig 4—500 ezernyi székely tömb „sohasem fog valamely komolyabb hátrányt képezni a román nép nemzeti és politikai életében.”¹⁰

Meglepő, hogy Iorga bizalmasa, aki mesterének a székelyekre vonatkozó tanulmányait munkája megszerkesztésében felhasználta,¹¹ komolyabb bírálói érzékkel rendelkezett és aránylag kevésbé esett áldozatul a nagy román történetíró túlzásainak. Ő is beszél ugyan elsikkasztott románokról¹² és „megjavítja” az 1910-i magyar hivatalos népszámlálás eredményeit,¹³ de inkább a hajdudorogi püspökség „felháborító visszaélése” váltja ki nemzeti érzékenységét.¹⁴ Még inkább meglepő felfogása a székely kérdésnek művelődési és közigazgatási önkormányzat formájában elképzelt megoldásáról; ez engedékenységekben lényegesen túlment a béketárgyaláson Romániára a szó legszorosabb értelmében ráerőszakolt kisebbségi egyezmény művelődési és iskolaügyi önkormányzatának mindig elméleti síkon maradt követelményén. Álláspontja az erdélyi román nemzetiségi korszak tanulságainak becsületes alkalmazásán alapult és ugyanabból a hamarosan kioltott lélekből fakadt, mint a gyulafehérvári nemzetgyűlés híres határozatai. Lépédatu ajánlata a székely kérdés megoldására a diadalittas román vezetők és közvélemény előtt magától értetődően korszerűtlennek bizonyult.¹⁵

A székely kérdésre Lépédatu egy brassói előadásában újra visszatért. Iorga kutatásai alapján hangsúlyozza a székelyek és a románok zavartalan jóviszonyát az elmúlt századok alatt. A székelyek szerinte ösztönösen mindig

⁸ Problema săcuiaşă. Neamul Românesc, 1918. nov. 3., később közölve a *Miscellanee* című kötetében (Buc. 1925.), innen idézem.

⁹ I. m. 161.

¹⁰ I. m. 162.

¹¹ Különösen: Acte româneşti din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile Secuilor cu Moldova. B. Com. Ist. a Rom. II, 1916, 179—272.

¹² „Români mistificaţi printre Săcu”. 160.

¹³ Szerinte a székelyföldi románok arányszáma 16,1%. (160). Az 1910-i népszámlálás szerint 15,5%.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Cikkét 1925-ben változatlanul újra lenyomatta. Vö. fentebb 8. jegyzet.

éreztek alárendeltségüket a román nép életével szemben és innen van az, hogy a történelem nem jegyez fel egyetlen huzamosabb politikai vagy katonai összeütközést sem köztük és az erdélyi románok, vagy akár köztük és a havaselvi vagy moldvai románok közt, sőt azt lehet mondani, hogy a viszony közöttük egyenes „baráti“ volt.¹⁶ Az 1867-i kiegyezés a székelyeket hagyományaik és gazdasági érdekeik ellenére való életre kényszerítette. Lápédatu meggyőződése, hogy a székelyek magyar nemzetiségi érzése mesterséges politikai nevelmény és azt barátságos román magatartással ki lehet küszöbölni. „Akkor semmi sem fogja megakadályozni a két nép jóviszonyát és összetartását. Mert a román népnek nincs szüksége magát románosító politikával fenntartani egy olyan néppel szemben, amely nem lesz irredenta és hű lesz a hazához. Nem fogja azt a politikát folytatni, mert elegen vagyunk — írja Lápédatu — és nincs szükségünk elnemzetietlenített széke-lyekre, mert a multból megtanultuk, mire mennek az ilyen politikára alapozott államok...“¹⁷ A székelyt és a magyart nemzetileg külön szakasztani Lápédatu számára képzelgés volt, de mint „kisebbségi“ lelkületű ember nem volt képes Iorga hagyományának szolgájává szegődni: lemondott a „visszarománosítás“ történelmietlen és igaztalan ürügyéről.

2.

A Iorga megkezdette irányt — többé-kevésbé tudományos módszerek alkalmazásával — egyelőre mások fejlesztik tovább. Bármennyire is övé volt a gondolat, neki nem volt türelme alapos és aprólékos részletkutatással belehatolni az ismeretlen mult homályába, inkább intuíciójában bizott. Szeszélyes és lendületes, de megbízhatatlan vérmérsékletétől sarkalva, itt-ott rávillan szeme a kérdés valamelyik ágára, de igazán komoly történelmi munka nem kerül ki a tolla alól. Kisebb jelentőségű tudósok, a román föld és mult szorgalmas és rajongó kutatói, nemzeti érzésüktől hevítve új érveket kovácsolnak, új adatokat gyűjtenek a román fajta székelyföldi hódító hadjárata számára. Ez a kutató nemzedék fájlalja, hogy „a székely sziget természetellenes módon... megszakitja a román tenger folytonosságát“. Ezért „az uralkodó román nemzeti elem *szemmelátható eltűnése* aránylag kiterjedt tartományban“ — „elsőrendű történelmi és földrajzi kérdés.“ Így jellemzi a székely kérdést 1922-ben a román középiskolai földrajztanárok brassói gyűlésén *Mihăilescu Vintilă*, Mehedinți Simon bucaresti egyetemi tanár tanársegéde.¹⁸

Mihăilescu mindenképp előtt a Székelyföld földrajzi egységét veszi tagadóba azzal az állításával, hogy a multban a Hargita néptelen mágaslata sokkal jelentősebb életföldrajzi válaszfal volt, mint maga a Kárpátok

¹⁶ Săcuii și Români. 1924. márc. 16. Miscellanea, 95—6.

¹⁷ I. m. 97—8.

¹⁸ Câteva observații asupra Românilor din Secuime. B. Soc. Reg. Rom. de Geogr. XLI, 1922, 112. Maga Mehedinți is korán felfigyelt a székely kérdésre [Vö. brassói előadását: Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene. Buc. 1925. — A renegát Ébert András tanár a székelyudvarhelyi román liceum első értesítőjében (1924) összefoglalóan foglalkozik a székely—román kérdéssel, teljesen román beállítással. Részletek belőle: Secuimea (Székelyudvarhely), 1932. máj. 28.]

őgerince a székelység és a moldvai románság közt. A kárpátközi mélyedéseket, Csiktól a Barcaságig, csak a székelység Udvarhely környéki erőközpontja előteréül tekinti. Komolyabb keletről jövő támadást szerinte csak a Hargita vonalán lehetett volna kivédeni. Vagyis a moldvai határ valójában inkább a Hargitán volt; így volt lehetséges, hogy a moldvai románság részben „megmaradhatott“ a Székelyföld keleti peremének egyes darabjain. Mint Iorga és Lăpădatu, ő is kihangsúlyozza a székelyek barátságos magatartását a románok iránt. Mihăilescu elismeri, hogy Európa megvédését kelet támadásaival szemben a kezdetleges szervezetű románság nem, csak a katonailag hatalmas magyar apostoli királyság vállalhatta magára a művelt világ eme legelőretoltabb bástyáján. Ezzel szemben a székelyek műveltségét a románoktól nyert „trák-római“, vagy „trák-római-szláv“ kultúrából eredezteti, mert a románság be nem igazolt ősi székelyföldi jelenlétét a székelység letelepülése előtt valami érdemmel fel kellett díszítenie.¹⁹ „Majdnem felesleges még (!) bizonyítékokat felhozni a románok hamarábbi jelenlétére Erdély keleti vidékein“ — mondja Mihăilescu, mert a románság folytonossága a Székelyföldre kiterjedőleg is „földrajzi és néprajzi szükségszerűség“. Néhány helynevet (mint pl. „Bogdán-hegy) és a két Oláhfaló esetét emlegeti bizonyágképpen és sürgeti a helynévkutatás megindítását, a „román és székely műveltség közti nyilvánvaló hasonlóság“ tanulmányozását, az embertani közösség kimutatását. Túlmenve Lăpădatu már „javított“ statisztikáján, 1900 körül a Székelyföld lakosságának 23%-át teszi meg román vérségűnek. „A székelység alapja tehát — így hangzik következtetése — a román vér és a régi trák-római-szláv műveltség.“²⁰

A földrajzi érv mellett a székely élet összehasonlító tanulmányozása szomszédaiával, a szásszal és a románnal, fog nagyobb világosságot árasztani. Addig is „a keveredés a román néppel és ennek korábbi jelenléte (pre-existența) a székely tartományban igazolt ténynek tekinthetők“. A magyar és a székely eredetileg lehetett egy nép: ma már nem az. „A népi altalaj, amelyre a kiváltságos telepések támaszkodtak, valamint a fizikai környezet huzamos gazdasági és politikai táji (regionális) hatása módosította a jövevények tulajdonságait és új népi típust alkotott.“²¹

Mihăilescu tehát kikezdi a Székelyföld földrajzi egységét, megtámadja a székely nép faji egységét és tagadja magyar jellegét. Bizonyító eljárása — láttuk — ingatag, de azok számára, akik számára ezek az érvek szólnak, elég erősek, mert meg akarnak győzteni. Így lesznek Iorga továbbfejlesztett érvei alkalmas eszközzé egy hódítói kedvében logikailag kevésbé érzékeny nemzeti közvélemény megnyerésére.

Amint láttuk, a háború előtt és alatt szenvedőlegesen viselkedő román közvélemény a háború után épen megfordítva kezdett viselkedni. Védekezőből támadó lett és ez az új magatartás tükröződik vissza a székelyromán kérdésre vonatkozó román tudományos munkákból is. Mihăilescu

¹⁹ Mihăilescu, i. m. 112—5.

²⁰ I. m. 116—7.

²¹ I. m. 117—8. Vö. Mihăilescu késői válaszát Szádeczky Lajos A székelyek oláh rokonságának meséje. Bp. 1926 című cikkére: Dr. Lajos Szádeczky și problema secuiască. B. Soc. Reg. Rom. de Geogr. XLIX, 1930, 127—139. (Románul és franciául.)

nem volt az utolsó azok közül, akik a székelység ellen indított támadás lebonyolításához fegyvereket szolgáltattak.

A támadás központja — eleinte — a kolozsvári román egyetem lett. Egyes intézetei, a földrajzi, történeti és az egészségügyi intézetek bekapcsolódtak a bizonyítási eljárásba; ennek célja a székelység magyarságának kétségbevonása és románságának bizonyítása. A földrajzi intézetben Válsan György egyetemi tanár vezetéke alatt már 1920-tól kezdve készítenek a hallgatók kisebb monográfiákat, lehetőleg szülőföldjükéről. A jobb tanulmányokat az intézet kiadványa, a „Lucrările Institutului de Geografie” volt hivatva közölni. Válsan öntudatosan törekedett a középiskolákban elhanyagolt földrajzi és néprajzi kérdéseknek tudatosítására minél szélesebb társadalmi rétegek közt. Mint Iorga már 1902-ben a „Sate și preoți” című művében, éppen úgy Válsan is fel akarta dolgoztatni minden román település monográfiáját, hogy azután ezeket nagyobb tájmonográfiákba foglalhassák össze.²² Ilyen nagyméretű munkát csak közösségileg, értelmesebb vidéki tanítók és papok segítségével lehetett volna elvégeztetni. Terve csak részben valósult meg, mégis utóda Meruțiu Viktor 1938-ban közel 300 egyetemi hallgatótól készített tájmonográfiát számolhatott elő.²³ Válsan érdeme, hogy a népi értékekre hívta fel az erdélyi románok figyelmét, ebben látva meg népe igazi erejét és jövőjének biztonságát. Irodalmi téren a román föld és nép egységének bizonyítására törekedett.²⁴ A Válsan megszabta irányt követte szerényebb képességgel Meruțiu is.

Az új iskola vonala nagyjából megfelel a Iorga—Mihăilescu megvonta iránynak. Első jelentősebb terméke Válsan tanítványának, *Opreanu Szabin*-nak tolla alól került ki. Először egy kolozsvári új és friss szellemű, a nemzeti-társadalmi kérdésekkel foglalkozó folyóiratban, a *Societatea de mâine*-ben közölte a székelyföld egy darabjáról írt tanulmányát,²⁵ majd kötetecske formájában is megjelentette „*Terra Siculorum*” címen.²⁶ Udvarhely vármegye népiségtörténetével és népességrajzával foglalkozik benne nem éppen a legkorszerűbb módszerek alapján. Sem levéltári kutatás, sem módszeres hely- és személynév kutatás nem támogatta állításait. Megelégedett a kiadott és gyakran másodkézből vett okleveles anyag egy részének felületes, hiányos és célzatos vizsgálatával. Gyakorlati célkitűzéseit nem is igen igyekezett elrejtteni. „E kérdések újrafelvételének ma kettős fontossága van: először tiszta tudományos szempontból, azután gyakorlati-politikai szempontból. Az érintett kérdésre vonatkozó igazság megállapításából bizonyos művelődési-politikai természetű rendszabályoknak kell következniök, amelyek képesek legyenek biztosítani a legközelebbi jövőben a helyes egyensúly visszaállítását a népek megoszlásában a Hargita körül, ahol ma Ro-

²² Válsan bevezetése *Opreanu S. Săcuizarea Românilor prin religie* (Cluj, 1927) című füzetéhez. I—V.

²³ *Lucrările Inst. de Geogr.* VI (1938), 303—59.

²⁴ Vö. *La terre et le peuple roumains*. R. gén. d. Sciences. XXXI, 1920, 3—20. — *Transilvania în cadrul unitar al pământului și Statului român*. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. Buc. 1929, I, 145—56. — *Conștiința națională și Geografie*. Buc. 1921.

²⁵ I, 1924, 725—7, II, 1925, 12—4, 42—4.

²⁶ *Terra Siculorum. Contribuțiuni privitoare la România din ținutul Săcilor*. Cluj, 1925. 47 l.

mánia legtömörebb kisebbségi népe, a székely lakik.“ A szerző azért választotta vizsgálata tárgyául a legszékelyebb megyét, mert „ha sikerül megállapítani legalább részben a történelmi igazságot a szék román népeségét illetően, annál könnyebb lesz ez a dolog Felső-Dácia többi kisebbséglakta tartományában.“²⁷

Opreanu feltevése az, hogy az erdélyi végekre a magyar királyoktól határt védeni kitélepített valódi székelyek román, közelebről szláv-román rétegekre telepedtek rá és ezeket rövidesen magukba olvasztották. Ez a folyamat nem erőszakkal történhetett; a vonzóerő a székely nép kiváltságos jogállásában rejlett. A folyamat legkésőbbben a XV. században lezárult.²⁸ A román nép jelenlétének bizonyítására itt csak azt az állítását tudja felhozni, hogy a székelyek mamapság sok román vonást árulnak el. „Csak ha egy nép egy másikkal egybeolvad, hágy olyan mély nyomokat a társadalmi, politikai életben, nyelvben, öltözékben, foglalkozásban és szokásokban, amint ezt a románoktól kölcsönzöttén a székelyeknél látjuk.“²⁹ A szerző érzi érvelésének ingatag voltát, ezért történelmi forrásokat próbál tétele érdekében megszólaltatni. Már az elmondottakból kitűnik, hogy a bizonyítási folyamat nem a tényekből kiindulva érkezik el egy ítéletig, hanem éppen megfordítva, egy politikai-gyakorlati célú tételtől visszafelé halad a valóságosság látszatát keltő ürügyekhez. Így talál rá két XIV. századi adatra, hogy ezek félreértése révén a székelyföldi románság jelentőségét, régiségét és számarányát mérték nélkül eltúlozza.

Az első László (Vencel) király egy kiváltságlevele az oláhfalusi románok számára (1301). Az oklevél tartalmán jóval túlmenően román többségű lakosság jelenlétére következtet, sőt ennek még arányszámát is, teljesen önkényesen, 40 %-ban állapítja meg: „hozzávetőleges arányszám, amelyet a románok javára fel lehet emelni.“³⁰ Az oklevélről azonban Karácsonyi János már régen kimutatta, hogy hamisítvány, gróf Kemény József XIX. századbeli koholmánya.³¹

²⁷ I. m. 4—5.

²⁸ I. m. 19. — Opreanu bizonytalan ebben az állításában, azért még hozzáteszi: „Természetesen ezt csak általánosságban lehet állítani. Elszórtan fennmaradhattak később is kis ósromán szigetek“ (20. l.).

²⁹ I. m. 20.

³⁰ I. m. 5—13. A kiváltságlevelet 1. Szék. Okl. I, 29—31.

³¹ Az oklevél késői, legalább XVIII. századi latinsággal van megírva (*Karácsonyi János*: Pótlások a hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzékéhez. Tört. Tár 1908, 30—1. — *Müller G.*: Mitteilungen d. Inst. f. öst. Geschichtsforschung, 1915, 403). Karácsonyi azt is kimutatta, hogy az oláhfalusiak Vencelhez fordulása szeptember elején (az aug. 27. én nagoronázott királyhoz!) az akkori körülmények közt tér és időbeli lehetetlenség. Ezenfelül Erdély nem is volt Vencel pártján [*Karácsonyi*: Sabin Opreanu a hamisító kelepéjében. Magyar Kisebbség I (1925), 222]. Karácsonyi szerint Oláhfalut Báthory István telepíthette le 1480 táján. A falú neve oklevelesen a XVI. sz. előtt nem is fordul elő. A falú nevét kétségtelenül a környék székely lakossága adhatta a betelepülő oláhokról. I. m. 224. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára birtokába került 18 darab XVI. századi levél már tiszta magyar lakosságról tanúskodik (*Jakó Zsigmond* szíves közlése). Vö. még *Fekete-Nagy—Makkai*: Documenta Valachorum, 45. l. 2. jegyzet. Megjegyzendő, hogy Opreanu az 1301-i oklevelet, épúgy mint a pápai tizedjegyzéket másodkézből, *Jakab—Szádeczky* „Udvarhely vármegye története“ című műve után, magyar fordításból használta. Bár tudomást szerzett Karácsonyi bírálatáról, továbbra is kitarított vétes álláspontja mellett.

Másik adatnak az 1332—37-ből ránkmaradt pápai tizedjegyzékeket tekintik,³² teljesen indokolatlanul, mert a jegyzékekben egyetlen helynév emlíkeztet román lakosságra, ez is kívül esik a Székelyföldön.³²

Opreanunak nem volt könnyű dolga, amikor székely területen a középkorban vagy az újkor elején románokat keresett, a források ugyanis hallgatnak róluk. Ezért kénytelen volt más megoldáshoz folyamodni. Az előforduló jobbágy kifejezést minden további nélkül románnak értelmezi.³⁴ Az 1614-i lustrumban szereplő 501 ősi jobbágyot (iobagiones antiqui) román őslakosságnak nyilvánítja.³⁵ Ugyanígy tesz 1711-ben az „ős adózó jobbágyok“-kal.³⁶ Tény, hogy az ősjobbágyok közt voltak románok is, de valamennyit románnak tekinteni több, mint túlzás. A székely társadalom a XV. század végén olyan fokú rétegződést mutatott, amely a rendi átalakulást elősegítette. A XVI. század elejére az adózó tömegeknek sokretű tömege alakult ki, s ebből a század második felében, János Zsigmond uralkodása alatt igazi jobbágyréteg fejlődhetett ki.³⁷ A rendi átalakulás fokozatosán haladt előre és repszette széjjel az ősi székely társadalmi és politikai szervezetet. A keletkezett résekbe a románság most már bevándorlás útján könnyen beférkőzhetett, hiszen a jobbágy-igába szorított önérzetes közszekelyekkel az adományos birtokosoknak rengeteg bajuk volt, míg a jövevény románság, akár Erdélyből, akár a fejedelemségekből jött légyen, a jobbágyi állapotot aránylag szívesen vállalta, mert még ez emelkedést jelentett számára. A románság jelenlétével a Székelyföldön már a XV. században számolni lehet. Erre vall Bereck és Oláhfalú esete.³⁸

Valóban, a Bucov-féle összeírás (1760) Udvarhelyszék majdnem minden községében (102 közül 99-ben) talált románokat, illetőleg román vallású lakosokat, de az is igaz, hogy csak elenyésző számarányban. A legtöbb helységben 1—2, néhol 10—20 és csak 8 faluban volt több 20 román felekezeti családnál.³⁹ Ha ezeket mind románoknak vesszük, pedig ez minden körülmények közt túlzás volna, az udvarhelyi románok számát a fenti adatok alapján nem vehetjük jelentékenynek. 1767-ben, amikor a rendi fejlődés társadalmi és gazdasági téren már mélyen behatolt a székelység régi törzsi-katonai szervezetébe, az erdélyi kancelláriának egy adóügyi tájékoztatás céljából készült táblázatos kimutatása (ez a társadalmi tényezőket és nem a nemzetiségi viszonyokat tünteti fel!) a régi, sokáig egységes-

³² I. m. 13.

³³ Oláhfenés (Kolozs m.). *Theiner A.*: Mon. Vat. Hung. Rationes collectorum Pontif. in Hung. Bp. 1887. S. I. t. I. 94, 103, 119, 139. — Mint az első ismert székelyföldi román helységnévre Opreanu „Zokaloka“-ra hivatkozik (Contrib. la topon. din tin. Săc. Lucr. Inst. de Geogr. al Univ. din Cluj. II, 1924—25, 179). A *lok* = lak, lakás szót egyformánhangzás alapján tévesen a román *loc* = hely szóból értelmezi.

³⁴ Terra Sic. 23.

³⁵ I. m. 15. Vö. Jakab—Szádeczky: *Udvarhely várm. tört.* Bp. 1901, 332.

³⁶ Szék. Okl. VII, 160.

³⁷ *Lóránd Lajos*: A székely jobbágyság kialakulása. 1540—1571. Bp. 1906, 3—4, 6, 32—3, 46, 56. — Szádeczky L.: A székely nemzet történelme és alkotmánya. Bp. 1927, 52 k.

³⁸ Bereck: 1426. Szék. Okl. I, 121.

³⁹ Nagyalambfalva 45, Boldogasszonyfalva 30, Homoródalmás 29, Bözödujfalu 27, Vargyas 24, Gagy 23, Bögöz 23, Keresztúrfalva 22 román családdal. Jakab—Szádeczky: i. m. 479, 2. jegyzet.

nek hitt székely nemzet képét teljes bomlásban és a rendi keretbe való átrétegződésben mutatja be. Főként a szabad székelyek (liberi Siculi) száma csappant meg végzetesen, mely azelőtt a székely nemzet zömét tette ki. A közszekely családok száma (7866) kevesebb a primipilus családokénál (8692). Ellenben a jobbágy és zsellércsaládok száma (10.722, illetőleg 3655) éppen a közszekelyek lesüllyedt rétegével duzzadt fel oly hatalmasan, hogy végeredményben a nemzetnek már több mint fele az új, rendi, társadalmi rétegekben helyezkedett el.⁴⁰ A társadalmi átrendeződésnek ebben az állapotában, mely még a XV. században elkezdődött, a románság számára is volt hely. Az 1761-ből és 1767-ből származó adatok hozzávetőleges tájékozást nyújtanak számukról. Az első azt mutatja, hogy az udvarhelyszéki románok elszórtan, jelentősebb társadalmi összefogás nélkül éltek a székely tömegek közepette, ahol természetesen társadalmi helyzetük a legalacsonyabb volt. Mindössze pópáik gondoskodtak — úgy-ahogy — vallásos összefogásukról és gondozásukról.⁴¹ Mi sem természetesebb, hogy ez az idegen, kóborlásra és helyváltásra hajlamos, talajtalan és csekélyszámú népréteg nem játszhatott szerepet a Székelyföld közéletében, amint-hogy azt a sokkal számosabb és gyökeresebb vármegyei románság sem tehetette meg a adott társadalmi-politikai viszonyok közt. De a román jobbágy- és pásztornép száma a rendi átalakulással egy ütemben szaporodhatott és valószínű, hogy Udvarhelyszékben jórészt Erdély, esetleg Havaselve területéről került ki.⁴² A csiki és háromszéki románok nagyjából moldvai jövevények voltak, akik egyházi kapcsolataikat a Kárpátokon túllal még sokáig fenntartották.⁴³ Az új székelyföldi földesúri osztály természetesen kapva-kapott a jövevény románság ingyenes munkaerején.⁴⁴ A románság beszivárgása nem tömegesen, hanem egyénenkint, esetleg családonként, tehát feltűnés nélkül történt. Így alakult ki egy vékony és teljesen szétszórt jövevény román réteg a Székelyföldön, melynek ezen a vidéken semmi gyökere és ősisége nem volt. Alacsony társadalmi helyzete, műveletlensége és politikai jogtalansága miatt nemzeti értelemben vett fejlődéséről szó sem lehetett. Ennek azonban nem valami nemzeti jellegű elnyomás, hanem a kor rendi értelmű gondolkodása és szervezete és a táj eredendő magyar jellegű székely népességének uralkodó volta és többsége az oka. De nem is lehettek ennek a románságnak nemzeti igényei sem; gyökértelen lévén anyagilag és szellemileg, hiszen pópái is teljesen műveletlenek voltak, nagyon hamar, minden kényszer nélkül elindult a beolvadás útján, először nyelvileg, azután vallásilag. Az ortodox, keleti életforma lehetett a legnagyobb akadálya a beolvadásnak, de a románság vallási uniója 1700 körül ezen a téren is megkönnyítette az utat a római katolikus magyar egyház felé.⁴⁵ Ez a beolvadás természetüleg távolról sem volt olyan jelentős, mint amilyennek Opreanu elhitetni szeretné.

⁴⁰ Berlász Jenő: *Az erdélyi urbérrendezés problémái. 1770—1780. Száz. LXXV, 1941, 239—40.*

⁴¹ A Berlász közölte összeírás 1767-ből az egész Székelyföldön 50 román pópát ismer.

⁴² Így véli O. is: i. m. 22.

⁴³ *Chindea T.: Contrib. la ist. Rom. din Giurgeul Ciucului. Gyergyószentmiklós, 1930, 95.*

⁴⁴ I. m. 56.

⁴⁵ Opreanu: i. m. 21.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a román szerző igen nehéz helyzetben volt, amikor a románok ősi voltát akarta kimutatni a Székelyföldön. Ezért szükségesnek tartotta itt-ott olyan, kissé szokatlannak minősíthető módszerhez folyamodni, amely már nem áll egészen távol a hamisítás fogalmától.⁴⁶ Az, hogy sikerült neki román körök dícsérő megemlékezését kivívnia,⁴⁷ mit sem változtat érveléseinek ingatag voltán.⁴⁸

A küzdelmet azért Opreanu még nem adta fel. A székelyföldi román-ság ősiségét a helynevek vizsgálatával is bizonyítani akarta. Mint a nyelvészetben teljesen járatlan, már kiindulópontja téves volt. Az 1875 után szerkesztett osztrák-magyar katonai térképek helynévanyagát használta fel; ez pedig nem tekinthető teljesen megbízható anyagnak. Azonkívül Opreanu éppen olyan területeket választott ki vizsgálatra, amelyekről ő maga is jól tudja, hiszen erről más műveiben ír, hogy részben nem rég óta lakják románok, részben csak a múlt században csatoltattak a Székelyföldhöz. Így sikerült neki egyik tanulmányában⁴⁹ Csikból és Gyergyóból 380 helynevet összeírni; ezekből megállapítása szerint csak 40 magyar. Nem tekintve azt, hogy Opreanu a nyelvészetben még műkedvelőnek is alig mondható, a főhiba abban rejlik, hogy fiatal román helyneveket⁵⁰ ősi eredetűeknek minősít. Hasonló módszert követ a vármegyei átszervezés óta megbővült Székelyföld déli és délnyugati részén, ahonnan mintegy 200 román nevet írt össze.⁵¹ Opreanu művének bírálatában Karácsonyi János már rámutatott arra, hogy a Székelyföld legfontosabb folyónevei: Nyárad, Küküllő, Homoród, Vargyas, Feketeügy stb. magyarok, aminthogy Erdélyszerte a folyók nevei nagy többségükben magyar eredetűek. Néháyszáz újkori román dűlőnévnek a székely terület szélén nincs bizonyítóereje

⁴⁶ Így pl. a románokra vonatkoztatva idézi a Szék. Okl. egy helyét (VII, 160); de ott róluk még csak szó sem esik! (I. m. 27.) A lármafa szokását a Szék. Okl. I, 198. alapján román eredetűnek minősíti (18.), holott az idézett helyen Mátyás király 1463-ban — a románokra utalást sem téve — egyszerűen megerősíti a véres kard körülhordozását és a tüzhalom alkalmazását veszély esetén az erdélyi három nemzet felkelésére. A székely székeket Opreanu is román eredetűeknek ismeri (17—8).

⁴⁷ Vö. Iorga ismertetését Opreanu könyvéről: *Revista Ist.* 1925:132. — Magyar részről ismertetést közölt a *Terra Siculorum* a Magyar Kisebbség [I (1925), 73—4]. L. még: *Siculus* "A székelyek eredetéhez. Emlékkönyv a Szék. Nemz. Múz. 50 éves jubileumára: Sepsiszentgyörgy, 1929. 643, kk.

⁴⁸ L. még Opreanu útleírását a Székelyföldről: *Printre Români sãcuizafi*. Graiul Romãnesc I, 1927, 8—13. Sok túlzása közül kiemelkedik, amit Udvarhelyről mond: „neve szerint valószínűleg ez is román“ (9). A csángók mind román eredetűek (11). Az elszékelyesített románok a lakosságnak több mint felét („mai bine de jumãtate“) teszik ki (13.). Opreanu egy 1930-ban kelt írásában 60.000 igazi, 30.000 félig elszékelyesített és 200.000 teljesen elszékelyesített románról tud [Transilvania LXI (1930), 154]. Egy másik nyilatkozata szerint „a népnek több mint fele elidegenített román vér, elveszett román lélek“ (*Dupã 12 ani*, Glas Romãnesc (Székelyudvarhely) 1936. ápr. 10. A székelyföldi románsággal foglalkozik még egy kis füzet: *O anchetã din Sãcuime*. Cluj, 1925. (Bibl. social-econ. a rev. Soc. de mãine.)

⁴⁹ *Contribuþiuni la toponomie din þinutul Sãcuiilor*. Lucr. Inst. de Geogr. al Univ. din Cluj. II (1924—25), 153—89.

⁵⁰ Vö. Szabó T. *Attila*: Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból. Bp. 1940, 5 kk. és Wachner H.: *Judeþ Ciuc samt Topliþa und der Mureþenge*. Lucr. Inst. de Geogr. al Univ. din Cluj III (1926—27), 271. („Die national fühlenden rumänisch sprechenden Rumänen sind grösstenteils erst in neuerer Zeit eingewandert...“).

⁵¹ *Opreanu*: *Tara Sãcuiilor*, 9.

az elsőbbség kérdésében a régi, XVI. század előtti magyar és nem román helynevek ezreivel szemben.⁵² E tények ellenére Opreanu megállapítja, hogy a Székelyföld helynévanyagából „a román elem a legrégebbi és a legszámosabb”.⁵³ Német részről *Liebhart Ottó* a megvizsgált 460 székelyföldi helységnévből 340 magyar (74%), 90 szláv (19,5%) és csak 2 román (0,5%) nevet talált.⁵⁴ Albist és Szacsvat.⁵⁵

A székelyföldi románok beolvadásának okait keresve, Opreanu egy másik dolgozatában a főokot a vallási viszonyokban látja. „A türelmetlenségnek, az erkölcsi nyomásnak, az anyagi csábításnak kétségen kívül meg van a maga részleges, még nagyon is súlyos befolyása a jelenség előidézésében; mégis a románok más vallásra térésének főoka a román egyházaknak e részeken való végletesen hiányos megszervezettsége.”⁵⁶ Opreanu igen nagyra becsüli a székelyek multbeli és mai beolvasztó erejét. Látva, hogy történelmi érvei homokos talajra épültek, éppen a vallás kérdésén keresztül, igyekszik bekapcsolni érvelésébe az emberföldrajz nyújtotta lehetőségeket, amint azt már Mihăilescu is megtette a román elem székelyföldi ősiségének bizonyítására. Opreanu az adott lehetőségekhez próbál igazodni, ezért nem a már szinte teljesen elveszett nyelvi, hanem a még tartott vallási arcvonalra helyezi a fősúlyt.⁵⁷ Szerinte az emberi közösségek semmihez sem ragaszkodnak erősebben mint vallásukhoz. Megfigyeli, hogy az „oláh vallást” és a katolicizmust a Székelyföldön egyaránt a hegység védte meg a reformációtól.⁵⁸ A keresztyén hit legősibb őrizőinek ezen a földön, ahol a vallások egyúttal fajokat is jelölnek, a románoknak kell lenniök, mert „minél mélyebben hatolunk be a hegyek közé, annál régibb felekezeteket és népi elemeket találunk és minél inkább távolodunk a hegyektől, annál fiatalabbak a felekezeti rétegek és velük a népi elemek. És mivelhogy a román egyház tapad legerősebben a hegyhez, világos, hogy ő itt a legrégebbi és vele a román elem.”⁵⁹ Ezt a részleteiben be nem bizonyított elgondolást megtoldja egy kis statisztikával. Sajnos elfelejti számításainak alapját megvilágítani. Eszerint 1750 körül Udvarhelyszék lakosságának 35, 1844-ben 25 és manapság csak mintegy 3–4%-a román vallású, a többit a magyar egyházak nyelték el. A Székelyföld többi vidé-

⁵² *A székely helynevek és a poitika*. Magyar kisebbség II, 1927, 177–9. Vö. *Bogáts Dénes*: Háromszéki helynevek. Emlékkönyv a Szék. Nemz. Múz. 50 é. jub. 52–71. Mődszerileg sajnos kevésbé használható. Opreanu helynévanyagát bírálja Siculusnak a 47. jegyzetben említett tanulmánya (643–5).

⁵³ *Opreanu*: Contrib. la topon. din țara Săc. 188.

⁵⁴ Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen. Balkan Archiv, III, 1927, 84. „Die krampfhaften Versuche Opreanus in seinen ‚Contribuțiuni‘, allem, was irgendwie rumänisch klingt, kritiklos ein rum. Etymon zugrunde zu legen, werden hinfällig, sobald man die Sache genauer untersucht.“ Uo.

⁵⁵ Ezek román voltát is elvitatja: *Sipulus*: i. m. 644. Szerinte *Szacsva szláv, Albis az Albert* becűző formája.

⁵⁶ *Săcuizarea Romănilor prin religie*. Cluj, 1927. 34 („Astra“ Biblioteca sect. Geografie-etnografice, 1.).

⁵⁷ „Helyesnek találtam — írja Opreanu — ezen vidék vallási kérdését is vizsgálatainknak alávetni, még sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítva neki, mint a lakosság mostani nyelvének.“ I. m. 3.

⁵⁸ I. m. 3, 7–9.

⁵⁹ I. m. 15.

kein a folyamat nagyjából hasonlóan folyt volna le.⁶⁰ Érdekes megfigyelése, hogy az ortodoxok rendszerint reformátusokká, a görög katolikusok pedig római katolikusokká válnak. A beolvadási folyamat 1750 körül kezdett szerinte meggyorsulni.⁶¹ Úti tapasztalataiból, egyházi jegyzőkönyvek lapjairól, feliratokról, szóbeli közlésekből és máshonnan szerzett adatok tömegét vonultatja fel, melyeknek mindenike a románság régebbi nagyobb számát mutatja. Elhagyott templomok és temetők, elfoglalt istenházak, mindmegannyi emléke egy fényesebb román népi korszaknak.⁶² Mint általában a székely-román kérdésben, itt is az arányok eltúlzásában van a hiba. A román elem beolvadása a székelybe természetes folyamat volt, a felsorolt maradványok ennek az emlékei. De fennmaradt töredékes részletekről nagy népi tömegek múltbeli létére csak nemzeti elfogultsággal lehet következtetni. A román elem pusztulásának egyik fontos oka, ezt helyesen állapította meg Opreanu, a rosszul vagy alig megszervezett román egyházakban van. A helyzet a szerző szerint a román uralom alatt sem változott meg lényegesen, a beolvadás a székely elembe ma is folyik. A megoldást a két román egyház vállvetett, vetélkedés nélküli nemzeti munkájában látja, egyedül azt tekintve, hogy mindkettő elsősorban román egyház.⁶³

A székelyföldi románság multjára vonatkozó kutatásait Opreanu 1927-ben összefüggő nagyobb munkába összesítette. A kolozsvári román egyetem földrajzi intézete, melynek keretei közt a fiatal román földrajz kutató is működött, szoros kapcsolatot tartott fenn a francia emberföldrajzi iskolával. Ez az iskola a földrajz személytelen természetű erőivel szemben egyoldalúan túlzott mértékben a személyes, emberi tényezők fontosságát emelte ki. Tette pedig ezt nem emberieségből, hanem politikai érdekből, a páris-környéki békék teremtette helyzet és a Franciaországgal szövetséges, német- és magyarelles utódállamok földrajzilag indokolatlan határainak védelmére. A kolozsvári egyetem földrajzi intézete magától értetődően örömmel karolta fel ezt a szellemet, mert Románia éppen a pusztá embertömeg szempontjából állt aránylag kedvező helyzetben a többi kisantant hatalommal szemben.⁶⁴ Ugyancsak természetes, hogy örömmel fogadta az országvédő, sőt országhódító szellemet képviselő Opreanu törekvéseit is. Ez utóbbinak doktori értekezése, a *Ținutul Săcuilor* (A székelyek tartománya)⁶⁵ kiszélesítése és általánosítása mindannak, amit előző tanulmányaiban kifejtett, de ezen kívül még emberföldrajzi és néprajzi alapozást is adott kutatásainak. Erre már azért is szüksége volt, mert addig alkalmazott módszerei, a nemzetétől élvezett majdnem általános elismerés elle-

⁶⁰ I. m. 17.

⁶¹ I. m. 34.

⁶² I. m. 17—34.

⁶³ I. m. 35—37.

⁶⁴ „... nous croyons que les propriétés physiques du territoire ne sont que des *virtualités* ou des *potentiels* qui acquièrent une valeur particulière au point de vue humaine, d'abord et surtout par la capacité de création, c'est-à-dire par le travail, la ténacité et l'intelligence des peuples.“ L. Someșan L.: La Transylvanie dans l'oeuvre géographique de G. Vălsan. *Revue de Transylvanie* II (1935), 171—2.

⁶⁵ *Ținutul Săcuilor*. Contribuțiuni de geografie umană și de etnografie. Cluj, 1927, 174. (Részletes francia összefoglalással: 155—70). — Iorga ismertetését l. *Rev. ist.* 1930, 112—5.

nére sem vezettek eléggé meggyőző eredményre. Sietett tehát újabb pilléreket keresni ingatag építménye számára és ezeket a Iorga kitűzte széleskörű embertani, biológiai, néprajzi, népművészeti, néplélektani stb. érvekben remélte megtalálni. A székely például szerinte lélekben, jellemben, tulajdonságaiban, művészi ízlésében, vendégszeretében, játékos-humoros hajlandóságában stb. majdnem azonos a románokkal.⁶⁶ „Mindmennyi közös tulajdonsága a székelyeknek a románokkal — írja Opreanu —, ami inkább elválasztja a székelyeket a magyaroktól, mint közelebb hozza.”⁶⁷

A Ținutul Săcuilor történetileg is lényegesen túlhaladt a Terra Siculo-rom eredményein. Művének első fejezetét a Székelyföld területi kialakulásának szentelte. A román történettudomány már előtte is szívesen keresett érveket a mellett, hogy a Székelyföld nem szerves és kerek egység sem földrajzilag, sem néprajzilag, sem történelmileg (Mihăilescu, Iorga), Opreanu különösen a népi egységről vallott általános nézetet igyekezik lerombolni.⁶⁸ A székelyek földjének népessége néprajzilag erősen kevert összetétel, amelyben a legnagyobb részt a román teszi ki.⁶⁹ Politikai területe a multban kisebb volt, belsejében idegen szigeteket (Felső Fehér megye egyes részei) voltak elszórva, Moldvától elcsatolt részekkel bővült és a kiegészítés után a vármegyék megalakításakor (1876) a szomszédos megyék egyes részeivel megnőtt. Opreanu éppen a szélső területeket veszi a legtüzetesebb vizsgálat alá, ahol a székelység a szomszédos románok és szászok egy részét valóban beolvastotta, hogy az itt tapasztaltakat azután a belső, népileg és történetileg változatlan, vagy csekélyebb változásoknak kitétt részekre indokolatlanul általánosítsa.⁷⁰ Az ősi román elem főbb gócait a királyi várak népében és a délháromszéki és barcasági elrománosított szláv településekben látja.⁷¹ Szlávok és besenyők is lehettek a régi lakosság között, de kevesen és ezek hamar beolvadtak a románságba, ezért van az, hogy falvaikban később románokat találunk. Végkövetkeztetése az, hogy „már eleitől fogva az úgynevezett Székelyföld nem volt egészen a székelyeké”⁷² és „a népesség nagyját mind a korona birtokain, mind a tartomány belsejében . . . kétségtelenül románok képezték.”⁷³

A Ținutul Săcuilor legnagyobb részét sok utánjárással készült emberföldrajzi és néprajzi fejtegetések foglalják el. A magyar szakembereknek kötelességük volna az ott felvetett rengeteg kérdésre megfelelő tudományos választ adni. Ami a kérdés történelmi részét illeti, szintén nagy szükség volna, függetlenül minden vitától, a legkorszerűbb módszerek alkalmazásával, elkészíteni az egész Székelyföld település- és népiségtörténetét. Opreanunak és a többi román kutatónak megállapításai nem maradtak

⁶⁶ I. m. 162—3

⁶⁷ I. m. 69.

⁶⁸ I. m. 19.

⁶⁹ I. m. 66.

⁷⁰ „Ami a széleken történt . . . ugyanúgy kellett történnie a Székelyföld egészében régebben.” I. h. 19.

⁷¹ I. m. 13—5.

⁷² I. m. 14.

⁷³ I. m. 18—9.

újabbán Opreatu összes eredményeinek összefoglalása egy német nyelven megjelent kötetben⁷⁴ új feladatokra hívják a magyar kutatókat. A kedvező bírálat, amellyel német részről ezt a művet fogadták⁷⁵ bizonyítja, hogy a székely-román kérdésben a magyar tudományosság már nem sokáig hallgathat, ha azt akarja, hogy álláspontja érvényesüljön.

Amit Opreatu az egész Székelyfölddel, részletesebben Udvarhely megyével kapcsolatban elvégzett, azt kísérel meg szerényebb felkészültséggel Gyergyóról szóló könyvében egy gyergyószentmiklósi tanár, *Chindea Tódor*.⁷⁶ Ő is fájdalommal figyeli, hogy „az itteni székely falvakban egyetlen román sem beszél és ismeri ősei nyelvét”.⁷⁷ Főkérdése a gyergyói románság ősiségének és folytonosságának bizonyítása. Ámbár erre semmi támpontja nincsen, a románokat tartja Gyergyó lakosainak a székelyek megjelenésekor, amit a tatárjárás utánra helyez. A szláv helyneveket a szokott módon románoknak minősíti, mert a székelyek bevándorlásakor az ottani szlávok már egészen beleolvadt a románságba.⁷⁸ A székelyek közt található román nevek a beolvadt románok késői emlékei. Román kölcsonszók tömegéről beszél, de csak négyet sorol fel (ájer, esztana, sztrunga, csobán).⁷⁹ Amint látjuk, *Chindea* szerint a románság a szlávokkal szemben megőrizte beolvasztó erejét, a székelyek hatása ilyen szempontból már végzetes volt. Ennek okát nem keresi és nem nyilatkozik a beolvasztott románok arányszámáról sem. A gyergyói románság történetében a XVI. században a számbeli erősödés korszaka kezdődik, párhuzamosan a székely jogok aláhanyatlásával, a birtokos nemesek, elsősorban a Lázárok jobbágytelepítései révén. Ekkor telepednek be Moldovából egy Lázár birtokra a mai egyetlen tiszta román lakosságú gyergyai falú, Vasláb lakosai.⁸⁰ Közben az elszékelyesedés folyamata nem szűnik meg, sőt fokozódik. A bevándorló ortodox románok egy része már Lipót, nagyobb tömege Mária Terézia alatt görög katolikussá lett. A felekezetváltoztatás lényegesen megkönnyítette a nemzetiségi beolvadást is.⁸¹ *Chindea* eyegekben Iorga és Opreatu nyomdokain halad.⁸² Mint gimnáziumi igazgató és a gyergyószentmiklósi román hetilapnak, a *Gazeta Ciucului*-nak egy ideig szerkesztője, *Chindea* lelkes munkát folytatott. Lapjában egy sereg tanulmányt és apróbb ismeretlenek a külföld előtt sem. A *Ținutul Săcuiilor* francia kivonata és

⁷⁴ Die Szekler. Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänentums. Sibiu, 1939.

211 l. + 9 térkép + 3 tábla.

⁷⁵ Vö. *Malaschofsky A.* ismertetését: *Südostforschungen VI* (1940), 698—701. Itt olvassuk: „Schon allein dadurch, dass er in deutscher Sprache geschrieben ist, vor vielen madjarischen Darstellungen im Vorteil ist“ (701. l.).

⁷⁶ *Contribuția la istoria Românilor din Giurgeul Ciucului*. Gyergyószentmiklós, 1930. 150 l. — A székely—román műveket állandó figyelemmel kísérő Iorga ismertetését l.: *Rev. Ist.* 1930, 163.

⁷⁷ l. m. 25.

⁷⁸ l. m. 21—3, 27, 29.

⁷⁹ l. m. 30—9, 22.

⁸⁰ l. m. 56—65, 79.

⁸¹ l. m. 97.

⁸² *Chindea* egy másik csíki vonatkozású műve, amellyel a helyi románság történelmi tudatát próbálta nevelni: *Monumente istorice în Cinc*. Gyergyószentmiklós, 1933. 58 l. — Iorga ism.: *Rev. Ist.* 1933, 374.

monográfiát írt csiki falvakról.⁸³ Tollából került ki az „Astra“ megbízásból írt két füzete a székelyeknek a románokkal való kapcsolatairól.⁸⁴ Ezeket a székely nép körében terjesztették.

Opreanu és Chindea után néhány esztendővel *Popa-Lisseanu* György tanár, neves tudós, a román kamara volt elnöke szállt a küzdőterre. 1932 december 1-én az „Astra“ rendezésében Székelykeresztúron tartott előadást a székelyek románságáról. Az előadás anyagát, mint egy később megjelent nagyobb mű előhírnökét, könyvecske formájában hozta nyilvánosságra.⁸⁵ Tervezett nagyobb munkájában közölni akarta az összes „egészen vagy részben román eredetű“ székelyek teljes névsorát. Iorga és Opreanu után alig hoz új történelmi érveket a székelyek részleges román eredete mellett. Inkább a székelyek eredetére vonatkozó magyar irodalom sokszor teljesen elavult nézeteit próbálja román érdekeknek megfelelően előadni.

A románok „elszékelyesítését“ *Popa-Lisseanu* a magyar erőszaknak tulajdonítja. Felhasználva az erőltetett okoskodás százféle módját, részletes tárgyalás alá veszi ezt az „erőszakot“. A mesterséges elnemzetlenítés eszközei a vallás, az iskola, a hadsereg, a közigazgatás lettek volna.⁸⁶ A székelyek román eredetének bizonyítékait bizonyos szokások, énekek, hely- és személynevek stb. románságában keresi.⁸⁷ A románok kétszáz évvel ezelőtti arányszámát a Székelyföldön 30%-ra becsüli.⁸⁸ Az elszékelyesedés jelensége mélységes csodálkozást vált ki belőle, mert tudomása szerint a románság és a magyarság együttélése rendszeren az utóbbira nézve szokott „végzetessé“ válni. Itt nem ez történt, „holott természetesebb lett volna, ha honfitársaink (a székelyek) románosodtak volna el.“⁸⁹ „Valahányszor valaki közülünk székely vidékre megy — írja — és mindenütt csak Árpád nyelvét hallja beszélni, kísértésbe esik azt hinni, hogy tiszta magyar vidék kellős közepén van és nem is veszi észre, hogy saját testvérei közt van, akik teljesen elvesztették az ősi nyelvet és hitet.“⁹⁰ Ilyen öncsalással járkel *Popa-Lisseanu* a székelyek közt abban a hiszemben, hogy sikerül majd bennük a román nemzeti érzést felébreszteni. Barátságos bánásmóddal gondolja visszatéríthetni a székelyt „román ősei“ kebelére. Ilyen téveszméktől hemzsegő művét dr. Kendy Sándor igen sikertelen magyar fordításában⁹¹ ingyen terjeszti a székelyföldi lakosság körében, természetesen a románnyelvű kiadással szemben valamelyes változtatásokkal. Csinos kül-

⁸³ *A Gazeta Ciucului*-ban: Tölgyes (1934. febr. 1, 15.); Mikfalva (márc. 1.); Vasláb (ápr. 15, máj. 15, jún. 1.); Botincani (jún. 15.); Békás (júl., szept. 1, 15, okt. 1.); Gyergyóvárhely—Várvíz (okt. 15, nov. 1, 15.); Ditróhodos (1935. jan. 1.). Iorga felfigyelt ezekre a dolgozatokra és kötetben akarta őket kiadni (Vö. Gaz. Ciuc. 1934. júl. 1.) Nincs tudomásom róla, hogy ez a kötet valóban meg is jelent volna.

⁸⁴ A székelyek és ezeknek összeköttetése a román fejedelemségekkel 1526-ig. Sibiu 1938. 64 l.; A székelyek viszonya a román fejedelemségekkel 1527-től napjainkig. Sibiu. 1938. 95. l. A történelmi valóságot gyökeresen mellőző tartalmukkal más vonatkozásban fogok foglalkozni.

⁸⁵ *Secui și secunizarea Românilor*. Buc., 1932. 62 l.

⁸⁶ I. m. 39—54.

⁸⁷ I. m. 54—59.

⁸⁸ I. m. 38.

⁸⁹ I. m. 7.

⁹⁰ *Date privitoare la maghiarizarea Românilor*. Buc. 1937, 31.

⁹¹ A székelyek és a románok székelyesítése. Buk., 1936. 126 l.

sőben megjelent francia fordítása⁹² a külföldet volt hivatva tájékoztatni a székely kérdést illető román állásfoglalásról. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy Popa-Lisseanu tevékenységét nem lehet pusztán egyéni kezdeményezésnek tekinteni. Csak természetes az is, hogy mindkét fordításból — igen bölcsen — kimaradtak a „visszarománosítás”-ról írott eszmefutatai, mint pl. a következő: „Székely honfitársainkkal szemben járjunk el türelemmel és jóindulattal. Beszéljünk nekik csendesen a multról, és mutassuk be nekik, hogy a néptani és embertani tudomány adatai szerint is alig van valami különbség köztük és köztünk. A székely rövidfejség például az ugyanazon vidékről való románjaink rövidfejsége, s a székely vér vizsgálata, különbözőleg a pusztai magyar vértől, ugyanazt a jelzőszámot mutatja, mint a román vér. A székelyek iránt, akikkel a románok multjukban mindig jó viszonyban éltek, adjuk barátságunk tanujelét, mert ők nagyrészen, azt merném mondani legnagyobb többségükben a mi testvéreink, elveszett testvéreink, de mégis testvéreink, akikkel szemben illik testvéri érzelmeket táplálnunk. Akik közülük önként vissza akarnának jönni anyjuk kebelére, lássuk szívesen; akik mai helyzetükben fognak kitartani, azokat tekintsük magyar nyelvű és vallású vérrokonainknak. De mindenféle úton-módon igyekezzünk bebizonyítani nekik népi eredetüket és adjuk meg nekik ennek az eredetnek öntudatát.”⁹³

Szükségtelen rámutatni, hogy a fentihez hasonló tanulmánynak semmi köze sincs a tudományhoz,⁹⁴ ellenben igen sok közük van a gyakorlati politikához, amint ezt a legutóbbi idézet meggyőzően bizonyítja. Popa-Lisseanu beharangozott nagy műve⁹⁵ sem lett tudomány, csak egyszerű újságírás és belföldi hírverés. Apróbb közlemények formájában először a bukaresti „Universul” hasábjain jelent meg sorozatosan, ahonnan vidéki napilapok és folyóiratok is gyakran átvették és közismertté tették. Popa-Lisseanu cikkeit az Antirevizíós-Liga rendelkezésére bocsátotta s ez kötetben ki is adta. Már ez is mutatja a mű rendeltetését. A szokott stílusban, magas hanghordozással, de ugyanazon ingatag érveléssel, nemcsak a székelység, hanem az egész magyar faj és a magyar nemzeti állam létezését és létjogosultságát is kétségbevonja.⁹⁶ Erre a lebecsülésre és a székelység magyarságának kétségbevonására már a Romániára kényszerített kisebbségi szerződés 11. pontjában kilátásba helyezett székely önkormányzat elhárítása miatt is szükség volt. Míg a magyarországi irredenta-mozgalom nemzetközi viszonylatban nem volt jelentős tényező, előfordulhatott — mint azt Lápëdatu esetében láttuk, — hogy még vezető szerepet játszó román politikusok közt sem idegenkedtek feltétlenül a székelyek önkormányzatától. Az Universultól 1932-ben szenvedélyes erővel felszabadított antirevizionista hadjárat korában azonban az ilyesmi több volt mint kor-

⁹² Sicules et Roumains. Un proces de dénationalisation. Buc., 1933. 1—80 l. — 2. kiad. Buc., 1939.

⁹³ A székelyek és a románok székelysítése. 61.

⁹⁴ Izelítőkül Popa Lisseanu gyermektegy nyelvészkedésére említsük meg, hogy a vár szót szlávznak tartja; a „mongol népek” nem tudván kiejteni a szókezdő v-t, a város szó (románul oraş) a múltban magyarul bizonyára áros-nak hangzott (?). Secuui şi sec. R. 25.

⁹⁵ Date privitoare la maghiarizarea Românilor. Buc., 1937. 93 l.

⁹⁶ Vö. Graiul românesc: Limba românească în vicieimul secuiesc. VII (1933), 27—

31. — Un proces de desnaţionalizare. Uo. VII (1933), 100—3. stb.

szerűtlenség. A székelységben, helyesebben a székelyföldi magyar értelmiségi rétegben a románok általában a magyar revizionizmus előretolt állását látják. Az ú. n. visszárománosító mozgalom nagy fellendülésének a magyarázata ebben az időben a román társadalom nagy félelme a székely önkormányzattól és az azon túl látott magyar irredentizmustól.⁹⁷

Az ismertebb nevű erdélyi román földrajzszakutatók közül Someșan Laurian foglalkozik a székely-román kérdéssel egy földrajzi és történelmi feltevésekkel teletömött rövid tanulmányában.⁹⁸ A román népi elemtől képezett ovális idom a földrajzi erők legtermészetesebb alkotása, ezért a románság közepén található székelység természetellenes jelenség. A székelyek Bihartól kezdve a Keleti Kárpátokig fokról-fokra terjeszkedtek és ez a folyamat csak a XIX. (!) században fejeződött be. Opreanu érveire feltétel nélkül esküszik. Gyakorlatilag sürgeti az elszékelyesítés (nem: elszékelyesedés) megállítást és az elveszett román elem gyors visszahódítását.

Metes István, egyik jónévű román történész egyszerűen tagadóba veszi a székelyek magyar jellegét.⁹⁹ A magyarok minden erőfeszítése, hogy egyesítsék a két népet, különösen az elmúlt évszázad óta, meddő maradt. Véleménye szerint a székelyek magyarul csak a XIV. században tanultak meg. Hibáztatja a román kormányt, amiért még az 1930-i népszámlálásában is egy népnek veszi a magyart és a székelyt.

Közismert Lupaș János egyetemi tanár álláspontja a székely széki intézmény eredetét illetőleg.¹⁰⁰ Természetesen a románok elsőbbségét vallja a Székelyföldön, ahol a beköltözködő székelyek csak a XIV. században népesítik be Háromszéket. A székely és a szász székek a jus valachicumból kerültek volna át a jövevények társadalmi és politikai berendezkedésébe.

3.

Új szempontokat szállít a román álláspont támogatására Sulica Miklós volt marosvásárhelyi középiskolai tanár.¹⁰¹ Ő sem tudott megszabadulni a divatos székely-román tan előítéletes szemléletétől. A székelyföldi román folytonosság érinthetetlen dogma előtte is. Még a székely-magyar népi azonosságot sem ismeri el, sőt odáig megy, hogy a székely történetet nem a magyar, hanem a román nemzeti történet részének nyilvánítja. „A székelyek mindennapi élete egybefonódott és összetévesztődött a közöttük élő

⁹⁷ „... a magyar állam sohasem volt nemzeti állam, mely szervesen, saját belső erejéből fejlődött volna ki, mint a magyar fajta kifejezése, hanem összetett, több nemzetből álló, a római egyház hatalmát képviselő és idegen: német, olasz, szláv, román stb. elemekre támaszkodó állam...” Ezek az idegen elemek alkották szerinte minden időben a magyarok szellemi rétegeit. *Date priv.* 6—7.

⁹⁸ Vö. i. m. 31.

⁹⁹ O problemă etnică în estul Transilvaniei. Reinvierea (Marosvásárhely), 1938. jan.—márc. 8—10.

¹⁰⁰ Secuii nu sunt Unguri. Datoria Statului român față de Secui. România Eroică. 1937. máj. 1. és Glas românesc în țara secuizată. 1937. jún. 17.

¹⁰¹ Réalités historiques dan le voïvodat de Transylvanie du XII-e au XVI-e siècle. (L.: La Transylvanie. Buc. 1938.). — Lupaș sem vesz tudomást az 1301-i oláhfalvi oklevél hamisítvány voltáról. A Barcaságon a német lovagrendet és a székelyeket megelőzően román politikai alakulat (Terra Blachorum) létezett volna (197—8, 208—9 l.).

román tömegekkel, amelyeket lassacskán beolvastottak és minden nagy katonai és politikai ténykedésükben érdekközösséget vállaltak a két román fejedelemségbeli nagy vajdáinkkal. Szervesen beleilleszkedve népünk történetébe és nem a magyar történetbe, a székelyek multja nem a magyar történelemnek, hanem — első sorban — a román történelemnek egy külön fejezete.¹⁰² A magyar elnyomás átalakíthatta a székelyföldi románokat, azért mégis minden lényeges testi és lelki vonásukban románok, s még ha magyarul is beszélnek, „román fajtánk testéből való test, lelkéből való lélek“ maradtak. Ebből a felfogásból következik a visszahódítás lehetősége, sőt kötelessége, amit Sulica Opreanunál és Popa-Lisseanunál nem kisebb hévvel hirdet.¹⁰³ Sulica beállítása szerint a szigorú ferencendi szerzetesek (observánsok) megjelenése a XV. század negyvenes éveiben a Székelyföldön, közelebről Marosvásárhelyt és Csíksomlyót a római katolicizmus térítői szándékából származik az orthodoxiát képviselő székelyföldi románok iránt. Ha Moldva és Havaselve eretnekei vagy pogány kúnjai és tatárai ellen irányult volna az intézkedés, akkor első sorban ott és nem a Székelyföldön telepedtek volna le.¹⁰⁴ IV. Jenő pápa egyik oklevelére¹⁰⁵ hivatkozik (1444. febr. 1.); ebben ez a ferencendiek működéséről és a helybeli lakosok hódításairól emlékezik meg a katolicizmus rovására. Az oklevél azt is elárulja, hogy az illető vidéken nincsenek husziták. Kik ellen irányul tehát a ferencendi propaganda? — kérdi Sulica. — Az orthodox románok ellen!¹⁰⁶

Sulica az oklevelet nagyon felületesen olvashatta el, mert tartalmát többszörösen félremagyarázza. Az idézett oklevélben IV. Jenő pápa a salvatoriánus (vagy observáns) ferencendiek boszniai vikáriátusa alá rendeli és vele egyesíti a rendnek Scythiában (Havaselvén), Moldvában és a Székelyföldön lakó konventjeit, házait, név szerint a székelyvásárhelyit. (Marosvásárhely régebbi neve.) Ezek a szerzetesek nem a székelyföldi feltelezett románok elleni hódítóhadjáratra készültek, hiszen az oklevél világosan kifejezi rendeltetésüket: Scythiában, ahol sok a pogány, Krisztus egyházát tartoznak terjeszteni;¹⁰⁷ Moldvában a szakadár orthodoxok és az eretnek husziták ellen kell küzdeniök.¹⁰⁸ A Székelyföldön nem a huszitákkal kell hadakozniök, mert ott ilyenek nincsenek, mondja az oklevél, hanem segíteniök kell az ottani nyomasztó paphiányon.¹⁰⁹ Ha itt is a schismaticusokkal kellett volna megbirkózniök, akkor ezt a pápa el nem mulasztotta volna.

¹⁰² Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate. Reinvierea (Marosvásárhely), 1937. nov. 11—22; 1938. jan.—márc. 11—29.

¹⁰³ I. m. 1937. nov. 11—2.

¹⁰⁴ I. m. 18.

¹⁰⁵ I. m. 12. S. nem tud róla, hogy a ferenceseknek volt kolostoruk Bákóban, sőt Hunyadi János Kiliában is letelepítette őket (1448). L. Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. Bp. 1923, I. 347. és 341.

¹⁰⁶ Szék. Okl. I, 147—53.

¹⁰⁷ I. m. 13.

¹⁰⁸ „... in Scythie partibus in quibus paganorum multitudo consistit...“ 147.

¹⁰⁹ „... et in Moldavia, in quibus tam a longis pestiferum virus schismatis, quod adhuc nonnullis illarum partium populos, qui ad Romane Ecclesie unitatem nuper redierunt, inficere non desinit, quam a paucis temporibus atra pravitate heretice et potissimum Hussitarum lethifera pestis in maximum Christianae fidei detrimentum, quamplurima germinarunt peruersa germina...“ (147. l.).

totta volna lelkükre kötni. Egyébként a pápa lényegében ugyanezeket írta évekkkel azelőtt Benedek szörényi püspöknek is.¹¹⁰ Nincs tehát semmi alapja Sulica feltételezésének, mely szerint a ferencesek a Székelyföldön az ortodoxok megtérítésén fáradoztak volna. Még indokolatlanabb merész következtetése: „Ezeknek a ferenceseknek, a tevékenykedése a Székelyföldön kétségbevonhatatlanul igazolja a román népesség számbeli fölényét (1) a középkorban a négy székely megyében“.¹¹¹

Új érve az is, hogy a régi székely templomok falfestészetében román egyházi hatást vél felfedezni; így román (oláh) művészi hatást a marosszentannai és a marosszentkirályi templomok XIV. századbeli freskóin. A marosszentkirályi templom falán még 1870-ben látható volt egy freskórészlet, pazar „román“ ruhába öltözött leányalakkal.¹¹² A marosvásárhelyi mai református vártemplom melletti bástyaszerű épület belső falán még fél-századdal ezelőtt látható volt egy bizánci stílusú festmény. Az alapítót ábrázolta, kezében a templom kicsinyített másával. Ez az ábrázolási mód szerinte „kiváltképen román szokás“; ezt a ferencesek csakis a román egyházművészetből vehették át.¹¹³

Sulica fenti értesüléseit helymegjelölés nélkül közli, de nyilvánvalóan Orbán Balázstól vette őket, elég szabad értelmezéssel és saját következtetéseivel megtoldva. Sulica nem beszél részletesebben a szentannai templomról, mert erről Orbán Balásnak sincs sok szava. A falu már az 1332-i pápai dézsmajegyzékben szerepelt, tehát akkor lakosai katolikus magyarok voltak. 1497-ből való nyolc mázsás harangja mutatja, hogy lakossága a XV. század végén is katolikus volt. Ma Szentanna vegyes lakosságú, de tudjuk, hogy mikor kerültek beléje románok. Az 1614-i lustrában a lakosok még mind székelyek, de utána hamarosan Balázi Mihály románokat telepít a faluba.¹¹⁴ Az ortodox festőművészetnek bajosan lehetett alkalma megihletni a szentannai freskók művészt, mert román lakosság jelenléte nincs bebizonyítva és mert orthodox jellegű festészeti alkotás sincs a középkorban a Székelyföldön. Ugyanakkor a katolikus egyházi festészetre számos példánk van ugyanezen a területen. Közélebről épen a szóban forgó szentkirályi templomban is. Ez is a XIII. században épült román ízlésű épület, akárcsak a szentannai, hívei ugyanúgy magyarok lehettek, nyomukról a fentemlített pápai tizedjegyzék is tanúskodik. A község elnevezése maga is Szent István királyra utal. A hajó és a szentély belső falait díszítő freskókról Orbán Balázs csak annyit ír, hogy „élénk színei a hulladozó vakolat alól itt-ott

¹¹⁰ „...in quibus licet heretice pravitatis pestis huiusmodi notorie non apparet, propter tamen ecclesiasticarum personarum cure animorum intendere debentium paucitatem, nec non Diocesium nimiam distantiam ab eisdem populis, quasi doctrine fideique, (cum ibidem pauci admodum vel quasi nulli sint, qui illis verbum Dominicorum annuncient), in dies magis redduntur ignari...“ (148. l.).

¹¹¹ 1439: „...non solum ipsa terra Moldavie, in qua Graecana heresis quoque quotidie magis ac magis pululare dicitur, sed in finitimi terre Ciucli, partesque Transalpine, deficientibus ijsdem in oris eciam fratribus ordinis minorum, ecclesiasticarum personarum inopia vel maxime perisuloso hoc tempore laborent...“ (Szék. Okl. I, 143.).

¹¹² Sulica: I. m. 13.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ I. m. 14. — Ugyanezt a tételt részletesebben kifejti *Sulica* Relatiile lui Mihai Viteazul cu orasul Targu Mures című tanulmányában. Targu-Mures, 1929, 11—5.

most is kitetszenek".¹¹⁵ Sulica nem árulja el, hogy további részletezését a falképek tartalmáról (román ruhás fiatal leányról ír), honnan vészi. Benkő Károly görög szentek képeit emlegeti¹¹⁶ a szentkirályi templom falfestményeivel kapcsolatban, de csak hallomásból tud róluk.¹¹⁶ Valószínűleg Benkő megjegyzése sugallta Sulica ötletét az ortodox művészi hatásról. A szentkirályi és a szentannai freskókat 1894-ben és 1897-ben Kelemen Lajos és Nemes Ödön tárta fel, az utóbbi rajzokat is készített róluk. Ezek az Erdélyi Múzeum levéltárában máig megvannak. A festményeken Szent István és Erdély védője, Szent László is szerepel.¹¹⁷ Semmi sem jogosítja fel tehát Sulicát, hogy az említett falfestményeken ortodox román hatást feltételezzon és hogy ezen túl a marosvásárhelyi románság számbeli erejére következtessen.

Amit Sulica a marosvásárhelyi templom melletti épület belsejében levő festményről mond, annak forrása szintén Orbán Balázs lehetett; ő ugyanis a templom tartozékáról, az iskolaházról Nemes Gábor 1790 körüli feljegyzései alapján említi meg, hogy az épületet Mihály vajda oratoriumának tartják és belsejében görög szentek képei láthatók. Orbán Balázs kijavítja Nemes értesülését, megjegyezve, hogy azt az épületet Mihály vajda nem építtethette, mert sokkal régebbi korból származik. A festmények már akkor rendkívül rongált maradványait le is írta. „A csak körvonalalaiban látszó alakok egyike térdelve fohászokdó magyar öltönyű férfi, ki kezében a m. vásárhelyi templomkastély mintáját mutatja fel a felhőkbe lebegő szűznek, s következőleg egy votiv kép...“ Orbán Balázs Báthory István vajdára, vagy valamelyik még korábbi főúrra gondol. A többi alakok teljesen megsemmisültek, körvonalalaikból még ruhájukat sem lehet kivenni és a festmény keletkezési idejére következtetni.¹¹⁸ Sulica állítása, mely szerint az alapító ábrázolása a tőle felajánlott épület kicsinyített másával kifejezetten román szokás volna, annyira téves, hogy cáfolatára felesleges kitérni. Az eddigiekből kitetszik, hogy Sulica Orbán adatait célzatos kihagyással, másutt megtoldással és a forrás meg nem jelölésével használta, s ezáltal a valóságot inkább megkerülte, mintsem kereste. Végeredményben az ortodox egyházi művészet hatásáról való érvelése gyökeresen téves és alaptalan.

Sulica szerint még a XVI. században is a székelyek és a románok egyazon területen egybeolvadás nélkül éltek, „de a közös életkörülmények és a közös érdekek arra kényszerítették (a románokat), hogy tekintsék magukat egynek (a székelyekkel) és társuljanak ezek tetteihez, hogy így ugyanazon politikai egység színe alatt jelenjenek meg és hogy összefoglaló ’székely’ név alatt mutakozzanak.“ Nem hiányzott a „román ösztön“ sem, „mely még erőteljesen ott rezgett a részben elnemzetietlenített, részben a székelyek közé szétszórt román tömegekben, anélkül, hogy elvesztették volna nyelvüket és külön román létük tudatát“.¹¹⁹ Ezt a különleges székelyföldi népi helyzetet használta volna ki Mihály vajda, akit ezek szerint a székely

¹¹⁵ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 188—9. — Benkő Károly: Marosvásárhely ismertetése. Kolozsvár, 1868—9. 346.

¹¹⁶ „...bemeszelt falain — azt állítják, kik látták, hogy — görög szentek képei iratokkal környezve volnának“ (I. m. 329.).

¹¹⁷ Orbán: i. m. IV, 183.

¹¹⁸ Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgató úr szíves közlése.

¹¹⁹ Orbán: i. m. IV, 128.

név alatt rejtőző románok segítettek volna harcaiban. És minthogy Mihály a székelyek jogait visszaadó oklevélben ezt a kifejezést használja: „Siculi et incolae sedium siculicalium“, (amely „lakosok“-on a székely jogokkal nem rendelkező jobbágy és földönlakó elemet kell érteni), Sulica ezekben a nemszékelyekben azonnal románokat fedez fel és elhamarkodottan így ítélkezik: „Mihály vajda kifejezése minden kétségen felül igazolja 1600-ban a románoknak, mint külön és számos, a székelyektől be nem olvasztott népi elemnek székelyföldi létezését“.¹²⁰

Ha a székelyföldi románság 1600 körül ilyen virágzó lett volna, akkor hogyan magyarázható későbbi gyors hanyatlása? Sulica a pusztulás okát minden más ok felett a vallási unióban keresi. Az unió erdélyszerte megbontotta a románság egységét, de népiségi változást csak ott tudott előidézni, ahol a románság szétszórta élt, mint például a Székelyföldön. Itt a veszteség egyenesen végzetes volt. Csak a székely vidékek szélein, ahol nagyobb román tömegekkel érintkezik, maradt meg többé-kevésbé eredeti mivoltában a román. A XIX. század első felére a folyamat majdnem elérte beteljesedését.¹²¹

Miután kísérletet tett arra, hogy a székelyföldi románság tekintélyes szellemi értékeit bizonyítsa be a katolikus egyházi festészetre tett hatásával, most az elmúlt századok román egyházi könyvforgalmából próbál tőkét kovácsolni. Csíkbán és Maros-Tordában találtak két 1512-ből származó tárgyi emléket egyházi könyvet (szláv evangelium). Ebből az egyetemleges románság XVI. századeleji szellemi egységét olvassa ki és a szellemi műveltség messzenyuló hagyományát csillogtatja meg a székelyföldi románok körében.¹²² Hogy közelebről hol és milyen körülmények közt találták meg a nevezett két könyvet, arról nem nyilatkozott. Megjegyzendő, hogy egy valószínűleg 1565-ből származó kálvinista Coresi nyomtatványon kívül (Cazania și Molitvelnic) 1683-ig nem ismeretes a Székelyföldről származó egyetlen román egyházi könyv sem.¹²³

Röviden: Sulica a románság régiségét új érvekkel próbálta bebizonyítani az eredetileg románság elképzelt Székelyföldön. Ítéletének tárgyilagosságában lépten-nyomon megakadályozta túlzott nemzeti buzgalma és el nem hallgatott vágya az „elszékelyesítettek visszarománosítására“. A románság pusztulását az egyház elgyengülésében látja, ennek oka pedig a vallási unió. Ugyanakkor az egyházban keresi a román nemzetiség megmaradásának titkát és az esetleges „visszarománosítás“ sikerét is. Semmilyen más intézménynek nem jut hozzá hasonló feladat a visszarománosítási hadjáratban, mert a román nemzetiség központi lényegét az egyház hordozza úgyannyira, hogy a nyelv elvesztése nem ér fel az ortodox, vagy a vele szertartásban azonos görög katolikus egyházból való kilépés veszedelmével.¹²⁴

¹²⁰ Contribuții, 15.

¹²¹ I. m. 17.

¹²² I. m. 1938. jan.—márc. 18—24.

¹²³ I. m. 19—20.

¹²⁴ Vö. i. m. 21.

4.

Mielőtt befejezném beszámolómat a román történettudományos törekvésekről a székelyföldi románság szélesebb sodrú elmúlt életének bizonyítására, vissza kell térnünk ahhoz a *Iorgához*, aki a székely-román kérdés szellemi elindítója volt. Egy 1938-ban elhangzott rádióbeszédében visszatért a székely-román kérdésre és újszerű magyarázatot próbált adni a székelyek sokat emlegetett eredetkérdésére. Maga Iorga eddig egyeredetűnek vette a székelyeket a magyarokkal.¹²⁵ Most szembefordult ezzel a nézetével, mert nem találta valószínűnek, hogy a magyar királyok olyan messze, a magyarság törzsétől teljesen elszakítva küldték volna a székelyeket határt őrizni Erdély keletére. Az Erdélyben letelepített szászok nem voltak határőrök, azért volt szükség a katonai szervezető német lovagrend behozatalára. Csak-hogy ezek is kevesen voltak és ezért a lovagok mint katonai elemre, a már ott élő lakosokra szorultak. Ezek pedig nem voltak mások mint a — székelyek! A német lovagok — és nem a magyar királyok — telepítették le őket falvakba, ezért viselnek ezek a telepítések oly gyakran katolikus szentneveket. A rend kitakarodása után ottmaradt alattvalók továbbra is megtartották katonai előjogaikat és ezentúl külön szervezetben a magyar koronával kerültek függő viszonyba. A német lovagoknak köszönhették katolikus vallásukat is.¹²⁶

De kik voltak ezek a rejtelmes székelyek és honnan kerültek ide? Iorga határozottan állítja, hogy nem voltak magyarok és hogy nem nyugatról kerültek a Keleti Kárpátok vidékére. Egy „más barbár elemről“ van itt szó, s ez a székelyek és a csángók közös őse. Iorga összekapcsolja a székely és a csángó kérdést és a kettőt együtt próbálja megérteni. A Kárpátok gerince (șiră de spinare) azoknak a finn-turáni településeknek, amelyek a Küküllőktől¹²⁷ elszórtan a Dnyeszterig (Ciubărciu) tartanak.¹²⁸ A székely-csángó-előd török nép nem egymagában vette birtokába a tőle lakott területet, hanem az őstörténelem óta lakott helyeken élő románsággal került a legszorosabb barátságos kapcsolatba. Az új területen a barátságos együttélés vérkeveredésre vezetett a románokkal, részben a szászokkal is. Ezért a székelyek egyes részeken balti-finn típusúak, másutt a szászokhoz hasonlítanak, végül „az ott lakók nagyrésze a román nép összes vonásaival rendelkezik és ez megmutatja igazi eredetüket... Következésképpen egy fajkeveréssel van dolgunk, amelyből az elsődleges elem egyáltalában nem hasonlít a magyarok általános típusához.“¹²⁹ „Világos — fejtegeti tovább Iorga —, hogy a székelyek, valamint a szászok is nem tettek egyebet, minthogy kölcsön vették annak a román népességnek patriarkálisá vált ősi római szervezeti formáit, amely nem mindenütt élt vajdák alatt és nem került alattvalói helyzetbe bizonyos szélesebb értelemben vett uralkodókkal.“¹³⁰

¹²⁵ I. m. 29.

¹²⁶ Considerații noi asupra rostului Secuilor. Conferința la radio (1938). Buc., 1939. Klny. a Rev. Ist.-ból.

¹²⁷ I. m. 4—6.

¹²⁸ Ezek török neve szerinte a székelyektől származna (I. m. 9.).

¹²⁹ I. m. 8—9.

¹³⁰ I. m. 6.

Itt a „Romániák“-ról szóló régi, kedvenc gondolatát terjesztette ki a Székelyföldre. Romániáknak nevezte el Iorga a felbomlott római birodalomnak azokat a félig megszervezett latin nyelven beszélő lakosságú politikai egységeit, amelyekkel gyakran a felülkerekedő barbárok is azonosították magukat. A „Romaniae“ mintegy a latinság önálló formái voltak a birodalmon kívül.¹³¹ Iorga ezeknek az egységeknek azt a hivatást szánta, hogy a római birodalom és a későbbi politikai alakulatok, de első sorban a későbbi román Románia közt szerves kapcsolatot létesítsenek.¹³² Romániákat tételez fel Skóciától kezdve le Délitáliáig és Svájtól Délbesszarábiáig.¹³³ Az eddigi Romániák sorát Iorga most egy székely Romániával toldja meg. Az őslakó románok -a székelyek őseit képviselő törökfajú népnek átadták a középkor egy bizonyos korában jellegzetes népi politikai formát. „Tehát van egy székely Románia-féle is, amit a római Romániák, köztük a mienk és bizonyos germán Romániák mellé helyezhetünk...“¹³⁴ Ismeretes Iorga törekvése a Dáciában megmaradottnak feltételezett románok és a különféle barbár népek: húnok, avarok, később besenyők és kúnok közt a barátságos együttélés feltételeit kimutatni.¹³⁵ Ennek a gondolatnak az a rendeltetése, hogy a románság megmaradását a Dunától északra valószínűvé tegye a barbár népek ádáz támadásai közepette. Ezt a sort toldja meg újabb szimbiózissal. „Nincsen szó az állam tekintélye alatt újonnan jött és katonai rendeltetésű magyarokról, akik összekeveredtek és megbarátkoztak volna a Kárpátoktól nyugatra eső területek szabad románjaival, hanem egy ősrégi török népességről...“¹³⁶ amely önállóan maradvá, a románokkal együtt ezekben a „római“ formákban szervezkedett meg, amelyekhez később ugyanennek a románságnak népies jellegű politikai alkotásai járultak. Tehát a székelyekkel szimbiózisban, vagyis együttélésben vagyunk: a magyarokkal csak szomszédságban. A különbség lényeges.“¹³⁷

Világosnak és indokoltnak igazán nem nevezhető ez a tétel. Eleitől végig többé-kevésbbé ötletes, de talajtalan történelmi spekuláció, amelynek valóságértéke nincsen. Felépítését szerzője nemzeti vágyai határozzák meg és ezek a románság folytonosságának és korai politikai kikristályvosodási pontjainak irányába feszülnek. A fejedelemségek megszervezése előtti időkbe helyezett képzelt állam-embriók sora gazdagodott egy újabb, ezúttal erdélyi Romániával. A szerkezetet tartóoszlopai felettébb gvingék. A románság székelyföldi jelenlétét a tárgyalat korban semmi sem bizonyítja, politikai szervezetről beszélni, a legesekélyebb forrás híján, felesleges játék. Ennek a képzelt románságnak képzelt együttéléséről beszélni a szintén képzelt török népről, amelyik a székely őse lett volna, szintén nem tartozik a megalapozott dolgok közé. Semmi adat arról, hogy honnan, mikor, milyen körülmények között került volna a Kárpátok két oldalára ez az ismeretlen török nép. Vagy Iorga visszatért volna a hún eredet feltevésére? Mivel foglalkozott,

¹³¹ I. m. 7.

¹³² Vö. Iorga: *Ist. Rom.* II, 108—9., *La place des Roumains.* Buc., 1935 I, 90.

¹³³ *Ist. R.* II, 107.

¹³⁴ *Consid.*, 8.; *Ist. R.* II, 109.; *La place des R.* I, 90—1.

¹³⁵ *Consid.*, 8.

¹³⁶ Vö. *Ist. R.* III, 29—30, 34, 50—7.

¹³⁷ Ennek tulajdonítja Iorga a *Cselló* (Ceahlău), *Báró* stb. hegynevek szerzőségét.

milyen volt a nyelve, milyen volt az életformája ennek a rejtelmes török népnek, amelyet a német lovagrendnek kellett volna letelepítenie?¹³⁸ Azután miért nem a régebben ott lakó és számosabb román népet szervezte meg katonailag a rend? Miért került felül a székely, mikor a románság ajándékozta meg politikai szervezettel a székely népet? A kérdések egész özönét zúdíthatnók Iorga új ötlet-szövedéke felé, de erre nincsen szükség, mert a pusztá feltevésekkel a történettudománynak dolga nem lehet. A szerző számára az volt fontos, hogy a székelyek és a magyarok közti szoros kapcsolatot tagadja és hogy a székelyek elrománosítására újabb szellemi támpontot nyújtson.¹³⁹ Iorga romantikusan túlfűtött nemzeti érzése valószínűvé teszi, hogy tételét meggyőződéssel fogalmazta meg. Végeredményben azért előbbi gyakran változtatott nézeteinél most sem tudott elfogadhatóbbat nyújtani.¹⁴⁰

5.

Annak a munkának a nagyobb felét, amelynek célja volt bebizonyítani a román közvéleménynek, hogy a románságnak a Székelyföldön nemcsak múltja, hanem jövője is van, a román történettudomány vállalta. Meg kell állapítanunk azonban, hogy nem a román történészek élgárdája vállalkozott erre.^{140a} A fenti seregszemle meggyőzhetett bennünket, hogy a vállalkozók erejükön felüli terhet vettek vállaikra. A nehézségek többfélék voltak. Először is nem rendelkeztek megfelelő középkori forrásokkal. Ha a székelyföldi románságról a XIV. és XV. századból való néhány tanúságtételt elfogadhatónak is ítélnék, a folytonosság kérése így sem lenne bebizonyítva. A XV. századtól kezdve kétségtelen bizonyos számú román pásztorság, zsellérség és jobbágyság létezése székely területen, de ezek az elemek, akár Erdélyből, akár Havaselvéről, akár Moldvából jöttek, bizonyosan bevándorolt elemek voltak. Abban az ütemben, ahogyan a XV. század vége óta az ősi székely társadalmi és jogállapot fokozatosan elporlik, úgy nő meg a mozgékony, vándorlásra hajlamos román népelemek lehetősége arra, hogy a támadt réseken befurakodják a székely székek területére. A jelenség mértékével csak részletesebb, a jövőben elvégzendő település- és társadalomtörténeti kutatás fog bennünket megismertetni. Nem szól a székelyföldi román ősiség mellett a helynevek tanúsága sem. A helynévenvagnak a román elem csak igen csekély részét teszi ki és ami belőle valóban román jellegű, annak fiatalágát legtöbb esetben könnyen lehet bizonyítani. Jellemző, hogy a románoktól ősi román településnek tartott Olábfalunak, Galambfalvának stb. nincs román neve, illet vagy a magyar névből alakítottak a helyi románok, (kik betelepülők voltak és így ősi román nevet, mert ilyen nem is volt, nem őrizhettek meg), vagy a román uralom idején közigazgatási úton, rendszerint egyszerű fordítás vagy kitalálás útján nyer-

¹³⁸ *Consid.*, 9. — Az előadás utolsó mondatában Iorga késznek nyilatkozik vitázni tételle felett. Nincs róla tudomásom, hogy magyar részről felvették volna a keztyűt.

¹³⁹ Giurescu C. C. (*Ist. Rom. Buc.*, 1935. I 277.) Popa—Lisseanu nyomán röviden emlékezik meg a románoknak a székelyekre tett hatásáról.

¹⁴⁰ Vö. *La place des R.* I, 149.

^{140a} A székely rovásírást Iorga besenyő, vagy még inkább kún átvételnek minősíti, *Ist. R.* III, 34.

tek.¹⁴¹ A mesterkelt és ügyetlen névadás nem egyszer humoros eredményre vezetett¹⁴² és még román részről is kemény bírálatban részesült.¹⁴³ Sok sikere a földrajzi spekulációval próbálkozó kutatóknak sem lehetett a székelység létjogosultságának tagadásában. A mai székely nép magyar jellegének kétségbevonása egyenesen gyermekes elvakultság és a legszembe-tűnőbb tárgyi tények semmibevevése. Kétségtelen, hogy a székely beszédben, szokásokban, életformában, a néprajz keretébe tartozó tények sorában nem egy a románnal megegyező vonást találhatunk fel, de ezek távolról sem mutatnak román népi eredetre, hanem egyszerűen egy hosszas, évszázadokra terjedő egymás mellett élésnek, néhol összekeveredésnek legtermészetesebb következményei. A jelenség távolról sem egyoldalú, nem mindig a román volt a kölcsönző, a hatás természetesen kölcsönös.¹⁴⁴ A székelyromán népi kölcsönhatás kérdése tárgyilagossá és elfogulatlan kutatóra vár.

A Székelyföldön otthonra lelő román népelem pontos számarányát nem tudjuk meghatározni. Annyi bizonyos, hogy a felületes általánosságban mozgó román vélemények valóságértéke egyenlő a semmivel. Ha hitelt adhatunk a Bucov-féle összeírásnak (1760), akkor a négy székely megye területén 426 községben összesen 5402 román vallású család volt található.¹⁴⁵ Ezeket mind románnak tekintve (ami kétségen kívül erős túlzás, mert a székelység beolvasztó ereje, illetőleg vonzása sokhelyt eleitől fogva érvényesült), családonként — Popa-Lisseanu nyomán — 5 tagot számítva, a székelyföldi románság létszáma 27.010 lélekre volna tehető. Egy másik forrás (1767) 7 szabad oláht (liberi Valachi) és 51 román papi családot jelez.¹⁴⁶ Ha azt is figyelembe vesszük, hogy ugyanebben az időben az egész Székelyföldön mintegy 37.000 család élt,¹⁴⁷ akkor a két román felekezethez tartozó lakosok arányszáma 14.6% és a magyar felekezetekhez tartozóké 85.4%. A beköltöző románok beolvadása (és nem beolvasztása) természetesen állandóan folyt és ebben nem szükséges semmiféle elnyomatást vagy erőszakot keresni. A társadalmi létra legalacsonyabb fokán álló pásztorcsaládok örömmel igyekeztek felemelkedni gazdáik magasabb társadalmi szintjére, ennek legelső lépése a külön világot jelentő és keleti életszemléletet tükröző orthodoxia elhagyása volt. Akik közben görög katolikusokká lettek, azok megindultak a római katolicizmus felé, az orthodoxok jobbra a református egyház híveivé váltak.¹⁴⁸

¹⁴¹ A két Oláhfaluból (Szentegyházsoláhláfalú és Kápolnásoláhláfalú) Vlahiță és Căpălniță lett. Opreanu váltig nehezményezte a Vlahiță elnevezést, mikor szerinte ennek neve minden bizonnyal *Românești* (?) lehetett (*Terra Siculorum*, 10). Nagyalambfalvát a helyi román papok is mindig magyarul nevezték: 1742^s *Noghi Garofalo*, 1785: *Naghi Galomfalo*, 1810: *N. Galomfalo*“ (Sulica: i. m. 25—6.).

¹⁴² *Kénos-ból* (= Kínos) téves fordítással *Sulfureni* lett (Sulfur = kén); Később Chinuşu lett a neve.

¹⁴³ *Ghibedeia, V.*: Românizarea numirilor de sate in Secuime. Secuimea, 1934. márc. 29.

¹⁴⁴ Moldvai román oklevelekben sok magyar eredetű magyar szót lehet találni, pl. marha, marfa = marha; eürda = esorda; poştea-meşteru = postamester; Iorga: *Acto româneşti din Ardeal*, Buc. 1916, 257. Alişverişulu = adás-vevés. Uo. 205. stb.

¹⁴⁵ Annaul Inst. de Ist. Nat. Cluj, III, 1924/25 nyomán *Popa-Lisseanu*: *Sieules el Roumains*. 2. kiad. Buc., 1939, 65—78.

¹⁴⁶ Berlász J.: i. m. 240 (Melléklet).

¹⁴⁸ Vö. fentebb.

De már hamarabb is folyt egyes vidékeken a beolvadás. A társadalmilag emelkedni akaró románok számára sokkal inkább meg volt a lehetősége a székelység jogi keretei közé való behatolásra és a székely előjogokban való részesülésre, semmint azt általában gondolni szokás. Román nevet viselő székelyek már a XVI. században sem tartoztak a ritkaságok közé. Amióta románság volt a székelységen, a beolvadás a legcsekélyebb kényszer nélkül szüntelenül folyt. Persze nemcsak a székelység hódított, megtette ezt több helyen, így Maros vidéken maga a románság is. Nincs igazuk a román szerzőknek, amikor az asszimilációs folyamatot egyoldalúan, csak a románság rovására történőnek mutatják be. Még inkább tévednek, amikor erőszaknak, nemzetiségi politika eredményének tulajdonítják a románság térvesztését. Ha ez így lett volna, nem vesztette volna el a magyarság hatalmas számban fiait Erdélyszerte épen a kiegyezés korában. A székelyföldi románság fogyása egyébként is jóval megelőzi a modern értelemben vett nacionalizmus és nemzetiségi kérdés korát.

A beolvadási folyamatot jelzi a XVIII. század végén G. T. D. (Gróf Teleki Domokos) útleírása. A háromszéki románokról megemlíti, hogy elfelejtik nyelvüket, amit inkább csak pópáik beszélnek még, de vallásukat hűségesen megőrizik. Azt is megfigyeli, hogy ezek a magyarosodó románok nem olyan vadak és bárdolatlanok, mint más vidékek románjai.¹⁴⁹ Dósa Elek erdélyi útinaplója (1821) is őriz meg részleteket a székelyföldi románokról. Így például Bikszádot, „mely egészen a G. Mikó Miklóse, oláhok és Magyarok lakják, de az oláhok is inkább Magyarul beszélnek”.¹⁵⁰ Ebből a községből nemsokára teljesen kiveszett a román szó és hasonlóan járt sok más helység. A természetes beolvadás folyamán a két közönségesen románnak ismert felekezet, a görög keleti és a görög katolikus, székelyföldi hívei sorában mind több és több lett a magyar anyanyelvű. A beolvadást sürgető magyar magatartásra a XIX. század harmincas-negyvenes éveinél hamarabb egyáltalán nem kerülhetett sor és valójában elemi erővel csak 1848-ban tört ki a két fajta közötti versengés, de akkor sem a Székelyföld belső területén. Az abszolutizmus idején (1857) a román vallásúak száma 60.524, a magyar vallásúaké 322.882 volt és ez az arány az 1910-i népszámlálás adatai szerint 84.270 és 442.676 volt. Másszóval kifejezve, a fenti 53 év alatt az egész Székelyföldön a román vallásúak jobban szaporodtak (39,2%) mint a magyar vallásúak (37%)! Sőt: összehasonlítva az 1761-i viszonyokkal is aránylag csekély a román vallásúak számbeli visszaesése. A román vallást követők és a magukat román anyanyelvűeknek valló lakosok aránya 1891-ben 116.425 — 97.200 és 1910-ben 138.763 — 114.027 lélek.¹⁵¹ Abszolút értékben kifejezve a fenti két időpont közt csak Udvarhely megyében csökkent a román vallásúak és anyanyelvűek száma, a másik

¹⁴⁹ *Egynéhány hazai utazások leírása* ... Bécs 1796. — Vö. Ilie Dăinu cikkét a Glas Rom. in reg. sec. 1936. ápr. 10. sz.-ban: *Călătoriale unui magnat prin Secuime în 1794*.

¹⁵⁰ Az Erd. Múz. Kézirattára 1874. sz. 8.

¹⁵¹ *Szilágyi Olivér*: A székelyföldi görög keleti és görög katolikus vallású lakosság az 1857-i és 1910-i népszámlálások tükrében. Magyar Kisebbség 1938. 46. — Háromszék megyében 1900-ban volt 85,1% magyar és 14,2% román, 1910-ben 83,4% magyar és 15,5% román. Tehát a románság itt tért nyert, nemhogy eltűnőben lett volna. (I. m. 52.).

három székely megyében, különösen Csíkban és Háromszéken, előrehaladást tett a román elem. Indokolatlan ezek szerint a román szerzők panasza, mintha fajtestvéreik száma rohamosan csökkent volna az 1867. utáni korszakban. A tizes évek és a világháború ideje alatt már kedvezőtlenebb volt a helyzet és az 1916-i román betörés visszahatása sok román felekezetű székelyt késztetett áttérni valamelyik magyar felekezetre. Az önkéntes magyarosodás olyan előrehaladott fokon volt (a nyelvi beolvadáson már régen túljutott), hogy az utolsó lépés, a vallásváltztatás megtevésére meg volt a hajlandóság, még a román uralom beköszöntése után is.¹⁵² A folyamat érettségének köszönhető, hogy a háború után a helyzet nem fordult meg és a román cikkírók sokszor méltán fejezhették ki emiatt elégedetlenségüket. A gyergyai görög katolikus esperességnek 1911-ben 22.000, 1923-ban már csak 17.000 híve volt; az udvarhelyinek 1911-ben 3807, 1923-ban 2255.¹⁵³ A román uralom idején megindított ú. n. visszrománosítási mozgalom ért el itt-ott valamelyes helyi sikert, de lényegében a beolvadási folyamatot legfeljebb megállítani tudta, ezt se mindenütt, de nem egyúttal meg is fordítani. A magyar visszatérés a székelyföldi román kérdésben ismét új helyzetet teremtett. A megtévelyedettek és megriadtak tömeges visszatérése mutatja, hogy a kérdés végkifejlesztésével állunk szemben. A székelyföldi románság beolvadásának dereka egyébiránt olyan régen megtörtént, hogy a magyar társadalomnak a román eredetűekkel szemben általánosan tanúsított tartózkodása itt meg sem található. A görög keleti vagy görög katolikus székely, aki esetleg még román nevet is visel, semmiképen sem volna meggyőzhető arról, hogy ősei románok lettek volna, sőt az ilyen gyanúsítást a legsúlyosabb sértésként fogja fel. Az elmondottakból annyi kitűnik, hogy a székelyföldi románság jórészenek beolvadása egy már teljesen megérett folyamat, melynek visszafordításától, vagy bármi más bonyodalomtól tartani a mai körülmények közt gondolni sem lehet. Ez egyúttal arra is rávilágít, hogy milyen rövidlátó és milyen reménytelen volt a román történettudósok igyekezete a székelység multjának és jelenének nem is annyira vissza-, mint inkább elrománosítására. A románból lett székelyek száma a tösgyökeres székelyeké mellett aránylag olyan kicsiny, hogy még sikeres visszaalakításuk sem lett volna jelentős román eredmény, és a Székelyföld népi képét távolról sem változtatta volna meg lényegesen. Természetesen a fent vázolt beolvadási folyamat nem értettük bele azokat a székelyföldi románokat, akik anyanyelvüket és vallásukat egyaránt megőrizték. Román anyanyelvüket és görög keleti vagy görög katolikus felekezetüket épúgy bántatlanul megőrizhetik, mint román nemzetiséghez tartozásuk tudatát. De a magyar öntudatú, magyar anyanyelvű, magyar gondolkodásmódú, a magyar nemzet sorsával jóban-

¹⁵² Jellegzetes eset történt Abásfalva községben, ahol a görög katolikus vallású, magyar anyanyelvű katonaköteles ifjúság egy tömegben lépett át a református hitre, amikor az új urak 1919-ben a vörösök elleni harcra besorozták őket. A román katonai hatóság ekkor csak románokat soroztak, de románoknak tekintettek minden görög katolikus vallású egyént. Az abásfalvi legények áttérésükkkel a magyar nemzet iránti hűségüket fejezték ki. L. Rîinvierea, 1938. jan.—márc. 51—2.

¹⁵³ *Opreanu: Săcuizarea Românilor prin religie.* 35.

rösszban oásztozó görög katolikus és görög keleti székelyek, bármilyen lett légyen is távoli népi eredetük, minden kényszer és csábítás nélkül magyarok; mert azok akarnak és mások nem is tudnak lenni.¹⁵⁴

6.

A székely-román kérdés felvetése az első világháború után szoros összefüggésben volt a székelység földrajzi elhelyezkedésével az új román állam közepén. Az idegen székely elem tövis volt az állam testében; ezt sürgősen el akarták távolítani. A feladat nemcsak az állami intézkedések vonalán jelentkezett. A román társadalom is szükségesnek tartotta a kelet-erdélyi népiségi helyezeten javítani. Vidéken közvetlen megfigyeléseken alapuló tapasztalatok, némi egyházi hagyomány a székelyföldi románnak maradt románság közepette, végül Iorga kezdeményezései szolgáltak alapjául a meginduló történelmi, néprajzi, földrajzi, fajbiológiai stb. kutatásoknak. Mind többen és többen érezték szükségét, hogy a kérdéshez román részről hozzászóljanak. Iorga egyéni kérdéséből előbb a tudósok, azután az újságírók, tanárok, papok és más értelmiségi elemek kérdése lett, végül a folyamat beletorkollott az egyetemes román közvéleménybe, hogy a harmincas évek második felében kifejezetten államügyé fejlődjék. Ennek a folyamatnak részleteit más vonatkozásban vizsgálok meg. Most megelégedtem azzal, hogy beletekintetem a székely-román kérdés román történeti irodalmának kevésbé ismert bozótjába. A kérdések megoldására sem törekedtem, mert meggyőződésem szerint ezt nem cáfolattal, hanem az egyes kérdéscrészeket rendszeres feldolgozásával kell elvégezni. A román történetírás a maga célkitűzéseit előbb a nemzeti közvéleményben, azután — részben — a nemzetköziben is megpróbálta valóra váltani. Függetlenül a valóságtól, az állami és nemzeti érdekeknek állt feltétel nélküli szolgálatába. Tanításai röviden a következőkben foghatók össze:

1. A székely és a magyar két egymástól különböző nép.
2. A Székelyföld nem földrajzi egység és csak Romániával együtt logikus összefüggésű földdarab.
3. A Székelyföld népiségileg nem egységes; a székely keverék nép, benne a román elem a tulnyomó.
4. A székely föld és nép múltja nem a magyar, hanem a román nép történetének egyik fejezete.
5. A székely nép lelki és alkata, néprajza, művészete, létformája jórészt azonos a román népével.

A székelység idegen testét a román nép természetes asszimiláció útján nem volt képes eltüntetni. Ellenkezőleg, a Székelyföldön éppen a románság volt kitéve a beolvadás veszedelmének. Kapóra jött azonban az a tény, hogy a székelységbe évszázadok óta bizonyos mennyiségű román vér keveredett. A nagyjából megállapítható tényállást kellett csak módfelett felnagyítani és felhasználni a nemzeti közvélemény megnyerésére. Így lett nem várt nagy jövője Iorga régi gondolatának.

A román történettudomány fáradozásai a székely-román viszony kér-

¹⁵⁴ Hasonló megállapításra jut Szilágyi O.: i. m. 53.

désében a székely kérdésnek egy új, eddig kevésbé méltatott részletét hozták előtérbe: a népiségtörténetét. Foglalkoznunk kell — még pedig sürgősen — a Székelyföld népiségtörténetével is. Csak mostanság kezdünk belelátni a szenvedésnek, a mellőztetésnek, az elnyomatásnak abba a rettenetes zűrzavarába, amely a székely nép történelmi életét jelentette. Újabban sok jel mutat arra, hogy a magyar tudományosság felismerte nagy feladatait a székely múlt felkutatásában. Remélhető, hogy a történészek, régészek, jogászok, néprajzosok, nyelvészek, társadalomkutatók, közgazdászok és más szakemberek egybevetett munkája a székely valóság megismerésének hamarosan új és virágzó korszakát nyitja meg.

Tóth Zoltán

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adatok Kőrösi Csoma Sándor életéhez. Azok között, akik Kőrösi Csoma Sándort célkitűzéseiben támogatták, említésreméltó Gyarmathi Sámuel, az európai hírű nyelvtudós is.

A debreceni református kollégium nagykönyvtárában R. 1716. sz. alatt kézirati másolatban¹ olvasható Gyarmathinak Schedius Lajoshoz, a pesti egyetem tanárához intézett levele, melyben Kőrösi Csoma Sándorral foglalkozik és számára Schedius Lajos pártfogását és támogatását kéri. A levél Kolozsvárt, 1819. április 26-án kelt.

A levél szerint Kőrösi Csoma Sándor kész menni Ázsiába (Finniába is), bár ezzel kedvező állásokat utasít el magától. Hívták ugyanis Szigetre (valószínűleg Máramarosszigetre) professzornak és papnak is, de ezeket a felkínált állásokat nem fogadta el. Közli továbbá Gyarmathi, hogy Kőrösi Csoma Sándor a Szilágyságban is megfordult, negyven mérföldet tett meg itt gyalog. Kővárvidéken találkozott Pécsi (valószínűleg a ma is ott élő Péchy-család tagja) generálissal, aki azt tanácsolta neki, hogy ázsiai útja érdekében forduljon a Humboldt-társasághoz. Nem minden célzás nélkül közli Gyarmathi Schediusszal, hogy Kőrösi Csomát Kenderesi Mihály 100 frttal támogatta kitűzött terve végrehajtásában. Az egész levél láthatólag azért íródott, hogy Schedius is kedvet kapjon a nagy útra készülő Kőrösi Csoma támogatására. Sajnos, nem tudjuk, hogy volt-e valami eredménye Gyarmathi levelének.¹

Mindenesetre érdekes adata a levélnek a Kőrösi Csoma szilágysági útjának és szigeti pappá, illetőleg tanárrá való meghívásának ismertetése.

Gyarmathi Sámuel a nagy utazó tervei iránt állandóan érdeklődött és később, 1820-ban a Tudományos Gyűjteményben egy levélrészletet közöl Kőrösi Csoma ázsiai utazásáról. Gyarmathi életrajzírója (Both István) is megjegyzi, hogy Kőrösi Csoma Sándort ázsiai útjára készülöben érdeklődésével, jó tanácsokkal, levelező közbenjárással segítette. **M. Nagy Ottó**

Gönczi György halálának és Bánffihunyadi Benedek püspökké választásának időpontja. Gönczi Kovács (Fabricius) György tiszántúli ref. püspöknek, az olyan sok kiadást ért debreceni énekeskönyv szerkesztőjének halálaéve eleddig sem volt ismeretlen. Bármelyik kézikönyv megnevezi az 1595. évet.² Közelebbi időmegjelölésre azonban egyikben sem akadunk rája, jóllehet Szücs István³ szerint: Debreczen város közönségének..... Gönczi Györgynek 1595-dik évben történt halála feletti nagy szomorúsága meg van örökítve azon évekről vezetett városi jegyzőkönyvben. Ezért nem tartom feleslegesnek Szegedi Lőrincnek, a debreceni schola egykori diákjának a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában őrzött kéziratos feljegyzését idézni. Ez pedig az öröknaptár május 27. napján ilyenformán: *R(everen)du(s) et Claris(s)im(us) vir D(ominus) Georgius Gönci Sup(er)attendens Eccl(esi)arum cis, et ultra Tibiscum existentium, Debrecinensis vero Eccl(es)iae Pastor, morit(ur) anno D(omi)ni 1595. die Lunae hora octava vespertina.*⁴

Tehát 1595. május 27-én hétfőn este 8 órakor halt meg Gönczi György püspök. Utódjává pedig ugyanazon év július 6-án tartott nagykárolyi zsina-

¹ A másolat készítője nem jelezte, hogy a levél eredetije hol található.

² Pl. *Tóth Ferenc*: Túl a tiszai ref. püspökök élete. 74. — *Szinnyei J.*: Magyar írók III, 1356. — *Zoványi J.*: Theol. ism. tára. II, 34.

³ Szabad kir. Debreczen város történelme. II, 564—5.

⁴ *kittingeni Eber Pál*: Calendarium Historicum (Wittenberg, 1564) 204. lapjára feljegyezve.

ton Bánffihunyadi Mogyoró Benedek ugyancsak debreczeni lelkipásztort választották meg.¹ Vele kapcsolatosan hasonlóképpen Szegedi Lőrinc a következőket jegyezte be öröknaptárának július 6. napjához: *R(everen)dus ac Doctiss(imus) vir D(ominus) Benedictus Banfi Hunjadj communj suffragio electus Carolinj Superattendens surressit (sic!) R(everen)do et doctiss(imo) viro D(omino) Georgio Göncino 1595.*² **Herepei János**

Kaptál piros eszimat? címen az Erdélyi Múzeumban (1942:138-9) közzétett igen érdekes szólásmagyarázathoz, valamint Dömötör Sándor (i. h. 261) megjegyzéseire a következő élmény-adattal szolgálhatok:

Magam az elemi iskolát 1920–24 között végeztem Budapesten, még hozzá több magániskolában. A „Kaptál piros eszimat?” kifejezés körünkben általánosan ismert volt; ezt a tanítónők és mi gyerekek is igen gyakran használtuk az áruklódó megrovására. Harmadik elemiben pedig magunk írtunk egy kis színdarabot „A piros eszima” címen s egy idősebb tanítónő vezetésével előadtuk. A darab az áruklódó gyerek bűnhődéséről szólt. — Ezekben az iskolákban koedukáció divatozott, de a „piros eszima”-féle megszegyenyítésben csak a fiúk részesültek; az említett színdarabban is csak fiúk szerepeltek. A lányok részéről nem számított nagy bűnnek az áruklódás és a fiúkra is csak azért volt megszegyenyítő a piros eszimával való felruházás, mert lányos szokást, lányos tulajdonságot jelentett. — A szólás nagy elterjedtségére vonatkozólag érdemes még azt is felemlítenem, hogy a budapesti úri házaknál nevelősködő német kisasszonyoktól is hallottam: „Du wirst rote Stiefel bekommen!”

A szólás eredetét, szerény véleményem szerint, nem lehet egy város eszimaiparával kapcsolatba hozni. A piros eszimat mindig csak az ország egyes részein viselték, országosan elterjedt, általános nagy divat sohasem volt. Gyakori budapesti használata bizonyára onnan ered, hogy az egykor olyan kedvelt népszínművekben hordták a lányok piros eszimat és a színpadról terjedt el, mint olyan sok más szólás az utóbbi időben. — A „piros nadrág” kifejezést szintén ismertük, de csak sokkal ritkábban használtuk. Bizonyára az előbbiből keletkezett analógiás szólás volt, ami fiús ruhadarabot tett a nőies piros eszima helyére. **Kósa János**

Újabb adatok a Virg ó-kérdéshez. Az Erdélyből több helyről kimutatott *Virg* és az Erdélyen kívüli magyar nyelvterületről ismert *Villongó* helynévről tudjuk, hogy a *villong* ~ *villang* ~ *virong*, *virog* ~ *virrog* (~ *virg*) ige igenévi származéka (MNy. XXX, 168–9, 311, XXXV, 51). A *virrog* ige a régiségből mindeddig csak egyetlen adatot tudtunk idézni. Újabban azonban az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában ez igeinkre vonatkozólag több adatra akadtam, sőt helynévi szerepének földrajzi elterjedését újabb adatok révén is szélesebb területen követhetem.

Hogy a *virrog* ~ *virog* (~ *virg*) igeének a székelységben régen és hihetőleg ma is „veszekedik, pörlekedik” jelentése volt és van, az az eddigi egyetlen történeti és több népnyelvi adat alapján is nyilvánvaló. Idézhetek azonban néhány újabb adatot egy Taresafalván (Udvarhely m.) 1718-ban tartott vallatásból. „... Taresafalvi Sigmondné Sánta Kata Asszony életéig békeesen birta (t. i. a földet), holta után hallottam — vallja az egyik tanú — hogy *virgottak* felette, de nem láttam...” A vallatásból még ezeket a részeket jegyeztem ki: (A hivatalos kérdőpontok közül) „Mint hogy annuatim

¹ *Tóth*: i. m. 75. — *Kiss Áron*: A XVI. században tartott magy. ref. zsinatok végzései. 735.

² *Calend. Hist.* 246. lapja mellé kötött üres B. levelen.

ellenzette Tartsafalvi Pálffy Ferenc és Felesége Tartsafalvi Sigmondné holtá után az ellenzés után egyszeris másszor is, mind ez ideigis senki sem birta békességesen azon helyeket, egjebeketis ellenzés nélkül, Pálffy Ferenczel, Feleségével, és Tartsafalvi Ferenczel tett contractus ellen, vagj tsak *virgoban* volt.“ ....annuatim ellenezettek azon helyeket és hékességesen senki nem birta és tsak *virgoban* volt...“ — vallja alább az egyik tanú. „Az *Virgo* hellj-ből az Tartsafalvi Mihály ökreit hajtatta be Palfi Ferenc ur, és Tartsafalvi Mihály ki kerete Törvényre kezesre“ — vallja egy másik. A vallatásnak egy más részlete világosan megmutatja, hogy az ilyenféle *virrogás* nemcsak egyszerű pereskedés, veszekedés volt, hanem adandó alkalommal verekedéssé is fajulhatott. Az egyik tanú szerint „Azt monda Tartsafalvi Mihály, mikor Palfi uramék jönnek vala hadd jöjjenek es egy vas villat ki vévén az rend alol, mert evel bizony edgyet meg hőjkölök bennök közel sem eresstem...“ Mikor tehát Miklos András, Ugrom János jobbágya azt vallja, hogy „Tartsafalvi Mihály(na)k azon *virgo* közös helyly(en) kaszaloja volt“,¹ ezen a helyen nemcsak peres területet, hanem veszekedés, civakodás, sőt erőszakoskodás, verekedés helyét kell értenünk.

Ezeknek az adatoknak világánál még élesebb fény vetül az eddigi idézett (vö. MNy. i. h.) helynévi adatokra és az alábbiakra, amelyeket itten sorolok fel.

Újabbán *Pesty Frigyes* „Helységnevtár“-ából az adatoknak egész sorát írtam ki. Ime: A marosszéki *Atosfalván* 1864-ben a *Virgo* nagy erdő volt; ez — amint a helynévgyűjtemény írója megjegyzi — „azért nevezetik *virgonak*, mert tovább mint 90 évig *pereltek* felette községünk tagjai Makfalvával. Végre 1846-ban megnyerte Atosfalva a bérce... a követelésnek a törvény úgy vetett végét, hogy a *virgos* helyeket szinorral a mappán ketté osztotta s ma mindkét község a magáét békességesen bírja (Pesty XXVIII, 5a). — Az ugyancsak marosszéki *Magyaros* helyneveinek gyűjteményéből írtam ki a következő sorokat is: ....a határ szélet nevezik *Virgonak* ez onnan vette ezt a nevet, hogy itten van egy kis kaszáló rét azt *Magyaros* is, Selye is magának tartja egyik esztendőbe egyik másik esztendőbe a másik le kaszálta, barmokkal leetették de kiesiny lévén a hely még a mai napig törvényesen a hatara nincs megállítva egyik sem kíván érette köléséges pert indítani.“ — Marosszékről a *Pesty-gyűjtemény* még *Csejdről* idéz *virgo* nevű helyet (Pesty, i. h. 25b); ugyaninnen *Sóváradról* is idéz az említett forrás és egy későbbi is egy helyet ugyancsak *virgo*, illetőleg *Virgó* alakban (i. h. 231b és Nyr. XXIX, 480). Szentistvánon a *Virgóban* nevű helyről emlékezik meg a *Pesty-féle gyűjtemény*, megjegyezve azt, hogy „itt a régi időben titkos értz aknázások folytak a hagyomány szerént (Pesty, i. h. 250b). Marostordából *Szentgericéről* 1697 körülről ismerünk egy *Virgho* nevű szőlőhegyet; ez a mult század közepe táján *Virgó* alakban még szőlő volt (Nyr. II, 45, XXVIII, 383). Az ugyanabból a megyéből való *Kibéd Felső* határán is emlitenek minden közelebbi magyarázat nélkül egy *Virgó* nevű helyet (Nyr. XLI, 437).² — A szomszédos Udvarhely megye területén is követhető a *Virgó*-k nyoma. Az eddig innen idézett adatokat (MNy. XXXV, 50) a követ-

¹ Az itt előbb felsorolt idézetek mind az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának Pálffy-levéltárából valók.

² Nem kétséges, hogy mindezek úgy értelmezendők, mint peres helyek. Mikháza helyneveinek összeírója szerint „a Beketsből jövő *Peres* patakát — azért nevezik így, mivel Selye kösségével — darab helyt — hatáarul szolgál 's néha verekedés — a praedálás miatt — és per is következett miatta (Pesty XXVIII, 19/b). — A *Peres* nevű helyek azonban a székelységben nagyon ritkák, míg a *Virgó*-k a rendelkezésre álló nagyon hiányos adatok szerint is annál gyakoribbak.

kező azóta gyűjtöttékkel szerezhettem meg: Kissolymos: *Virgó* ez egykor közös erdő lévén hosszas pörlekedés után juthattak az illetők a szántók használatában megállapodásra (Nyr. XXVI, 432). — Homoródkarácsonyfalva: *Virgó* (Virrogó = peres). — Etéd: 1864: *Virgo* a szomszéd falvakkal sokáig osztály per alatt állott hely ((Pesty, LVII, 114a). — Ugyancsak a Pesty-gyűjteményből ismerünk a kisküküllői Kiskendrői egy *Virgo* nevű helyet; ez szintén határhely, a forrás megjegyzése szerint „az Egrestői és Nagykendi határ közt Sovány Legelo a hegytetőn melynek az also fele a Gyergyanosba üktelezik(!) (Pesty, XXVI, 227b). — A székelységen kívül csak a torda-aranyosmezei Egerbegyről ismerek *Virgo* nevű helyet (Pesty, XLIX, 67b); ez is tehát székely színeződésű területen, az aranyoszeiki székely települések tözsomszedságában fordul elő.¹

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a *Virgó* helynevet eddigi ismereteink szerint csupán a székelységben előforduló helynévnek kell tartanunk, amint hogy a *virrog* ~ *virrog* (~ *virg*-) ige is történeti adatokból eddig csak innen ismeretes. A MTsz. népnyelvi adatai is az egy vasmezei [*virrogat*] *vérrogat*, csúnyán, haragosan néz' adatot kivéve mind a Székelyföldről valók. Az ország más részéből csak a *villong* ~ *villang* ige- és ennek megfelelőleg csak a *Villongó* helynév-alak ismeretes.

Varázsjuk. A Kolozsvár melletti Apahida helynév-anyagából 1864-ből mutatható ki e helynév. *Pesty* Frigyesnek a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratrában lévő „Helységnévtár“ ában reá vonatkozólag a következőket olvassuk: „*Varázsjuk* — románul *voraszluk*, itten egy mély gödör létezik, melyről ezen határrész néveredetét vette“ (Pesty, i. h. XXII, 123a). A román helynévalak kétségtelenül valóban használt forma volt, a magyar alakot azonban csak a helynév-összeíró tudálékoskodó etimológizálásának tartom.

Nemrégiben ugyanis a szolnok-dobokai Kékesről ismert *Várázlik* helynévvel kapcsolatban kimutattam, hogy e helynév hangzócserevel alakult egy előbbi magyar *Ravaszlik* „Rokalyuk“ helynévből. Ennek a kékesi ruménség nyelvében kellett *Varázlik*-ká alakulnia és innen került vissza a kékesi magyarság nyelvébe is. Hogy ez így van, ezt kétségtelenül bizonyították az ugyanonnan 1742-től kezdve felsorolt *Ravaszdomb* és *Ravaszlyuk* adatok (vö. MNy. XXX. 260).

Ha már most figyelmen kívül hagyjuk az Apahidáról közölt magyar *Varázsjuk* adatot, és csak az ugyanonnan közölt román *voraszluk* adatra vetünk ügyet, nyilvánvalóan ezt is nyugodtan magyarázhatjuk egy előbbi magyar *Rovaszluk* ~ *Rovaszjuk*-ból. E származtatás még akkor is kétségtelen volna, ha nem lenne erre a helynévre éppen Apahida történeti helynevei között adatunk. A kolozsvári református kollégium levéltárának Sombori levelei között azonban egy 1775-ből valóban egy szántóföld-terület nevéként olvasható „A *Ravasz Jukba*“ helynévalak. Ebből az adatból kétségtelen, hogy a *Voraszluk*, a *Rovaszjuk* ~ *Rovaszluk*-ból¹ éppen úgy hangcserevel fejlődött a ruménség száján, mint ahogy a kékesi *Várázlik*-at is csak így lehetett megmagyarázni. A Pesty-féle gyűjtés leírója nem értve és nem tudva megmagyarázni a hallott *Voraszluk* (olv. *Voraszluk*) alakot, kétségtelen önkényes magyarázattal gyártotta az „értelmes“, de a magyar helynévképzésben teljesen szokatlan *Varázsjuk* helynévalakot. Szerencse, hogy mellé jegyezte a román alakot is, mert így értelmezni tudjuk a feltűnő magyar helynevet is.

Szta.

¹ Megjegyzendő, hogy az udvarhelymezei Zetelakáról 1864-ből ismert *irgo teteje* meg a szatmármegyei Csekéről ugyanez évből idézhető *irgóság* helynévben (Pesty XXXIX, 105a. LVII. 377b) is *Virgó*-származékot sejtek. Mindkettő vagy értelmetlenedett helynévalak, vagy a forrás leírójának ferdtítése révén keletkezett.

Adatok a marosvásárhelyi kórház történetéhez. A XIX. század első évtizedei Erdélyben nemcsak művelődésbeli fellendülést és politikai harcokat hoznak, hanem olyan fontos közjóléti intézményeket is teremtenek, amelyek hozzájárulnak a kor társadalmi képének átalakulásához. A francia forradalom után a társadalmi felelősség és a haladás eszméi észrevétlenül kezdenek behatolni a felsőbb társadalmi rétegekbe is; egyesületek és kórházak alakulnak a szegények, betegek és nyomorultak megsegítésére. Magyar városaink életében válik igazán komoly kérdéssé a társadalmi elesettség, a nyomor és az ezzel kapcsolatos betegségek. A nemesség és a főnemesség kötelességérzete megerősödik, különböző emberbaráti és kulturális mozgalmakat indít meg, adakozásával intézményeket teremt meg. Így a nemesség alakítja ki a városok új közszellemét és legtöbbszörre az viszi előbbre a polgári társadalom fejlődését is.

A kor társadalmi szellemének átalakulását mutatják többek között a XIX. század első felében megalakuló városi kórházak és a jótékony asszonyi egyesületek is. Az 1810—11-i országgyűlésen a rendek elhatározták ugyan a kórházak felállítását, de sok időbe telt, amíg a szép tervhez anyagi lehetőséget is teremtettek és megindult az első kórházak megszervezése. Így pl. Kolozsvárt hosszas előkészületek után csak 1820-ban nyílt meg a Karolina-Kórház. Úgy látszik valamivel előbb kezdette el munkáját a marosvásárhelyi kórház, amint az Zeyk Dánielnek kezünk között levő felhívásából láthatjuk. Zeyk Dániel felhívása 1818. január 1-ről van keltezve, és így ebben az időben már működött a kórház a gróf Teleki Józseftől megvett házban. A felhívás rámutat arra, hogy a rendek már 1811-ben elhatározták, hogy két kórház számára telket vásárolnak, ahová a szükséges épületeket fel lehessen építeni, de az erre szükséges összeg még nem gyűlt be. A gyűjtés azonban lassanként mégis folyt. Mint a felhívás írja: „Találkoztanak buzgó, ember szerető, jó Hazafiak, kik siettek ezen hasznos Intézet elő mozditását eszközölni; ezeknek önként ajánlott segedelmekből a' fájdalom már néhai igaz ember barát és buzgó Hazafi, Guberniális Consiliárus G. Teleki Jó'sef, ezen Királyi Városban egy házatskát vásárolt, és a' fundushoz képest kitsibe organizálta a' betegeket Házát. Az ólta a' Jól-tévők segedelméből folytában vagyon ezen Intézet, és abban a' mult 1817-dik Eszetendő utolsó napjáig 328. betegek gyógyítottak; kik közül 305-ön meg-gyogyulva mentenek ki az Ispotályból, 23-an holtanak meg, és ezek közül is tizenegyen olyanak voltak, kik úgy szolván fél holtan hozattak volt az Ispotályba. Voltak az irt betegek között R. Catholicusok 117, Reformátusok 128, Aevangelikusok 7, Unitáriusok 6. Görög Vallásu Unitusok 40, Disunitusok 41“.

A kórház e szerint már kezdettől fogva jelentős munkát végzett. Egyformán rendelkezésére állott a marosvásárhelyieknek és a vidékieknek. A szegények ingyen ellátást kaptak benne, a tehetősebbek pedig „igen mértékletes fizetés mellett“ kaptak helyet „személy, Nemzet és Vallásbéli különbség nélkül“.

A kórház felügyeletét egy, a rendektől kiküldött, hatos bizottság intézte. A bizottság elnöke Zeyk Dániel volt; a kórház költségvetése, a természetbeli adományok elkönyvelése egy gazdára volt bízva, egy „perceptor“ viszont a pénzbeli jövedelmekről vezetett számadást. A bizottság kötelessége volt a perceptor számadásait félévenként, a gazdát pedig minden hónap végén megvizsgálni.

Mindezekből látszik, hogy a marosvásárhelyi kórház országos kezdeményezésből jött létre és országos gondoskodás tette lehetővé későbbi működését is. A kórház fenntartásáért megindított mozgalom élén Zeyk Dánielt látjuk, mint ahogy azt az ív-alakban nyomtatásban megjelent felhíváson

kívül, hátrahagyott jegyzetei is bizonyítják. Zeyk Dániel egy hosszú élet munkájával mutatta meg nemzeti és emberbaráti eszméért lelkesedő, önzetlen, nemes egyéniségét. 1777-ben született és így ifjúkorát a teljes abszolútizmus idejében élte, mégis a nemzeti haladásnak lett egyik lelkes híve. Királyi táblai elnök, majd kormányiszéki főtanácsos lett, de hivataláról az 1835-i törvénytelenések idején leköszönt. 1837-ben Alsó-Fehér megye követe lett. Ebben az időben közelebbi kapcsolatba kerülhetett Wesselényivel s mint egyik leveléből látjuk,¹ az ő példáját akarta követni, és az alsófehérmegyei kórház megalapításán fáradozott. Öreg korában hírlapi cikkeket is írt, főleg gazdasági kérdésekről és úgy látszik, nagy tekintélyre tett szert. 1846-ban halt meg.

Zeyk Dánielt sokáig találjuk a kórházra felügyelő bizottság élén; hátramaradt jegyzetei bizonyítják, hogy a kórház anyagi ügyeivel sokat foglalkozott. De mellette meg kell említenünk Gece Dániel marosvásárhelyi főorvost és emberbarátot is, kinek áldásos tevékenysége éppen erre az időre esik. Valószínűnek látszik, hogy a vásárhelyi kórház az ő személyében találta meg azt a hivatott orvost, aki a kórház jó hírnevét biztosította. Az a keresztény emberszerető gondolkodás, amely Zeyk Dániel felhívásából kiárad, közel állhatott Gece Dániel egyéniségéhez is, s így feltehető, hogy együttesen dolgoztak a szép célért.

A kórház szerény körülmények között kezdette el munkáját; ez tűnik ki az adakozásra való felhívásból. A pénzádományokon kívül ugyanis téglá, mész, épületfa, vas, gabona, tűzifa és „minden némű eleség“ adományokat szívesen vettek. Az építkezést, úgy látszik, tovább akarták folytatni és hogy a kórház valóban megnagyobbodott, arra a betegek számának növekedéséből következtethetünk. A Zeyk Dániel kézíratos feljegyzése szerint: „Az 1818-ik Esztendő 1-ő Nappjától annak utolsó napjáig ezen Betegek házába 86 Betegek vétettnek fel, kik közül 75-ön meggyógyulva mentenek ki 6-on az Esztendő végivel az Ispotályba maradtanak, és ötön megholtanak“. Egy 1827-ről szóló feljegyzés a kórház jelentős fejlődését bizonyítja. 1827-ben „a M. Vásárhelyi Országos Polgári Ispotályban vétettnek fel 182 betegek. Ezek közül megholtanak négyen, gyógyulófélben maradtanak tizenötön, meggyógyulva kibotsáttattak százhatvanhármán. Voltanak Vallásaikra nézve: Rom. Catholicusok 59-en, Reformátusok 96-ton, Evangelicusok 2-ten, Unitusok 19-en, Disunitusok 6ton. Sorsokra nézve: Fizetők 42-ten; ingyen gyógyítottak 140-en“. Tíz év alatt tehát több, mint kétszeresére emelkedett a kórházban kezelt betegek száma.

A kórház további fejlődéséről ezúttal nem írhatunk, de a Zeyk Dániel hátrahagyott írása között még két feljegyzésben található a közadakozásra vonatkozó adatokat. Az egyik egy ívlapra írt kimutatás arról, hogy kik ajánlottak meg adományokat a kórháznak és mennyivel tartoznak. A névsort valószínűleg Zeyk Dániel állította össze és átadta Szász Péternek, ki azt 1817. január 19-én aláírásával elismerte. A kimutatásból kiténik, hogy egyes urak kötelezettséget vállaltak egy néhány betegnek bizonyos számú napra való eltartására. Így pl. Berzentzei János Kinda Juonért 14 frt. 20 kr., Gróf Toldalagi József Albert Andrásért 4 frt. 20 kr., a sáromberki udvar öt betegéért 122 napra 40 frt. 40 kr., báró Kemény Simon Bőjthe Ferencért 3 frt., gróf Lázár László Székely Dávidért 54 napra 38 frt. fizetését vállalta. Másoknak neve mellett nem találunk semmi közelebbi megjegyzést, ezek valószínűleg nem csupán saját jobbágyaikat akarták gyógyíttatni, hanem magát a kórház ügyét nézték. Így pl. „ítélő mester Cserei Farkas úr 5 frt. 40 kr., gróf

¹ Kardos Samu: Br. Wesselényi Miklós. II, 442.

Teleki Mihály ő Exja 65 frt. 20, gróf Kemény Sámuel úr ő Exja 5 frt. 20 kr, I. M. M. Székely Mihály 8 frt. 20 kr, M. Berzentzei Mihály úr 12 frt, M. Béli László úr 3 frt. 20 kr. és gróf Teleki Domokos 30 frt." ajánlott meg.

Az adatok nagyobb része a vidéki főnemességből került ki; ezek úgy lászik elsősorban a saját beteg jobbágyaikat akarták a kórházban gyógyíttatni. A névre szóló megajánlások legalább is arra mutatnak, hogy itt a marosvásárhelyi szegény nép érdekei csak másodsorban jöhettek szóba. De a főnemesség mellett a marosvásárhelyi értelmiség is kivette részét az adakozásból. Ez tehette lehetővé később a kórház kibővítését.

A városi társadalom érdeklődését mutatja egy nyugta. Ez Zeyk Dániel írásai között a kórházra vonatkozó utolsó irat. A kissé eltépett nyugta a következőképpen szól:

„Quitantia. Hogy a mai napon tartott a Szegények és Ispotály részére való Ball jövedelmit in Summa Egy Száz és Huszon Kilentz Rforintokat és 52 xrokat Valto... kezemhez vettem, aztatt ezennel meg esmérem. Ma... Vásárhelyt: 31. Ianuar 1827. Braudeker Simon. Polit: Alomir. (?)“

A marosvásárhelyi kórházat tehát nem csupán megajánlásokból tartották fenn, hanem bálók jövedelméből is, mint ahogy az ebben az időben általánosan szokásban volt. Az 1820-as, 30-as években gyakran olvashatunk jótékony célú bálokról; vagy iskolák, kiseddóvók, vagy pedig kórházak felállítására rendezik őket. Ilyen természetű megmozdulás lehetett a marosvásárhelyi bál is, amely a polgárok filléreit is összegyűjtötte a főurak forintjai mellett.

A marosvásárhelyi kórház régi hagyományok folytatója volt. Maga az ispotály- és szegényház-név már a XVII. században fölmerül; Orbán Balázs közli is egy későbbi szabályzatát. A XIX század elején a református egyháznak van egy ispotálya. Ezek az intézmények azonban inkább szegényház, vagy aggmenház jellegűek volak, mégis előkészületet jelenthettek egy igazi kórház megalkotásához. A gondolat ébrentartásáért és a példa mutatásáért Marosvásárhely városát illeti meg a dícséret, mert egy kórház megszervezésével megelőzte Kolozsvárt is.

Vita Zsigmond

NYELVMŰVELÉS

Egy újabb erdélyi nyelvvédő könyv. A napjainkban végbemenő hatalmas politikai és társadalmi újjáalakulás Európa-szerte különös mértékben előtérbe állította, mindazt, ami ősi, faji érték. A nemzetek legnagyobb kincsének: nyelvének megvédésére indult mozgalmak ma már egyre több és több államban nemcsak a legszélesebb közvéleményt foglalkoztatják, hanem itt-ott már hivatalos gondoskodás tárgyai is. Nálunk minden jószándék ellenére kevés történt ezen a téren. Biztató jelenséggé vált könyvelhetjük el azonban, hogy az új nemzedék lelkét kialakító iskoláinkban őszinte buzgalommal és felelősségérzettel megkezdődött már a nyelvvédő tevékenység. Hasznos segítséget jelent e munkában *Nagy József*nek, a kolozsvári gyakorló-gimnázium tanárának, középiskoláink nyelvvédelmi szolgálatának teendőit ismertető kis könyve.¹

Régen megállapított, de állandóan szem előtt tartandó tény, hogy a nyelvromlás végső oka a nemzeti öntudat és a vele járó felelősségérzet fogyatékosságában rejlik. E tételtől kiindulva helyesen állapítja meg Nagy József is: mindaddig eredménytelen lesz minden nyelvtisztító buzgalomunk, amíg megerősödött nemzeti öntudatunk nem érzi szükségét annak, hogy közéletünk és nyelvünk minden zúgából eltüntesse az összes felesleges idegen hatásokat és betegségeket. Olyan gyökeres változásnak kell bekövetkeznie nemzeti társadalmunk világszemléletében, amely majd a legtermészetesebb életstíluson erejével követeli e férdés megoldását. Ez új életszemlélet diadalra juttatása csak a következő nemzedék erőgyűjtésétől remélhető, kialakítása pedig elsősorban az iskolától várható. Az új nemzedék legfogékonyabb korszakában az iskolai nevelés befolyása alatt áll; ez kitörölhetetlen világnézeti alapokat rak le a gyermeki lélekben. Ha a hatékonyabb nemzeti öntudatra nevelt jövő nemzedék felelősségérzettel és kiművelt, edzett nyelvérzékkel beszéli majd a magyar nyelvet, nyelvvédelmi fogékonyága nemcsak lehetlenné teszi nyelvünk további romlását, hanem el is pusztítja a nyelvünket most még csúfító betegségeket.

A középiskola nyelvvédő szolgálatát vizsgálva, a szerző első követelményként a tanártestület közös munkájának szükségességét hangsúlyozza. A nyelvédelemben ugyan a magyarszakos tanárra hárul a legtöbb teendő, a tulajdonképpeni irányítás, de munkája csak összes kartársai segítségével lehet eredményes. A benyomásokra legfogékonyabb serdülő korban a példaadásnak van a legnagyobb hatása az ifjúságra. A nyelvtani szabályok és a remekírók könyveinek nevelő erejénél sokkal hatékonyabb a beszélt nyelv hatása. A tanárok tehát mindenekelőtt példaadó gondossággal ügyeljenek beszédük tisztaságára és helyességére. A tanári továbbképzés fogalmát elsősorban sajátmaguk anyanyelvi tudásának folytonos tökéletesítésére terjeszték ki, hogy egyre nagyobb biztonsággal mutathassanak reá diákjaik hibáira is. A közös tanári álláspont kialakítása a félvélenként tartandó tanártestületi tanácskozáson történik. Ezekben a nyelvvédelmi megbeszéléseken a tapasztalatok összefoglalása meg az elvi és gyakorlati kérdések tisztázása során tudatosul a nem magyarszakos tanárok teendője is.

Iskoláink nyelvvédelmi szerepe lényegében azért mégis csak a magyar órákra hárul. Középiskoláink ezer egynehány száz magyar szaktanárára vár az a másra át nem hárítható feladat, hogy a tökéletes magyar beszéd és írás eszményét állítsa a középiskolai diákélet előterébe. A magyar nyelv-

¹ *Középiskoláink a magyar nyelvédelem szolgálatában.* Kolozsvár, 1941. 68 1.

védelem ügye tehát a nemzeti nyelvünket oktató tanároktól alapos lélektani tájékozottságot, a gyermeki lélekkel való lebilincselő bannitudást, edzett nyelvérzéket, kitűnő nyelvtudományi képzettséget igényel.

A szerző részletesen foglalkozik a magyarszakos tanár nyelvművelő és nyelvvédő szerepével. A középiskolai magyar nyelv munka döntő elemének a magyar észjárás beidegződését célzó rendszeres *hibamegelőző* tevékenységet tartja, s e felismerés alapján részletesen rámutat a magyar-óra legfontosabb szerepére, így többek között: a remekmű-olvasás nyelvi hatására épített magyarságnevelésre, a népnyelvi hatásokra támaszkodó hamisítatlan népi irodalom megszerettetésére, az otthoni olvasásnak a megkedveltetésére és a diák olvasásvágyának tárgyi befolyásolására, nyelvszépségekkel foglalkoztató dolgozattételek kitérésére, kiváló magyar íróművészek nyelvsajátságainak tárgyalására, a helyes és szép magyar kiejtés gyakorlására, az önképzőkörök nyelvművelő feladataira, a szülői házzal létesített kapcsolatoktól várható nyelvművelő-segítségre, s több más gyümölcsöző munkaterületre. A hibamegelőző nyelvművelés szerves kiegészítője a *hibajavító* nyelvvédelem. E nyelvorvosló munkának két részlete van: a hibaészlelés és a hibajavítás, s e két tevékenység alkalmilag adódó és tervszerűen előkészített mozzanatai állandó figyelmet és megfeszített munkát követelnek a tanártól.

A magyar szaktanár nyelvjavító szerepkörének tárgyalása után a szerző részletesen szól a nyelvtisztító munka anyagáról, majd azt vázolja, hogy milyen kérdések tisztázása kívánatos a nyelvjavító munka keretében. Leszögezi, hogy a nyelvi hibákat javító sajátos módok mellett elsősorban a nyelvromlás okai és előzményei tárandók fel a tanulóifjúság előtt, rámutatva arra, hogy a nyelvérzék tompulása mennyire szoros kapcsolatban áll a nemzeti értékeink iránt mutatkozó közömbösséggel.

Az általános nyelvjavító törekvések ismertetése után a könyv zárófejezete néhány olyan gyakorlati fogásra és műhelytitkokra világít rá, amelyek a szaktanári tapasztalat révén reményt és biztosítékot ígérnek iskoláink nyelvvédelmi szolgálatának minél eredményesebbé tételére.

Nagy József könyve elméleti fejtegetéseivel és gyakorlati útmutatásával középiskoláink tanárainak nagyon hasznos segítségére lehet a magyar nyelvvédelem ügyében végzendő munkájukban.

Arvay József

Virágkő. Nyelvtisztogatásunk közben a mesterségek szakkifejezéseire is komoly gondot kellene fordítanunk. Hiszen nem is olyan régen, sőt — bizony — még ma is nagyon sok mesterségünk anyagát, szerszámát és azok használati módját idegen szóval jelöltük meg. Ez pedig azért csudálatos, mert mindezeknek egyszer csak megvolt a maguk jó magyar elnevezésük, csak hogy a XVII. század végétől a XIX. első feléig, az iparosság elnémetesedése következtében, a régi szakkifejezések elfelejtődtek s legtöbbször teljesen nyomtalanul el is tűntek. Helyettük azután a legegyszerűbbtől a legritkábban használtakig vagy egyenesen idegen, vagy pedig — az újabb kor vívmányaképpen — magyarra fordított idegen elnevezés vált közhasználatúvá.

Minden ép nyelvérzékű embernek el kell szörnyülködnie, amikor a csúsz-íves ízlésben épített templomok ablakainak remek kőcifrázatait nézegetve, a szakember ajkáról e fogalom megnevezéséül a német *Masswerk*-et, vagy pedig az erőltetve lefordított s amellett számunkra semmiféle képet életre nem keltő *mérmű* szót halljuk.¹ Mégis ma ki tudja azt, hogy elődeinknek erre a fogalomra mennyivel szebb, sőt — legfelsőbb fokban mondva — milyen gyönyörű elnevezésük volt!

A kolozsvár-városi (unitárius) egyháziak 1621. évi számadáskönyvében

¹ A Pallas Nagy Lexikona XII, 540.

olvastam a főtéri templommal kapcsolatosan: *Az nagy templom aytaja felet, az kvs templom feleol az ablakot megh akaruan czinaltatni, az viragh keoueknek eggike le eset uala...*²

Vajjon nem nevezhetnék-e ezt a fogalmat ma is ezzel az azonnal meg-elevenítő *virágkő* szóval!

Herepei János

A cím. Nemrégiben olvastam a *Magyar Szemlében Lőkös Istvánnak* „A magyar paraszttársadalom” című tanulmányát s benne ezt az észrevételt: „A magyar parasztsággal foglalkozó különböző értékű munkák (Viharsarok, Puszták népe, Lélek és kenyér, Cifra nyomorúság, Szegény ember élete, Mit ér az ember, ha magyar?, Néma forradalom, Székely bánja) szimbolikus címei lenyűgözik az olvasót. Nem csoda, hogy az, aki még nem tapasztalta, milyen hamar nyüggé válnak a legszebb szavak, nehezen nyúl olyan könyv után, mely címével nem akar hatni” (Magyar Szemle XLII, 147). És valóban többször, sőt sokszor tapasztalható, mennyire fontos valamely regénynek, drámának és különösen filmnek a címe, mekkora csalogató-esábító ereje van. Tudományos munkák ellehetnek és elkelhetnek cégér nélkül is, a népszerűsítők már kevésbé, hova-tovább ők is mind gyakrabban élnek a talpraesett cím hírverő eszközével.

Hányszor megtörtént már, hogy egy-egy színház, amikor nyár utóján a színi évad megkezdése előtt a napilapokban tájékoztatta a közönséget terveiről, egy-egy bemutatandó darabról mindent el tudott mondani, szerzőjét, tárgyát, műfaját, még azt is, hogy kik játsszák benne a főszerepeket, csak éppen a címet nem volt módjában bejelenteni, mert még nem volt, vagy talán igen sok volt neki. És itt nem lehet úgy megoldani a kérdést, mint az újszülött gyermeknél, hogy t. i. több nevet adnak neki, hogy az egész atyafiság megtalálja közte a neki tetszőt. Ámbátor száz évvel ezelőtt, ha nem is többet, de kettőt igenis szokás volt adni.

Egyszóval nem kicsinylendő dolog a jó cím. Eszembe is jut, hogy még az első világháború előtt olvastam volt valamelyik napilapban egy elme-futtatást. Főirata csak ez volt: *Címmankó*. Hirtelen meg sem értettem, a *zimankó*-t juttatta eszembe. Nem ismertem föl azonnal, csak az első sorok, mondatok elolvasása után jöttem rá, hogy voltaképpen összetett szó és *Címmankó*-nak kell elemezni. Arról szólt, mennyi gondot, fejtörést okoz leg-több írónak, hogy munkájának találó címet adjon. Szerkeszténi kellene — mondja a szerző — olyan szótárt, amely csupa jó címmel volna tele és segítené az írónak ebben a nagy bajában. Igazán nem rossz ötlet, talán még üzleti vállalkozásnak sem; ma is időszerű, a jó cím ma is pénzt ér, és tudtommal még senki sem aknázza ki. Ez volna az igazi „Cím”-szótár.

Máskülönben a könyvjegyzékekben már benne is van egy ilyen szótárnak majdnem egész nyers anyaga, csak egy kevéssel mégis ki kellene egészíteni és betűrendbe szerkeszténi. A kiegészítés sem volna túlságosan nehéz. Először is a régi könyvjegyzékeket kellene előkeresni, azokban sok használható anyag van, mert a címek is alá vannak vetve a divatnak, az ízlés-változásnak. Csak meg kell nézni egy könyvjegyzéket, végigolvasni egyik-másik lapját, azonnal föltűnik, mennyi rokon cím van együtt. Igen, mert egy-egy új és ötletes címre rögtön rávetik magukat az emberek és hamar lejáratiák; egy idő múlva azonban újra életre kelhet, ismét használhatóvá válhatik.

Nézzünk csak körül egy kicsit, milyen könyvcímek vannak ma divatban (Kár, hogy nincsen terjedelmesebb jegyzék kezem ügyében, csak az

² Egyháziak számadáskönyve. 13. (A kolozsvári volt — román állami levéltárban használtam).

1942-es őszi). A mai dinamikus korszakban természetes, hogy vége-hossza nincs az egész mondatból álló, cselekvést, mozgást kifejező címeknek. Márai Sándor: A gyertyák csonkig égnek, Ormos Gerő: Az alma messze hullt, Somogyváry Gyula: A hadtest hú marad, Szabó Mária: Érik a vetés, Wass Albert: Mire a fák megnőnek. Különösen Somogyváry Gyula szereti ezt a címfajtát, régebbi regényei is csaknem mind ilyenek, de gyakran használták és használják mások is. Úgy látszik, nagy életakarát van benne, valószínűleg azért, hogy megjelenésében igen változatos. Még egynéhány példa mutatóba. Csathó Kálmán. Az órák ütni kezdtek, Eszterhás István: Háborúban nőttünk fel, Móricz Zsigmond: Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Vaszary Gábor: Az ördög nem alszik, Zilahy Lajos: Valamit visz a víz. Ez a címtípus nem új (Jókai munkái között sokat találhatunk ilyet), nem is csak minálunk divatos, hanem tőlünk nyugatra és bizonyára keletre is. Idegent azonban nem soroltam föl, mert nem mindig lehet eldönteni, hogy a cím a szerzőtől vagy a fordítótól származik-e. Ez ugyan a lényegét illetőleg voltaképpen mindegy is.

Gyakran találkozunk mostanában a könyvek címlapján poláris kifejezésekkel; ezek már címükben is bizonyos távlatokat, nagy méreteket, bámulatos eredményeket akarnak éreztetni. Az ilyeneknek útleírások, kutatóutak beszámolóit, utazási és kalandregények adtak mintát. Pl. Ádám Jenő: Skálától-szimfóniáig, Darvas József: Vízkeresztől szilveszterig, Kosztolányi Dezső: Bölcsőtől a koporsóig, Pongrácz Sándor: Az ősködtől az emberig; ilyen még (hogy idegent is említsek) Colerus: Az egyszeregytől az integrálig, Maraldi: Az ágyútól a halálsugárig. Sőt Kunszery Gyula egyik újságcikkének is hasonló módon szerkesztett címet: A visszhangtól a struccmadárig (Magyar Nemzet 1942. nov. 29.). Hasonlít ezekhez Veres Péter két munkájának is a címe: Parasztsors — magyar sors, Népí irodalom — közönségi irodalom.

Divatossá kezd válni a *nyomában* szóval szerkesztett cím is: Amerikai magyarok nyomában, Moldvai magyarok nyomában, A Bánk bán nyomában. A magyar népzene nyomában stb., pedig nem valami szerencsés találat. Úgy látszik, vannak olyan szerkesztetek, amelyeket nem tanácsos utánozni, mert hamar klisészerűvé válnak. Ebben az esetben nyilván az elkerülhetetlenül ismétlődő *nyomában* szó miatt válik azzá.

Móra Ferencnek igen sikerült regénye, a *Négy apának egy leánya*, is azok közé tartozik, amelyek nem másolhatók, mégis akadt egy elég jó követője, még pedig Szétseni-Szántó Erzsébet személyében, regényének címe pedig: *Egy kutyának két gazdája*. — Jó címet talált Asztalos István egyik regényének, az *Elmondja János-nak*. Csodálom, hogy még nem támadt utánczója (vagy csak nem tudok róla). Az is meglehet, hogy olyan egyéni, hogy csak egyszeri lehet. Ámbár a Móra esete azt mutatja, hogy a legegynibb cím is támaszthat hasonló és mégis újszerű fordulatot, hogy ami nehéz, még nem lehetetlen is egyúttal.

Érdekes ez a kérdés, a címek megválogatásának, divatjának, hatásának és hanyatlásának irodalmi és lélektani kérdése. Egy esztétikus-pszichológusnak érdemes volna bővebben is, más szempontból is foglalkoznia vele.

Összetétel és összeírás. A *Magyarosan* című nyelvművelő folyóiratban ismételten szóvátették a szavak egybeírásának és különírásának kérdését. Legutóbb *Winter* István írt róla (Msn XI. 1942: 108–110) és cikkében igen helyesen mérsékelni igyekezett *Biró* Izabellának az összeírások mértéktelen és szabályellenes elszaporodása miatti indulatos kifakadását (I. Összetett szavak. Msn IX. 1940: 97–105 és Még egy szó a szóösszetevő járványról. Msn

X. 1941: 10—12, továbbá *Horányi Károly*: A szóösszetevő járvány okairól. Msn IX. 1940: 147—148). *Winter* Istvánnak tökéletesen igaza van, amikor megállapítja, hogy a magyar írás (valószínűleg más nyelvek írása is) állandóan az egybeírás felé halad. Ezt leginkább akkor vesszük észre, ha régebbi írásokat olvasunk. Azon lepődünk meg, mi mindent írtak egykor két szóba. De ők ép úgy csodálkoznának, sőt meg is botránkoznának, ha a mi *egyszóbaírásainkat* (szándékosan írtam össze) látnák. Csak példának említem meg, hogy a Magyar Nyelvőr 1874-es évfolyamában külön szóba vannak írva: helyes írás, tulajdon név, szembe tűnő, mind a mellett.

Pedig az egész kérdés csak szokás, illetőleg megszokás vagy megállapodás dolga. Az aztán meglehet, hogy más nyelvek írásszokása is serkentő hatással volt és van a miénkre, elsősorban a németnek, mint amelyet nálunk legtöbbször ismernek, de nélküle is minden bizonytalannal ugyanide jutottunk volna. Nem érdemli meg, hogy sok puskaport vesszünk rá, hajbakopni érte pedig igazán nem okos dolog. Hogy mind többen és többen írnak egybe — legtöbbször valószínűleg félig akaratlanul is — olyan szavakat, amelyeket eddig kettőbe-háromba írtunk, azt a nyelvőrségnek megállapítania szabad és kell, még azt is megteheti, hogy mérséklőleg-fékezőleg lépjen föl ott, ahol túlzást vesz észre, de azt mondania, hogy eddig és ne tovább, nem tanácsos, mert ez ellenkeznek a nyelv és a helyesírás fejlődésével, de meg azért sem, mert senki sem fogadná meg, legkevésbé a szépírók, akik minden időben a legrakoncátlanabb szabálysértők szoktak lenni; a nyelvi (és helyesírási) újításoknak, változásoknak is ők az úttörői.

Babits Mihályra ugyancsak nem lehet ráfogni, hogy ne ismerte volna a helyesírási szabályokat, mégis talán leggyakrabban és tudatosan szállt velük szembe, vagyis inkább nem törődött velük (nem vitázott miattuk), csak írt a maga eszejárása és érzése szerint.

Egyetlen könyvből, az *Irók két háború közt* címűből, írtam ki nem nagyon megfontolt tervszerűséggel egynéhány összetételt, vagy ha úgy tetszik, egybeírást.

Legkevésbé föltűnők azok, amelyeknek második tagja az *is* kötőszó: *Előszöris* világos, hogy... (164), *Nagyonis* új és forradalmi (167), *Azóta aligis* találkoztunk (106). Mintái a *mégis*, *máris* voltak. — Gyakoriak a *sem* utótagú névmások is: érvényesülésüknek *semmisem* állt az útjában (169), *Senkitsem* lehet megölni, amíg igazán él (168), az idősebbek közül *senkisé* becüli ezt a generációt általában többre, mint én (181). Mintái: *sohasem*, *sohase*, *sohanapján*. Egy szóba írja *Babits* a *méginkább*, *mégiscsak*, *mindakeltő*, *egykis*, *egykicsit* szavakat is, nem egyszer, sem kétszer, hanem valahányszor előfordulnak.

Sok a határozóval összetett ige és az ilyenből képzett főnév is, amire számos példát találunk az Akadémia helyesírási szabályaiban is, minthogy a mondatban gyakran egymás mellett álló részek egybekíváncoznak, különösen akkor, ha a szó szerinti jelentésétől már megtették az első lépést az átvitt értelművé válás felé. Példák: Az ötletek néha túlkönnyen *célhozjutnak* (131), S én nem egy költőjét ennek a nemzedéknek *szeretem!* És *sokratartom* (171), tökéletesen hivatott... *jövendő* koroknak átszolgáltatni mindazt, amit mi *továbbadtunk* neki (174), megvolt benne a *háttérbevonulás* büszkesége és nemessége (31), mindig *szeretettel* támogattuk *előrejutásukat* (169), Milyen csodálatos a költészetnek ez a *mindenüttotthonvalósága* (129). Néha még ott találjuk két szó között az átmenetet jelző kötőjelet is: úgy avatják ezek irodalmi ranggá és értékmérővé... magát a generációt — a *generációhoz-tartozást* (169). Egészen közönségesek az ilyenek: tudós-voltát-tudós-becsét, minden-lelkek, lelke-mélyén, megnem-értés és hasonlók.

Mégis leggyakoribbak az egybeírt melléknevek. Ez természetes is, mert a több szóból szerkesztett jelző egységként áll a jelzett szó előtt. Ezekből is bemutatnánk néhányat, de szintén mondatba (vagy legalább egy részébe) foglalva, mert a szó csak a mondatban, társaságban él igazán: idő folytán *magátólértetődő* és keveset jelentő frázissá válhatik (29.). Egymás mellett látható az egybeírt és a különtartott jelző, pedig ugyanakkora joggal a másodikat is összeforraszthatna volna. — Noha ezek eléggé *zavarbaejtő* kérdések lehetnek (178.), S még az őszinteségekben is elveti a szemérmetlen és *magát-áruló* exhibicionizmust (136.), A harc, melyet az *utánunkjövő* generáció folytat (168.), Mi nem gáncsoltuk el őket..., mint minket az *előttünkvoltak* (169.), saját ősz és *magávalhozott* hajlamai folytán csatlakozott mestereihez (29.), az az új Mohács — háború és gyermekei: a forradalmak — nem *kívülről-jött*, többé-kevésbé véletlen katasztrófa, hanem mibőlölünk, *magunkból-fakadt* tragikum (25.).

Babits Mihály nem áll egyedül ebben az eljárásban, ha igaz is, hogy az egybeírások, alkalmi összetételek ilyen seregével egyetlen más írónál sem találkozunk. Csak egy-két példáját szeretném még más íróktól is bemutatni: az ő házukhoz mindig sokan járnak, suttogó-kuttogó emberek, asszonyok, akik *végehosszanincs* mesét szoktak mondani (Móricz Zsigmond, Rózsa Sándor a lovát ugratja, 167). A másik kétharmad pedig a megcsönkulás *földhöz-lapító* érzésén nevelve, a kis népek *önmagárautaltságára* eszmélt rá (Nagy István, Vallat az ifjúság. Magyar Csillag II. 1942. II. 143). Több ez már szigorú vallatásnál, ez már szinte *vádalahelyezés* (Uo. 142). A francia lélek, amelyből a modern francia entellektüell is megőrizte a *sokatemlegetett* ősi gall jókedvet és a valóságérzékét (Szabó Lőrinc, Búcsú Móricz Zsigmondtól. Magyar Csillag II. 1942. II. 193). Ilyen bőkezűen, ennyire válogatás nélkül ontotta ez az *emberteremtette, istenek-kedvelte* föld a nagy lelkeket (Illyés Gyula, A tolnai kék szőlőhegyek alján. Magyar Csillag II. 1942. II. 176). Nekem *ember-csinálta-táj* kell. Szelidnek, kezesnek, megidomítottnak, szinte *háziállatszerűnek* szeretem a vidéket (Uo. 173).

Befejezésül hadd soroljak föl napilapokból egy-két szokatlanabb, különösebb és hosszabb, de kötőjeles összeírást: A *ferde-eszménykép-teremtés*, a *hőstelen-hős-kultusz* vádját sűtötték rá (Jékely Zoltán, Móricz Zsigmond behunyta a szemét. Ellenzék 1942. szept. 9.). Végre is rászántam magam és egy igen olcsó, négypengős jeggyel megváltottam magamnak e *soha-többé-elő-nem-forduló* élvezetre való jogosultságomat (Képes Géza, Különvélemény a Serrano-láziáról. Magyar Nemzet 1942. szept. 17.). S örök életemben hálás leszek Mr. Woollett iránt, amiért fél emberöltővel ezelőtt szinte rámförmedt a „bocsánatot-kérek-hogy-élek-szerénységemért“ (Magyar Nemzet 1942. okt. 2.).

Talán fölösleges is volt ennyit idézni olyasminek igazolására, amit amúgy is tudtunk mindannyian, hogy tudniillik valóban az összetételek, illetőleg egybeírások gyarapodása irányában haladunk. Ha két-három szót alkalomadtán összeírunk, ezáltal természetesen még nem válik összetett szóvá; aminthogy két szónak különírása sem jelent mindig két külön szót, attól még bizvást lehet valódi összetett szó. Az ilyen alkalmi összetételek, amelyeket pillanatnyi szükség vagy írói szeszély teremt, jórészt meg is szűnnek, egy kisebb részük azonban könnyen követésre talál, állandósul és aztán mintául szolgál újabbak keletkezésére, különösen akkor, ha olyan nagytekintélyű író-költő-tudós jár elől jó példával, mint Babits Mihály.

Ha így haladunk, igen valószínű, hogy az Akadémia a helyesírási szabályoknak legközelebbi átvizsgálása alkalmával az egybeírás terén még-

nagyobb szabadságot fog megengedni, pedig eddig sem állított föl — egy-két esetet nem számítva — áthághatatlan korlátokat.

Kis hibák — gyakori vétségek IX.* 54. Pálcát tör valaki felett. Mikó Imrének Huszonkét év című könyvében fordul elő a fenti szólás egy kissé megváltoztatott, és a szólás keletkezését, eredeti jelentését tekintve, hibás értelmezéssel. Azt mondja egy helyütt: „Krennert később *Húsvéti harangszó* című cikkéért, amikor *Erdély autonómiája mellett tört pálcát*, súlyosan elítélték“ (143. l.); másutt ezt olvassuk: „Micescu a numerus nullus mellett *tört pálcát* és tiszta román kamarákat kért“ (177. l.). *Kertész* Manó Szokásmondások című munkájában azonban azt olvassuk, hogy *pálcát valaki felett törték*, nem pedig mellette. Ez a szólás ugyanis „a régi német jognak egy formaságában, a halálos ítélet kihirdetésének egy kísérő mozzanatában gyökeredzik... a bíró, mikor felolvassa a halálos ítéletet, egy pálcát kér s azt ketté töri s a bűnös lába elé veti e szavakkal: „Segítsen Isten, én nem segíthetek rajtad!“... átadja a vétkest a hóhérnak, hogy úgy bánjon vele, mint ő a pálcával (i. m. 239. l.).

Ennek a szólásnak mai jelentése: „kedvezőtlen, lesújtó ítéletet mond valakiről“. Van azonban egy másik szólásunk, amely szerkezetét tekintve ezzel rokon, jelentése azonban csaknem az ellenkezője. Ez a szólás: *Lándzsát tör valaki mellett*, síkra száll valakiért, védelmére kel valakinek; és „emléke a régi lovagi játékoknak, amelyeken a vitézek választott hölgyükért bajt vívtak, mint Toldi Miklós Tar Lőrinc fegyverzetében Rozgonyi Piroskáért“ (i. m. 130. l. — A két szólás értelmezése szintén *Kertész* művéből való).

Ennek a két szólásnak vegyüléséből keletkezett a kifogásolt kifejezés.

55. *Életre hív.* Sokszor tapasztalható, hogy egy-egy szólás, fordulat, szóképek okkal-ök nélkül megtetszik az embereknek, fölkapják, nyakra-főre használják és hamarosan le is járatják. Ezek közé tartozik a címül írt kifejezés is. Alig múlik el olyan nap, hogy rá ne akadnék valahol. A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületében szakkönyvtárt és nyomdásztörténeti levéltárt *hívtak életre* (M. Nemzet 1942. I. 17.). A jelentős szóváltás egész kis publicisztikai irodalmat *hív életre*, melyben a kor legjobbjai... is hallatják szavukat (M. Szemle XLIII. 161.). Nagyjelentőségű az itthon maradottak erkölcsi és szellemi gondozása is. Elsősorban ennek ellátására *hívta életre* a kormány a Bajtársi Szolgálatot (Hitel VII. 1942: 275.). Ez az... új gondolkodás tud csak olyan mozgalmakat és intézményeket, olyan monumentális alkotásokat és beszélő falakat *életre hívni*, amelyek... (Uo. 327.).

Nem kényszerítő szükség teremtette meg ezt a kifejezést, mert a kívánt fogalomra van elég sok szavunk. Az első mondatban például *létesítettek* volna inkább helyén, a másodikban *idéz elő*, a harmadikban *szervezte*, a negyedikben *teremteni*. Ezekon kívül is találunk még arravaló rokonjelentésű szót, nem is kell nagyon keresgélni (alapít, alkot, létrehoz), kár tehát egyet elcsépelni. Ámbár ebben az esetben talán nem is volna nagy kár, mert nagy a gyanúm, hogy ez a szólás nem a magunk termése. Sok mindenre szoktuk ráfogni, hogy német jövevény, holott nem mindenik kifejezés az, még ha pontos képmását találjuk is a németben. Az *életre hív* azonban újabb keletű; *Kelemen* Béla Nagy kézi szótára a *Leben* címszó alatt ezt írja: *ins Leben rufen*: valamit megállapítani, létrehozni. Az *életre hív* nincs a magyar jelentések között.

* Az előbbi közleményeket l. az 1939—1942. évf.-ban.

Legyünk tehát óvatosabbak és szükségtelenül ne használjunk fordított (tükkör) szólásokat.

56. *Ördöngös fickó.* Az *ördöngös* szó nem tartozik azok közé, amellyel gyakran találkozunk az ember, de mostanában, valahányszor élém került, mindannyiszor *ördöngös*-nek láttam, vagyis az utolsó szótagban hosszú magánhangzóval. Pedig rövid *ö* volna helyes benne, minthogy az *ördöng* szónak (ez meg az *ördög*-nek régi alakváltozata) -s képzős származéka. Úgy látszik, belé kell törődnünk a magánhangzó megnyúlásába, amely nyilván a sok -*ös*, -*ős* végű melléknév hatásának következménye, aminők többek között: *fejős* (tehén), *harapós* (kutya), *ijedős* (ló), *itatós* (papír), *ismerős* (arc), *kapós* (portéka), *lógós* (ló), *pirítós* (kenyér), *ragadós* (betegség), *sírós* (gyermek), *tudós* (férfi), *viselős* (asszony) és sok más. Ezek azonban igéből -*ös*, -*ős* képzővel alkotott melléknévek, bennük rendjén van a hosszú magánhangzó, mert az nem más, mint az igenévképző -*ó*, -*ő*, ehhez járult aztán még a melléknévképző -*s* is.

57. *A mutatónévmás hiányzik* az alábbi idézetekben: Mindenütt tért nyer [az] a felfogás, hogy a kisembereknek nemcsak a politikai szabadságát, hanem a gazdasági szabadságát is meg kell adni (M. Nemzet 1942. X. 17.) A törzsnek ez az önállósága, elsősorban pedig [az] a körülmény, hogy túlélte a törzsszervezet bomlását, ... (M. Szemle XLIII., 260). Lekötjük magunkat [a mellé] a meggyőződés mellé, hogy a nép történeti és nemzeti erők hordozója (Diárium 1942., 217.). Szívesen megteszem [abban] a reményben, hogy ezzel az ügy végleg lekerül a napirendről. — A magyar nyelvnek ugyanis az a természete, hogy már a főmondatban előkészíti, fölhívja ilyenkor a figyelmet, éppen a mutatónévmás kitételével, a mellékmondatban foglaltakra, minthogy a fontosabb mondanivalót a (jelzői) mellékmondat tartalmazza.

58. *Tunisz—Tunézia—Tunizia...* Az afrikai harcok legújabb szakasza óta naponkint olvassuk az újságokban *Tunisz* nevét, de legtöbbször nem ebben a régi megszokott alakjában, hanem *Tunézia*-nak vagy *Tunizia*-nak. Igaz, félreértés ebből az újításból nem származik, de azért mégis szeretnők tudni, mi a magyarázata ennek az új írásmódnak. Minden ok nélkül ugyanis kár elhagyni a régit és megszokottat. Egy szerkesztői üzenetből azt vettem ki, hogy más is föltette ezt a kérdést; a válasz pedig az volt, hogy azért, mert a legtöbb nemzet így írja. Ezt a magyarázatot el lehetne fogadni akkor, ha egészen új, előttünk ismeretlen vagy általunk eddig meg nem nevezett helyről volna szó, így azonban nem eléggé indokolt. Eddig csak erről az egy névről van szó, de könnyen megeshetik, különösen, ha még sokáig tart a háború, hogy újra meg kell tanulnunk a földrajzi neveket.

Brüll Emánuel

ZARÓSZÓ A NYELVMŰVELÉS ROVATHOZ.

Az Erdélyi Múzeum 1935. évi folyamának első számában az akkori szerkesztő, dr. György Lajos, az EME főtítkára *Nyelvművelés* címen új rovatot nyitott. Néhány soros rovatnyitó cikkében (*Mit akar ez a rovat?*) rámutatott arra, hogy a háborút követő években nyelvünk romlásnak indult, eredetisége, szépsége és tisztasága veszedelemben került. Minthogy az akkori politikai határon túl már megindult a nyelveművelő harc, e rovat feladatául a szerkesztő azt szánta, hogy közli a nyelveművelés eredményeit, följegyzi az erdélyi

magyar nyelvről tett megfigyeléseket, int a hibák kerülésére és rászoktat a magyar beszéd ellenőrzésére (Vö. EM. 1935:74).

Az erdélyi magyar nyelv e súlyos megpróbáltatásokkal tele éveiben az EME-nek nem ez volt nyelvünk művelése, javítása érdekében tett első lépése. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály ülésein még 1927—28-ban dr. Császár Károly „A jelenkori nyelvújítás“, ugyanakkor az azóta elhunyt dr. Csúry Bálint „A társadalmi közszellem hatása nyelvünkre“, a következő, 1928—29-i szakosztályi évben ugyanő „A magyar nyelv sérthetetlen alaptörvényei“ címen adott elő (Vö. Az EME XIII. vándorgyűlésének Emlékkönyve 50). 1928-ban Csúry ugyancsak a nyelvművelés kérdéséről adott elő az Erdélyi Irodalmi Társaságban is, majd az 1930-ban újjászervezködő EME-nek a kisebbségi sorban első, Marosvásárhelyt tartott vándorgyűlésén *Aggodalmak nyelvünk épsége körül* címen tartott előadásán emelte fel szavát az erdélyi magyar nyelvet sok oldalról veszélyeztető romlás ellen.¹ Azóta is Egyesületünk tervszerűen, Kolozsvárt rendezett téli népszerűsítő előadás-sorozatain és vidéki vándorgyűlésein mindig napirenden tartotta ezt a kérdést.²

A *Nyelvművelés* rovatának megindulása óta az EME folyóiratának ez a nyolcadik évfolyama, amelyben nyelvművelő cikkek jelentek meg. Kezdetben munkatársak hiányában a szerkesztő csak jobbjára a már virágzó *oda-kivaló* nyelvművelés eredményeit közvetíthette, később azonban hovatovább önállóbbá fejlesztette a rovatot. Nem felesleges néhány adatot közölni a rovat alakulásáról.

Nyolc év alatt a rovatban 154 nyelvművelő cikk látott napvilágot. Árvay József 2, Brüll Emánuel 44, Ferenczi Sándor 3, Gy. 1, György Lajos 52, Herepei János 1, J. F. 1, Márton Gyula 1, Sz. E. 1, Szabó T. Attila 9, Sza 36, Zsakó Andor 1 cikket írt; van még a rovatban három nyelvművelő táblázat (Irtsuk az élösdieket! — Régi, de ma is időszerű).

A terjedelemre nézve a következő adatokat sorolhatjuk föl:

1935-ben	22 lap	1939-ben	27 lap
1936-ban	20 lap	1940-ben	17 lap
1937-ben	35 lap	1941-ben	21 lap
1938-ban	37 lap	1942-ben	31 lap

Összesen . . . 210 lap, azaz 13 ív 2 lap.

A rovat terjedelme tehát nyolc év alatt együttvéve a folyóirat egy évfolyamának mintegy felét tette ki, hiszen az EM. egy-egy évfolyamának terjedelme átlagosan 25 ívnyi volt. E tekintélyes terjedelmet különösen akkor tudjuk értékelni, ha számításba vesszük, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő, pusztán nyelvműveléssel foglalkozó *Magyaro-*

¹ Cikke hihetőleg kivonatos alakban „Erdélyi magyar nyelvünk állapota“ címen jelent meg (Magyar Nyelv XXVII (1931), 253—8).

² Az említett előadásokon kívül az EME keretében még a következő előadások hangzottak el, illetőleg jelentek meg az EME kiadványaiban: **1931:** Dr. Császár Károly: A helyes magyarság (A nagyenyedi vándorgyűlésen). — **1933:** Dr. György Lajos: Magyarosan (Az EME marosvásárhelyi vándorgyűlésének Emlékkönyve 26—36). **1934:** Pálffy Márton: Hol és miféle veszedelem fenyegeti nyelvünket? (EM. 1935: 68.) **Márkos Albert:** A nyelvtisztaságra való nevelés (Az EME brassói (XIII.) vándorgyűlésének Emlékkönyve 42—50.). — **1935:** Brüll Emánuel: A nyelvtisztaság (EM. 1936: 78.). **1937:** Dr. Szabó T. Attila: Nyelvünk épsége (EM. 1937: 184—5, 1938: 72). *Ua.:* *A nyelv épsége* (A székelyudvarhelyi (XIV.) vándorgyűlés Emlékkönyve. 51—6.). **1938:** *Ifj. Nagy Géza:* *A nyelv helyességéről* (A tordai vándorgyűlésen). — **1939:** Molter Károly: *Nyelvünk szépségei* (A gyergyószentmiklósi vándorgyűlésen).

san című folyóirat első évfolyamainak terjedelme egyenként mindössze 128 lapnyi volt. Továbbmenve az összehasonlításban, 1937-ben és 1938-ban, mikor az EM. nyelv-művelő cikkei 35, illetőleg 37, összesen tehát 72 lapot tettek ki, a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek nyelv-művelő rovata egyik évben csupán 6, a másikkban 23, azaz összesen 29 lap terjedelmű volt. Az akkortájt legkevésbé éppen nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó EM. tehát e két évben kerekén két ív terjedelemmel multa fölül pusztán nyelvészettel foglalkozó folyóirat-társa nyelv-művelő rovatának terjedelmét.

Ilyen előzmények után kissé nehezen szánhatja rá magát a folyóirat szerkesztője arra, hogy a rovat további külön életét megszüntesse. Mégis részben takarékosági, részben szerkesztés-technikai, meg alább kifejtendő más okok miatt úgy látszik célszerűnek, hogy a következő évfolyamban már ne jelenjenek meg külön rovatban a nyelv-művelő cikkek, hanem az esetleges felvetődő kérdéseket vagy önálló tanulmányokban vagy a *Kisebb közlemények*-ben közreadandó apróbb-nagyobb cikkeken világsítsuk meg.

A *Nyelvművelés* rovata elsősorban gyakorlati célból született meg: az erdélyi magyarsághoz a kisebbségi évek alatt egyáltalában nem, vagy csak rendszertelenül jutottak be a határon túli folyóiratok, Erdélyben csak hébe-hóba, az utolsó években meg egyáltalában nem láthattuk a Magyarosan és a Magyar Nyelv számait. Az iskolában a román nyelv, illetőleg a román nyelven előadott tárgyak erőszakolása miatt a magyar nyelv háttérbe szorult, a köznapi beszédre állandóan nyüggént nehezedett a hatalmon lévők hivatalokban, utcán, iskolában, mindenütt és mindig hallott-látott nyelve, újságjaink idegenből gyorsan fordított híryanagukkal a legjobb igyekezetük ellenére is a nyelvi fekélyek terjesztői voltak. Folytathatók a felsorolást, hogy rámutassunk arra, miért volt feltétlenül szükség az Erdélyi Múzeum *Nyelvművelés* rovatára. E rovat az ugyancsak György Lajos szerkesztette Erdélyi Iskola nyelv-művelő cikkeivel és a hírlapokban szórványosan, tervszerűtlenül megjelenő, és sokszor bizonyos szakszerűség hiányával megírt nyelv-művelő vélekedésekkel együtt a nyelvi lelkiismeret ébresztgetője és ébrentartója volt.

Most, hogy a helyzet örvendetesen megváltozott, a *Magyarosan* és a *Magyar Nyelv* bizonyosan ott van, vagy ott lehet bármely iskola, intézmény asztalán, eljuthat bárki kezébe, az iskolák is sokkal több gondot fordíthatnak az ifjúság magyar nyelvi nevelésére, megszűnt az okoknak az a sora, amely a folyóirat e külön rovatát létrehozta. Mint előbb is mondtam, a külön rovat megszüntetése nem jelenti azt, hogy a folyóirat munkatársai ezután nem kísérik figyelemmel nyelvünket, vagy nem követik azokat a nyelv-művelő elveket, amelyeket az előbbi szerkesztő és a jelenlegi vallott és vall. Ez csak felmenti a folyóirat szerkesztőjét attól, hogy az Erdély és a magyarság kutatására rendelt folyóiratban állandó rovatot tartson fenn egy olyan kérdés számára, amelynek rendszeres és alapos vizsgálatát elméletben két folyóirat már műveli. gyakorlatban pedig, úgy hisszük, a felszabadult erdélyi részek számos iskolája elsőrendű feladatként látja maga előtt.

E rovat lezárása tehát a mai szerkesztő és az egykori munkatárs részéről nem a nyelv-művelő elvek megtagadását jelenti, hanem a rendelkezésre álló térnek a változott viszonyok között gazdaságosabb felhasználását. Különbözik is, ha soha ki nem mondanók a *nyelvművelés* szót, maga az a szellemi-erkölcsi magatartás, mely annakidején ez ügy harcoss munkássává szegődött e folyóiratot, biztosíték arra, hogy e folyóirat hagyományainál fogva a nemzeti nyelv tántoríthatatlan őre marad.

A szerkesztő

SZEMLE

Dr. TUSA GÁBOR

1890—1942

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület ünnepélyes keretekben a felszabadulás után első, egyébként tizenhetedik vándorgyűlésének nyitányát ülte 1942. október 18-án Désen és a jelenlévők közül senki sem sejtette, hogy ugyanezen a napon döntő csatáját vívja a halállal az EME küzdelmeinek egyik legbátrabb harcosa, dr. Tusa Gábor. Közéleti nagy elfoglaltságának tulajdonítottuk, hogy ez alkalommal nem vesz részt a vándorgyűlésen. Mikor másnap a vándorgyűlésen és Kolozsvárt köztudomású lett dr. Tusa Gábor halála, a kisebbségi élet mindegyik egykori szereplőjén a megilletődésen túlmenő megdöbbenés uralkodott el. Mindnyájan éreztük, hogy elmúlása közéletünknek komoly veszteséget jelent.

Tusa Gábor nagy jogi tudásra támaszkodó biztos ítélőképességét különösen az utolsó másfél évtizedben csaknem egész magyar kisebbségi közéletünk igénybevette. A református egyházban, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben, a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankban, a kisebbségi magyar színház vitelében, az Erdélyi Helikon anyagi kérdéseiben, részben az Országos Magyar Pártban, de különösen annak kolozsvári tagozatában, majd a Magyar Népközösségben, — hogy e vázlatos felsorolással bekapcsolódásának idejét is megközelítőleg feltüntessem — alig akadt fontosabb és fogósabb kérdés, amelynek kibogozásában ne lett volna szükség Tusa Gábor jogi tudására. A legbizalmasabb természetű ügyek intézésében cselekvő szerepet kapott és vállalt, ha úgy látta, hogy valóban hasznára lehet az ügynek. Csak a legbeavatottabbak kísérhették figyelemmel azt az éjt-napot kitöltő munkát, amelytől Tusa Gábor sohasem riadt vissza, még ha a túlfeszített munka nyilvánvalóan törekeny teste egészségének rovására ment. Azt is kevesen tudták róla, hogy közvetlenül a bécsi döntést követő napokban, még honvédeink bevonulása előtt, tevékenyen kapcsolódott be az alkotmányjogi tervezet kidolgozásába.

A fenti intézmények közül Tusa Gábort a legmelegebb szálak az EME-hez fűzték. Itt sem ő kereste a szerepvállalást. Nekünk volt szükségünk rá. Egyesületünk az 1920-as évek második felében az előző éveknél is nehezebb helyzetben volt. Működése teljes megszüntetésének veszélye előtt állott. Kétszeri figyelmeztetés után már a felfüggesztés parancsa is megjelent, csak a végrehajtással vártak még. Arra kellett törekednünk, hogy az államhatalmi követeléseknek alakilag is mindenben eleget tegyünk az Egyesület megmentése érdekében. Nehéz volt a törvények útvesztőjében eligazodni. Akkori ügyészünk betegeskedése miatt hol ettől, hol attól a nevezetesebb magyar ügyvédtől kértünk jogi tanácsot. Szükségesnek mutatkozott olyan állandó tanácsadó felkérése, akinek jogi véleményére megnyugvással támaszkodhattunk. Néhai báró Mannsberg Sándor alelnök tanácsára 1928-ban kerestem fel először Tusa Gábort. Készségesen adta meg tanácsát a szóbanforgó kérdésben, de kitért az elől a kéréssem elől, hogy vállalja el az EME ügyészi tisztségét. Miként mondotta, ilyen bonyolult és fontos kérdésben hosszú előtanulmányra van szükség, döntő érve azonban erkölcsi ok volt, nem akarta

beteg kartársának tekintélyét látszólag sem megcsorbítani. Mintegy két évig tartott ez az átmeneti állapot. Szinte rendszeresen kikértük Tusa véleményét, ő pedig alaposan megismerte az EME célját, múltját és feladatait, melyek a kisebbségi életben kibővültek. Az EME-et megismerni egyet jelent annak megszeretésével és megbecsülésével. Akit pedig az EME egyszer megfogott, örökre magához is kapcsolja. Így járt Tusa is. Egész lelkével az EME harcosa lett, mert megérezte, hogy az EME létéért vívott küzdelmekben az egész kisebbségi magyarság harca folyik.

Tusa Gábor az EME viaskodásain nőtt azzá, amilyenek később az egész magyar közélet lassanként megismerte. Az EME célkitűzései ösztönözték, hogy tudását ne csak közületeknek, hanem az egész kisebbségi életnek szolgálatába állítsa. Innen magyarázhatjuk azt a tényt is, hogy irodalmi megnyilatkozásai is csaknem kizárólag az EME-vel kapcsolatosak. Nem kivétel ez alól az 1930-ban megjelent „*A székely vallási és tanügyi autonómia*” című tanulmánya sem, amelyért annakidején annyi támadásban volt része. E füzetnek 1929. karácsony szombatján írt előszavában többek között a következőket mondja: „Egy egész népet nem szabad kulturális téren elvéreztetni engedni csak azért, mert vannak, akik azt a nézetet vallják, hogy ha az egységes erdélyi egész magyar kisebbségnek nem lehet kiverelkedni valamilyen jogot, ezt ne követeljük külön a székelyeknek sem” (T. i. a párisi szerződés II. cikke szerint: „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és iskolai kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen”). „Ez olyanféle okoskodás volna, — mondja Tusa — hogy ha az én házam ég, akkor engedjem leégni a testvérem házáat is, noha ott talán módomban van a biztosított segítséget igénybevenni... tévednek mindazok, akik azt hiszik, hogy a székely vallási és iskolai autonómia teljes életbeléptetése gyengítené az erdélyi nem székely magyarság kulturális bázisát és erejét.” Később Tusa tapasztalhatta, hogy az ígéretésből járhatatlan út vezet a megvalósításig s a székely autonómiában előbb vallott nézetét ezért az összmagyarság véleményéhez módosította, amelyet a hivatalos Magyar Párt is mindig vallott.

Hivatalosan az 1930. február 2-i közgyűlés választotta meg Tusát az EME ügyészévé; az EME Jog- és társadalomtudományi szakosztályának 1931. január 30-i közgyűlése a szakosztály egyik alelnökévé is megválasztotta. Ezzel Tusa Gábor még inkább az EME-hez kapcsolódott. Az 1931-ben Nagyenyeden tartott vándorgyűlésünkön „Bírói védelem sérelmes közigazgatási intézkedések ellen” címmel tartott előadást; az 1931-32. évi téli előadássorozatban Kolozsvárt „Forgács, aktuális jogi problémák” című előadásával szerepelt; az 1932. évi nagybányai vándorgyűlésen „Újítások a zálogjog terén” címen adott elő; 1933. évi sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésen ő tartotta az EME alapítójáról, *Gróf Mikó Imréről*, a szokásos *serlegbeszédet*, ugyanott feltűnést keltett világos okfejtése „A romániai magyar egyházak és az állam közötti viszony” címen tartott időszerű előadásában; a brassói vándorgyűlésen 1934-ben „Gróf Mikó Imre mint kisebbségi politikus” című előadásával ragadta meg a hallgatókat; 1937-ben a székelyudvarhelyi vándorgyűlésen „*Pár szó a Múzeum-Egyesületről*” című előadása hangzott el. Tusa Gábor kevés vándorgyűlésünkről hiányzott, mert felismerte ezek nagy jelentőségét a kisebbségi életben.

Az EME-ben kifejtett munkásságának eredménye az 1942-ben megjelent „*Harcunk Erdélyben magyarságunkért. Húsz év jellemrajza*” címen kiadott visszapillantása. A kisebbségi harcokból leszűrődött hitvallás megismétlése az az ismertetés is, amely kevéssel halála előtt látott napvilágot a Szekfü

Gyula „Állam és nemzet“ című könyvével kapcsolatban. A kisebbségi kérdésben Tusa Gábor nem is láthatott másként, az átélt múlt megtanította, hogy államiségünket csak a magyar elemek tervszerű megerősítése biztosíthatja.

Tusa Gábornak az EME-ben kifejtett munkásságát örökítik meg az utolsó másfélévtizedben gyakran előfordult peres ügyek vitele, minden jogi természetű kérdésben adott tanácsai, a román állammal folytatott tárgyalásokból adódott sok szerződéstervezet jogi formába öntése, végül a felszabadulás után készült alapszabály- és szerződéstervezetek jogi simításai. Az EME-ért sok álmatlan éjszakát töltött, munkájával elévülhetetlen érdemeket szerzett. Kevesen ismerték annyira a román jogszabályokat, mint ő. Mint igazi jogász azonban, nem az alakosságokat, hanem a törvény szellemét kereste. Ez magyarázza meg, hogy ritkán vesztett pert. Olyan ügyet nem vállalt, amelynek erkölcsi célzatával nem azonosította magát.

Meleg szívé volt, ha ezt külsőleg nem is engedte észrevétni. Sok szegény ember egyes-bajos dolgát intézte el minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Nem egyszer még a perköltségeket is maga fedezte. Legtöbbször nem kerültek nyilvánosságra egyéb jótékonykodásai sem. A sepsiszentgyörgyi vándorgyűlés alkalmával, amikor az azóta szintén elhalt Csutak Vilmos igazgatótól az egykori alma mater szűkös viszonyairól értesült, jelentékeny összeget adományozott a Székely-Mikó kollégiumnak. Más iskolákból is sok szegény tanuló látott el jutalom- és tankönyvekkel. Ha pedig azt látta, hogy templomainkban kevés zoltároskönyv áll a hívők rendelkezésére, 30–40 darabot küldetett oda, hogy erősebben és büzgőbben szállhasson a zoltár hangja az eget Urához.

Tusa Gábor nem vágyott a közszereplésre. Legszívesebben íróasztala mellett dolgozott. Legboldogabb percei azok voltak, amelyeket kimondhatatlanul szeretett családjá körében tölthetett. Ha azonban meggyőzték, hogy segítségére szüksége van a köznek, teljes erejét szolgálatba állította. A rábízott munkát becsületesen és maradéktalanul elvégezte. A teljesített munkáért nem kért ellenértéket, még elismerést sem. Ezért maradt minden közületnél és intézménynél a második vonalban, ott, ahol legtöbbször az igaz munkára van szükség. Tusa Gábor egész ember volt, aki sokat adott, és akitől még sokat kaphatott volna közéletünk.

Kántor Lajos

A KOLOZSVÁRI ZÁPOLYA-UTCAI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ

Néhai Pósta Béla nagyvonalú tudománypolitikájának egyik legelső célja a munkatársnevelés volt. Munkatársai közül *Buday* Árpád, *Kovács* István és *Roska* Márton kinőtt a tanítvány kategóriájából, s nemzetközileg is elismert munkásságával méltóan igazolta Pósta gondolatának helyességét. Pósta Béla tudományos munkássága korának tudományos életében friss színt jelentett, olyan irányban indult el, amely sok tekintetben hasonló mai törekvéseinkhez. Neki köszönhető a pontos ásatástechnikára fordított kiváló gondosság s a leletek egykori életének megszólaltatására való törekvés, magyar viszonylatban pedig a keleti rokon emlékekre való állandó szerves utalás megindítása.

Kovács István, az intézet nagyhirű numizmatikusa több kiváló ásatásával, mestere célkitűzésein túl is, önálló útra lépett, s ezzel a munkásságával egyik megalapozója lett a mai magyar népvándorlaskori tudománynak. Őszinte tisztelettel és megbecsüléssel olvassuk zápolya-utcai ásatásáról szóló

dolgozatát¹ is mert benne olyan módszerei utalások is vannak, amelyeknek felhasználása és továbbterebélyesítése nekünk, fiatalabbaknak kötelességünk és feladatunk. Van még ebben a dolgozatban valami ezeken kívül is, ami nem szűkíthető az egyes mondanivalókba, hanem a dolgozat teljességére jellemző: az a nemes emberség, amellyel Kovács István a leletekhez közeledik, boncolja, értelmezi és meghatározza a régiségeket. Mély emberi közössége ez a mai kutatóknak az egykor élt emberek hagyatékával. Nem módszer ez, nem is tudás, hanem annál sokkal több: magatartás. Ez lehetővé teszi számára az egykori élet lehető hiteles megközelítését s az életet irányító erőknél felrajzolását. Ezzel az adottságával kiemelkedik a maguk szűk területén osztályozó, skatulyázó és tipologizáló hivatalnok-tudósok sorából s emberként is példamutatója az ő írásain nevelődő fiatal kutató-nemzedéknek.

A Zápolya-utcában 1911. júliusában kavicsbányászaskor felszínre került első leleteket a hősi halált halt *Létay Balázs* hitelesítette; ő két honfoglalás-kori és egy őskori sírt tárt fel. A további rendszeres ásatást *Kovács István* vezette s őt újabb honfoglalás-kori sír feltárásával, valamint a szórványos leleteknek egy sírként való meghatározásával a sírok száma nyolcra emelkedett. A kiváló közlés felment a sírok tartalmának részletes ismertetésétől s az alábbiakban inkább az ásatás, majd a feldolgozás során felmerült alapvető kérdéseket szeretném ismertetni, röviden hozzáfűzve a tőlem 1941–42-ben feltárt újabb sírok révén felvetődött kérdések megtárgyalását is. Az ismertetésnek ezzel a formájával tartozom a szerző kiemelkedő egyéniségének, méltatlan lenne ugyanis dolgozata tartalmi kivonatként való egyszerű ismertetése.

A honfoglaló magyarok — kevés kivétellel — bizonyos rendszerrel temetkeztek temetőikbe. A sírok nagyjából tengelyükre merőleges sorban fekszenek s így a hosszú, elnyúlt temetőkép jellemző erre a korra. Az első, ami az 1911-es ásatás térképén feltűnik, de különösen az újabb ásatás összegezett térképével együtt szemünkbe ötlük az, hogy az eddig feltárt területen három ilyen sor kezdődik. Ez annyit jelentene, hogy az eddig talált 11 sír csak kezdete az egykori temetőnek, amelyik dél felé húzódó sorokban átnyúlott a szomszédos, sajnos nagyrészt beépített, telkekre. Az eddig megállapítható három sor között az átlagos távolság 8–9 méter. Az első sor (1911-es ásatás 2–5. sír) lovas férfisírja mellett egy gyermek, egy asszony, valamint egy szegény ember (szolga?) sírja feküdt. A második sorban (1911-es ásatás 1, 6–7. sírja) két lovas férfi sírja között egy gazdag nő sírját találták. A tőlem feltárt harmadik sorban eddig három lovas-sírt találtam; ezek közül kettőt kiraboltak.

Még más jelek is mutatnak arra, hogy az általam feltételezett három sor (amely a további ásatások során még újakkal bővíthet) tényleg megvolt. Az első sorban fekvő sírok tájolása ugyanis inkább az Ény-Dk-i irányhoz, a második soré az Ék-Dny-i irányhoz közeledik, a harmadik soré azonban majdnem tisztán Kelet-nyugati irányú. Ha egy-egy sorban csak 10–12 sírt feltételezünk (pedig ennél jóval több is szokott lenni), akkor az eddig megtalált három sorban 30–36 sírnak kellett lennie. Ilyenképpen a zápolyai temető, már az eddigi feltárások alapján is, az ismert honfoglalás-kori temetők egyik legnagyobbika.² Más szóval annyit jelent ez, hogy a Kolozsvárt

¹ *Kovács István*: A kolozsvári zápolya-utcai magyar honfoglalás-kori temető — Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár, Zápolya Gasse. Kny. a Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából című folyóirat (szerk. Roska Márton) 1942. évi II. 1. kötetéből. Kolozsvár, 1942. 1–36. l., VI tábla és 6 kép.

² Az eddig ismertek nagyrésze jóformán csupa 10 síron aluli temető (Vö. *Hampel József*: Újabb tanulmányok a honfoglalás-kori kor emlékeiről. Budapest, 1907. 8–9. A leg-

megszálló honfoglaló magyarság tekintélyes számú volt, s nem csupán átmeneti őrhelyként foglalta el ezt a területet, hanem tartósan, családostól együtt megtelepedve tényleg a mai város alapjait vetette meg.

A temető képenek egységként való vizsgálata után térjünk rá az egyes sírok tartalmára, illetőleg a leletek kapcsán felmerülő kérdésekre. Elsőként nézzük át a férfisírok tartalmát, fontosabb leleteit s azok helyzetét:

1. *sír.* Lovastemetkezés, a lócsontok nagyjából a váz lábainál. Csupán egy kengyel volt a sírban, pedig a gazdag öv-veret sor s a szerző által közölt megfigyelések nyilvánvalóvá teszik, hogy a sírt nem rabolták ki. A váz lábfejei hiányoztak. Baloldalon tegez-töredékek, medencéje táján szablyafül (?) töredéke. 4. *sír.* A váz jobboldalán szablyája, baloldalon tegeze feküdt, s a tegezben hét nyílvevő volt. Jobb medencéje táján volt tűzkészége és kése, a baloldali hasüreg alatt felfelé tartó sorban öt ólomgomb feküdt. A koponya alatt nagyobb kövek szolgáltak párnaként. A kéztöveket és a bokák táját keskeny ezüstszalagok övezték. A medencén s attól lefelé öt vaskarikát és két vascsattot találtak. A leletek között van egy visszacsapó íj csontlemezőnek töredéke is. A sírban és a sír üregében baromfi csontja, a sírüreg magasabb szintjében, közvetlenül a termőrétegnél két lóláb feküdt. 6. *sír.* A fülek táján egy-egy ezüst karika, a tegez a jobb, a szablya a baloldalon feküdt, természetes helyzetének megfelelően az öv alatt. A lócsontok a baloldalon voltak, de nem kinyújtóztatott helyzetben, hanem összekuporodva feküdtek a lábcsontok, csak a koponya nyúlott előre. A ló szája közelében feküdt zablája, lennebb kengyeleit találták. A szórványos leletekből helyreállított 8. *sír* is lovassír volt, tegez, íj, zabla, kengyel, szíjvégek, bronzgombok és lószerszámra való vaskarikák alkották a 8. sír tartalmát.

A fentieket összevetve az új ásatásokkal, feltételezett három sor között a már említett tájolóson túlmenőleg is a temetkezési szokásokban eltéréseket figyelhetünk meg. Így például az első sorban fekvő 4. sír tisztán mutatja a honfoglaló magyarság egyik rétegére annyira jellemző fordított sírképet,³ s a lovat itt a sír földjébe temették. A második sorban fekvő 1. és 6. sírban a ló a lábak táján feküdt összekuporított helyzetben. Az 1. sírban a tegez a baloldalon volt, a 6. sírban azonban nyoma sem volt, a bal-jobb feleserelésének. Végül a tavalyi és ez évi ásatásokkor megtalált sírokban (harmadik sor) a lócsontok természetes helyzetüknek megfelelően kiterítve feküdtek, ugyanúgy, mint ahogy a honfoglalást közvetlenül megelőző és követő néhány évtized magyar sírjaiban figyelhetjük meg.⁴ A 10. sírban a tegez a baloldalon feküdt; ezen az odalon találtam a szablyát is, de nem rendes helyén, hanem a vállmagasságáig feltéve. Mindez arra mutat, hogy a honfoglaló magyarságnál, mint minden önmagában túlfejlődött műveltséget hordozó népnél, a temetéskor követett szokások már veszítettek a régi egységből s a műveltség az egyéniesedés felé hajlott. Ettől függetlenül az egyes sírképek elemzése is megerősíti azt a nézetemet, hogy a zápolya-utcai temető többsoros temető volt. Arra azonban egyelőre nem tudok felelni, hogy a három sor három nemzedéket jelent, tehát időbeli egymásutánt jelez-e, vagy csupán pl. három

nagyobb eddig a kenézlői, kb. 80 sírből álló temető (Jósa András ArchÉrt. 1914: 336. — Fettiich Nándor, ArchÉrt. 1941: 102). — A kisszámú magyar és a többszáz síros avar temetők településtörténeti háttéréről *Budapest a népvándorlás korában* (Budapest Története I. kötet sajtó alatt) című dolgozatomban írtam. — Kovács István dolgozatának 2. képén közölt temetőterképen kimaradt az 1. sír jelöléséből a lovastemetkezés jele, helyesbitendő.

³—⁴ *László Gyula:* A koroneói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AHung-XXVII. Budapest, 1941. III. fejezet.

nagy családot s így nagyjából 1—2 nemzedéknyi időtartamot ölelnek fel a sírok.

Nem lehet véletlen, hogy az 1. sírban hiányoztak a lábfejek csontjai, mert ilyen levágott lábú vázakat más hitelesen kiásott temetőekben is találtak már. Ugyancsak megfigyelhető más honfoglaláskori sírokban az is, hogy nem két, hanem csak egy kengyel található a sírban.⁴ Ismerve az egykori temetés szigorú rendjét, szó sem lehet arról, hogy ez véletlen lenne. Mindkét jelenség mögött a temetéssel kapcsolatos szokás lappang. E szokások összegyűjtését már megkezdettem, remélhető, hogy a teljes adatgyűjtés itt is megmutatja a szokás szellemi magyarázatának helyes útját.

A 3., 5., 7. sír gyermek, illetőleg nők csontvázát takarta. A gyermeksírban (3. sír) ugyanazokat a ruhadíszító ezüstszalagokat találjuk, mint a mellette fekvő 4. lovassírban. A gyermeksír egyik oldala kövekkel volt kirakva, de nagyobb köveket találtak a 4. sír koponyája alatt is. A sírban kis agyagedény volt és benne, valamint mellette állatesontok feküdtek, a 4. sírban is találtak állatesontot. Az 5. női sírban a remek, aranyozott ezüst fülbevalókon és az aranyozott ezüst, bőrtűs művű gombon kívül a jobb lábszár magasságában anyagedény állott. A 7. női sírban, vékony ezüst fülbevaló, a bal kézcsonton, a medence táján és a lábesontokról a már ismert ezüstszalagok kerültek elő. A 2. férfi sírban a lábfejeknél kézzel formált, durva agyagbögret találtak.

Agyagedényeket tehát csak az 1. sorban tettek a halottak mellé. Ezüstszalagokat az 1. soron kívül, az 1. sorral tájolásban pontosan egyező 2. sorbeli női sírban találtak. Ez mindenestre a két sor nagyjából egy korból való volta mellett döntene. Ellentétként br. Jósika Aladár és Roska Márton ásatásai kínálóknak,⁵ ahol három, egymástól időben elkülöníthető csoport sírjait egyvégtében találták. Ha a honfoglaló magyar temetők térképezésében javasolt újításokat keresztülvisszük, sok minden kérdésre kaphatunk feleletet. Egyelőre csak sejtésként kínálkozik pl. egy megfigyelés: a 2. sor női sírjai mellékletekben és tájolásban az 1. sorhoz tartozik, a második sorban levő férfisírok ellenben észrevehetően különböznek az 1. sor férfisírjától. Vajjon ez a jelenség nem a különböző hagyományt tartó, egymástól elkülönült, esetleg más törzsből való családok közötti exogám házassági szokást takarja-e?

A sírképek tanúságáról talált leletekre térve elsősorban azokat az eredményeket ismertetem, amelyekben Kovács István a temetkezés korát, a betelepülés irányát és a tárgyak egykori életét határozza meg, a továbbiakban pedig dolgozatában rejlő és új utakat rejtő módszeres értékelését s útmutató megsejtéseit szeretném ismertetni.

Kovács István mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy a zápolya-utcai temető sírjaiból egyaránt hiányzik a szamanida dirhem, vagy a nyugati pénz. Az 5. sír fülbevalóinak párja a tokajvidéki és kievkörnyéki leletekből ismerős, és így a sírt, s vele együtt a temetőt, a tényleges foglalkozás korába helyezi Kovács István; felénk eső időhatárát a X. század közepében határozza meg. Ez az idő tehát mintegy fél évszázad, amelyben a temetőt használták. Ennek megerősítéseként még felhozhatom azt, hogy az 1. sír öv-vertsora is amellettt tanúskodik, hogy a Zápolya-utcaiba temetkező honfoglalók útja a Tisza-könyök felől vezetett Erdély szívébe, Kovács István a sírokban lelt ezüstszalagok párját a galíciai Krylosban talált honfoglaló magyar sírokból idézi, ugyanezen a helyen találtak az 1. sír öv-verteinek pontos mását

⁵ Jósika Aladár br. és Roska Márton ásatásait (Dolg. 1913—14.) Kovács István is idézi a csoportos temetkezéstről frott jegyzetében (i. m. 24.).

is aranyból.⁶ Az 1. sírban kétfajta öv-vert került elő azonos díszítéssel, egy karcsúbb s egy hasasabb forma, az előbbiből négy, az utóbbiból három darab feküdt a sírban. A krylosi 1. sírban tizenegy karcsúbb s hat hasasabb paizsalakú veretet találtak. Ilyenképpen tehát Kovács István kormeghatározása és a foglalás irányának kijelölése régészetileg megtámadhatatlan s egybevág a magyar krónikák adataival is.

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a hitelesen kiásott honfoglaláskori magyar sírok jórésztében vagy hét, vagy kilenc nyílhegyet találunk, nagyon gyakori emellett a hármas szám is.⁷ A keletturkesztáni falfestményeken ábrázolt s a magyar tegezzel mindenben megegyező tegezeken jól láthatjuk, hogy egy megtöltött tegezbe sokkal több nyíl fért mint 3,7 vagy 9 darab.⁸ A pontosan lemért magyar tegezok méreteiből ugyanezre az eredményre jutunk. Van olyan sírunk is, amelyikből 11 nyílcsúcs került elő s még ez sem az a végső szám, amennyi nyílat a tegez elbírt.⁹ Másthelyt részletesen kifejtendő felfogásom szerint a sírba tett 3,7 vagy 9 nyíl a szám-mágiával függ össze; ennek a szokásnak csökevényei mai napig megvannak a keleti puszták egynemely nomád törzsénél.

A ruhaúj- és szizmaszár(?)-díszítő ezüstszalagokkal kapcsolatban tett megállapításai új oldalról világítják meg ezt a viselettörténeti kérdést.¹⁰ A viselettörténeti részről szólva a magam részéről a 4. sír öt ólombélésű gombját balra áthajtott kaftán hátsó gombsorának tartom. A gombsornak a sírban való helyzete feltétlenül erre mutat, nem tartozhatott sem a tegez, sem pedig a szablya függesztő szíjához.

Néhány példával szeretném bemutatni azt a magasrendű látásmódot, amellyel Kovács István a leleteket szemléli. Az 1. sír övboglárainak keretezetlen növényi mintáját például a páraszegény északi steppe-vidék növényvilágának a minuszinszki medence művészetében megjelenő tiszta rajzú növénymintáival hozza kapcsolatba s a tarsolylemezek gazdag kivitelével párosítja. A tarsolylemezek növénymintáiban éles szemmel látja meg a párásban dús déli területek húsosabb növényformáját. Az elkülönítés alapján a zápolya-utcai 1. sír mintáit a két növényvilág közt elterülő, kissé a délihez

⁶ *J. Pasternak*: A krylosi (Falicia) magyar sírletek (Fettich: A honfoglaló magyarság fémművészete. AHung. XXI. Budapest, 1937. kötetben) 137. CXXXIV. tábla 1—6, 11—21. Ezeket a vereteket nem szeggel szegezték fel, hanem a rajtuk lévő kis lyukakon keresztül varrták fel.

⁷ (Vö. például Cs. Sebestyén Károly adatközlését a szegedkörnyéki leletekről) A magyarok ija és nyila, Szeged, 1933., 41), a tegezbe tett nyilak közt általában a páratlan számok uralkodnak.

⁸ (Vö. *A. von Le Coq*, Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens. Berlin. 1925. 94—99. kép.)

⁹ A honfoglalók tegezeről Zichy István írt alapvető munkát (A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. Turán, 1917), hiteles leletekkel bővítette a képe Cs. Sebestyén Károly (i. m.) néhány adat kiigazítását és újabb rekonstrukciókat közöltem az AHung. XXVII. III. fejezetében és a kunok tegezeről írott dolgozatomban (Néprfr. 1941). Az azóta hitelesen kiásott s minden ízében pontosan megmért tegezeket még nem ismertettem, de azok a méretek, amelyeket Kovács István részben mérések, részben következtetések útján megállapít, nagyjából helyesek. Csupán annyiban szorul javításra megállapítása, hogy a magyar tegez seholsem volt körös keresztmetszetű, inkább lapos oldalával a testhez fekvő domború cipőhoz hasonló volt tegezünk metszete.

¹⁰ A felhozott párhuzamok közül a geszerédi fejedelmi lelet arany és ezüstszalagja nem ruhadísz volt, hanem valószínűleg nyeregkápa ívét díszítette (Vö. AHung. XXVII. m.). A fényképek alapján tényleg elképzelhető ruhadísz-szerepük, de az eredeti tárgyak vas-tagsága sokkal nagyobb annál, hogysen ruhadíszítésre alkalmassá tegye a szalagokat.

közelebbfekvő területről származtatja. Ez a megállapítás mind meglátásmódjában, mind pedig eredményeiben teljesen új a magyar régészeti irodalomban s az eddigi utakkal párhuzamosan új lehetőségeket jelent a kutatás számára. Kitűnő megfigyelés a keretezetlen boglárók szkíta előzményeire való hivatkozás. Ez a megállapítás ezen a területen is további munkára serkent.

A szablya fejlődésének és használatának taglalása talán az eddigieknél is világosabban mutatja meg azt a teljes tárgyismereten alapuló intuitív erőt, amellyel Kovács István az idejétmult és papírizúvó vált régészeti módszerekbe eleven életet visz. Megállapítja, hogy a szablyát nemcsak a harcos, hanem lova ellen is használták s ez a kettős használat szabja meg a szablya szerkezetét, súlyelosztását, fokélét stb. Ebből azonban az is következik, hogy a szablya kifejlődése csak ott történhetett meg, ahol a lovas népelem lovas népelemmel harcolt hosszú időn keresztül, tehát valahol az Ural keleti oldalának déli steppevidékén, az Altai hegységtől a Kaukázus északi lankás vidékéig. Éppen erre a területre jellemző a kőből való sírszobroknak az a fajtája, amelyen a harcos oldalára szablyát faragnak. Ettől a területtől északra az egyenes kard járta. A szablya legfejlettebb formája pedig a honfoglaló magyarság tulajdona.¹¹ Bár nem ismertettem részletesen a gondolatmenetet, mégis világos, hogy benne a száraz, tisztán értelmetlen külső jegyeket megfigyelő regisztráló régészeti tipológiai módszerét egy élettel teli, a tárgy belső természetrajzából kiinduló s magyarázó gondolat váltja fel. A tárgy nem önmagától válik ilyené vagy olyanná, hosszabbá vagy rövidebbé, hanem azért, mert használata új és új igényekkel alakítja formáját. Ugyanilyen mélyreható megfigyelései vannak Kovács Istvánnak a kengyel formájának alakulásáról is. Különösképpen szembetűnik meglátásainak frissesége, ha az egyébként nagyérdemű, de az íróasztal melletti élettelen szemlélettől szabadulni nem tudó *Hampel József* hasonló kísérletével vetjük egybe.¹²

A numizmatikát nagy szeretettel és gondnal művelő kutató szóval meg Kovács Istvánban dolgozata egyik jegyzetében, ahol kísérleti alapon megpróbálja a rozsdás tárgyak egykori súlyának megállapítását. Igen fontos lenne ennek a kísérletnek módszeres kidolgozása és képletben való sűrítése, mert éppen a szablyák, nyílak stb. súlyának megállapítását és a súly elosztását hosszas tapasztalatban leszűrődött formula alapján kellett végezni. Erről a folyamatról s ennek végső eredményéről azonban csak a Kovács István tól ajánlott kísérletek útján szerezhetünk tudomást.

Igyekszik Kovács a sírok hossz tengelyének a feltételezett pontos keletkezésétől való esetenkénti eltérését is felhasználni a temetés időpontjának megállapítására; ezt a kérdést szakemberekkel tárgyalja meg. Ez is jelentős gazdagodást hozna a régészetnek, mert igaz ugyan, hogy csak az évszak meghatározását várhatjuk eredményként s semmi támpontot nem kapunk az elhantolás korára, de ez is nagy dolog lenne. Ez alapon ugyanis esetleg sikerülni fog legalább is a téli és nyári ruházat közötti különbséget megállapítani. Bár nem hallgatható el, hogy ebben a munkában igen nagy nehézségeket okozhat majd az a tény, hogy azok a népek, amelyek a túlsó életet az itteni fordítottjaként képelték el (pl. a honfoglalók egyik rétege is) rendszerint nyáron téli, télen pedig nyári ruhában temetik el az elhunytat.¹³

A csontváz egyes részeinek a sírban való rendellenes helyzetét szerinte azzal is magyarázhatjuk, hogy a halottat esetleg igen messziről hozták haza a téli szállás temetőjébe, s így az egymástól már ellazult részek az elfödélés-

¹¹ A szablya használatáról külön is értekezett a szerző a Közlemények 1941. kötetében.

¹² *Hampel*, i. m. 57—58.

¹³ *AHung.* XXVII. III. fejezet.

kor is elcsuszhattak. Talán kapcsolatot lehet keresni itt a XVII. század elején főrangúinknál még mindig divatban lévő szokással, hogy halottaikat néha csak a halál beállta után fél évvel temették sírba.¹⁴ Az eddigi ásatási tapasztalatok alapján sem igenlőleg, sem tagadólag nem felelhetünk arra a feltevésére, hogy a sírokat az őshaza felé irányítják. Csupán az ugyancsak keletről jött avarok és a honfoglaló magyarok sírjai közt megfigyelhető keletelés különbségére utalunk, mint kézenfekvő ellenérvre.

A fent csupán futólag ismertetett néhány szempont egyike sem felelőtlen ötlet, hanem egy hosszú és kemény munkában töltött élet tapasztalataiból erős kritikán keresztül kristályosodott gondolat. Még akkor is a legnagyobb figyelemmel kell lennünk ezekre a további ásatások alkalmával, ha némelyike mai tudásunkkal ellentétben áll. Ezeknek a gondolatoknak indítéka ugyanis a leletekhez való tiszteletteljes közeledés, amelyik a tárgyat a maga teljességében tudomásulveszi, de egyúttal segítségével túl is néz a tárgy szűkreszabott határain s a benne testet öltött emberi munkát és emberi életet nézi. Azon a hatalmas történeti és nemzeti értéket jelentő tényen kívül, hogy Erdély kellős közepén honfoglaló magyarok sírjait találták, ez a feldolgozásmód teszi időtálló értékűvé és tanítóerejűvé Kovács István nagybecsű dolgozatát.

*

Már az 1911-es ásatásokból kitűnik, hogy az erdélyi honfoglalók szellemi és tárgyi műveltsége semmiben sem különbözik a többi magyar területeket megszálló őseinkétől. Még jobban kibontakozott ennek a tételnek igazsága azoknak az ásatásoknak eredményeiben, amelyeket 1941–42. esztendőben az Erdélyi Tudományos Intézet költségén Kolozsvárt, a Zápolya-utcában végeztem. A leletekről nem kívánok itt beszámolni, mert az ásatásokat a jövő évben is folytatni fogom. Eddig mint említettem, három sír került elő. Ezek egyikét mindenképen érdemesnek találtam arra, hogy régészeti és nemzeti dokumentumként érintetlenül kiemelve az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába helyeztessék el. A kiemelés nehéz munkája tökéletesen sikerült. A temető nagy nemzeti jelentőségét felismerte a kolozsvári IX. hadtest parancsnoksága és a honfoglaló magyar vitéz maradványait magába foglaló koporsót katonai tiszteletadással szállította át a lelőhelyről a múzeumba. A lelőhelyen vitéz Horváth Győző vezérőrnagy vette át tőlem a leletet, a múzeum kapujában pedig ugyancsak ő adta át a Múzeum-Egyesületet képviselő gróf Bánffy Miklósnak, az Egyesület alelnökének. Kolozsvár városa is nagy segítségére volt az Erdélyi Tudományos Intézetnek e munkájában. Így ez az ásatás megvalósította azt, hogy Erdélynek a magyar életért felelős intézményei harmonikusan együtt működjenek. A beszállításkor Kolozsvár közönsége állott néma sorfalat a város első magyar polgára előtt s így ez a nemes egyszerűségű katonai menet mindennél jobban beleégette Erdély magyarságába ezer éves ittlétünk kézzelfogható biztosságának tudatát. Ilyenképpen az ásatás nemcsak tudományos eredménnyel zárult és nemcsak a honvédség, a város, a vármegye, a Múzeum-Egyesület és a Tudományos Intézet példaadó együttes munkáját bizonyította, hanem egyúttal a nemzeti öntudat nevelésének is kiváló eszköze volt.

László Gyula

¹⁴ A hosszas halasztás oka rendszerint az volt, hogy az ország távolesó részeiben lakó rokonokat és ismerősöket is értesíthessék s jövetelüket bevárhassák (vö. *Weichhart Gabriella*: Keresztelés, házasság és temetés Magyarországon 1600–1630. Budapest, 1911, 72 kk.).

A ZILAHAI WESSELÉNYI SZOBOR FELAVATÁSI ÜNNEPE.

Ez év szeptember 8-án országos ünnepség keretében avatták fel újra Zilahon Fadrusz Jánosnak a kolozsvári Mátyás király szobor mellett legszébb meglévő alkotását, Wesselényi Miklós szobrát. A szobrot a megszállás alatt először a székely hadosztály harcainak idején gépfegyvergolyók lyuggatták át, de úgy állott ott a meszesalji városka kicsiny főterén golyójárta testtel Wesselényi és a rá bizakodó hódolattal felnövő magyar paraszt alakja tovább is mintegy másfél évtizedig. Mindaddig, míg a megszállott területeken fel nem lángolt a román antirevizionizmus és a vasgárdista türelmetlenség tüze, nem téveszthette szem elől a demokrata berendezkedésű román uralom sem e szobor jelképezte gondolatot: a társadalmi osztályok egymásra-találásának, egymást támogatásának, kölcsönös megbecsülésének eszméjét. Talán az is kíméletessé tette egyideig a megszállókat, hogy Wesselényi Miklósnak a jobbágyfelszabadítás terén hangoztatott és az 1848-i törvénykezésben testet öltött nemes gondolatai csaknem kétmillió román jobbágy szabadságát, emberi, gazdasági és művelődési lehetőségeit, fejlődését biztosították.

A legmagyarabb északerdélyi városka lakóinak kegyeletes érzéseit mélyen sértette az a hatósági segédlettel végrehajtott merénylet, amelynek eredményeképpen 1935. április 24-ről 25-re virradó éjjel 12 óra után eltűnt Zilah főteréről a nagy magyar főúr és el a jobbágy megszokott alakja. A legkülönbözőbb hírek kelték szárnyra a Wesselényi-szobor sorsáról. Mint-hogy az éjjeli rombolók nem kegyelmeztek még a talapzatnak sem, eleinte rémhírek terjengtek arról, hogy a Wesselényi-szobrot összetörték és így a pozsonyi Mária Terézia-szobor után Fadrusznak ez a csodálatos alkotása is megsemmisült. A keringő hírek annyira nyugtalanná tették a város lakóit, hogy a hatóságok jónak látták elnézni azt, hogy egyesek betekint-hessenek a zilahi vármegyeházának abba a fákamrájába, melyet alkalmas helynek ítéltek a Wesselényi-szobor további őrzési helyéül. A megnyugvás azután sem következett be. A gyanakvás tovább élt. Hírek szálltak arról, hogy a szobrot összetörik és bronzként értékesítik; valamivel megnyugtatóbb vélekedők voltak azok, akik már azt is tudni vélték, hogy a magyar kormány lépéseket tett a szobor megvétele és elszállítása ügyében. Mind-ebből azonban semmi sem volt való.

A zilahi ember lelkében a szobor azután is élt. Mikor végigment az eldísztelenített főterén, látta a régi rácestől körülvelt megrongált talapzatot, odaképzelte a „vándor patrióta“ és a jobbágy alakját is. A szobor élt jobban, erősebben élt a zilahi lélekben, mint valaha. De a lélek nem tud meglenni a kézzelfogható, megragadható, látható valóságok nélkül. Ezért rendre csaknem minden valamire való zilahi ház asztalán, falán díszhelyre került a Wesselényi-szobor kicsinyített agyag-mása, illetőleg fényképe. Mikor a Gessler-kalapos megszállók látták, hogy a szobor-másolatoknak, fényképeknek milyen keletjük van, megtiltották a szobor kezdetleges agyag-másolatainak és a fényképfelvételeknek árusítását. Már megelőzőleg a romok összetakarításáig nem volt szabad fényképezni a lerombolt szobortalapzatot sem; csak közvetlenül a romolás reggelén, április 25-én a kora reggeli órákban készülhetett a romolás művéről néhány fénykép.

Személyes élményeket, tapasztalatokat felújítva, szükségesnek tartottam ezeket elmondani, hogy rögzítsünk néhány olyan ténnyt, amelyet az országos ünnepség alkalmával ilyen történetírói céllal tudtunkkal nem írtak le és nem adtak át a jelennek — tanulságul, okulásul a jövőre.

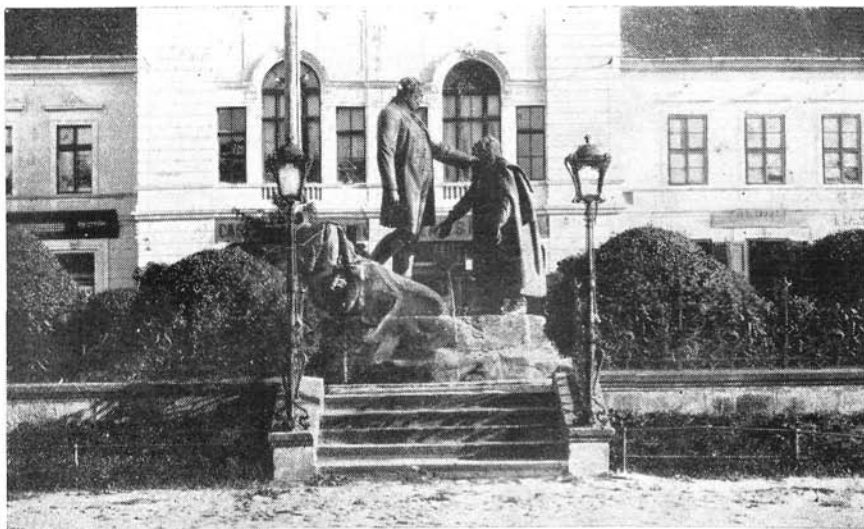
Természetes dolog, hogy a visszatérés után Zilah magyarságának, a vár megye és a város vezetőségének legelső gondjai közé tartozott a ledöntött Wesselényi-szobor helyreállítása. A helyreállítás munkájának elvégzése és az országos ünnepség megrendezése érdekében szobor-bizottság alakult. E bizottságnak hosszú idő kellett ahhoz, míg a szakszerűség teljes biztosításával, építészeti és művészeti szakértők bevonásával felállíttathatta a szobrot és kitűzhetette a felavató ünnepség időpontját. Zilah visszatérésének második évfordulóján, 1942. szeptember 8-án zajlott le a nagy ünnepség. Az ezt megelőző este a kolozsvári Nemzeti Színház rendezett díszelőadást a városi Vigadóban (Az előadást az ünnepség napjának estéjén megismételték). Másnap d. e. 11 órakor az országgyűlés felsőházának, a képviselőháznak, a honvédség, a magyar tudományos élet intézményei, a vármegyék és városok, különböző intézmények, közületek képviselőinek jelenlétében nyitotta meg az ünnepséget *Gazda Endre* alispán. Az elmondottakon túl országos jelentőségűvé az avatta az ünnepséget, hogy az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, *Szinyei-Merse Jenő* a szoborleplezésen mondott avató-beszédével ezúttal nyilatkozott meg először Erdély földjén. Beszédének különösen azt a részét kell kiemelnünk, amelyben kilátásba helyezte Wesselényi munkáinak újból való kiadását. E terv megvalósulása esetén Wesselényi nagy nemzetépítő gondolatai talán újra élőbbben hatnak az egyesült két haza földjén. *Kiss Ferenc* ünnepi szavaiata és *Sólymos Károlynak*, Zilah polgármesterének szoborátvevő beszéde után az említett testületek és intézmények képviselői megkoszorúzták a helyreállított szobrot. Az ünnepség e részének külön érdekessége volt, hogy a Wesselényi-szobor alkotójának özvegye is megjelent, és elhelyezte maga is a teljes szépségében megújult szoborra az emlékezés csokrát. Az EME nevében *Tavaszy Sándor* alelnök és *Szabó T. Attila* igazgató-tag helyezte babérkoszorút a Wesselényi-szobor talapzatára.

Az ünnepség külön érdekessége volt a vidék magyar népének falvanként való tisztelgő felvonulása és a Szilágyság magyar díszítőművészetét bemutató, igazán gazdag népi hímzés- és szöttek-kiállítás megrendezése. A Szilágyság elveszettnek hitt, sok tekintetben átalakulóban és sajnos, valóban kiveszőben lévő gazdag hímző-szövő világa mutatkozott itt be olyan néprajzi szempontból is felette érdekes anyaggal, hogy csak sajnálni lehet, miért nem esnek meg az ilyen kiállítások úgy, hogy a jóindulatú, de kellő szaktudással nem rendelkező helyi rendezőség komoly szakemberek bevonásával gondoskodják egyrészt a kiállítás anyagának megrostálásáról, másrészt meg az egybegyűjtött anyagnak a tudomány számára való hasznosításáról. Ezek azok a soha vissza nem térő alkalmak, mikor a nemzeti felbuzdulás kincseket gyűjt össze, a szervezetlenség és a tervtelenség pedig ugyanezeket a kincseket ismét visszaszórja a biztos pusztulás útjára.

Milyen szép lett volna, ha gondoskodtak volna arról, hogy ez ünnepélyes alkalommal a Wesselényi műveinek kilátásba helyezett újabb kiadása mellett lehetővé tétessék az is, hogy újabb lépésekkel haladjunk a Wesselényihez legközelebb álló nemzetrészt, a Szilágyság magyar népe művészetének megismerése felé.

Törpényi Miklós

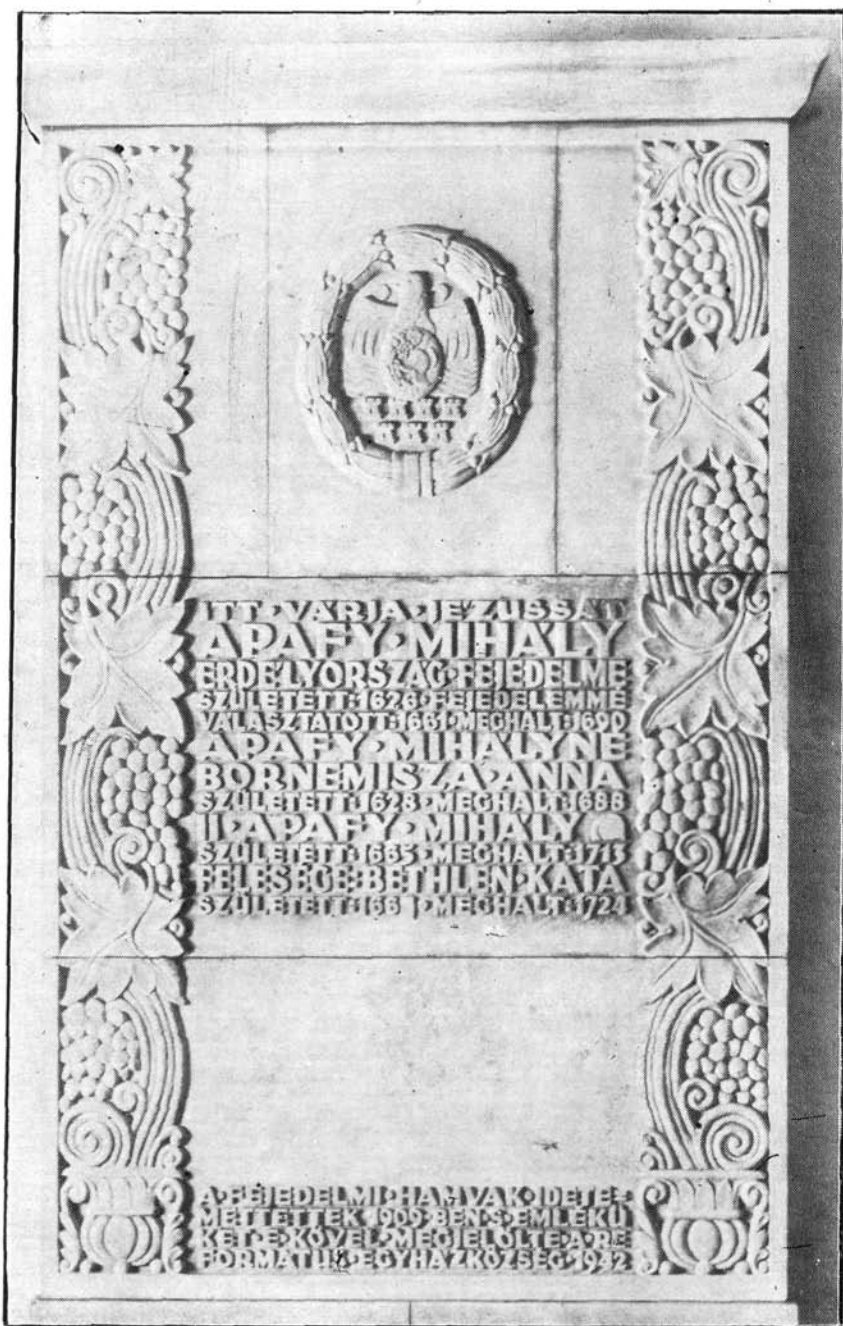
¹ Az EME ez alkalommal, sajnos, csak a rendelkezésre álló, ilyen különleges fényképészeti feladatra fel nem készült helyi fényképpésszel a kiállításnak mintegy száz válogatott darabjáról többé-kevésbé sikerült felvételeket készíttetett.

A zilahi Wesselényi-szobor a lerombolás előtt.

A szobor helye a rombolás éjjele után.

Az Apafi-síremlék a farkasutcai református templomban.

A KÉT APAFI TEMETÉSE

Az önálló erdélyi fejedelemség megszűnte után harmadfél-száz évvel fejedelmi temetésben volt része Erdély fővárosának: 1942. november 23-án helyezték el végső nyugalóhelyére I. Apafi Mihálynak és feleségének, Bornemissza Annának, meg II. Apafi Mihálynak és hitvesének, gróf Bethlen Kátának hamvait. A kegyeletes ünnepséget Erdély nemzeti ünneppé avatta az, hogy a Kormányzó úr Öfömlétsága képviselőjének részvételével Erdély polgári és katonai hatóságai képviseltették magukat, Kolozsvár hatóságainak, testületeinek, intézményeinek vezetői, képviselői, tagjai és a város polgárai meg éppen hatalmas számban vettek részt.

Átmeneti nyugalóhelyükről, a magyar-utcai református templomból szállították át a fejedelmi hamvakat a farkas-utcai református templom szentélye alatt lévő fejedelmi kriptába. A magyar-utcai templomban Kádár Géza esperes-lelkész ünnepség keretében ismertette azokat az előzményeket, amelyek miatt a fejedelmi hamvak csak most kerülhettek végső nyugalóhelyükre.

„Temetésre gyűltünk össze — mondotta beszédében Kádár Géza. — Olyan gyászmenethez csatlakozunk, amely évszázadok óta kíséri ezeket a fejedelmi hamvakat, amelyek itt nyugosznak előttünk a nemzeti kegyelet e zászlódíszes, virágékes magaslatán. Ez a gyászmenet most utolsó állomáshoz indul, és végleges pihenőre helyezi a fejedelmi hamvakat.

1688-ban, ezelőtt 254 évvel indult el ez a gyászmenet Ebesfalván, a mai Erzsébetvároson a nagy fejedelemasszonnyal, Bornemissza Annával, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem hitvesével, aki Erdély sorsa feletti szíve-bánatában halt meg. Országos gyásszal, szépen előkészített terv szerint Kolozsvárra akarták szállítani a fejedelmi halottat, mert a farkas-utcai templomban már három gyermeke nyugodott a fejedelmi párnak. De a háborus viszonyok miatt (német hadak szállották meg Kolozsvárt és a többi városokat) „*hamar és kevés készüllettel*“ Erzsébetvárosról Almakerékre vitték a fejedelemasszony holttestét, az Apafi család birtokán a szász jobbágyok részére a család építtette evangélikus templom sekrestyéjében készült sírboltba.

Másfél év múlva (1690) I. Apafi Mihály fejedelemet kíséri a gyászmenet Fogarásból az almakereki sírbolthoz. Rövid három nap alatt halt meg annak a szomorúságnak súlya alatt, mely a német seregeknek Erdélyben véghezvitt pusztításai miatt töltötte el. Amint fia feljegyezte: „*Isten öfelsége ez hazának szertelen háborúi között is tisztességes temetést engedett*“. Hitvese mellé helyezték, azután befalazták felettük a téglából készült sírboltot.

Fia, II. Apafi Mihály fejedelem Bécsben halt meg 1713-ban, mert a bécsi minisztertanács elvitette Erdélyből, és onnét nem engedte többé élve haza Erdélybe. Holttestét felesége hazaszállíttatta Radnóra s onnét Almakerékre. Bécsből hosszú az út. Különösen az akkori járműveken. Sok helyen meg kellett pihenni. Templomokban tették le az ifjú fejedelem koporsóját. Magyar népünk gyászánekek és imádságok között búsongott a haza szent földjére visszatérő fejedelem koporsója körül, azt keseregven, hogy őt „*szép ifjúságának virágában hamvasztották el*“.

Ugyancsak Bécsben halt meg 1724-ben II. Apafi Mihály hitvese, Gróf Bethlen Kata; holttestét Bécsből saját kívánságára szintén Erdélybe hozták, és ideiglenesen férje koporsója mellé helyezték az almakereki templom sekrestyéjébe azzal a szándékkal, hogy alkalmas időben majd ünnepi szertartások között behelyezik a felbontandó családi sírboltba. Ez az alkalmas idő azonban nem érkezett el. Az ifjú fejedelem koporsója 77 évig, a hitvese koporsója 66 évig a sekrestyében feküdt temetetlenül, míg végre a Bethlen-család 1790-ben felnyitatta a sírboltot s egész csöndben, nyilvános ünnepség

nélkül behelyezte az idősebb Apafi fejedelmi pár koporsója mellé az ifjabb Apafi fejedelmi pár koporsóit és azután újra befalaztatta felettük a sírboltot.

A fejedelmi hamvak nyugvóhelyét 34 évvel ezelőtt, 1908 év nyarán, dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár fedezte fel. Ez év október 6-án és 7-én egy bizottság jelenlétében a sírboltot megnyitotta, a talált csontvázaikat gondosan kiemelte, biztonságba helyezte. 1909. november 7-én pedig két vörösrézből készült, az egyikben Apafi és Bornemissza, a másikon az Apafi és Bethlen címerrel ellátott díszkoporsóba helyeztette és olmoztatta le.

A szász evangélikus esperes az almakereki templomban ünnepélyesen átadta a díszkoporsókat az Erdélyi Református Egyházkerület képviselőjének, Nagy Károly egyházkerületi főjegyzőnek, aki egyházunk őrizetébe vette és Kolozsvárra szállíttatta őket. A község népe ünnepi gyászmenetben kísérte a díszkoporsókat a község határáig. Kolozsvárra érkezve, egyházközségünk nevében Benedek Árpád lelkipásztor vette át ezelőtt 33 évvel és a farkasutcai templom Csonka-tornyába helyezte a fejedelmi hamvakat.

Mikor a farkasutcai templom általános megújításába kezdett az egyház, áthelyezte a díszkoporsókat magyarutcai templomunkba. Ezért kísérjük most innét és ime most is rendkívüli háborús viszonyok között őket Erdély fővárosának fejedelmi templomába, ennek fejedelmi sírboltjába. Mégis megvalósul végre, 254 év múlva a nagy fejedelemszönyvő amaz óhajta, hogy haló porai ott nyugodjanak“.

A beszéd és a templomi ünnepély végeztével megalakult a hatalmas, fejedelmekhez illő gyászmenet. A két fejedelmi koporsót a katonai díszőrség tagjai szállították ki a templom előtt álló ágyútalpakra, a rendőrség, katonaság alakulatai, illetőleg vezetői, az országos, vármegyei, városi, egyházkerületi, felekezeti, egyesületi képviselők, a fő- és középiskolai ifjúság, a hóstátiak, tűzharcosok, leventék és cserkészek véget nem érő sora kísérte a hamvakat a Magyar-, Kossuth Lajos-utcán, a Mátyás király-téren, az Egyetem- és Farkas-utcán át a farkasutcai református templomba. A címervivők Magyarország, Erdély, Kolozsvár és az Apafi család címerét hordozták a koporsók előtt.

A farkasutcai templomban istentisztelet keretében helyezte el Erdély népe az utolsó fejedelmek hamvait. A gyülekezet éneke, *László Dezső* lelkész bibliavetése és imája után *Vásárhelyi János* erdélyi püspök mondott gyászbeszédet. Ezt a református kollégium énekharangjának gyászéneke választotta el dr. *Tavaszy Sándor*, teológiai tanár, püspökhelyettes emlékbeszédétől.¹ A beszéd végeztével a gyülekezet éneke alatt helyezte el a katonai díszőrség a két koporsót. Mikor a sírbatétel megtörtént, a templom előtt álló katonai díszkíséret zenekara játszotta el a Himnuszt.

Évszázadok után végre előre kiszemelt nyugvóhelyükre jutottak a fejedelmi hamvak. A farkasutcai református templom szentélyének falába helyezve *Kós Károlynak* egyszerűségében is fejedelmi, a XVII–XVIII. századi erdélyi ú. n. virágos renaissance-ízlésben készült, mégis egészen újszerű emlékműve² hirdeti az ezután következő nemzedékeknek az élő történeti hagyományon túl a két fejedelem emlékét.

V. M.

¹ Ezt az Apafiak jelentőségét méltató emlékbeszédet a folyóirat jövő évi kötetében egész terjedelmében közöljük (A szerk.).

² Sajnálatos, hogy a sírfeliratra a fejedelmi család neve *Apafy* alakban került fel *Apafi* helyett; I. Apafi Mihály sajátkezű aláírású okleveleiben mindig az *is* alak olvasható. II. Apafi Mihály is így használta nevét (vö. Kristóf György: II. Apafi Mihály fejedelem könyörgéses könyve. EM. 1930: 49 kk.). A helytelen írásmód annál is feltű-

BARANYAI MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYOK

Alig néhány éve, hogy megjelent Kiss Géza kiváló munkája az „Ormánság“, mely a baranyai magyarság egy kisebb egységes részének szellemi termékeit mutatta be, mintaszerű előadásban számos pusztulásnak indult kincsét mentve meg a végső elenyészéstől. Nemrég a baranyai népi műveltség értékes termékeinek újabb hatalmas gyűjteményét állította elének Berze Nagy János munkája.* Az egyre gyarapodó népköltési gyűjtemények közül magasan kiemelkedő, külső méreteiben is hatalmas munka. Három kötetben több, mint ezernyolcszáz lapra terjed, s „64 község területéről több, mint 4500 adatot és 700-nál több dallamot állított meg a feledés sírja felé vivő útjában“. Nemesak külső terjedelmével vonja azonban magára a figyelmet ez a munka, hanem elsősorban közlésének sokoldalúságával, a szájhagyományok, néphit, népszokások, népi foglalkozások legkülönbözőbb ágaira, sőt ezeken túlmenőleg a népryelvre, szólásokra, közmondásokra, sőt helynevekre kiterjedő gondosságával is.

Bevezetésében szól a néphagyomány fogalmáról; világosan rámutat eddigi gyűjtőink és gyűjtéseink hibáira és hátrányaira, szól a gyűjtés különböző nehézségeiről, a néprajzi gyűjtés újabb módszereiről, a gyűjtésben szem előtt tartandó főbb szempontokról, majd felosztást, rendezést ad, röviden jellemezve a gyűjteményben képviselt egyes műfajokat.

Az első kötet a kötött műfajokat tartalmazza. Misztériumokat és különböző alakoskodó játékokat (játékolás, regölés, aprószentekelés, farsangolás, pünkösddőlés stb.); balladákat, legendákat, szerelmi-, katona-, pásztor- és betyárdalokat, lakodalmi nótákat; tréfás köszöntőket, rigmusokat, táncszókat és lakodalmi kurjantásokat, gyermekdalokat és gyermekjátékokat, sírató énekeket s tréfás sírfeliratokat. A dalokat mindig dallammal együtt közli, s nagy súlyt helyez arra is, hogy az egyes daraboknak lehetőleg minél több változatát is közölje; ennek eddigi gyűjtőink nem szenteltek különösebb figyelmet, jóllehet ez az egyes dallamok földrajzi elterjedésének vizsgálata tekintetében is nagyon fontos.

A második kötet a prózai darabokat tartalmazza. Találós meséket és kérdéseket, ráolvasásokat, mondákat, legendákat, adomákat, természetmagyarázó hagyományokat közöl. Legbővebb és legértékesebb azonban ennek a kötetnek a mesegyűjteménye. Ehhez fűzött jegyzetei, az egyes darabok típusának megállapítása mind világosan bizonyítják, hogy Berze Nagy János ezen a területen valóban szakember.

A harmadik kötet tartalmazza kis tájszótárát, a népi szólásokat, közmondásokat, állathivogató szókat és dülöneveket, majd a néphit és népszokások különböző megnyilvánulásait. Megtaláljuk azoknak a babonás szokásoknak a bő gyűjteményét, melyek hozzáfűződnek az emberhez már születésekor, sőt születése előtt, s végigkísérik életét a kereszteltőtől, a bölcsőn, kisgyermek-nőbb, mert hiszen éppen a farkasuteai templomban van I. Apafi Mihály egyik hamar elhunyt fiának, Gergelynek ezüstből készült emlékéimere; ennek feliratán is az *Apafi* név-alak olvasható (Vö. *Kolozsvár*. Egy magyar város ezer esztendeje. Kvár, 1942. 128.). Kár volt e szép történelmi emlék értékét ilyen történetitlen név-alak alkalmazásával csökkenteni. Utolsó sorban említjük meg, hogy éppen a hagyományos történelmi névalakok figyelembevételével az akadémiai helyesírási szabályzat is az *Apafi* alakot írja elő. Az *y*-os írásmóddal kapcsolatban a szabályzat ezt mondja: Az „erdélyi családnevek végén szokatlanabb az *y*; tehát: *Apafi*, *Báthori*, *Béldi*, *Bocskai*, *Bólyai*, *Geszti*, *Gyulai*, *Kendi*, *Teleki*; így *Rákóczi* is (nem: *Rákóczy*) (A magyar helyesírás szabályai. Hivatalos kiadás. Bp. 1941. VIII. kiadás 2. levonat 25. 58.).

* *Baranyai magyar néphagyományok*. Pécs, 1940. I. köt. XXVIII. 802, II. köt. 623, III. köt. 415 l. — Baranya vármegye közönségének kiadása.

koron, iskoláskoron keresztül, legény-, illetőleg lánykorában, a házas életen egészen a halálig, sőt még azon túl is. Rövid, de sokoldalú képet kapunk a családi és társadalmi életéről, a rokoni kapcsolatokról, az élelmezésről, lakásról és ruházatról, s a mezőgazdasági foglalkozások különböző ágairól. Bőven tárgyalja az egészségre, betegségre s főképpen a halálra vonatkozó hiedelmeket. Megismerkedünk misztikus lényekkel: az ördögös emberrel, a boszorkányokkal, a *ludvérc*-cel, tündérekkel, a másvilággal.

Berze Nagy János munkáját természetesen sokoldalúsága mellett sem lehet a baranyai magyarság teljes hagyománykészletének mondani (ezt maga is megemlíti), hisz a gyűjtést tulajdonképpen nem lehet befejezni soha. Több szempontból csak keresztmetszet ez a mű, mintegy izelítőt ad, s a baranyai magyarság bő szellemi kincseire kívánja ismételten felhívni a figyelmet. Áll ez elsősorban tájszótárára és helynévközlésére. Tájszótára mintegy ezerkétszáz szót tartalmaz, mindenesetre a baranyai szókincs színevirágát, de távolról sem a teljes szókincsset, melynek gyűjtése e munka keretei között nem is lehetett a célja; valószínűleg ez a magyarázata annak hogy szókincsgyűjtésében még mindig az idejét múlt „tájszó-gyűjtés“ módszerét alkalmazta. Áll ez a megállapítás még fokozottabb mértékben helyneveire is. Mintegy mutatványképpen közöl néhányat, amelyek azonban ma, mikor már a helynévgyűjtésnek is határozott, kialakult módszere van, a tőle közölt állapotban, helyrögzítés, térképezés nélkül a helynév kutató természetesen kevésbé használhat fel a maga céljaira, de mint adatok így is rendkívül értékes, s majd annak idején, egy ilyenirányú tervszerűbb, részletes munka kiindulópontjául szolgálhatnak.

Feljegyzéseiben a nyelvészet szempontjait is figyelembe véve törekszik gyűjtőtársaival együtt a hű, kiejtés szerinti feljegyzésre. Munkája ebből a szempontból is nagy haladást jelent az előző, ilyenirányú gyűjtésekkel szemben, kár azonban, hogy mégis néhány mindennapi hangtani jelenség (főképpen az alkalmi mássalhangzóhasonulás, érintkező mássalhangzók mennyisége) elkerülte a figyelmét, vagy legalább is nem vette tekintetbe, s így ez némileg rontja a tárgyi szempontból értékes anyag nyelvészeti értékét, kétségeket ébreszt a nyelvészetben egyéb, kevésbé könnyen ellenőrizhető hangtani jelenségek lejegyzésének helyessége iránt.

Külön meg kell emlékezni a mű jegyzetanyagának bőségéről s a benne rejlő tudományos értékről. Ezek bő útmutatással látják el az ezutáni kutatót a rokon hazai anyagban.

Módszer tekintetében is úttörő ez a munka. A hatalmas anyag összegyűjtését természetesen csak külső munkatársak segítségével tudta Berze Nagy János aránylag rövid idő alatt elvégezni. Ezzel azonban egyúttal bebizonyította azt is, hogy kellő irányítás és ellenőrzés mellett a nem szakemberekből álló gyűjtők közlése is teljes értékű lehet tudományos szempontból.

Újszerű a munkában, hogy nem egy kisebb területnek, egy falunak, vagy kisebb összefüggő egységnek a szellemi termékeit mutatja be, hanem az egész megyéről nyújt összefoglaló képet. Újszerűek megjelenésének körülményei is: Baranya vármegye közönsége adta ki. Eddigélé szokatlan jelenség nálunk, de reméljük, hogy Baranya megye példája csak az első lépés ezen az úton, s Berze Nagy János munkája az első, mintaszerű példánya egy ilyenirányú sorozatnak. Ha ez meg is valósul, mindenesetre Baranya megye megértő vezetőségéé az a dicsőség, hogy elsőnek adott példát és hozzá ilyen kiemelkedőt, a magyar népi műveltség értékeinek megmentésére.

Imre Samu

MEZŐKÖVESDI ÚJFALVI SÁNDOR EMLÉKIRATAI

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület e kiadványának¹ kiadási körülményeiről érdekes adatokat közöl az életrajzi tanulmány írója, aki egyúttal a könyv sajtó alá rendezője is. Az Egyesület nagy jóltevője, mezőkövesdi Újfalvi Sándor, a XIX. század első felének híres erdélyi vadásza, emlékiratait 1854—1855-ben írta, egy időben még kiadásra váró nagyobbszabású vadászat-történeti művével. 1865. március 3-án kelt végrendeletében pecsét alatt borítékban levő Emlékiratait azzal a rendelkezéssel hagyta a „kolozsvári magyar múzeum számára“, hogy az csak halála után tizenöt évvel bontandó fel. Újfalvi Sándor 1866. július 16-án Kolozsvárt, gyógyíthatatlan betegsége miatt öngyilkos lett. Halála után negyven évvel, 1906-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályában dr. Gyalui Farkas ismertette az Emlékiratok kéziratát. Márki Sándor akkori elnök azt a kívánságát fejezte ki, hogy az emlékiratokat az Erdélyi Múzeum-Egyesület adja ki. A mű kiadásának azonban egészen mostanáig több akadálya volt. Az első késleltető akadály magának a kiadónak, dr. Gyalui Farkasnak az a törekvése volt, hogy fel akarta a mű kiadása előtt kutatni az Újfalvi-levéltárat, hogy abból kiegészítő iratokat tehessen közzé. Ez a fáradozása sikerrel is járt és a levéltárban talált iratok fontos kiegészítő anyaga függelék-ként meg is jelent a mű mostani kiadásában. 1911-ben újabb akadály miatt halasztódott el a kézirat kinyomtatása. Újfalvi Emlékirataiban igen őszintén és tartózkodás nélkül nyilvánította véleményét a korabeli személyekről, akikkel kapcsolatba került, vagy akinek közéleti működéséről nyilatkozni fontosnak tartotta. Egyik előkelő család tagja aggályosnak és személyére nézve kellemetlennek találta az Emlékiratnak az ő elődeiről szóló némely részletét. A kiadó az előkelő férfi iránti tapintatból és az Egyesület érdekét tartva szemelőtt a könyv kiadását elhalasztotta (A mű mostani megjelenési formájában is találhatók nem egy helyen pontozott részek. Ezek, minden valószínűség szerint a személyi érzékenységnek kiméltése érdekében kihagyott részeket jelzik). Közben az első világháború is kitört és a könyv kiadása emiatt is elhalasztódott. A román megszállás alatt azért vált lehetetlenné a könyv kiadása, mert az emlékiró az 1848—1849-es események román vonatkozásairól is írt, bár kétségkívül igen tárgyilagosan, de főleg a romániai vendégek előpataki nyaralására vonatkozó részek közlése súlyosabb következményekkel járhatott volna az amúgy is ellenséges indulattal kezelt Egyesületre nézve. A kiadó úgy oldotta meg ideiglenesen a kérdést, hogy „Letűnt világ“ címmel átmenetileg részleteket közölt a feljegyzésekből. 1941-ben végre megjelenhettek a sokáig kéziratban maradt Emlékiratok, még pedig nagyobb terjedelemben, mert közben Kelemen Lajos az Emlékiratok II. kötetét is megtalálta egy könyvtárban. A jelenlegi kiadásból az 1—400 lap már 1918 előtt készen állott nyomtatásban, a 401—445. lap most készült el.

Az ennyi akadályoztatás után megjelent mű három darabból (kötetből) áll; ezek együtt tizenegy fejezetre oszlanak. A kiadó áttekinthetőség kedvéért a mű fejezetei elé részletes tartalommutatót készített. Az Emlékiratokhoz függelékként csatolta Újfalvi Sándor és családja levelezésének felkutatott anyagát, gyászjelentését, végrendeletét, továbbá néhány érdekesebb adatot

¹ *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai.* Sajtó alá rendezte és kiegészítésekkel közreadta dr. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. XII+444+2 sztn. l. Az EME kiadása. — A címben és a sajtó alá rendező szövegének egy részében az *Újfalvi* név y-os írása nem indokolt. Az emlékiró és családja e nevet, legalább is a legújabb időkig, sohasem írta így. L. erre nézve a kiadó közölte Újfalvi-levelek aláírásait is (261 kk.) és a szerző nek 1918 előtt készített jegyzeteit (A szerk.).

tartalmazó későbbi iratot, melyek az Újfalvi-hagyatékkal kapcsolatban állanak. A művet négy képmelléklet teszi még értékesebbé.

Az Emlékirat első darabja 1854-ben készült. A kötetet előszó vezeti be, melyben hazája, Erdély sorsát siratja az emlékiró és utal arra, hogy ilyen szomorú helyzetben a múlthoz kell menekülni. Emlékiratai írásához Kolozsvárt kezdett hozzá, ahová kirabolt falusi udvarházából menekült. A tétlenség unalmát kívánta elűzni munkájával és báró Naláczy Józsefnek a „Heti Lap”-ban megjelent emlékiratainak hatása alatt felesége ösztönzésére foglalta írásba tapasztalatait és emlékeit.

Az első fejezetben családja eredetével és főként nagyatyjával, Ú. Samunak családi viszonyaival, nagynénjével, Újfalvi Krisztina költőnővel és édesatyjával Ú. Samu szolgabíróval foglalkozik. Mintegy kitérésképpen leírja gr. Haller Jánosné, gróf Nemes Zsuzsa regényes életét. E részben tesz először említést báró Wesselényi Miklósról. Az egész második és harmadik fejezetet aztán a két Wesselényinek szenteli. A Wesselényiek származásáról, családi jelleméről, heves természetük eredetéről ad felvilágosítást, majd id. br. Wesselényi Miklós életét, kortársaihoz való viszonyát, családi életéből merített jellegzetes eseményeket ismertet. Feljegyzései fontos adatokat szolgáltatnak az id. br. Wesselényi jellemzéséhez és munkássága megismeréséhez. A harmadik fejezet ifjabb Wesselényi Miklósról szól, gyermek- és ifjú koráról, nevelőiről, jellemvonásairól, gr. Széchenyivel való viszonyáról, az emlékiró édesapjával való viszonyáról és gazdasága helyzetéről.

A negyedik fejezetben rátér a nagyenyedi tanodában végzett tanulóéveinek ismertetésére. 1799-től kezdve tizenkét éven át tanult Enyeden. Feljegyzéseiben megemlékezik tanáraitól, a tanítási módról, a kollégium anyagi helyzetéről, a diákkélet legjellegzetesebb eseményeiről, diákkori kalandjairól, az iskolai fegyelemről, a vizsgálatokról. Különös értéke van azoknak a részeknek, amelyekben tizenkét éven át tanulótársával, Kőrösi Csoma Sándorral foglalkozik. A nagy utazó halála évfordulóján e részekkel több folyóiratban külön is foglalkoztak.² Kőrösi Csoma sorsát és méltatását Újfalvi később is figyelemmel kísérte.

Az ötödik fejezetben a szülői ház táját, édesanyja szerencsés gazdálkodását, hivatalában való eljárás módját, az akkori hivatali élet alkotó elemeit és édesanyja háziasszonyi erényeit örököltette meg meleg, közvetlen vonásokkal. A hatodik fejezet, mellyel az Emlékirat első darabja zárul, csaknem kizárólag történeti jellegű és az insurrectió erdélyi vonatkozásaival foglalkozik, az ezredek beléletét tárja fel, tárgyalja a magyar nemesi felkelések elleni vádakot és kutatja a vereség igazi okait és tanulságait.

Az Emlékirat második darabja 1855-ből való. Ez a darab a mű hetedik fejezetével kezdődik. Ebben a gazdag tartalmú fejezetben megtaláljuk a XIX. század eleji kolozsvári jogászélet képét. Ú. személyes tapasztalatait írja le itt, Könnyelmű jogászéletét a marosvásárhelyi gyakorló jogászkodása, majd bécsi kancelláriai szolgálata követte. Marosvásárhelyt gr. Teleki Mihály mellett gyakorolt két éven át, Bécsben pedig gróf Teleki Sámuel főkorlátnok alatt dolgozott. Mindkettőről egyéni jellemzést találunk írásában, de azonkívül az ott tartózkodása alatt lezajlott eseményeket, valamint bécsi utazásának körülményeit is. Itt emlékezik meg családjuk öreg barátjáról, egy régi jó táblabíróról, Keczei Istvánról; közel 20 lapon mesteri rajzot ad róla mint táblabíróról, családfőről és gazdáról.

A nyolcadik fejezet adja hazatérése utáni itthoni fogadtatását, lakodalmanak leírását, gazdálkodása megindulását, jobbágyaiért való fáradozást.

² E rész az EM ezévi kötetének 189—192. l.-ján is megjelent (A szerk.).

sát, atyjának halálát. Ugyanitt találjuk meg feleségével 1831-ben Balatonfüreden töltött fürdői nyaralása leírását is. Ez utazás leírását két levélben adja, melyeket annak idején Csehországban állomásozó huszártiszt-testvérenek írt. Útközben mind menet, mind jövet látogatásokat tettek és neves emberekkel találkoztak. Pesten Wesselényi Miklóst, Széchenyit és Döbrentei Gábort kereste fel Újfalvi, Füreden pedig Deák Antal alispánnal és Kisfaludy Sándorral tölthetett együtt néhány napot, akit Füreden fel is keresett. E látogatás leírása irodalomtörténeti szempontból éppenúgy figyelemre méltó, mint azok a levelek, amelyeket „Zalai emlék hét levélben“ címmel a fejezet végén találunk. A levelek közül három Kisfaludy Sándoré az 1831–32. évből.

Az Emlékirat harmadik darabja 1855-ből a IX–XI. fejezetből áll. A IX. fejezet ismét ifj. br. Wesselényi Miklós életével foglalkozik. Házi életét, környezetét, gazdaságát, lovászatát, vadászatait, baráti körét rajzolja le, jellemvonásaihoz és szokásaihoz ad pótló leírást. Ebben a részben olvashatjuk Bánffy Miklós és Wesselényi Kata lakodalmán bemutatott lovasmatatványa történetét, Ferenc császárral való találkozását, üldöztetését, anyja halálát (megható a gyászjelentés!), híres párbaját gróf Wurmbrandt-tal, bujdosását, pörét, elítélését, Graefenbergben való életét, házasságát, életének végső eseményeit és halálát. A fejezetet a Wesselényi gyermekeiről szóló ismertetés és összefoglaló jellemzés zárja le annak tollából, aki életének igen tekintélyes részét Wesselényi közelében élte le. A X. fejezetben 1843-ban az előpataki fürdőn való tartózkodását írja le, de felhasználja ezt az alkalmat Kisfaludy Sándor székelyföldi tartózkodása leírásának, a székely nép többirányú jellemzésére is. Háromszékről és lakóiról valóságos kis monográfiát ír. A fürdővendégek közül a nagyszámú (háromszáz család) oláhországi és moldvai bojár vonka számára a figyelmét. Élethűen állítja elénk írásában tulajdonságaikat és életfolytatásukat. A fejezetet a különvált román fejedelemségekre és a hétfalusi csángókra vonatkozó megjegyzések rekesztik be.

A XI. fejezet, melynek végén a kézirat megszakad (a XII. fejezetnek Ű. csak a számát írta le), az 1848-as szabadságharccal foglalkozik. Fejtegeti előzményeit, egész széles történeti alapot adva megállapításainak. Foglalkozik a nemes küzdelem gyászok végével és következményeivel, mindvégig elsősorban az erdélyi magyarság útját tartva szem előtt. Időrendben adja az eseményeket, az erdélyi szászok és románok szerepét, a székely nép rendületlen kitartását (Gáber Áron jelenete a kormánybiztossal), Bem Erdélybe jövetelét, harcát, egészen a fegyverletételek idejéig.

A függeléként csatolt levelesládából hadd említsük meg Bölöni Farkas Sándornak, br. Wesselényi Miklósnak, Vörösmarty Mihálynak, Bajza Józsefnek és Deák Ferencnek Újfalvi Sándorhoz intézett leveleit és a hozzátartozó válaszokat, néhány sajátkezű fogalmazványt családi és birtokügyekről. Ugyanitt olvasható végrendelete, Tisza István gróf levele az Újfalvi-hagyaték ügyében és az Újfalvi Sándor irodalmi munkásságát tartalmazó összeállítás. A gazdag anyagot tartalmazó Emlékirat kutatóinak jó szolgálatot tesz a könyvhöz csatolt részletes név- és helymutató.

A fenti vázlatos ismertetésből is kivehető, hogy Újfalvi Sándor emlékirata sokrétű anyagot tartalmaz. A legközvetlenebb réteg az, amelyben családjával foglalkozik, elődeivel, szüleivel, rokonaival, saját családi életével. Hűen tükrözik idevonatkozó feljegyzései egy jelentős szerepet játszó birtokos nemes család életét, mégpedig olyan vidéken, a mai Szolnok-Dobokában, ahol a magyarság meggyérült. A most széles körökben foglalkoztató ú. n. szórványmunka számára fontos történeti adatokat szolgáltat ez a mű. Érdekesekek azok a feljegyzései, amelyek az emlékiróval, vagy családjával kap-

esolatban álló személyekre, elsősorban a Wesselényiekre vonatkoznak. Egyéni és közvetlen megfigyelések teszik ennek a rétegnek zömét. E rétegben vannak az irodalomtörténeti vonatkozású mozzanatok megörökítésére szolgáló megjegyzések is. Más réteg az, amelyben az író a nemzeti és politikai élet eseményeivel kapcsolatos megjegyzéseit találjuk meg. Kora legfontosabb kérdéseivel az erős nemzeti érzésű Újfalvi többnyire foglalkozik, de minden körülmények között sajátos erdélyi szemszögből. Végül külön rétegnek kell tekintenünk az írónak az eseményekkel kapcsolt, vagy önállóan adott eredeti és széles látókört mutató, bölcséleti mélységeket járó gondolatait, melyek elárulják nagy olvasottságát, európai műveltségét és méltóvá teszik Újfalvi Sándort a XIX. század Apor Pétere elnevezésre.

Hálásak lehetünk a kiadó Egyesületnek és a sajtó alá rendezést végző dr. Gyalui Farkasnak, hogy az Emlékiratot végre ebben az alakban közreadták és hozzáférhetővé tették.

M. Nagy Ottó

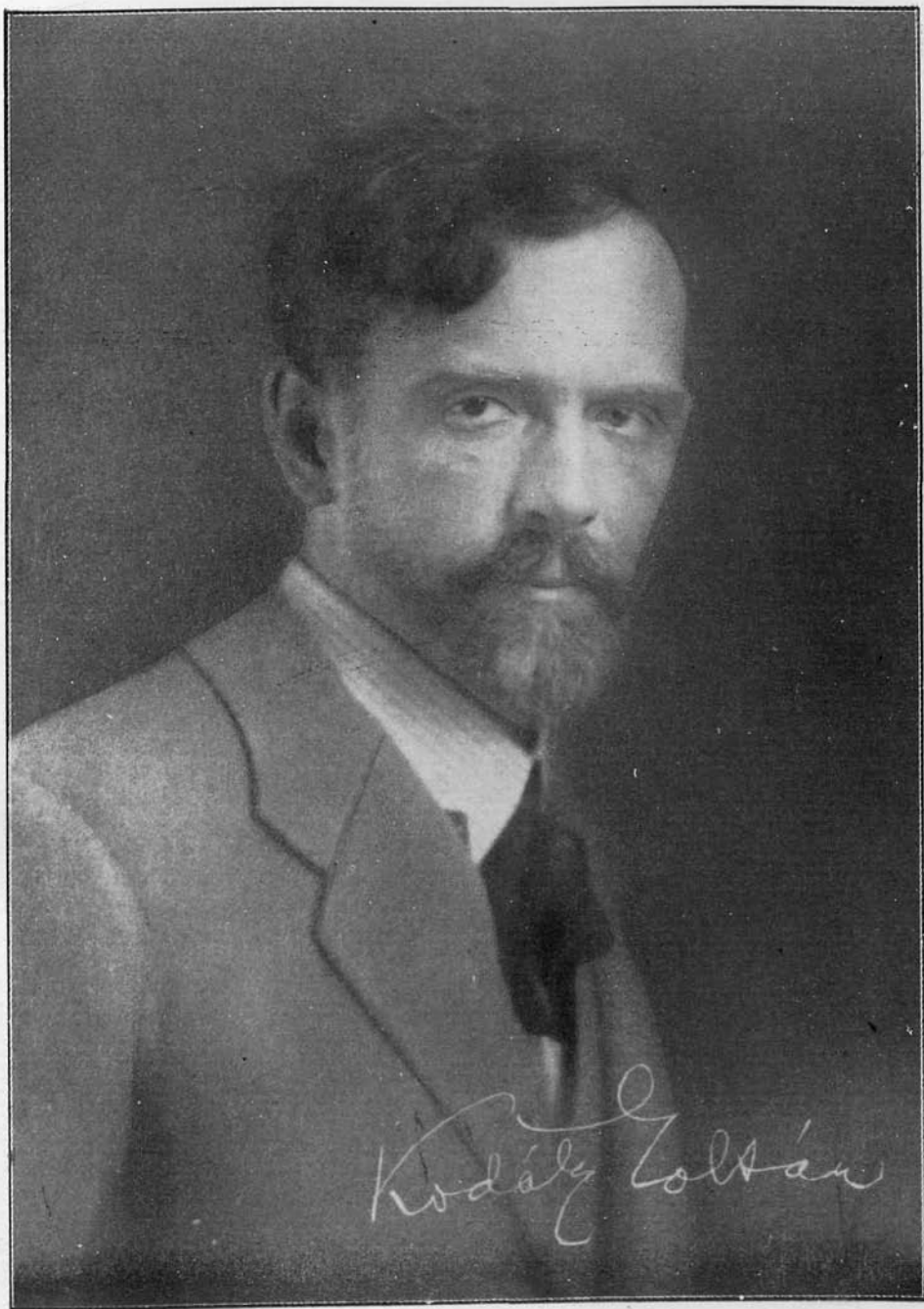
A HATVANÉVES KODÁLY ZOLTÁN

Kodály Zoltán, akinek ebben az esztendőben, december 16-án ünnepeltük hatvanadik születésnapját, hihetetlen egyetlen pillanatot sem tölt mostanság azzal, hogy arról a magaslatról, ahová életútján érkezett, elmerengve visszapillantson. Időálló, nagy alkotások sorakoznak a háta mögött, de életművét még nem fejezte be. Tisztán felismert céloktól vezettetve, szilárd eltökéltséggel és odaadással dolgozik ma is, a magányos alkotó a nemzet közösségéért. Ő, aki akkor is a legjobbat cselekedné, ha éjt-napot a zeneszerzésnek szentelve, egészen elmerülne alkotó gondjaiba, Bartók Béla Amerikába távozása óta a nagy magyar népzenei gyűjtemény kiadásának előkészítésén fáradozva, nap-nap után a Magyar Tudományos Akadémia épületében elhelyezett sokezer fonográf-hengerrel bibelődik. Azonkívül következetesen ott szerepel az új magyar énekkari műveltség minden jelentős megmozdulásában, hisz ő álmodta meg a sajátos, új magyar kórusművészetet s alkotásai európai viszonylatban is „énekes reneszánszot” teremtettek. Lehajlik a gyermekekhez, az éneklő ifjúsághoz s egészségesen magyar ízlésű, zeneileg kiművelt új nemzedék nevelésére törekszik, hogy velük megteremthesse a jövő „éneklő Magyarország”-át.

Kodály Zoltán személyiségében csodálatosan fonódnak össze a tudós, a zeneköltő és a nemzetnevelő vonásai.

A századforduló idején a művelt magyarság önelégülten látta, hogy a Liszt-rapszódiaikon keresztül az egész világ felfigyelt a magyar zenére és miltán semmi okát sem látta a kételynek, ízlését tökéletesen kielégítette a városi műdalokat cifrázó cigány. A sodró ár ellenére ekkor fordult Kodály Zoltán egyedül a nép emlékezetében megőrzött ősi magyar dallamkincs felé. 1905-ben indult el legelső népdalgyűjtő útjára, egy év multán Bartók Béla csatlakozik hozzá, esztendőig járják a Felvidéket, majd 1910 után Erdélyt és Bukovinát. Egy évtized leforgása alatt ötezer dallamot jegyeznek föl, illetőleg vesznek fonográf-hengerre s mások munkáját is hozzászámítva, a maradandóan rögzített dallamok száma hamarosan a tizezer fölé emelkedik. Kodály és Bartók azonban nem áll meg a gyűjtésnél, hanem vallatni kezdi titkai felől e bámulatos gazdagságú dallamvilágot. Az „Ötfokú hangsor a magyar népzeneben” című Kodály-tanulmány és Bartóknak „A magyar népdal” című könyve tisztázza azután a magyar népzene ősi rétegének merő idegenségét a nyugateurópai zenétől és szerves kapcsolatát a finn-ugor népek zené-

LIBRARY
MUSEUM
OF
HUNGARY

jével. Fölfedezéseik megbecsülhetetlen zenefilológiai eredményeket érleltek meg.

Am az alkotóművész Kodály azt is meglátta, hogy az új, egyetemes értékű magyar műzene is csak a főtárt népzenei hagyományokon épülhet, föl kell szabadulnia a német zene rendszerének egyeduralma alól. A német zenei befolyás két évszázadon keresztül kiáradt az egész világra. A bécsi klasszicizmus három nagymesterének, Haydnnak, Mozartnak és Beethovennek a művében jutott el tetőpontjára, s végső kiteljesedését Wagner jelentette. A századforduló táján a wagnerizmus nyomasztó hatása alatt állt az egész magyar műzene s ezt az erős bilincset kellett széttörni, hogy újat mondhasson a fiatal magyar mester. Musszorgszki orosz dallamvilága és Debussy hangszerelésének friss színei adtak bátorítást neki s ő hozzálátott a magyar népzeneben fogant új kifejezési formák, az új zenei nyelv megalkotásához. Népdalfeldolgozásai, első vonósnyegye, gordonkára és zongorára írt művei jelzik művészetének sok vitával szegélyezett útját, míg végül a XVI. századi költő, Kecskeméti Vég Mihály zsoldár-szövegére írt *Psalmus Hungaricus* ábau elénk bontakozik minden dallamszövebseli és hangszerelési újítása. Ez a fenséges, drámai erejű zsoldár az első tökéletes összegezése Kodály mondari-valójának. Míg Bartók a *Kossuth-színfőnőtől* a *Zene húros- és ütőhangszerekre* című munkájáig mind a zenekarban keresi a maga kifejezését, Kodály a nagy Psalmus után határozottan a kórusművészet szolgálatába áll. Egymást követik szebbnél szebb énekkari szerzeményei: a humoros *Villó* és a *Turót eszik a cigány*, a mély áhitatú *Öt Tantum ergo*, a *Pünkösdőlő*, a *150. genfi zsoldár*, azután a *Székely keserves*, a *Karádi nóták*, *Norvég lányok* s a magyar népdalt győzelemre juttató színpadi zenéje, a *Háry János* és a *Székely fonó*. Eddigi művei fölé záróköként illeszkedik a *Budavári Te Deum*, amelynek fölényes hangszerkezeltése és érett énekkari stílusa csodálatra indít.

Ez a hatalmas életmű forradalmat váltott ki a magyar közönség ízlésében, s csak most, az élete hetedik évztizedének küszöbére érkezett mester számára érik az elismerés. Aki a magyar zenei művelődés viszonyaiban ismerős, fájlalhatja a közvélemény tartós és merev ellenállását, de aligha csodálkozik rajta. Középosztályunk javarészt teljesen idegenül áll a népi műveltséggel szemben, a népi eredetűeket pedig az iskola képezte át úgy, hogy számukra is idegenül csengjenek a régi, ötfokú dallamok és a belőlük származtatott harmóniák. Emellett nem idegződtek a fülébe a nyugati zene Wagnert meghaladó újításai sem, hát hogyan érthette volna meg Bartókot és Kodályt, akik újítások dolgában a nemzetközi zeneéletnek is élenjárói s munkásságuk nyomán a magyar zene megújulásával együttjárt az európai műzene megújódása is. Hiveik, előadóművészek és zeneírók, ernyedés nélkül küzdöttek e beláthatatlan jövőjű eredmények elismertetéséért, míg úrrá nem vált az a belátás, hogy a megértés már csak az új nevelésű, jövő nemzedéktől várható. Kodály habozás nélkül vállalta az új magyar zenei közműveltség megalapozását célzó nevelőmunka áldozatát, s ahelyett, hogy előkelő hangversenytermek közönsége számára írná műveit, kánonokat, gyermekkórusokat és bűbajos kétszólamú énekgyakorlatokat tartalmazó *Bicinia Hungaricát* ír pöttömnyi gyermekek számára. Munkatársai segítségével a szemünk láttára olyan új magyar zenei világot épít, amelyben közös dallamkincsét ismer majd a székely szolgálégény és munkaadó gazdája, az egymásra találó dunántúli és felvidéki diák közös kánont fúj, megszületik a magyar asztali ének s a lapról éneklés olyan feltétele lesz a jó társaságba kerülésnek, mint a XVI. századi Angliában volt a madrigál-irodalom virágzása idején.

Az esztétikusoknak, akik nemcsak a művek elemzésébe mélyednek el, hanem az alkotók lélektanába is, régóta vitatott kérdésük, hogy a költői

lángésznek törvényszerű velejárója-e az emberi nagyság is. A hatvanéves Kodály mindenestre példaként idézhető. Benne a költői lángész a legmagasabbrendű erkölcsi értékkel egyesül, amint erről műveinek szellemén kívül bizonysgot tesz nevelői és tudományos munkássága is.

Kéki Béla

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET DÉSI VÁNDORGYÜLÉSE

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület október 18., 19. és 20. napján Désen tartotta meg a felszabadulás óta első vándorgyűlését. Az EME 1906. óta rendezett vándorgyűlései a magyar tudományosság iránti érdeklődés fölkelését, a múzeumi gondolat népszerűsítését, a közműveltség emelését és a honismeret előmozdítását szolgálják. Jóllehet már az első világháború előtt országos eseményeknek számítottak az évenként más és más erdélyi városban rendezett vándorgyűlések, páratlan jelentőségűekké — mint *dr. Tavaszy Sándor* alelnök egyik közelebről megjelent sajtónyilatkozatában mondta — a megszállás idején váltak, amikor a tudományosan alapozott ismeretközlésen túl széthordták Erdélyben azt a kiművelt lelkeséget, amely tud égni a magas művelődés eszményeiért. A vándorgyűlések olyan szellemi igényeket tartottak ébren, amelyek a kisebbségi sors nagy szükségében a legnagyobb veszélyben voltak. Minden vándorgyűlés új biztatást és kezeséget nyújtott, hogy az erdélyi magyarság a szellemi élet legmagasabb megnyilvánulásairól, a tudományos munkában való részvételről sem akar lemondani.

Az EME gróf Mikó Imrénének, Erdély Széchenyijének kezdeményezéséből és az erdélyi magyar társadalmi erők összefogásából jött létre. Éppen ezért vándorgyűléseink tulajdonképpen állandó visszafordulást jelentenek azokhoz az erdélyi magyar társadalmi erőkhöz, amelyeknek az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum létrejöttét, állandó gyarapodását köszöni. Az EME-t az erdélyi társadalomhoz fűző szálak közül kétségtelenül a vándorgyűlés a legerősebb s a leginkább szemmel látható is, mert az EME és ENM keretében folyó tudományos kutató és gyűjtő munkának az erdélyi tájjal és néppel való szoros kapcsolatát csak tudományos körök láthatják és értékelhetik.

Désen harminckét évvel ezelőtt rendezett az EME vándorgyűlést. A dési és a szolnokdoboka-megyei idősebb nemzedék lelkében máig is elevenen él az egykori vándorgyűlés emléke. Mint akkor, ebben az évben is a város és a vármegye hivatalos és társadalmi vezetői hívták meg az EME-t vándorgyűlés tartására. A meghívást kimondó és a helyi rendezést végző vezetők között az EME-nek több régi munkás tagja van, nem beszélve arról, hogy értékes alapítványaik, illetőleg adományaik révén Dés város és a Dési Magyar Polgári Kör, az egykori Dési Kaszinó utóda, az EME igazgatóválasztmányának örökös tagjai is. A vándorgyűlés helyi előkészítésének érdekében az EME Désen rendezőbizottságot alakított *dr. gróf Bethlen Béla* főispán elnöklésével s csak az EME elnökségének, meg dési rendezőbizottságának legszorosabb együttműködése tette lehetővé, hogy a mai rendkívüli idők ellenére is meg lehessen rendezni a vándorgyűlést.

Mint 1906 óta mindig, ebben az évben is három napig tartott a vándorgyűlés. Igazán mély és őszinte örömet jelent azt elmondani, hogy a három nap alatt elhangzott 18 tudományos előadás és a vándorgyűlés keretében, az EME orvostudományi szakosztálya részéről rendezett másfélnapos orvosi továbbképző előadásorozat mindvégig a legnagyobb látogatottságnak örvendett. Magának a megnyitásnak ünnepélyessége s a megnyitó díszülés közönségének összetétele szinte páratlan a vándorgyűlések történetében. A megnyitó

díszülésem az egészségi okokból távollevő *báró Jósika János* elnök helyett *dr. Tavaszy Sándor* az EME rangidős alelnöke elnökölt. Megnyitó beszédében elsősorban a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselőjében megjelent *dr. Fáy István* államtitkárt köszöntötte, méltatta a kultuszkormányt az EME iránt állandóan tapasztalható figyelmét és gondoskodását, majd megköszönve a dési rendezőség vendégszeretetét és odaadó rendező munkáját, részletesen méltatta a dési vándorgyűlésnek az EME szempontjából való jelentőségét.

„Az EME — mondotta megnyitó beszéde további során *dr. Tavaszy Sándor* — nemcsak a múzeális-érdekű kincsek gyűjteménye, hanem az erdélyi magyar szellemi élet tudományos fóruma is. A múzeális gondolat mellett mindig hűségesen ápolta az akadémiai gondolatot is, de sem az egyik, sem a másik tekintetében nem felejtkezett el arról, hogy erélyesen szolgálja Erdély földjén a nemzeti existencia izmosodását. Sohasem mondott le az önelvű, tudományos kutatás nagy kötelezettségéről, mégis tudományos munkájának mindig megvolt az a nagyszerű eredménye, hogy belső erkölcsi erőt és lendületet adott a nemzeti életnek.“

A megnyitó díszülés során *dr. Fáy István* államtitkár is felszólalt s többek között a következőket mondotta: „A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr nevében és képviselőjében köszöntöm hazafias örömmel és bensőséges meleg érzésekkel az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Tudjuk jól, milyen lelki magvetést, milyen küszködő munkát végzett az egyesület tudományos és szellemi téren az elnyomatás nehéz éve alatt szívósan, kitartással és mindig határozottan. A kolozsvári egyetem alapításában és létrejöttében az egyesületnek oroszlánrésze volt. Gyűjtemény-anyagát megsokszorozta és azt a szerepet vitte Erdélyben, amit az országban a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Múzeum együtt jelent. És jött azután a megszállás ideje alatt az egyesület hőskora. Kolozsvár állandóan tartotta a kapcsolatokat szellemi és tudományos téren a vidékkel. Ezért száll ma az egyesület felé, mint egy láthatatlan hullámhossz áramlása, az ország értelmiségének tisztelete, hálája és nagyrabecsülése.“

Az üdvözlések során azonban kiderült, hogy nemcsak a magyar értelmiség értékeli az EME majdnem évszázados munkáját, hanem az iparos, kereskedő és a földműves erdélyi magyarság is. Különösen meghatóak voltak *Bíró Péter* kiscgazda üdvözlő szavai. *Bíró Péter* a szántóvető magyar munkájához hasonlította az EME munkásságát: a szántóvető a földet szántja és dolgozza meg, az EME a lelki vetésen dolgozik. Szívből kívánta, hogy Isten óvja meg mind az EME, mind a magyar földműves vetését a jégveréstől és a pusztulástól.

A megnyitó díszülést *dr. Németh Gyula* budapesti egyetemi ny. r. tanárnak *Kőrösi Csoma Sándorról* tartott ünnepi előadása zárta be. Az EME ezzel azt a hagyományát követte, hogy a vándorgyűlések megnyitó díszülésén nemcsak ünnepel, hanem ott is a tudomány és a közműveltség ügyét szolgálja.

A megnyitó díszülés egyébként a hallgatóság összetétele szempontjából is mutatta, hogy az EME a legszélesebb népi rétegekig viszi el a múzeum és a magyar tudományosság ügyét. Az EME jelentős számú választmányi és rendes tagján kívül elsősorban a dési értelmiség, iparos és kereskedő réteg töltötte meg a vármegyeház nagytermét, de jelen volt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület rendezésében az EME vándorgyűléssel párhuzamosan folyó gazdaköri vezetői tanfolyamnak mintegy százhusz szolnokdobokamegyei kiscgazda résztvevője, és a vármegyei népművelési bizottság népművelő vezetőképző tanfolyamának hatvan falusi lelkész és tanító résztve-

vője is. Ez utóbbi két csoport a három nap folyamán minden öt közelebb-ről érdeklő előadást meghallgatott, de természetesen a fennmaradó idő alatt saját tanfolyamain vett részt elsősorban.

A megnyitó díszülés után a vándorgyűlés közönsége megkoszorúzta Dés elhunyt nagyjainak sírjait,¹ azután pedig egyszerű közebeden vett részt. Ezen először *dr. Fáy István* államtitkár Magyarország Kormányzó Urára mondott pohárköszöntőt, majd *dr. gróf Bánffy Miklós* nyug. m. kir. külügy-miniszter, az EME társalelnöke mondott serlegbeszédet Mikó Imre grófról, az EME megalapítójáról.

Délután a dési rendezőbizottság által rendezett kiállítások megnyitása következett *dr. Fáy István* államtitkár jelenlétében,² Szolnok-Doboka-megye festőinek képkiallítása, a vármegye magyarságának rendkívül értékes néprajzi, szöttes-varrottas kiállítása, végül a vármegyei EMGE-rendezte termény- és gyümölcs-kiállítás munkás, a városi és népi műveltség értékeit megbecsülő vidéki magyarságról és magyar életről tett bizonyosságot.

A kiállítások megnyitása után kezdődött el a vándorgyűlés és az orvostudományi szakosztálynak párhuzamosan folyó előadássorozata. Az előadások műsorát most is az EME négy szakosztálya állította össze, mégpedig úgy, hogy naponként mindegyik 2—2 előadást tartott, a tárgyválasztásban pedig minden előadó arra törekedett, hogy előadásával lehetőleg a vándorgyűlés vidékének tudományos megismerését is szolgálja. Természetesen azért sok mástárgyú előadás is hangzott el, de kétségtelen, hogy a vidéki hallgatóságot a magyar tudományosságunk a hozzá közelebb álló kérdései érdeklik elsősorban. A szükséghez képest az előadók a vetítést is felhasználták, mint érdekkeltő és szemléltető eszközt.

¹ A szabadságharc hőseinek, meg Kádár Józsefnek, Kovács Sámuelnek, Medgyes Lajosnak és dr. Szűcs Sámuelnek sírjára helyezett az EME egy-egy képviselője megemlékező beszéd kíséretében koszorút.

² A kiállítások mindenikén szép anyagot gyűjtöttek egybe. A képkiallításokon kilenc Szolnok-Dobokában élő vagy onnan elszármazott festő (Daday Gerő, Huber István, Ince János, Kolozsvári Endre, Kovács Zoltán, Mohi Sándor, Simon Béla, ifj. Schilling János, Szopos Sándor) negyvenhét képét állították ki. A gazdasági kiállítás anyagát negyvenkét EMGE gazdakör hordotta össze. A rendezés érdeme Antal Dániel tb. EMGE igazgatóé volt.

Legjelentősebb és tudományos szempontból is a legnagyobb meglepetést hozó a díszítőművészeti kiállítás volt. E kiállítás anyagát a falusi népművelési bizottságok vezetőinek, papoknak, tanítóknak segítségével *Mákkai* Endre vármegyei népművelési titkár, *Kőszeghy* Ferenc berendelt igazgató, körzeti iskolafelügyelő és *Farkas* Gézané gépíró és kezelő buzgó fáradozása hordotta össze és rendezte el. Örömmel láthatuk, hogy a szolnokdobokai népművelési titkárság mennyire át van hatva a népi értékek nagyszerűségétől. Az idő rövidsége miatt ugyan csak a vármegye 18 községéből tudtak 108 háztól 659 darab népi díszítőművészeti tárgyat összegyűjteni; ebből 548 darab vászonmű, illetőleg hímzés, a többi cseréptárgy (79), illetőleg fafaragás (32) volt. A begyűjtött kézimunkaanyagból gondos selejtezés után mintegy 250 darabot állítottak ki; ezt egészítette ki az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és Régiségtárából a kiállításra kölcsönzött 52 darab szolnokdobokai hímzés. A kiállított hímzésanyag sok új vonással gazdagította a vármegye hímzéseiről eddig alkotott képünket. Különösen szépek voltak a szeki hímzések, de a vármegye többi községei (Apanagyfalu, Baca, Bálványosváralfa, Felőr, Magyarlapos, Mezőveresegyháza, Nagydeveser, Ördöngösfűzes, Rettég, Sajóúdvárhely, Szelecske, Szépknyerüszentmárton, Vice) is figyelemreméltó anyaggal képviseltették magukat. A kiállítás darabjai közül a legérdekesebbeket az EME lefényképezette, illetőleg közvetlenül a kézimunkákról nyomólemezeket készítettet. Az anyag egy része előreláthatólag a vándorgyűlés emlékkönyvében jelenik meg. Jól sikerült a díszítőművészeti kiállítással kapcsolatos háziipari bemutató is (A szerk.).

Előadóink — több mint negyedszázados megszakítás után — megint elsősorban a kolozsvári egyetem tanárai közül kerültek ki, egytől-egyig az EME tagjai; rajtuk kívül más erdélyi előadók is szerepeltek, köztük az EME-nek három kitűnő dési tagja is.

A vándorgyűlés tartama alatt a résztvevők szakszerű vezetővel megtekintették a város gótikus református templomát, a vándorgyűlés befejeződése után pedig az EME honismereti kirándulást rendezett a désaknai sóbányához és az országoshírű szentbenedeki gróf Kornis-kastélyhoz.

Önként kínálkozik, hogy egy ilyen áttekintés után röviden vonja le az ember a tanulságokat is.³ Ez azonban messze vinne s befejezésül csak annyit, hogy a dési vándorgyűlés nemcsak az EME életébe hozott új lendületet, hanem valami esodálatos megpezsdülést idézett elő az Elnémult harangok sokat sirattott vármegyéjének életében is. Az EME mindig számontartotta és ma is tudományos alapszággal vizsgálja és számontartja Erdély s benne Szolnok-Doboka vármegye magyar kérdéseit. Nem hallgatta el a valóságot és a teendőket ez alkalommal sem. Nem célja azonban a halálharangkongatás, sőt egész vándorgyűlésével a sajátosan EME-célokon kívül azt a célt is szolgálta, hogy Erdélynek s benne Szolnok-Dobokának ezeréves magyar multját, ma is meglévő magyar értékeit és egyetemes magyar fontosságát, kulshelyzetét állítsa hallgatói elé.

Ifj. Nagy Géza

KÉT MAGYAR NYELVTUDÓS

Az utóbbi három évtizedben ugyan a magyarság vizsgálatára vonatkozó tudományágak mindannyiában jelentős fejlődést figyelhetünk meg, de talán egyik tudományágban sem jutott a magyarság a tudományos kutatás korszerűsége szempontjából olyan európai színvonalra, mint éppen a legnemzetibb tudomány, a magyar nyelvészet terén. Hogy ez így van, abban a váratlan hirtelenséggel elhunyt két nagy magyar nyelvész, *Gombocz Zoltán* és *Csűry Bálint* mellett az élők közül kétségtelenül két magyar nyelvtudósé, a *Horger Antalé* és *Melich Jánosé* a legnagyobb érdem. A magyar és különlegesen az erdélyi élet ez évfordulóiban gazdag esztendejében is meg kell emlékeznünk róluk, hiszen mindkettejüknek pályája, és tudományos munkássága bizonyos pontokon Erdélyhez kapcsolódik.

Kettejük közül *Horger Antal* Erdély határterületén, a ma is román megszállás alatt lévő Krassó-Szörény megyében, Lugoson született (1872. május 18). Az egyetemet ugyan Budapesten végezte, de helyettes tanárként a brassói állami főreáliskolába került. Itt a Székelyföld közvetlen közelében figyelme székely diákjai révén a székely népnyelvre terelődött. A nevelői tapasztalatok arra ösztönözték, hogy a helyszínen is tanulmányozza a székelység nyelvét. Ettől kezdve 14 nyári szabadságán bejárta főként a keleti székely nyelvterület falvait. E hosszú gyűjtőmunkája eredményeként 1905-ben kiadta „A keleti székelység nyelvjárási térképe” című tanulmányát; ez rövidségében is az első ilyenemű magyar kísérlet. Sajnos korszakalkotó tanulmányát nem követték a magyar nyelvterületről készített hasonló feldolgozások. Már

³ Hogy a vándorgyűlés eredményei az egyetemes magyarság közkinésévé válhassanak, mint az eddigi vándorgyűlések után, a dési vándorgyűlés történetét és az ott elhangzott előadásokat az EME most is egy közelbről megjelenő emlékkönyvben örökíti meg. A vándorgyűlés történetének részletes beszámolója ebben az emlékkönyvben jelenik meg.

ez első lépéséből is látszik az, hogy Horger a középiskolai tanárságnak ama ritka kivételes egyéniségei közé tartozik, aki nem látja munkáját bevégeztetnek a tanítás és nevelés önmagában is súlyos kötelezettségének teljesítésével, hanem közvetlen környezete minél teljesebb tudományos megismerésére törekszik. A tanulmányok és cikkek egész sora tanuskodik erről.¹ E törekvése eredményei közül a Brassó közvetlen közelében ma is román megszállás alatt lévő hétfalusi csángóság történetével foglalkozó egyik jelentős tanulmányát éppen folyóiratunkban tette közzé.² A Magyar Népkelet Gyűjtemény X. kötetében közreadott „Hétfalusi csángó népmesék” című nagyon értékes mesegyűjteménye is a hétfalusi népnyelv tanulmányozásának komolyságát és kimagasló eredményességét tanúsítja.

Nincs pontos adatom reá, a róla szóló megemlékezésben³ is hiába keresem azt, hogy mikor került el Erdélyből, de ez 1910 táján történhetett meg. Ettől kezdve Budapesten középiskolai és egyetemi magántanár, aztán nőiskolai és polgáriskolai tanárképző-intézeti igazgató, majd pedig a világháború végigküzde után 1922-ben a Szegedre menekült Ferenc József-Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékének tanára volt. Az egyetem visszatérésekor már elérte azt a kort, amely az egyetemi tanár számára az oktatói munkától való visszavonulás időpontját jelenti. Szerencsére a hetvenedik életmunkaereje töretlen frissességében érte meg. Így ha nem is folytathatta Kolozsvárt a nevelői-oktatói munkát, a magyar nyelvtudománynak továbbra is előkelő munkása marad.

Igazságtalan és szűk látókörű szemlélet volna az, ha Horger Antalnak az egyetemes magyar nyelvtudományban is nagyon jelentős munkáját, munkásságának csak egy kis részét kitevő erdélyi működésének, eredményeinek ilyen futó jellemzésével szemléltetnők. Az egész magyar nyelvtudomány szempontjából jelentős művei közül⁴ különösen „A magyar nyelvjárások” című munkája hatásában is nagyértékű az újabb magyar népnyelvkutatás számára. Nagy várakozással tekintünk meg nem jelent munkái közül élete legfőbb alkotásának, *Rendszeres magyar hangtörténet*-ének várható megjelenése elé, hisz eddigi munkásságának tárgyilagos szemlélete alapján nyilvánvaló, hogy Horger nemcsak az egyéni ötletek és termékeny, de fegyelmezett képzelettel megalkotott magyarázatok és megállapított összefüggések mestere,

¹ Erdélyi vonatkozású tanulmányai, cikkei ezek: Esküllő, Esküküllő (Magyar Nyelv I. 368). A szakadati nyelvjárásziget (i. h. VI. 197, 306, 378), Kriza János gyűjteményei (i. h. IX. 191), A csángó név eredetéhez (i. h. 418), Bongor (i. h. X. 192), Barcaság (i. h. XI. 239), Az -á, -é végű szótövekhez (i. h. XVI. 134), Sajó és társai (i. h. XXIII. 497), Csíki székely ablakrácszatok (Népr. Múz. Ért. III. 137), A hétfalusi csángók boricatánca (Ethnographia-Néplet X. 106), Kőműves Kelemenné eredete (i. h. XIII. 392. 440). Kriza székely népmeséiről (i. h. XXIII. 368, XXIV. 53), Datk [Nyelvészeti Tanulmányok (Szerk. Szilasi Móric) I. 62], A hálmágyi nyelvjárásziget (Nyelvtud. Közl. XXXI. 365), A háromszéki nyelvjáráshoz (i. h. XXXVII. 307), A háromszéki nyelvjárás ügyében (i. h. XXXVIII. 184), Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai (i. h. XXXIX. 375, 385), Brassó és Kronstadt (A brassói m. kir. áll. főreáliskola 1900 évi értesítőjében), A barcasági magyar községek története (Tanulmányok és javaslatok a hétfalusi és környékbeli csángók helyzetének javítása iránt. Brassó, 1903 és kny), A bukovinai Józseffalva nyelvjárásáról (Szily-Emlékkönyv, Bp. 1918), Nyelvjárású jegyzetek (Nyelvőr XXXII. 558), Székelyudvarhelytől Brassóig (i. h. XXXIII. 445).

² A csángó nép és csángó név eredete (EM. 1905: 65, 125).

³ Techert József: Horger Antal (Születésének hevenedik évfordulójára) (Magyar Nyelv XXXVIII. (1942), 145—49).

⁴ A nyelvtudomány alapelvei. Bp. 1911 és II. kiad. Bp. 1926. — Magyar szavak története. Bp. 1924. — Általános fonetika. Bp. 1929. — A magyar igeragozás története. Szeged, 1931.

hanem az eddigi kutatások józan ítélőképességű és éleslogikájú felhasználója, rendszerezője is.

A másik ünnepeltnek, *Melich János*nak életpályája a Horgerénél néhány hónappal később kezdődött (szül. 1872. szept. 16-án), külsőleg meg csak az egyetemi élet tartama alatt kapcsolódott Erdélyhez és éppen Kolozsvárhoz; hisz Melich tanulmányait a Ferenc József-Tudományegyetemen végezte. Nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a jövő munkásságra való komoly készülődés ideje alatt, de meg amúgy is egészen más irányú érdeklődése miatt munkássága nem kapcsolódott hozzá olyan mértékben Erdélyhez és az erdélyi népnyelv kérdéseire, mint a Horger Antalé. Mennyiségileg is hihetetlenül gazdag, elágazódásában a magyar, német és a szláv nyelvtudomány területét át meg át járó tudományos munkásságának nem egy részletében így is Erdélynek sok-sok nyelvtudományi kérdésével foglalkozik.⁵ Erdély szempontjából is jelentős tudományos munkásságát azonban nem az alább címszerűen felsorolt néhány kisebb tanulmány, cikk vagy éppen csak megjegyzés mutatja, hanem különösen két munkája, a *Magyar Etymologiai Szótár* és *A honfoglaláskori Magyarország*.

Melichnek az etimológia iránt való érdeklődése már irodalmi munkássága elején jelentkezik.⁶ 1893 óta, mikor még egyetemi hallgató korában első szómagyarázata megjelent, nyelvtudományi munkásságának nagy részét éppen szómagyarázatait közlő kisebb-nagyobb tanulmányok, cikkek teszik. Az a csodálatos tájékozottság, mellyel otthonosan mozog a magyar, finn-ugor, indogermán és román nyelvészet terén, már természetszerűen erre a munkára képesíti. Mintegy addigi munkájának összefoglalását jelenti tehát a Gombocz Zoltánnal közösen 1914-ben megindított nagy vállalat, a *Magyar Etymologiai Szótár*. Gomboczban Melich tudásban, tájékozottságban méltó társat talált. Az együttesen szerkesztett szótár első kötete és két füzet (1914–1936), meg a tőle származó két utolsó füzet (1938–1942) az etimológiai kiadványok között európai viszonylatban is szinte páratlan mind teljesség, mind pedig a feldolgozás módszeressége szempontjából.

Másik munkája, *A honfoglaláskori Magyarország* (Bp. 1926–1929) szintén addigi kutatásainak összefoglalását és továbbvitelét jelenti. A trianoni szétdaraboltságban a Csonka-Magyarországot a kisantant részéről ért és várható tudományos síkon mozgó támadások kivédése céljából, de ettől függetlenül is, Melich a honfoglaláskori hely-, nép- és személynév-anyag megvizsgálásával megrajzolta Magyarország egykorú népiség-képét. E munka elvégzése tehát nemcsak nagy tudományos eredmény, de nemzeti

⁵ Pl. Kalotaszegi tájszók (Nyelvőr XXII, 527), Az erdélyi százság magyar jövevényei (ism. Nyelvtud. Közl. XXV, 469–72), Erdélyi szász jövevényiszók (Nyelvőr XXVI, 510), Házsongárd (Nyelvtud. Közl. XXVII, 97), Az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának legújabb termékei (E. Phil. Közl. XXIV, 462–74), Kolozsvár (Magyar Nyelv I, 82–3), A székely és csángó név eredete (Nyelvtud. Közl. XXXV, 479–80), Pápai Páriz Ferenc székely szavai (MNY. III, 116–21, XIII, 296), Ajton, Ajtony (MNY. IX, 352–6, 468, X, 425, XXIV, 141, XXX, 64), Barca, Barcaság, Barca (uo. XI, 24–5), Bethlen Gábor legújabb felfedezett levele (uo. XII, 68–74), A moldvai csángók (uo. XIII, 17), Daróc (uo. XVI, 23–8), Az erdélyi helységnevek (uo. XIX, 97–8), Küüllő (Erd. Ir. Szemle I, 359–66, MNY. XXVI, 62), Az oláh kárdés (Napkelet III, 258–64), Meregyó (MNY. XXI, 151–2), Néhány megjegyzés a székely írásról (uo. 153–9), Erd. Ir. Szemle II, 357–64), Doboka (MNY. XXIII, 240–5), Csuklyon (uo. XXIV, 71), Erdély ősi földrajzi neveinek eredetéhez (uo. 161–4), A magyar és magyar vonatkozású erdélyi helynevek gyűjtése (uo. 202–3).

⁶ Munkásságának teljes jegyzékét l. az évforduló alkalmából kiadott Melich-Emlékkönyv Bp. 1942. 503–522. lapján.

tett is volt. A néhány évvel utána megjelenő rumén ellenmű, *Drăganu Miklós*-nak vaskos kötete⁷ jórészt már csak Melich megállapításaival való hadakozásból állt.

Mindez azonban korántsem jellemzi kellőleg Melich munkásságának korszakos jelentőségét. Szótörténeti és etimológiai kutatásai mellett Melichnek felelt nagy része van a magyar történeti hang- és alaktani kutatások fejlesztésében és irányításában is. Munkássága ezen a téren is olyan eredményekkel dicsekedhetik, melyek az ezutáni történeti hang- és alaktani kutatások alapját képezik. Éppen e kutatásokkal kapcsolatos Melich nyelvemlék- és szótári anyag-kiadó, magyarázó tevékenysége is. Nyelvészeti kutatás pontos hasonmás, vagy legalább is betűszerinti szövegkiadások nélkül el sem képzelhető. Melich szótárak, szójegyzékek, régi magyar nyelvemlékek kiadásával nemcsak új, vagy legalább is könnyebben megközelíthető anyagot bocsátott a további nyelvészeti kutatás rendelkezésére, hanem példás kiadványaival hasonló kiadványok megjelenésére is ösztönzött.

Csak futó szemle ez a felett a hatalmas munkásság felett, melyet már a nem nyelvész és nyelvész szakemberek közül többen is méltattak.⁸ E munkásságnak van azonban néhány, igaz, a nagy egészhez viszonyítva igénytelen, nekünk mégis különösen kedves pontja, az a néhány könyvismertetés és kisebb cikkecske, amelyet annak idején, pályájának még a legeslegelején Melich János e folyóiratban tett közzé.⁹ Hadd büszkélkedjünk mi most el ezekkel, amikor szinte félszázadnyi távolból ragyogásuk a sokkal sziporkázóbb, nagyobb alkotások fénykévéjében fakóvá sápad, és tartasuk szerencsés sorsszerűségnek azt, hogy elsodródott, pályája távolabbi tájakra ívelt innen, ahol a későbbi nehéz időkben amúgy sem lett volna alkalma, lehetősége megtenni Erdély érdekében azt, amit így, a magyar főváros egyetemi székén, szabadabb viszonyok között élve, megtehetett.

A tudás értékeléséhez hozzátartozik az ember megbecsülése is. Nemrégiben egy beszélgetés alkalmával maga Melich tette azt a vallomásszerű kijelentést, hogy a tudós munkássága semmit sem ér a tudós lelkület erkölcsi alapjai nélkül. Mély, klasszikus igazság rejlik ebben. Akinek volt alkalma Melich Jánosban megismerni az embert, tudja, hogy az ő emberi alakja e megállapítás mérlegébe téve is tiszta és súlyos marad. Az elnyomatás éveit alatt különösen jóleső érzéssel tapasztalhatták az erdélyiek az ő emberi jóságát és megértő gyámolítását.

Az elmondottak érthetővé teszik azt, hogy miért nem mehetett el az erdélyi tudományosság, miért nem éppen e folyóirat és — ha szabad azt is megemlíteni — miért nem haladhatott el maga e sorok írója hangtalanul a két magyar nyelvtudós életének e minden tiszteletet és megbecsülést megérdemlő évfordulója mellett. Úgy érezzük, hogy ha csak ilyen futó méltatásban és ilyen egyszerű szavakban is, de át kellett nekünk is nyújtanunk a nekik másfelől sokkal színesebb csokorba felkínált sok-sok elismeréshez az erdélyi megemlékezés néhány igénytelen virágát.

Szta.

⁷ Români în veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei și a onomasticei. Bukarest, 1933., 682.

⁸ L. Kniezsa István, Kornis Gyula, Szekfü Gyula, Szinnyei József jellemzését a MNy. XXXVIII, 225—38., illetőleg a Melich-Emlékkönyv 3—23. lapján.

⁹ Egy XVII. századbéli számolókönyv. 1894: 517—21. — Könyvismertetései: Szinnyei József: Magyar tájszótár 1893: 592—3, Szegedi Gergely énekeskönyve 1894: 179—81. Szamota István: A schlagli magyar szójegyzék. 1894: 236—7. Simonyi Zsigmond: Német és magyar szótársok. 1896: 40—1.

A MAGYAR SZEMLE KLASSZIKUSAI

Néhány éve annak, hogy a Magyar Szemle Társaság a fenti címen új sorozatot indított meg. Folyóirata, a Magyar Szemle akkor már harminc egynéhányadik köteténél tartva a magyar folyóirat-irodalomnak egyik legtekintélyesebb képviselője volt. A Társaságnak két kiadványsorozata, a magas színvonalú, terjedelmes monografiákat magába foglaló „Magyar Szemle könyvei”¹ és a „Magyar Szemle Kinesestára”-nak kisebb tudománynépszerűsítő összefoglalásai nemcsak tartalomban, de a nyomdai kivitelezés tekintetében is a magyar könyvkiadás legkomolyabb értékei közé tartoztak.

Az 1937-ben megindított „Magyar Szemle klasszikusai” sorozatban a Társaság „a magyar szellem részint feledésbe merült, részint nehezebben hozzáférhető irodalmi emlékeit bocsátja a magyar olvasóközönség elé”.

A sorozat-indító első kötet, a *Horváth János* gondozásában megjelent „Magyar versek könyve” rég érzett hiányt pótol. *Toldy Ferenc*² és *Endrei Zalán*³ hasonló természetű vállalkozása már a megjelenés koránál fogva is elavultnak tekinthető. Részben irodalom-szemlélete, részben meg régebbi volta miatt nem elégíthet ma már ki *Endrődi Sándornak*⁴ antológiája sem. Ez irodalmi szemelvényekből összeállított művek után valóban szüksége volt az iskolának és az irodalmi műveltségre vágyó nagyközönségnek is egy olyan vers-szemelvényekből álló gyűjteményre, mely a századforduló és e század első évtizedeinek immár nemzeti értékévé vált remekeit az irodalmi fejlődés folyamatába beállítva, lehetővé tegye a régi és az új ellentéttségében vagy legalább is egymásmellettségében az egész magyar költői termés változatott remekeinek szemléletét.

E feladatra a ma élő magyar irodalomtörténetírók legátfogóbb látású alakja, *Horváth János*⁵ vállalkozott. Nemesak a kiválogatott anyag, de a kötetet bevezető fejtegetés is elsőrangú íziéstörténeti útmutató a magyar költészet gazdag érdekében. A történeti anyag kiválogatásában a szerkesztő a fejlődés tényeihez igazodott; itt nagyjában teljes képet adhatott. Eléggé nem sajnálható, hogy újabb költőink kellő mértékben való bemutatása elé akadályt gördített „az érvényben levő kiadói és szerzői jog”. Ilyen külső okon kívül a szerkesztő egyéni ízlése az oka annak, hogy a századvég és e század költői bemutatásán egyénenként, hajlamunk és ízlésünk szerint talán változtatnánk, míg a régebbi költői remekművek sorozatát már sokkal egészebbnek és a véglegzett darabok sokkal teljesebb, klasszikus gyűjteményének látjuk.

A költői alkotások irányában lerótt tartozás után egy szemelvényes alakban még kevésbé bemutatott műfaj, a magyar próza felé fordul a Magyar

¹ E sorozatból az EM. már ismertette a következőket: *Hóman Bálint*: A magyar történetírás új útjai (1931: 112), *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei és Az irodalmi műveltség megoszlása (1930: 102—3, 1935: 304—5), *Julier Ferenc*: A világháború magyar színmű (1935: 199), *Genthon István*: Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig (1935: 94), *Szeksfű Gyula*: Bethlen Gábor-áról meg éppen külön tanulmány keretében emlékezett meg a folyóirat (Vö. *Nagy Géza*: A legújabb Bethlen-irodalom. EM. 1931: 98—109).

² A magyar nyelv és irodalom kézikönyve. 2 köt. Pest, 1855, 1857 és bőv. kiad. 5 köt. Pest, 1876.

³ A régi magyar költ. remekci. Bp., 1903. — A magyar költ. remekci Kiszaludyt Károlytól napjainkig. — Ide számítható még a Magyar Remekírók-nak a régi magyar költőkől összeállított kötet is.

⁴ A magyar költészet kiacsesháza. Bp. 1895 és későbbi kiadásai.

⁵ Magyar versek könyve. Bp. 1937. XXVI+592 l.

Szemle Társaság figyelme. Bármilyen előkelő helyet is foglalnak el a magyar irodalomban művészi prózánk mesterei, nincs egyetlen gyűjteményünk sem, mely a magyar próza fejlődését bemutatná, és így a tanulmányokban és az olvasóközönségben is tudatossá tenné régebbi prózánk hagyományait, értékeit, meg az újabb magyar próza sok-sok színét, gazdagságát. A múlt század ötvenes hatvanas éveinek Újabb Magyar Nemzeti Könyvtára óta régebbi klasszikus prózaíróink felé sokáig nem fordult a kiadói érdeklődés.

Még az újabb ilyenirányú kiadói vállalkozások előtt, 1939-ben jelent meg a Magyar Szemle klasszikusai-nak első prózai kötete. Az új világháború már előrevetette árnyékát, a nemzeti újjáéledés, a területi megerősödés már meg is kezdődött, amikor a magyar kard- és tollforgatásnak, a magyar nemzeti önállásnak és gondolkodásnak egyik legnagyobb remekírója, Zrinyi Miklós prózai műveiben kifejtett, saját korát messze túlélő nemzetnevelő gondolataival, prózája veretes, ősi szépségeivel méltó külső köntösben újra megjelent.⁶ A kiadványt gondozó *Markó Árpád* Zrinyi-méltatásával és az egyes munkák elé írt bevezető fejtegetéseivel, meg könyvészeti és magyarázó jegyzeteivel hozta közelebb a mai kor emberéhez Zrinyi munkáit. Zrinyi műveinek 1891-ben megjelent, de azóta teljesen elfogyott kiadása után egy fél század kellett ahhoz, hogy újabb kiadásban kerüljön a prózaíró Zrinyi a magyar közönség elé. Ez a kiadás nem kritikái; a nagyközönség számára, az olvasást minnél jobban megkönnyítő, de túlzásba nem vitt jegyzeteléssel készült.

Már a sorozat első két kötete is hiányt pótol, harmadikul *Bisztray Gyula* és *Kerecsényi Dezső* válogatásaként és gondozásában megjelenő háromkötetesre tevezett prózai kiadvány méreteiben is egyedülálló szemelvényes gyűjtemény lesz a magyar prózának. E tervezett kiadványból eddig a Kerecsényi gondozta első kötet, a régi magyar próza gyűjteménye jelent meg.⁷

Ha a szerkesztő nem is utalna rá, a kiadvány-sorozat terve is elárulná, hogy a sorozat első tagjaként megjelent Horváth János-féle „Magyar versek könyve” szolgált ez újabb kiadvány mintaképeül. A szerkesztő már az első sorában megjegyzi, hogy a kiadvány külső jellemzői (a nyomdai kiállítás, szerkesztési beosztás, stb.), de továbbmenőleg maga a prózai gyűjtemény terve is a Horváth Jánosé. Mint az előbbi verses kötetnek, ennek is az volt a célja, „hogy oly szöveggyűjtemény készíttessék, mely az egész magyar irodalom anyagából kiválogatja mindazt, amire nemzeti műveltségünk érdekében a történelmi érdeklődésű művelt közönségnek és az ezt nevelő iskolának szüksége van.” A készen kapott terv és külső alak új élettel, tartalommal való megtöltése azonban nehezebb és hálátlanabb feladat, mint a költői alkotások kiválogatása és kiadása volt. Bár némiképp vers-irodalmunk is idegen mintákon, elsősorban latinon indult meg, a vers ösztönösebb nemzeti megnyilatkozási forma, az emberi lélekhez közelebb is férköző, mint a próza. A versgyűjtemény szerkesztője a lélekben már talál olyan pilléreket, amelyekre ráépítheti a vers-irodalom nagyszerű épületét, hiszen az óvodától kezdve kötelező vers-tanulás, az ifjú és a felnőtt kor kedvelt költőinek szinte állandó olvasgatása révén minden lélekben zengő rímekben, soha el nem felejthető sorokban és versszakokban él, hat a magyar vers, formálja gondolatvilágunk és alakítja stílusunk. A próza terjedelmesebb voltánál, kötetlen formájánál fogva kevésbé tudatosan elraktározva él bennünk. Még a gondosabb olvasónak is inkább csak egy-egy prózaíró stílusának alapjellemeről van halvány

⁶ Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái, Bp. 1939. 380 l.

⁷ A magyar próza könyve. Három kötetben. (Szerk. *Bisztray Gy.* és *Kerecsényi D.*) — I. kötet. Régi magyar próza. Szerkesztette, bevezetéssel és jegyzet-szótárral ellátta *Kerecsényi Dezső*. Bp. 1942. 605 l.

képe, anélkül, hogy sorai, kifejezései élnének lelkében. A próza nyelvi anyaga, ami pedig a vers esetében szinte minden, az irodalmi emlékezésben háttérbe szorul a tartalom megett. A tartalomra sivatározott legnagyobb próza-émlékek is kevésbé teszik ránk azt a felemelő, ünnepi hatást, mint amilyen vers-émlékek a sokszor nem is egészen remekbe készült versek nyomán maradtak lelkünkben. Egy prózai gyűjtemény összeállításának számolniuk kell még a fejlett irodalmi műveltséggel rendelkező olvasó esetében is a fennebb mondottakkal; tekintetbe kell venniök az olvasóközönség prózai műveletlenségének e szinte természetes állapotát. Ha valahol, egy ilyen prózai antológia előtt elkel a bevezetés, és szükséges a jegyzet is. Kerecsényi jól tudva ezt, az első kötet, a régi próza gyűjteménye elé nemcsak a kiadás módját ismertető bevezetőt írt, hanem egy szép fejezetben megrajzolta újszerűen, szemléletesen, a történelmi folyamat természetes hőmpölygésében a magyar próza útját a Halotti beszédtől Pápay Sámuelig, a XIII. század elejétől a XIX. század elejéig. A XIX. század fordulójának nagy műveltség-, és ízlésváltásának koráig számítják tehát a háromkötetes prózai-gyűjtemény szerkesztői a régi magyar próza korát. Talán lehetne e korbeosztás ellen kifogásunk (különösen egy olyan idegesen modern léleknek, mint Kármán Józsefnek a régi próza kötetében való szereplése ellen hadakozhatnánk), de belátjuk, hogy az ízlésváltozás megérzése terén valóban éppen annyira jogos az olvasó ellenvetése, mint a szerkesztők döntése. A fontos mégis csak az, hogy az első kötet valóban teljes képet ad a régi magyar próza fejlődéséről, életéről. Szerencsés volt az első hatszáz év termését szemelvényekben egy kötetbe szerkeszteni, hogy a végtelenül gazdagabb és fejlődésében oly sokirányú, újabb prózának, a XIX. század klasszikusaitól a XX. század elejének modern nyelvművészeiig két kötetben valóban szemléltessék a magyar próza gazdagodását, európai viszonylatú fejlettségét, művésziességét.

Remélhető, hogy a gyűjtemény rövidesen megjelenő két kötetével a kiadó eléri azt a célt, hogy az olvasó utolsó elágazásaiban a jövő felé mutatva, maga előtt lássa azt a gazdag hálózatú utat, amelyet a magyar próza a rövid, szinte tömondatos gagyogástól korunk kifinomult, a lélek ezernyi ezer rezdülését kifejező, bonyolult nyelvművészetéig megtett.

B. I.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Közleményei

Elnöki megnyitó-beszéd*

A f. évi március 13-i közgyűlés az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályát újraszervezte, új választmányt és elnökséget állított élére, s erre a kormányzó szervre bízta az évtizedes jól bevált keretekben a multhoz méltó és a jelen körülményeihez szabott tudományos működés sikeres továbbfolytatását.

Az a tiszteletreméltó nyolc évtized, amelyre Szakosztályunk visszatekint, szintén azt a kötelességet rója reánk, hogy a régi hagyományok szellemében teljesítsük korszerű feladatainkat. Évkönyveink tanúsága szerint Szakosztályunk számos becses eredménnyel gyarapította a szellem-tudományok széles körét. Főképpen a magyar irodalomtörténet, a magyar történelem és a régészet művelése terén szerzett dús érdemeket, de más tudományágak is sokat köszönhetnek azoknak a kutatásoknak, melyeket a Szakosztály ülései és kiadványai segítettek elő. Tudományosságunknak olyan nagy értékei, mint a középkori latinság szótára, a régi magyar irodalom alapvető bibliográfiája és az apahidai kincs bemutatása tartoznak Szakosztályunk indítékai és legszebb tudományos emlékei közé. Működésének számokban kifejezhető mérlege 1860-tól 1941-ig, tehát a mai napig bezárólag 389 tudományos szakértekezés, 152 népszerűsítő és 122 vándor-gyűlési, összesen tehát 663 előadás, amelyeknek javarésze nyomtatásban is megtalálható a Brassai Sámuel-től a 60—70-es években szerkesztett Évkönyvek sorozataiban és Szakosztályunk közlönyének, az Erdélyi Múzeum-nak, 1874 óta megjelent 54 kötetében.

Három nemzedék járt előttünk s mutatott utat az erdélyi tudományos feladatok felismerésére, lelkes munkálására, a gr. Mikó Imrétől alapelvül meghatározott honismeret művelésére. Dicsőségünk, büszkeségünk, egyszersmind lelkes ösztönzésünk, hogy Szakosztályunkban működött valaha Torma Károly, Kővári László, Gyulai Pál, Jakab Elek, — hogy csak a legkiemelkedőbb neveket említsem — itt mutatta be Orbán Balázs a Székelyföldről írt nagyhírű munkájának kezdeteit, s az Erdélyi Múzeum könyvtárában megfogalmazott tervéről, a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéről, itt számolt be először az a köröstarcsai Szabó Károly, aki nálunk melegedett az erdélyi tudományos kérdések lelkes művelőjévé. Utánuk hosszú sora következik a Ferenc József Tudományegyetem tanárainak, kik hasonlóképpen Szakosztályunkon és folyóiratunkon keresztül találták meg kapcsolataikat Erdély földjével, történelmével, szellemi életével, közműveltségével.

Ezeken a járt utakon kell tovább haladnunk, amikor újjászervezett Szakosztályunk működésének új korszakát elindítjuk. Ez az új korszak súlyos történelmi megpróbáltatások derekas kiállása után a világtörté-

* Elmondott az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1942. október 28-án tartott ezévi első szakülésén.

nelem legnagyobb kataklizmájában kezdődik. Rendíthetetlen hittel, szilárd bizalommal tekintünk a jövő elé, s részt kérünk a magyar tudomány ránk eső feladatainak teljesítésében és Erdély szellemiségének megszilárdításában.

Abban a meggyőződésben, hogy Szakosztályunk fokozott tudatossággal, a hagyományok tiszteletével s az új tennivalók felismerésével, teljesíteni fogja az eléje tűzött nemzetépítő feladatokat, tisztelettel üdvözlöm a Tek. Szakosztályt, szívből köszöntöm igen tisztelt vendégeinket, és szaküléseink ezidei sorozatát megnyitom.

György Lajos

A Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály utolsó öt éve

1938—1942

1. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának utolsó öt éve felerészben a sötét emlékü megszállás utolsó éveire, felerészben a boldog felszabadulást követő időkre esik. A megszállás utolsó évei kisebbségi életünk legnehezebb korszakát jelentették. A páris-környéki békeszerződések megszüntetéséért és az új Európa kialakulásáért most dúló harc már előrevetette árnyékát. A román állam biztonságérzete egyre csökkent, s ezért az állami életben mindinkább erősödött a katonai befolyás. Megszigorították az ostromállapot intézkedéseit, a sajtó- és szólás-szabadságot, az ország úgyszólván az állandó mozgósítás állapotában volt. Evvel egyidejűleg egyre türelmetlenebbül és erőteljesebben feküdtek a magyarságra. Autonóm politikai szervezetünket, az Országos Magyar Pártot feloszlatták, gazdasági, társadalmi és művelődési intézményeinknek meg egész sorától vonták meg a működési engedélyt, illetőleg tették számukra lehetetlenné a működést. De nemcsak az állam, hanem a román közvélemény is egyre türelmetlenebb magatartást tanúsított az itt élő magyarság iránt. A magyar szó és magyar életmegnyilvánulás teljes elfojtására törekedtek, mintha evvel eltüntethették volna a kétmilliós magyarság tömegét. Szakosztályunk munkakészségét a külső nyomás csak növelte, s ha nem tudtuk azt az eredményt elérni, melynek elérését magunk elé tűztük, tisztán a külső körülményeknek tulajdonítható.

A várva-várt boldog felszabadulás új feladatok elé állítottak. Szakosztályi tagjaink nagyrésze új munkahelyre került, akiknek pályájukon nehéz gyakorlati feladatokkal kellett megküzdeniök, tudományművelésre ezidő alatt nem gondolhattak. De újjá kellett szerveznünk magát a Szakosztályt is. Az egyetem visszatérte új vérkeringés megindulását jelenti Egyesületünk életében, ahhoz azonban, hogy az egyetem tanárait bevonhassuk munkaközösségünkbe, időre és megfelelő előkészítésre volt szükségünk.

A szakosztály tisztikara, melyet az 1938. évi január hó 27-i közgyűlés állított az élre, a következőkből állott: Elnök: dr. *Balogh Arthur*,* ny. egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, szenátor; al-

* A kolozsvári tagok esetében a lakóhelyet nem jelzem.

elnökök: dr. *Sulyok István* lapszerkesztő és dr. *Tusa Gábor* ügyvéd. Titkár: dr. *Oberding József György*, a G. H. Sz. titkára. Választmányi tagok: *Almási Samu* ref. egyházkerületi tanácsos, dr. *Asztalos Sándor* ügyvéd, *Bakk Péter* tanár (Bukarest), dr. *Bartha Ignác* ügyvéd, dr. *Bernád Ágoston* ügyvéd, dr. *Dániel Elemér* ügyvéd, dr. *Dobó Ferenc* ügyvéd, dr. *Ferencz József* a G. H. Sz. igazgatója, dr. *Gál Miklós* kamarai képviselő, ügyvéd (Torda), dr. *Gyárfás Elemér* szenátor, az Erdélyi R. Kat. Egyházmegyei Tanács világi elnöke (Dicsőszentmárton), dr. *Kedves András* r. kat. egyházgondnok, dr. *Kovács András*, ifj. dr. *Mikó Imre* ügyvéd, dr. *Nagy László* ügyvéd, dr. *Oberding József György* szakosztályi titkár, *Petrovay Tibor*, a G. H. Sz. cégvezetője, dr. *Somodi András*, a Lapkiadó R.-T. vezérigazgatója, dr. *Schilling Dezső* ügyvéd, dr. *Szeghő Imre* ügyvéd, dr. *Ujvárossy Miklós* ny. törvényszéki bíró, dr. *Vargha Lajos* ügyvéd, dr. *Vékás Lajos*, a Minerva Nyomdai Müintézet R.-T. vezérigazgatója, *Venczel József* lapszerkesztő, *Vita Sándor* szövetkezeti ellenőr, lapszerkesztő.

Bár az alapszabályok értelmében a tisztikar megbízatása csak három évre terjedt, az átmeneti időszak rendkívüli körülményeinek következtében ez a tisztikar irányította a Szakosztály működését a legutóbbi, 1942. október havában tartott közgyűlésig. A megszállás éveiben a gyülekezési szabadság korlátozása miatt nem tarthattuk meg az előírásos évi közgyűléseket, a felszabadulás után pedig a Szakosztály átszervezésének előkészítése indokolja a közgyűlések elmaradását.

Szakosztályunk főtevékenysége most is, mint a kisebbségi évek alatt általában, két irányban nyilvánult meg: az Egyesület téli népszerűsítő előadássorozatában való bekapcsolódásban és a vándorgyűlésein való részvételben.

2. Szakosztályunk az 1938. évben a következő öt előadást hirdette és tartotta meg az Egyesület téli tudományos népszerűsítő előadássorozata kapcsán: *Venczel József*: A társadalomkutatás száz éve. — *Br. Diószeghy Erzsébet*: Az angol és amerikai társadalomkutatás. — *Bakk Péter*: A román társadalomkutatás. — *Vita Sándor*: Társadalomkutatás Közép-Európában. — *Dr. Szabó T. Attila*: Az erdélyi magyar társadalomkutató munka.¹

Korábbi rendszerünktől eltérőleg ez évben vezettük be előadásainknak egy tárgycsoport köré való tömörítését, hogy az előadások tárgyát képező kört lehetőleg minden oldalról megvilágítva egy kerek egészet nyújthassunk. Kísérletünk nagyszerű eredménnyel járt. A jól megválasztott tárgykör, a társadalomkutatással foglalkozó előadásaink mindegyike oly nagyszámú hallgatóságot vonzott, hogy a hallgatóság egy része sokszor még ülőhelyhez sem tudott hozzájutni az Unitárius Kollégiumnak az előadások színhelyéül szolgáló tágas dísztermében.

A következő 1938—1939. évi előadássorozatban jogi tárgykört választottunk. Előadásainkat „Románia gazdasági törvényhozásának utolsó húsz éve” cím alatt hirdettük meg. Célunk az volt, hogy előadásainkban összefoglaljuk mindazon törvényeket, melyeket Románia a magyarság gazdasági elnyomásának a célzatával alkotott. A jogtörténeti gyűjtőmunka feladatát

¹ Ezt az előadást hatósági engedély hiányában nem lehetett megtartani.

vállaltuk magunkra, hogy az ellenünk hozott törvények alkalmazásának a módját és szellemét tárgyilagos feldolgozásban ismertessük meg az utókorral is az előadások könyvalakban való kiadása útján. Sajnos, ez utóbbi elgondolásunkat anyagiak hiányában nem tudtuk megvalósítani.

Előadássorozatunkban a következő előadások szerepeltek:

Dr. Oberding József György: A gazdasági élet és a gazdasági törvényhozás viszonya (bevezető előadás). — *Dr. Asztalos Sándor:* A mezőgazdasági törvényhozás. — *Dr. Rösler Viktor:* A kereskedelmi törvényhozás. — *Dr. Szabó Miklós:* A pénzügyi törvényhozás. — *Dr. Fazekas János:* A szövetkezeti törvényhozás.

Előadásaink ez évben is látogatottak voltak. Előadásaink sikerét igazolja, hogy résztvettek tanárnők vezetésével a „Marianum“ kereskedelmi középiskolájának felsőbb osztályos növendékei is, valamint szépszámú magyar hallgató. Sajnos, a műsor utolsó előadása a hatósági engedély megtagadása folytán elmaradt.

Az 1939—1940. évi előadássorozatunkat a falupolitika tárgyköréből vettük. Meghírdetett előadásaink a következők voltak: *Bálint József:* József-venett képekkel). — *Br. Aczél Ede:* A falu fejlődés történeti tényei. — *Demeter Béla:* A jövő faluja. — *Dr. Schmidt Béla:* Harc a népbetegségek ellen. — *Ifj. dr. Parádi Ferenc:* A falusi munkakeresők védelme a városban. — *Horváth József:* A falu szövetkezeti megszervezése. — *Dr. Rösler Viktor:* Gazdasági szervezkedésünk lehetőségei. — *Dr. Venczel József:* A csíki székelység. — *Ifj. Gyallay-Papp Domokos:* A székely örökség jogi alapja.

A kilenc előadásból álló sorozatnak csak az első öt előadását sikerült megtartanunk, többre már nem kaptunk hatósági engedélyt. Előadásaink szintén nagy érdeklődést keltettek és népes hallgatóságot vonzottak.

3. Szakosztályunk tevékenységének másik részét az Egyesület vándorgyűlésein való részvétel képezte. Az Elnökség megkeresésére, mint a múltban, úgy ezekben az években is örömmel vállalták tagjaink a vándorgyűléseken való előadások tartását a Szakosztály számára előírt keretek közt. Ez talán egy kissé szűk volt, de a műsor nem tette lehetővé nagyobb számú előadás beiktatását.

Az 1938. évi tordai vándorgyűlésen a következő előadásokat hirdettük meg: *Venczel József:* A székelység népesedési viszonyai. — *Seyfried Ferenc:* Képek Dániából (vetített képekkel). — *Dr. Oberding József György:* A gazdasági konjunktúra. — *Dr. Asztalos Sándor:* A mezőgazdasági törvénykezés fejlődése Romániában

Dr. Asztalos Sándor előadása akadályoztatása miatt elmaradt.

Az 1939. évi gyergyószentmiklósi vándorgyűlésen Szakosztályunk az alábbi előadásokkal szerepelt a műsoron:

P. Lukáts Mansvét: Küzdelem az alkoholizmus ellen. — *Albrecht Dezső:* A társadalmi közösség alapjai. — *Perjessy János:* A Székelyföld szövetkezetei. — *Dr. Venczel József:* Adatok Csíkvármegye gazdaságtörténetéhez. — *Dr. Oberding József György:* A Siculicidium népe.

Venczel József előadása akadályoztatása miatt elmaradt.

1940. évben Dicsőszentmártonban tervezte Egyesületünk szokásos vándor-

dorgyülésének megrendezését. Elnökségünk az előkészületeket meg is tette. Az az izzó hangulat, mely a bécsi döntést már hónapokkal megelőzte, óvatos tartózkodásra intette azonban Egyesületünk vezetőségét, úgyhogy a vándorgyűlés megrendezésétől még június hónapban elállott. Az óvatosság helyénvaló is vol. A bécsi döntés éppen a vándorgyűlésen érte volna Egyesületünk résztvevő tagjait, ha ugyan egyáltalán sikerült volna a vándorgyűlés megtartására az engedélyt kieszközölni.

4. Egyesületünk a fiatal, 30 éven aluli tudományos kutatók ösztönzésére évenként 3.000 lej (100 Pengő) összegű ösztöndíjat bocsátott szakosztályunk rendelkezésére. A rendelkezésünkre bocsátott 1938. évi ösztöndíjat pályázat útján adtuk ki. Pályatételünket az ősi székely jog tárgyköréből vett jogtörténeti tanulmány megírására írtuk ki. Dr. Tusa Gábor alelnökünk, dr. Mikó Imre szakosztályi választmányi tagunk és dr. Szabó T. Attila, a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály titkárának személyében kiküldött bíráló bizottság a 3.000 lejes pályadíjat ifj. Gyallay-Papp Domokos joghallgató: „A székely családi levelesláda jogi jelentősége“ című pályamunkájának ítélte oda. Az 1939. évi ösztöndíjat dr. Vékás Lajos, dr. Bernád Ágoston és dr. Venczel József, a választmány tagjainak személyében kiküldött bizottság két részre osztotta. 1.500 lej jutalomdíjban részesítette Nagy Ödön nagysármási református szórványelkészt a Hitel 1939. évi 1. számában megjelent „A szórványkérdés“ című tanulmányáért s ugyancsak 1.500 lejt ítélte Incze Lajos egyetemi hallgatónak „Parajd szociográfiája“ című kéziratban levő értékes munkájáért. Az 1940. évi ösztöndíjat Vita Sándor és Venczel József választmányi tagokból, valamint a szakosztályi titkárból összeállított bizottság teljes összegében dr. Tonk Emil orvosnak ítélte oda „A csecsemőhalandóság Erdélyben“ című tanulmányáért (Megjelent a „Hitel“ 1940—41. évi 2. sz.-ban).

5. A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének anyagi támogatásával szakosztályi kiadványaink IX. köteteként jelent meg 1939. évben dr. Oberding József György: A szövetkezeti mozgalom eszméi című munkája. Ez az egyetlen kiadvány, melyet a megszállás alatt megjelentettünk.

6. Az 1938. évi közgyűlés óta a megszállás ideje alatt a szakadatlan ostromállapot folytán rendkívül korlátozott gyülekezési szabadság, valamint a gyűlési engedélyek már említett körülményes és költséges megszerzése következtében mindössze két választmányi ülést tartottunk 1938. szeptember 30-án és 1939. november 23-án. Szakosztályunknak a nem szigorúan a választmány hivatalos ülése elé tartozó ügyeit választmányi tagjaink baráti összejövetelein beszéltük meg. Ezeket az összejöveteleket többnyire a Magyar Kaszinóban tartottuk meg.

7. Hogy Szakosztályunk tudományos tevékenységét minél szélesebb alapon folytathassa, évről-évre gondoskodott új tagok beválasztásáról. 1938-tól 1940-ig főleg az ifjú értelmiségi nemzedék soraiból 33 új tagot ajánlottunk megválasztásra a központi igazgatóválasztmánynak.

A bécsi döntés folytán Szakosztályunk sok értékes tagját veszítettük el, közöttük két választmányi tagunkat: dr. Gyárfás Elemért, az Erdélyi

Római Kat. Egyházmegyei Tanács világi elnökét, volt szenátort és dr. Gál Miklós ügyvédet, volt kamarai képviselőt.

Az 1941. és 1942. év első felében Ferenc József-tudományegyetem jogi és közgazdaságtudományi karának tanárait, meg az erdélyi jogi és közgazdasági élet több más kiemelkedő képviselőjét ajánlottuk felvételre az Egyesület központi választmányának.

Az 1938. évi közgyűlés óta a megszállás éveiben beválasztott tagok száma 33. Ez az alacsony szám szomorúan mutatja, mily csekély számbeli erővel rendelkezett a kisebbségi magyarság a szellemi utánpótlás terén. A felszabadulás óta 102 új tagot nyertünk. Tagjaink szaporulata 1938. januárjától a legutóbbi időig tehát 135 volt. A korábban beválasztott régi tagokkal együtt Szakosztályunk tagnyilvántartásában ezidő szerint összesen 277 tag szerepel.

8. Szakosztályunk a legutóbbi időig évi 5.000 lej átalányt kapott Egyesületünkől szükségletei fedezésére. Ezt az összeget minden évben felvettük, de okszerű takarékoskodással az eltelt évek alatt — a központi számvizsgáló bizottságnak minden évben beterjesztett és jóváhagyott elszámolás szerint — 423.08 pengőt, (tehát csaknem az egész kiutalt összeget) tartalékolhattuk. Célunk az volt, hogy a megtakarított összegből folytathassuk kiadványsorozatunkat. Az 1941. évre 1.500 pengőt, az 1942. évre meg 2.500 pengőt szavazott meg a közgyűlés Szakosztályunknak. Szakosztályunk készpénzálmánya így 4.423.08 pengőre növekedett. Az újonnan nyert és a jövőben hasonló összegben rendszeresítendő támogatás most már gond nélkül lehetővé teszi a szakosztályi kiadványsorozat továbbvitelét, esetleg önálló szakosztályi közlöny kiadását.

9. Szakosztályunk újjászervezésére irányuló tevékenységünket mindaddig, míg az Egyesületnek az államhoz, illetőleg az egyetemhez való viszonya újjólalag nem rendeztetett, nem kezdhettük meg. Választmányunkat az újjászervezés érdekében 1942. január 15-ére hívtuk össze. Ez ülésünket határozatképtelenség folytán nem tarthattuk meg. Újjólalag összehívott választmányi ülésünket január 24-én tartottuk meg. Ezalkalommal a titkár összefoglaló jelentést tett a Szakosztálynak 1938. év januárjától 1942. januárjáig terjedő időszakban kifejtett munkásságáról. A választmány foglalkozva a szakosztályi tevékenység újrafelvételének kérdésével, megbeszélte a téli előadássorozat megindítását. Ezt illetőleg az a vélemény alakult ki, hogy míg a Szakosztály újjá nem szerveztetik, a kérdést vegyük le a napirendről. A Szakosztály újjászervezésére nézve úgy döntött a Választmány, hogy a bécsi döntés folytán lemaradt tagok sajnálatosan megüresedett helyeit, valamint azon tagok helyét, akik a Szakosztály munkája iránt semmi érdeklődést nem mutattak, üléseire el nem jártak, újonnan választott tagokkal kívánja betölteni. Ilyenformán 12 választmányi tag helye áll szabadon. A 12 helyből hatot egyetemi tanárokkal (3 jogi és 3 közgazdaságtudományi professzorral), hatot pedig a bírói kar 3 és a közigazgatási tisztviselői kar 3 tagjával javasolja a közgyűlésnek betöltetni. Egyben felkérte az elnököt, hogy az egyetemi tanároknak a Szakosztály munkásságába való bekapcsolódása érdekében vegye fel az érintkezést az érdekelt két Kar professzoraival. Dr. Balogh Arthur szakosztályi elnök

az 1942. évi június hó 27-ére összehívott választmányi ülésen számolt be megbízatása eredményéről. Az egyetemi tanárokkal folytatott megbeszélései során a professzorok részéről az a kívánság merült fel, hogy az Egyesület emelje fel a szakosztály átalányát, mert a szükséges anyagiak hiányában nem tudná a Szakosztály feladatait megoldani. A Választmány magáévá téve a professzorok kívánságát, elhatározta, hogy az Egyesület legközelebbi választmányi ülése elé viszi a kérdést. Erre július 12-én került sor. Elnökünk az Egyesület költségvetésének tárgyalása alkalmával előterjesztette a Szakosztály átalányának felemelése iránti kérését; ehhez csatlakozott dr. Vékás Lajos választmányi tagunk, valamint a szakosztályi titkár is. Megmozdulásunk a központi Választmány megértésével találkozott. Ezekután a közgyűlés összehívását már nem halaszthattuk tovább. A Választmány a közgyűlés összehívásának időpontjára nézve úgy döntött, hogy az szeptember végén, vagy október elején történjék meg, amikor már tagjaink mind vissztértek nyári szabadságukról.

Az 1942. október hó 18—24-ig megrendezett dési vándorgyűlésen Szakosztályunk a következő előadásokkal szerepelt: *Dr. Balogh Arthur*: Erdély nemzetiségi kérdése. — *Dr. Martonyi János*: A magyar közigazgatás fejlődésének útja. — *Dr. vitéz Rajty Tivadar*: A vállalkozás korszerű kérdései. — *Dr. Parádi Ferenc*: A társadalmi jogfolytonosság kialakulása Szolnok-Dobokában. — *Antal Dániel*: Birtokviszonyok Szolnok-Dobokában.

Közgyűlésünket a tervezett időponttól eltérőleg, a vándorgyűlés eltolódása miatt, 1942. november 7-én tartottuk meg. Ez a közgyűlés volt hivatva a Szakosztály újjászervezését elvégezni.

A közgyűlés nevezetes eseménye volt, hogy a Szakosztály a titkár indítványára címét Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály-ra bővítette. Ezt a javaslat szerint az indokolja, hogy a Szakosztály már korábban is, de különösen a megszállás alatt behatóan foglalkozott a közgazdasági tudomány tárgykörébe tartozó kérdésekkel, a szervezeti és ügyrend szerint pedig a Szakosztály célkitűzését a „címében foglalt tudományok művelése, terjesztése és népszerűsítése“ képezi, tehát a címnek pontosabban kell megjelölnie a tevékenységi kört. A közgyűlés egyben kimondta, hogy a Szakosztály ezentúl két osztályban, jogi és államtudományi, valamint közgazdaság- és társadalomtudományi osztályban folytatja tevékenységét. E határozatát a szervezeti szabályzatba is felvette. E jelentős lépés elősegíti a jövőre nézve, hogy a szakosztály jogász és közgazda tagjai különválva, önálló osztályokban fejtsék ki tevékenységüket. Ezt indokolja az egyetem új, Közgazdaságtudományi Karának a felállítása is, minthogy az Egyesület szakosztályai korábban is az egyetemi Karok szerint alakultak. A közgyűlés a választmányi tagok számát, a megnövekedett taglétszámmra való tekintettel, 24-ről 30-ra emelte fel.

Az egyesületi Alapszabályoknak e fenti szakosztályi határozat értelmében való módosítása céljából a Szakosztály e javaslatát a központi választmány útján a közgyűlés elé terjeszti.

Az újjászervezett Szakosztály tisztikarába és választmányában a következőket választotta be a közgyűlés: elnök lett *dr. Balogh Arthur*, ny. egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Alelnökök:

dr. *Búza László* és dr. *Kovrig Béla* egyetemi ny. r. tanárok. Titkár és szerkesztő: dr. *Martonyi János* egyetemi ny. rk. tanár. Választmányi tagok az új tagok sorából: dr. *Balás P. Elemér*, dr. *Csekey István*, dr. *Heller Erik*, dr. kislégi *Nagy Dénes*, dr. *Ottlik László*, dr. vitéz *Rajty Tivadar*, dr. *Schneller Károly*, dr. *Sövényházy Ferenc*, dr. *Szászy István*, dr. *Székely István*, dr. *Személyi Kálmán* és dr. *Túry Sándor Kornél* egyetemi tanárok, dr. *Szász Ferenc* alispán, dr. *Farsang Endre* kir. ítélőtáblai tanácselnök, dr. *Urbán Gusztáv*, kir. ítélő táblabíró, dr. *Csepreghy László*, kir. törvényszéki tanácselnök, dr. *Jankovits Béla* kir. járásbírószáki elnök és dr. *Székelyhidny Géza* árvaszéki elnök. A választmány régi tagjai közül dr. *Asztalos Sándor* ügyvéd, dr. *Bartha Ignác* országgyűlési képviselő, dr. *Kedves András* egyházgondnok, dr. *Mikó Imre* országgyűlési képviselő, dr. *Nagy László* városi tiszti főügyész, dr. *Oberding József György* egyetemi intézeti tanár, dr. *Schilling Dezső* közjegyző, dr. *Somodi András* vezérigazgató, dr. *Vargha Lajos* városi tiszti ügyész, dr. *Vékás Lajos* kir. ítélőtáblai elnök, dr. *Venczel József*, az Erdélyi Tudományos Intézet tanára és *Vita Sándor* országgyűlési képviselő választatott meg újra.

Szakosztályunk életében, mely mind szellemi, mind anyagi téren megerősödött, új korszak kezdődik. Szellemi téren nagy nyereséget jelent az új tagok, s különösen az egyetemi tanári kar bevonulása, anyagi téren pedig az Egyesület fokozottabb támogatása. Az újjászervezett és megnagyobbodott Szakosztály hathatósabban tudja a jövőben munkálni az Egyesület célkitűzéseit és szolgálni az erdélyi tudományos életet.*

Dr. Oberding József György,
a Szakosztály volt titkára.

Jelentés

az Orvostudományi Szakosztály 1941. évi működéséről

Van szerencsém megküldeni az EME orvosi szakosztályának 1941. évi pénztári kimutatását két példányban.

A 483 P. 90 fillér, azaz négyszáznyolcvanhárom pengő 90 fillér készpénzt mellékelten küldöm.

Az 1941. évben az orvosi szakosztály működéséről a következőkben számolhatok be:

I. Az Orvostudományi Szakosztály 1941. március hó 31-én az új klinika (Mikó-utca 4.) tantermében, a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem hazatérése alkalmából díszközgyűlést tartott a következő tárgysorozattal: 1. Dr. Koleszár László: Elnöki megnyitó. 2. Dr. vitéz Berde Károly orvoskari dékán üdvözölte az EME Orvostudományi Szakosztályát. 3. Dr. -Pataki Jenő: Orvoslás a régi Erdélyben. 4. Elnöki zárószó.

II. 1941. május hó 3-án az új klinika előadótermében tartatott tudományos ülés. Napirend: 1. Elnöki megnyitó. Koleszár László: Megemlékezés Verebély Tiborról. 2. Dr. vitéz Novák Ernő: Mellkas előtti nyelőcsőképzés. 3. Dr. Páli Kálmán (női klinika): Haematoma subchoriale tube-

* A Szakosztály korábbi történetét (1906—1934) l. a szerzőtől az *Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése* című kiadványban.

roszum deciduae esete. 4. Dr. Györy György (női klinika): Szokatlanul nagy intraligamentáris nyoma műtéti megoldása. 5. Dr. Darabos László (Bőrklinika): Lymphogranulomatosis inguinalis sulfonamiddal kezelt esete. 6. Dr. vitéz Páll Gábor (női klinika): Az intézeti szüléset 20 évvel ezelőtt és ma. 7. Dr. Nagy Jenő: A haláltusa bizonyos eseteiből való felélesztés egyszerű módja.

III. 1941. május hó 17-én tartott tudományos ülés napirendje: Bemutatás: 1. Dr. Zábó Zoltán (Női klinika): A sepsis kórképét utánzó acut miliaris tbc. a gyermekágyban. Előadás. 2. Dr. Nagy Jenő: A haláltusa bizonyos eseteiből való felélesztés egyszerű módja. 3. Dr. Lőrincz Ernő (Női klinika): Feladataink az erdélyi bábaképzés terén. 4. Dr. Markos György: A streptococcus betegségek immunbiológiája, különös tekintettel az acut rheumára.

IV. 1941. május hó 24-én tartott tudományos ülés napirendje: Bemutatás: 1. Dr. Péterffy Pál (Sebészeti műtéttani klinika): Felső végtag két fejlődési rendellenessége. 2. Dr. Györy György (Női klinika): Gázphlegmone sepsis. Előadás: 3. Dr. Kесе György (Női klinika): A hormonológia fejlődése az utolsó évtizedben. 4. Dr. Kovács Ernő (Gyermekeklinika): Lues connata érdekesebb esete.

Fogadja a Tekintetes Választmány megkülönböztetett tiszteletem kifejezését.

Kolozsvár, 1942. február 9.

Dr. Koleszár László sk.
egyetemi ny. r. tanár.

Jelentés

a Természettudományi Szakosztály 1941. évi működéséről

A vezetésem alatt álló Természettudományi Szakosztály 1941. évi egész működése két népszerűsítő előadás tartásából állott. 1941. február 26-án dr. Réthly Andor „A korszerű időjárás és éghajlatkutatás“, március 5-én pedig dr. Ruzitska Béla „A levegő technikailag értékesíthető anyagai“ címen tartott előadást. Bár több előadás tartását is megrendezhettük volna, mert előadóknban nem volt hiányunk, azonban a közönség részéről az érdeklődés olyan kicsi volt, hogy már az előadókat sem lett volna illő kitenni a szinte üres terem kellemetlenségeinek. Régebben előadásaink, mint emlékezetes, olyan látogatottak voltak, hogy sok esetben a terem szűknek is bizonyult. A közönségnek ez a hirtelen való elfordulása tőlünk abban leli magyarázatát, hogy már jóval előbb az Egyetem Barátainak köre megkezdette sorozatos és jó előre falragaszokon is hirdetett előadásait. Régi közönségünk tehát odaszokott, ahol egyébként is nagyobb, megfelelőbb és jólfűtött előadóterem várta a hallgatóságot; ilyet pedig mi nem tudtunk nyújtani. A Szakosztály munkájának ebben a lecsökkenésében ezenkívül más okok is játszottak közre, olyanok, melyek az örvendetes történeti változással kapcsolatosan az új rendbe való beilleszkedés szükségképpen következmenyei mind dologi, mind személyi vonatkozásban.

Mély tisztelettel

Dr. Balogh Ernő sk.
az EME Természettudományi Szakosztályának
elnöke.

Jelentés az Állattár 1941. évi működéséről

Az állattárt a lehető legelhanyagoltabb állapotban vettem át, mindenestől vastagon állt a pizok, a gyűjteményekben pedig a múzeumbogarak és molyok pusztítottak. Minthogy az Állattár részére dotációt csak az év végén kaptam, az Egyetemi Állatrendszertani Intézet pénzével és munkacseréjével álltam neki a takarításnak. Praeparátorom és tudományos segéd-személyzetemen kívül saját intézetem két altisztje, a Barlangkutató Intézet két embere, valamint két napszámos asszony állandó munkájának eredményeként az Állattár annyira megtisztult, hogy ma már nem kell miatta nagyon szégyenkezni. Konzerváló szereket, formalint, alkoholt stb. szintén Intézetem adott. Az egy teljes évig tartó nagytakarításon túl, a meglévő egyetlen szénkénevező ládában fertőtlenítettem a rovargyűjtemény legnagyobb részét, valamint apróbb madár- és emlősbőröket.

Mikor az EME-től az első pénzt megkaptam, vettem az Állattár részére egy porszívógépet (209.40 P.) és építtettem egy szénkénevező kamrát künn a kertben; ennek építési költségét felerészben Intézetem, felerészben az Állattár fizette, az utóbbira 778.23 pengő esett. Bár a kamara még nem használható, mert a fagy miatt egy részt nem lehetett elcemetezni, a két intézkedéssel lehetővé vált a nagyobb állatok portalanítása és fertőtlenítése is; erre égetően szükség is van.

Minthogy a gyűjtemény leltárának egyrésze hiányzik, sok állatról meg sem állapítható, mikor, ki és hol gyűjtötte és kinek a tulajdona, az Állattáré-e, vagy az Egyetemé. Ilyen esetekben azt a rendszert követem, hogy amire dr. Boga Lajos, aki még az oláh megszállás előtt az Állattárnál volt, azt mondja, hogy az múzeumi darab, azt annak föltétlenül elfogadom és nem íratom be az állami leltárba. Az állami tárgyak leltározása ugyanis éppen most van folyamatban mind Intézetemben, mind a Múzeumban. Természetesen csak olyan tárgyakat vesznek leltárba, amelyekről megállapítható, hogy nem az EME tulajdona.

Minthogy az egyes állatokon cédula legtöbbször egyáltalán nem volt, ideiglenesen délelőttre egy kisegítőmunkást alkalmaztam arra, hogy cédu-lákkal lássa el az egyes kiállított állatokat. A biológiai csoportokra majd magyarázó szöveget is íratok.

Amire specialista akadt hazai szakembereink közül, azt a csoportot velük meghatároztattam. Így meghatározta a Kacsalábú rákokat (Cirripedia) dr. Kolozsváry Gábor nemzeti múzeumi őr, a Glomeridákat Dudich professzor ellenőrzése mellett dr. Jermy Tibor tanársegéd, a Niphargusokat pedig maga dr. Dudich Endre egyetemi ny. r. tanár. Ezek az anyagok már mind vissza is jöttek. A Bieltz-féle csigagyűjtemény első részleteként a Clausiliákat határozza meg most dr. Rotaridesz Mihály nemzeti múzeumi őr, dr. Boga Lajos igazgató őr pedig a tegzes szitakötőlárvák meghatározásával foglalkozik.

Ezek után hangsúlyozni kívánom, hogy az Állattár még messze van attól, hogy rendben legyen. Még a nagyközönség számára való gyűjtemény sincsen rendben, ezen most is állandóan dolgozunk. A baj az, hogy ezután

a segítőmunkaerő száma erősen megcsappan, mert a napokban betegszabadságáról visszajön a Barlangkutató Intézet vezetője és így két szolgáló ott lesz elfoglalva, az egyik napszámos-asszonyt pedig az egyetemi gazdasági hivatal március 1-ével nem akarja tovább alkalmazni. Pedig az Állattárban legalább egy évi munka van még addig, míg a gyűjtemény legalább szemre rendben lesz. Valóságban rendben soha sem lesz a mai keretek között, mert hiányzanak az egyes csoportokat tudományosan feldolgozó szakemberek. Tanársegédem a halak feldolgozásával foglalkozik, egyik gyakornokom pedig egy rovatcsoporttal. Doktorandusaimnak, ha lesznek, szintén egy-egy csoport feldolgozását fogom kiadni, de mindez kevés és túlságosan lassú munka.

Fogadja a Tekintetes Elnökség kiváló nagyrabecsülésem őszinte kifejezését.

Kolozsvár, 1942. február 14.

Dr. Hankó Béla sk.
egyetemi ny. r. tanár,
igazgató.

Jelentés

a Föld- és Óslénytani Tár 1941. évi állapotáról

Bizonyos, hogy az EME Föld- és Óslénytani Táráról hasonló szomorú jelentés még nem hangzott el, mint a mostani. A mult román uralom huszonkét évének részint szándékos tevékenysége, részint felelőtlen hanyagsága folytán ez a Tár a legsiralmasabb állapotban került vissza. Azt a szeretetet, mely ezt a Tárat addig vezette, olyan kezelés váltotta fel, mely a Csáki szalmáját juttathatja eszünkbe.

A mondott idő alatt a gyűjtemény karbantartása érdekében teljességgel nem történt semmi. Úrrá lett mindenütt a gyűjtemények legnagyobb ellensége, a por. A kiállított tárgyak, különösen a kipreperált kövületek közül sok leválva a táblácskáról, melyre viasszal volt ragasztva, közben egymást is leütögetve, a legelső polcokra gurult. Természetes, hogy közben különösen a gyöngébb megtartásúak erősen megrongálódtak, vagy használhatatlanul tönkre is mentek. A kiállítási szekrényekben a tárgyak eredeti magyar címkéi mindenütt román nyelvű címkékkel vannak kicserélve. Hogy az ilyen átírásoknál nem történt-e elcserélés, vagy elírás, feltételezhető, de nem állapítható meg kétségtelenül, mert az eredeti címke nincs meg, sőt hiányzik sok esetben a tárgyak alatt volt eredeti cédula is. Több helyen ez is román nyelvű új cédulával van helyettesítve; ezeken azonban nincs lemásolva minden eredeti adat, pl. az, hogy gyűjtés-e, ki és mikor gyűjtötte, vagy vétel-e, kitől, mikor és mennyiért. Az ilyen kicseréléskor még az a hamisítás is megtörtént, hogy nyilvánvalóan EME tárgyat a román egyetem tulajdonába írtak át. Gyakori eset, hogy elzárt szekrények fiókjába a legkülönbözőbb jellegű tárgyaknak egész tömege van belapátolásszerűleg behányva minden cédula nélkül, viszont egyes eldugott helyekről, minden hozzátartozó tárgy nélkül a régi céduláknak

egész halmaza került elő. Nem egy olyan értékes tárgyra lehetett akadni, mely minden cédula nélkül szabadon hányódott a legkülönbözőbb helyeken. Geológiaiag színezett drága domborművek ártalmas hatásoknak kitett helyeken porral, piszokkal ellepve, megrongálódva, pusztulásnak indulva várják rendbehozatalukat és méltó helyen való kiállításukat.

A munka tehát ebben a kaotikus rendetlenségben és elhanyagoltságban igen nagy és több irányú, míg a Tár a nagyközönségnek is megnyitható állapotba kerül. Legelső teendő a tárgyak azonosítása, mert amelyeknek pl. lelőhelyük már nem állapítható meg, múzeális értéknek csak kivételes esetben tekinthetők. Fontos ezután annak a megállapítása, hogy a tárgyak közül melyek az EME-nek és melyek az egyetemnek, illetve az államnak a tulajdonai. Minthogy — amint ismeretes — az EME-nek leltára nincs, az egyetemé azonban megvan, világos, hogy ami ez utóbbiban nem szerepel, az az EME tulajdonának tekintendő. Másként a tulajdonjog nem állapítható meg azon tárgyakra vonatkozólag, melyeknek csak román cédulájuk van az egyetem tulajdonára átírva, eredeti magyar cédulájuk nincs meg. Ezután újra átcédulázandó az egész anyag, s elkészítendő a leltár. Végre következik az egész anyagnak a megtakarítása és korszerű átrendezéssel kiállítása, címkékkel való ellátása.

Mindez annyi gondos munkát kíván, hogy a Tár teljes rendbehozatalára 2—3 éven belül is csak abban az esetben lehet számítani, ha ennek a munkának hátráltató körülményei nem lesznek. Hiszen néhány tízezer tárgyról van szó, melyek között sok olyan is van, mely pepecselő kijavítást, konzerválást igényel.

Sajnos, ennek az átrendező, illetve rendcsináló munkának akadályai már is megvannak. Elsősorban hiány van ilyen mukákra alkalmas szak-erőkben. A teendők nagy része ugyanis olyan természetű, hogy azokat szakértelem nélküliekre bízni nem lehet, mert azok esetleg csak növelni fogják a zavart. Másik, talán még nagyobb baj az, hogy a Földtani Intézet az ásványtani intézettől való elválásával, más épületrészbe való átköltözködésével — ami e sorok írásakor éppen folyamatban van — olyan szűk és alkalmatlan helyiségekbe került, melyekben az átköltözködés teljes befejezésével még megmozdulni is alig fog lehetni.

A Föld- és Őslénytani Tár már a régi helyén is egészségtelenül össze volt zsúfolva és az átköltözködéssel még tovább rosszabbodott. A helyzet ugyanis az, hogy gyűjteményünk most kénytelen a réginél is mintegy 40 négyzetméternyi területtel még szűkebb helyre zsugorodni össze. Kényszerű következménye ennek természetesen az, hogy 1. a Tárnak továbbfejlesztése teljesen lehetetlen, 2. sőt a már eddig meglévő anyag kiállítását is vissza kell fejleszteni, 3. a kiállításból kiszorult anyag megfelelő kezelése sem lehet kellő, mert az elraktározott anyag már e nélkül is óriási és szintén lehetetlenül összezsúfolt.

Mindezek alapján az a tiszteletteljes kérésem, szíveskedjék az EME egy megfelelő bizottságot kiküldeni az utóbb vázolt szomorú tény megállapítására. Bizonyos, hogy a megejtendő helyszíni szemle után ez a bizottság is igazat fog adni, amikor most már előre kijelentem, hogy a meglévő körülmények között a Tár okvetlen bekövetkező visszahanyatlásáért, a

lehetetlenül szűk helyből eredő mindennemű anyagi, erkölcsi, illetőleg tudományos károsodásért a felelősséget nem vállalhatom.

Kolozsvár, 1942. február 17-én.

Mély tisztelettel

Dr. Balogh Ernő sk.
egyet. ny. r. tanár, az EME Föld- és
Öslénytani Tárának igazgatója.

Jelentés a Növénytár 1941. évi működéséről

Alulírott, mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytárának igazgatója, a következőkben van szerencsém jelentésemet megtenni:

I. Amidőn 1940. október 20-án a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem növényrendszertani tanszékére kineveztettem, az intézettel és a vele kapcsolatos botanikus kerttel együtt átvettem a növényrendszertani intézet épületében elhelyezett Erdélyi Nemzeti Múzeumi Növénytárat is.

A Növénytár a románoktól emelt új épület több helyiségében van elhelyezve. A földszint nagy múzeumi termében a szemléltető gyűjtemény darabjai, együtt az egyetem tulajdonát képező készítményekkel, ugyancsak egyetemi tulajdonú szekrényekben.¹ Leltár hiányában nem állapítható meg, hogy mely darabok képezik az EME, illetőleg az Egyetem tulajdonát. Az eredeti leltári címkéket a tárgyakról nagyrészt eltávolították és román feliratuakkal cserélték ki. Az egyes darabok tulajdonjoga tehát csakis a törzsleltár alapján állapítható meg; ez egy jövendő új leltározás feladata. A múzeális anyagot évtizedeken át őrizték a farkasutcai régi magyar nemzeti színházban (vö. Richter Aladár és Gyórfy István egy. ny. r. tanárok, egykori tár igazgatók jelentéseit és Borza Sándor román professzor beszámolóit), az innen való átköltözködés alkalmával sok tönkrement darabot kiselejteztek, ezek tehát hiányoznak. Ezzel szemben 1941. szeptemberétől a kiállított anyagot Hargitai Zoltán dr. egyetemi tanársegéd vezetésével átnéztük és az időközben ugyancsak nagyrészt tönkrement kiállított exiccatumokat újjakkal cseréltük ki, sőt a kiállított tárgyak számát a raktári és herbáriumi, valamint új gyűjtéseinkből származó darabokkal növeltük. Ez az átrendezés folyamatban van. Hasonló nagyobb-szabású munka volt a feliratok kicserélése. Eddig 1941 tavaszától számítva több, mint 5000 címkét cseréltünk ki. Intézetem egyetemi alkalmazású rajzolója, Keresztes Kálmán végezte a munka nagyrészét.

A szomszédos intézeti termek egyikét, a tanársegédi szobát, ugyancsak múzeumi helyiségnek rendeztük be. Hargitai dr. a phytopalaeontologiai gyűjteményt 6 szekrényben újjárendezte. A földszint harmadik termét az 1942 év folyamán van szándékunkban növényföldrajzi gyűjteményé kiépíteni.

¹ Az anyag felállítására vonatkozólag l. tőlem a következő nyomtatott ismertetést: A Kolozsvári Egyetemi Botanikus kert és Múzeum.

A román feliratok kicserélése és a fenti termek átrendezése remélhetőleg március végéig befejeződik és akkor a Botanikus Múzeum is megnyílik a kerttel együtt a nagyközönség számára.

Az emeleti herbáriumi terem szekrényeiben a herbáriumokat helyeztük el. Az egyetemi tulajdont képező Baumgarten- és Porcius-gyűjteményeken kívül a többi egységes generális herbáriumba van beosztva. Itt a helyzet kedvező, mert minden egyes herbáriumi lap bélyegzője világosan mutatja, hogy a példány múzeumi vagy egyetemi tulajdon-é. Az előbbieket kék, az utóbbiakat fehér borítékban vannak. Tekintettel azonban arra, hogy Borza Sándor vezetése alatt a két gyűjtemény elválasztásával nem törődtek, olykor egyes íveken az egyetemi és múzeumi példányok összekeveredtek. Miután a Növénytár 1941 végén megkapta múltévi átalányát, kiegészítő munkaerőt (Orbán Éva) alkalmaztam; ez megkezdte az egész herbárium újjárendezését, különös tekintettel az anyag szétválasztására. Borza alatt nem volt szabad a múzeumi anyagot gyarapítani, így 1922-ben 257830 lapot számláló gyűjtemény a gyarapodással közel 20 év alatt csak 259523-ra emelkedett. Az 1941. évi gyűjtések az átalány kései kiutalása miatt még teljesen egyetemi pénzből történtek, azonban a gyűjtések másodpéldányai is a múzeumi herbáriumot fogják gazdagítani. Kisebbségi segélyben (100—100 P.) részesítettem azt a két egyetemi alkalmazottat (dr. Balázs tanársegéd, Felföldy gyakornok), akik gyűjtéseiket a múzeumnak szolgáltatták be. Egyébként a gyűjtemény javarésztben Nyárády E. Gyula utóbbi években gyűjtött anyagával gyarapodott.

Jelentős szaporulata lesz azonban a herbáriumnak a Margittai Antal-féle gyűjtemény. Ezt az örökösöktől a kultuszkormány megszerezte a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytára számára, amelynek igazgatóságával kötött korábbi megállapodás szerint a herbárium közöttük és a vezetés alatt álló intézet (akkor még debreceni egyetemi növényzeti intézet) oszlik meg. Ezt a legalább 30.000 lapot számláló gyűjteményt én most a kolozsvári Botanikus Múzeumnak adom át, leszállítása már az ősszel megkezdődött. A kiválasztás több heti munkát vett és fog még igénybe venni.

Az intézet második emeletén helyeztük még el a múzeumi anyagból a maggyűjteményt és a duplumanyagot (L. még az idézett nyomtatványt).

II. Az EME Növénytárának jelenleg egyetlen tisztviselője Nyárády E. Gyula igazgató-őr, azelőtt polgári iskolai tanár, majd a román egyetemi növényrendszertani intézetnél múzeumi őr (conservator) 1941. június 1-vel nyert kinevezést. Az elmúlt évben leginkább a saját gyűjtésű kolozsvári és egyéb erdélyi anyagának feldolgozását végezte. A Növénytár az EME támogatásával és az igazgató közreműködésével kiadja Nyárády E. Gyula jeles munkáját, *Kolozsvár és környéke flórája*-t. Eddig két füzet jelent meg, 160 lapon, a harmadik most van sajtó alatt. Rá kell mutatnom arra, hogy az összes többi múzeumi munkákat mind egyetemi alkalmazottak végzik, így Hargittai Zoltán dr. tanársegéd, aki hivatalos egyetemi szolgálatán kívül a szemléltető gyűjtemény átszervezését vezeti (ezért szeptember 1-től havonta 50 P. tiszteletdíjat utaltam ki számára), valamint az intézeti rajzoló és több intézeti szolgáló, akik ezért a Növénytártól külön tiszteletdíjban nem részesülnek. Rá kell mutatnom ennek az állapotnak

helytelen voltára és sürgetnem kell legalább egy múzeumi altiszt alkalmazását.

Mivel Nyárády E. Gyula úrnak szolgálati ideje 1941 januárjával kitelt, értesülesem szerint nyugdíjazása már hamarosan bekövetkezik. Az ő helyébe Hargitai Zoltánt dr.-t óhajtom múzeumi őrnek (állami állásba) felterjeszteni.

III. Az elmúlt évben a növénytárat számos szakember látogatta meg, a nagyközönség előtt az átrendezési munkák miatt még zárva volt. Kiköcsönöztük feldolgozásra Lengyel Géza dr.-nak (Budapest) a Hieracium fajok egy részét, Igmándy József dr.-nak (Hajdunánás) két mohanemzetiség: Orthotrichum és Ulota hazai anyagát. Az eredmények folyóiratomban: az egyetem támogatásával megjelenő *Acta Geobotanica Hungarica*-ban jelennek meg. Szükségem lenne azonban múzeumi anyag feldolgozását, új adatokat stb. magába foglaló és a Növénytár kiadásában megjelenő kisebb folyóíratra, mivel az eredmények közlése ma különben elég nehéz. Szándékomban van tehát megindítani egy *Folia Floristica Transsilvanica* című kiadványt; a régi Múzeumi Füzetekhez, ill Botanikai Füzetek mintájára ez kizárólag a múzeum szolgálatában állana Erdély virágos és virágtalan növényeinek kutatására.

IV. Itt említtem meg, hogy Győrffy István egyet. ny. r. tanár úr kívánására átadtam neki az Erdélyi Múzeum Növénytára gyűjtötte 796 köteg mohaanyagot, mint amely az ő szerkesztésében megjelent kiadvány részben már kiadott, részben még feldolgozandó anyaga, ugyancsak az ő szerkesztésében megjelent Botanikai Múzeumi Füzetek című folyóirat három évfolyamának példányait (200—250—750 példány) és a belőlük készült különlenyomatokat. Úgy éreztem, hogy ezek bár a Növénytár tulajdonai, őt jogosan megilletik. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy az alapszabályok 43. §-a szerint a tár igazgatója ama professzor, aki az illető tárban képviselt tudománynak egyetemi tanszékét tölti be. Miután a Növénytár-, különösen pedig a tár herbáriuma a növényvilág rendszeres gyűjteménye, amely a maga teljes egészében (virágtalanok és virágosak egyaránt) a növényrendszertani tanszékhez, illetőleg intézethez tartoznak — e tényt különben egyetemi kari ülésen Szily Kálmán államtitkár úr Ónagyméltósága, az egyetem miniszteri biztosa kifejezte és megerősítette — tehát nem lehet vita tárgya, hogy ezek a gyűjtemények szét nem választhatóak, illetőleg szétválasztás esetében is igazgatójuk csak a növényrendszertan professzora lehet. Amennyiben azonban az EME az általános növénytan keretébe vágó gyűjteményeket, múzeumot óhajt és tud felállítani (növényalak- és élettani gyűjtemény), az természetesen az általános növénytan tanszék igazgatásába kerül. Mellékesen megjegyzem, hogy az 1941. évben intézetemből több, köztük igen terjedelmes és alapos dolgozat jelent, illetőleg jelenik meg a virágtalanok köréből, így Igmándy József dr., Felföldy Lajos és jómagam tollából. A kryptogam gyűjteményt csak az 1941. évben saját gyűjtéseinkkel kb. 1500 darabbal gyarapítottam. Ha tudományos értéke nincs is, történeti szempontból kegyelettel vettem át Ugron István Ónagyméltósága kis, de szép alga és moha kollekciónját, valamint

Kelemen Lajos főigazgató úrtól a sajnós, igen rossz állapotban levő Jósika bárónő Csáky Rozália grófnő-féle gyűjteményt.

V. A Tár tavalyi bevételeiről és kiadásairól külön elszámolást adtam be. A rendkívüli átalány javarésze kisegítő munkaerő alkalmazására fordítatik, a rendes átalányból az átrendezési munkák kapcsán felmerülő költségek, herbárium-papírbeszerzés, írógép, irodai szerek, a Nyárády-féle flóramű kiadása, kézikönyvek és néhány folyóiratsorozat beszerzése, valamint úti- és szállítási költségek a folyó tételek.

VI. Az 1942. év munkaterve már nagyrészt benne van a fenti beszámolóban. Most már lehetségessé lesz múzeumi költségen folytatni a megkezdett erdélyi kutatásokat. 1941-ben közel 140 napon gyűjtött az intézet Kolozsvár környékén, a Meszes hegységben, a Radnai havasokban, a Mezőségen és a Székelyföldön. Ugyanezen a területeken óhajtom folytatni a megkezdett florisztikai, növényzociológiai és geobotanikai kutatásokat (1941-ben intézetemből 32 dolgozat jelent meg). A múzeum átrendezésének folytatása, a beosztatlan anyag leltározása és beosztása, a folyóirat megindítása legfontosabb feladataink.

A fentiekben beszámolva az elmúlt évről, maradok a Tek. Választmánynak

Kolozsvár, 1942. február 16.

kiváló tisztelettel

Dr. Soó Rezső sk.

egyetemi ny. r. tanár,
az EME Növénytárának igazgatója.

Jelentés az EME 1941. évi kiadványairól

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1941. évi közgyűlése az alulírottat bízta meg azzal a megiltiztelő, de nehéz feladattal, hogy az Egyesületnek akkor egyetlen folyóiratát, az Erdélyi Múzeumot szerkessze és az egyesületi kiadványok ügyét gondozza.

Mint köztudomású,¹ a folyóirat az 1916—17-i összevont évfolyammal megjelenését megszüntette és a megszállás évei alatt csak 1930-ban éledt újra akkor, mikor az addigi egyetlen tudományos folyóirat, az előbb dr. Borbély István, majd dr. György Lajos szerkesztette Erdélyi Irodalmi Szemle megszűnt, és az EME vezetőségének gondossága lehetővé tette az Erdélyi Múzeumnak újból való rendszeres megjelenését. Az anyagi lehetőségek, sőt sajnós a szellemiek sem engedték meg, hogy az Egyesület több folyóiratot adjon ki. Ezért az Erdélyi Múzeum az Egyesület hivatalos közlönye és három szakosztály (a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, Jog- és Társadalomtudományi, valamint a Természettudományi) folyó-

¹ Vö. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum“ története. EM. 1939: 4—20, 125—145 és ErdTudFüz. 105. sz.

irata lett. Az Orvostudományi Szakosztály nem rendszeresen külön időszaki kiadványt jelentetett meg. Ezenkívül a rendezett vándorgyűlések emlékkönyvei, meg az EME háromnegyedszázados emlékkönyve adott jelt arról, hogy a szűkre szabott lehetőségek között is, az EME meg akarja őrizni az erdélyi magyar tudományos élet folytonosságát. Az egyesületi kiadványok szerkesztésének nehéz és felelős munkáját dr. György Lajos főtítkár, akkor a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók tanulmányi igazgatója végezte. Neki köszönhető végeredményében, hogy az erdélyi tudományos kiadványok megtartották a kellő színvonalat. Az ő szerkesztésében jelent meg a folyóiratnak 11 kötete, nagyrészt ezekből készült különlenyomatokként az Erdélyi Tudományos Füzetek 116 száma, a vándorgyűlési emlékkönyvek hét kötete és az EME fennállásának háromnegyedszázados ünnepén az addig végzett tudományos munkásságról szóló kötet.

A visszacsatolás évében a volt szerkesztőre olyan nagy szervezői feladatokat bízta, a meginduló egyetemi munka olyan nagy erőfeszítést kívánt tőle, hogy nem tudta tovább vállalni a szerkesztés munkáját. Miután az Erdélyi Múzeum 1940-i utolsó számát 1941. közepe táján kiadta, lemondott a szerkesztésről. A Választmány a lemondott szerkesztő helyébe az alulírottat választotta meg. Alig egy-két valóban használható kézirat került hozzám a régebben beküldött és még ki nem adott kéziratokból. Éppen ezért eleinte kézírathány miatt egy év anyagának egyetlen összevont füzetben való kiadására gondoltam. Azonban az Egyesület akkori titkára, dr. Kántor Lajos elengedhetetlennek tartotta egy szám mielőbbi megjelenését. Ezért november elejére kiadtam az 1941. évfolyam 1—2. számát 9 íven (143 l.); az összevont 3—4. számot több mint 15 íven (242 l.) karácsonyra szándékoztam megjelentetni, de a nyomda késlekedése miatt csak január végén jelentethettem meg. E két testes számmal (24 ív és 2 lap) sikerült elérni terjedelemben az eddigi kötetek szokásos terjedelmét; a színvonal biztosítására is megtettem a tőlem telhetőt.

2. 1941-ben magam szerkesztettem a György Lajos alapította Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatát. E kiadvány-sorozat ebben az évben 10 számmal gyarapodott; mindannyi az Erdélyi Múzeumból való különlenyomat. Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a sorozat súlyának emelése céljából ajánlatos volna kisebb terjedelmű tudományos tanulmányokat e sorozatban külön megjelentetni. Ez tehermentesítené ugyanakkor az Erdélyi Múzeumot is, melynek eddig ezeket a nagyon terjedelmes, több íves tanulmányokat folytatásokban kellett közölni.

3. A hazatérés évfordulóján, 1941. augusztus 30-án megjelent még az első világháború előtt Gyalui Farkastól sajtó alá rendezett Újfalvi Sándor-féle emlékirat is. Mintegy 100 példányt a magyar szellemi és politikai élet kiválóságainak elküldöttünk.

Jelentésem szíves tudomásul vételét kérve, vagyok

Kolozsvár, 1942. március 3.

mély tisztelettel

Szabó T. Attila sk.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította **György Lajos**

Szerkeszti **Szabó T. Attila**

Az EME kiadása

	Pengő	Pengő
1. Rass Károly: Reményik Sándor	1.20	
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	1.—	
3. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	1.—	
4. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	1.20	
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	1.20	
6. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben	1.20	
7. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	1.50	
8. K. Sebestyén József: A brassói fekete templom Mátyas-kori címerei	1.20	
9. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	1.50	
10. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	1.50	
11. Tavaszy Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	1.20	
12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban	2.—	
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	1.50	
14. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év	1.50	
15. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	1.50	
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye	1.50	
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsanttra-származék irodalmunkban	1.50	
18. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év	2.—	
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	2.—	
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. század kéziratos énekeskönyvei	1.50	
21. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről	1.50	
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	1.50	
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái	1.50	
24. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	1.50	
25. Tavaszy Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	1.50	
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	1.50	
27. Csűrű Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	1.50	
28. Biró Venczel: Püspökjelölés az erdélyi román kath. egyházmegyében	1.50	
29. Telegdi Domokos gróf: A marosvásárhelyi Telegdi-könyvtár története	1.50	
30. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	1.50	
31. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	1.50	
32. Gyalui Párkás: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	1.50	
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	1.50	
34. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	1.50	
35. Biró Venczel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	1.50	
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	1.50	
37. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalkotása érdekében	1.50	
38. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év	1.50	
39. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	1.50	
40. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	2.50	
41. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	1.50	
42. Kristóf György: Báro Eötvös József utazásai Erdélyben	2.50	
43. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	1.50	
44. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	1.50	
45. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	1.50	
46. Varga Béla: Az individualitás kérdése	2.50	
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	2.50	
48. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	1.50	
49. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	1.50	
50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek	1.50	
51. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	1.—	
52. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	1.50	
53. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	1.50	
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	1.50	
55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	4.—	
56. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	1.—	
57. Tavaszy Sándor: A lét és valóság	2.—	
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismertetéhez	2.—	
59. Imre Lajos: A falunvelés irányelvei	2.—	
60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király	2.50	
61. Boros György: Carlyle	1.20	
62. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökpatát a XVI. században	1.50	
63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann	2.—	
64. Ferencai Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év	1.50	
65. János Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai	1.50	
66. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	1.50	
67. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	2.50	
68. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	2.—	
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	2.—	
70. Ferencai Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év	2.—	
71. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok	5.—	
72. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben	2.50	
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	1.20	
74. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	1.50	
75. Biró József: A bonchidai Bánffy-kastély	2.50	
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	1.20	
77. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	1.20	
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	2.—	
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év	2.—	

80. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet ————— 2.—	112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év — 2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme 1.20	113. Domokos Pál Péter: Zemplény János kéziratos énekeskönyve (XVII. sz.) — 1.20
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története ————— 2.50	114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyosságának szolgálatása és adózása (1640—1690.) ————— 2.—
83. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula ————— 1.20	115. Nagy Géza: Géleji Katona István személyisége levelei alapján ————— 1.20
84. Kozocsa Sándor: Historiás ének Böcskay Istvánról ————— 1.20	116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében — 1.50
85. Révész Imre: Méliusz és Kálvin ————— 2.50	117. Palotay Gertrud: Arva Bethlen Kata fonalas munkái ————— 2.—
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században — 2.—	118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat ————— 1.—
87. Lakatos István: Az új magyar műzene 1.20	119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege 1.20
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk 2.—	120. György Lajos: A magyar nábob — 1.50
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év — 1.20	121. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brassovia-vár temploma ————— 1.50
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke ————— 2.—	122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év — 2.—
91. Szabó T. Attila: Niresz-Szásznyíres település, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században ————— 2.50	123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvszeretéhez — 1.50
92. Jancsó Elemér: Nyelv- és társadalom 1.50	124. Ady László: Magyarokpus helynevei 2.—
93. Gyárfás Elemér: Gyárás Elek útnaplója 1844-ből ————— 1.50	125. Nyarády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága ————— 2.50
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798—1861) ————— 1.50	126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink ————— 1.80
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év — 2.—	127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798). ————— 1.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Ottilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jötevője ————— 2.—	128. Biró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény — 4.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás ————— 1.20	129. Fereneci István: Régészeti megfigyelések a limes daciicus északnyugati szakaszán ————— 4.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete ————— 2.—	130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói ————— 2.50
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.) ————— 1.20	131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi hízmésminta-rajzok ————— 2.50
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága ————— 1.20	132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana — 2.—
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei — 2.—	133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai — 2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év 2.—	134. Entz Géza: A csicsókéresztúri római katolikus templom ————— 3.—
103. Makkai Endre—Nagy Odón: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez 4.—	135. Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig ————— 2.—
104. Szabó T. Attila: Bábony története és települése (68 képpel) ————— 4.—	136. Balogh Odón: Néprajzi jegyzetek a csügségi magyarokról ————— 2.50
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937.) ————— 2.—	137. Debrezeni László: Szélgjegyzetek egy népművészetről szóló munkához — 2.—
106. Fábián Béla: Nagykend helynevei — 1.—	138. Imreh Barua: Mezőbánd helynevei — 3.—
107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak ————— 2.—	139. Milkó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség ————— 2.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazarak ————— 1.20	140. Biró Vencel: Gróf Zichy Domonkos Erdélyben ————— 1.50
109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig ————— 2.—	141. Entz Géza: A dési református templom 1.20
110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága — 1.20	142. Tolnai Gábor: Gróf Lászlár János, a Voltaire-fordító ————— 1.—
111. Lakatos István: A muzsikusz-Ruzitskák Erdélyben ————— 1.20	143. Herepei János: Könyvészeti tanulmányok 5.—
	144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban — 1.50
	145. Tóth Zoltán: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése — 2.50

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum Kiadóhivatalában

Az 1—10, 16, 20, 27, 29, 47, 50, 59, 78, 97. szám elfogyott.

Az Erdélyi Múzeum

az EME központjának, Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye. Az előfizetés tagoknak 10, nem tagoknak és kereskedőknek 12 pengő. Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozások a szerkesztőség (Kolozsvár, Király-u. 14), az előfizetés és a folyóirat szétküldésére vonatkozó kívánások a kiadóhivatal címére (Kolozsvár, Brassal-u. 7) küldendők. — Postatakarék csekkzámla: 31851